

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА  
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова праця  
на правах рукопису*

**ЛОГВИНОВА МАРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА**

УДК 911.3:314.15.045(477.52/.6-192.2)(043.5)

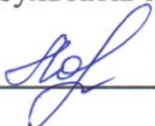
**ДИСЕРТАЦІЯ**

**СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИМУШЕНИХ  
МІГРАЦІЙ У ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНАХ СХІДНОЇ УКРАЇНИ**


Спеціальність 103 – Науки про Землю  
(Галузь знань 10 – Природничі науки)

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 М. О. Логвинова

Науковий керівник: Немець Людмила Миколаївна, доктор географічних наук, професор

*Усі примірники дисертації  
ідентичні за змістом  
Голова спеціалізованої  
вченої ради ДФ 64.051.031  
 Люд'я Миколаївна*

Харків – 2021

## АНОТАЦІЯ

Логвинова М. О. Суспільно-географічні особливості вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 103 – Науки про Землю (Галузь знань 10 – Природничі науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2021.

Робота присвячена встановленню просторово-часових особливостей вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України (на території Донецької, Луганської та Харківської областей), аналізу їх структурно-демографічних особливостей, виявленню проблем внутрішньо переміщених осіб та пошуку шляхів їх вирішення, дослідженню особливостей їх інтеграції до приймаючих громад.

У роботі були поставлені та вирішені такі завдання: виявлено суспільно-географічну сутність вимушених міграцій як складової міграційних процесів регіональної міграційної системи; розкрито та проаналізовано сутність поняття «внутрішньо переміщена особа» (ВПО) як категорії вимушених мігрантів; обґрунтовано використання міждисциплінарних підходів та низки філософських, загальнонаукових, конкретнонаукових та спеціальних методів дослідження для вивчення вимушених міграцій на регіональному рівні; проаналізовано передумови і причини виникнення вимушених міграцій на Сході України; виявлено етапи та хвилі вимушених міграцій, визначено чинники розміщення внутрішньо переміщених осіб у регіонах України; проаналізовано просторово-часові та структурно-динамічні особливості внутрішньо переміщених осіб у прикордонних регіонах Східної України; за допомогою соціологічних методів дослідження, зокрема методу анкетування, визначено проблеми внутрішньо переміщених осіб, особливості їх інтеграції до приймаючих громад та ставлення місцевого населення до вимушених мігрантів;

виконано просторове моделювання інтегральної функції впливу вимушених міграцій у досліджуваному регіоні; запропоновано та обґрунтовано напрями регіональної міграційної політики з питань вимушеної міграції у прикордонних регіонах Східної України.

У роботі розкрито теоретико-методичні основи суспільно-географічного дослідження вимушених міграцій на основі аналізу зарубіжних та вітчизняних досліджень, зокрема сформовано поняттєво-термінологічний апарат дослідження, який розкриває сутність понять «міграційна система», «регіональна міграційна система», «міграційний процес», «вимушена міграція», «внутрішня вимушена міграція», «внутрішньо переміщені особи». Міграційні процеси у прикордонних регіонах Східної України розглядаються у рамках регіональної міграційної системи, яка є сукупністю субрегіональних (обласних) міграційних систем, які характеризуються складністю, ієрархічністю, відкритістю, саморегульованістю, об'єднують міграційні потоки у складі декількох адміністративних областей та можуть функціонувати в рамках окремих міграційних районів. Відповідно до цього обґрунтовано чинники функціонування, розкрито структуру, властивості, спосіб (модель) функціонування регіональної міграційної системи. Розкрито фактори міграцій, види та причини вимушених міграцій.

Обґрунтовано методологію суспільно-географічного дослідження вимушених міграцій з використанням сукупності міждисциплінарних підходів: географічного, системного, синергетичного, інформаційного, історичного, демографічного, економічного, юридичного, соціологічного, психологічного, індивідуального, а також комплексу філософських, загальнонаукових, конкретнонаукових та спеціальних методів. Адаптовано використання методів кластерного аналізу, моделювання інтегральної функції впливу (ІФВ-моделювання), оригінальних методів збору даних (анкетування) та їх аналізу до дослідження вимушених міграцій.

Проаналізовано передумови виникнення вимушених міграцій на Сході України, серед яких виділено заселенські, політичні, соціально-демографічні,

економічні, етно-лінгвістичні, культурні та ментальні, які передували головній причині вимушених міграцій – воєнному конфлікту на Донбасі; виділено етапи заселення прикордонних регіонів Східної України та типи міграцій, що їм відповідають; проаналізовано сучасний стан демографічної ситуації та її вплив на вимушені міграції; порівняно економічну ситуацію у прикордонних регіонах Східної України у передконфліктний (у 2013 році) та післяконфліктний (за підсумками 2018 року) період та виявлено її вплив на вимушені міграції; проаналізовано сучасну міграційну ситуацію, зокрема, усі потоки міграцій, внутрішньорегіональні, міжрегіональні та міждержавні міграції.

На основі аналізу динаміки чисельності внутрішньо переміщених осіб виділено три етапи та дві хвилі вимушених міграцій в Україні: етап раптової тимчасової вимушеної міграції населення (лютий–липень 2014 р.); перша хвиля масової вимушеної міграції населення (серпень–листопад 2014 р.); етап обдуманого вимушеної міграції населення (грудень 2014–грудень 2015 р.); друга хвиля масової вимушеної міграції населення (січень–грудень 2016 р.); етап маятникових переміщень ВПО (з 2017 р. – донині). Упорядковано чинники, які впливають на розміщення вимушених мігрантів по території України: безпекові та політичні, територіальні, природно-географічні, економічні, соціально-демографічні, етнолінгвістичні, релігійні та електоральні, соціокультурні чинники. Виявлено, що більшість вимушених мігрантів, орієнтуючись на чинник територіальної близькості до тимчасово окупованих територій, розселяються у найближчих до зони конфлікту регіонах, майже повністю ігноруючи західноукраїнські регіони.

Проведено просторово-часовий аналіз внутрішньо переміщених осіб у прикордонних регіонах Східної України. На досліджуваний регіон припадає 64,85 % від загальної чисельності вимушених мігрантів в Україні, а їх найбільша концентрація в регіоні спостерігається удовж лінії розмежування, на що вплинули територіальні чинники, а також у великих містах та обласних центрах – Харків, Маріуполь, Краматорськ, Северодонецьк, Бахмут, Слов'янськ тощо. Проаналізовано вікову та статеву структуру внутрішньо переміщених



осіб, особливості їх зайнятості. У статевій структурі ВПО усіх адміністративно-територіальних одиниць прикордонних регіонів Східної України, окрім Барвінківського району Харківської області, переважають жінки, у віковій – пенсіонери. У північних районах Луганщини – Біловодському, Кременському, Марківському, Міловському – частка пенсіонерів у віковій структурі ВПО більше 80 %. Частка працездатного населення серед досліджуваних регіонів найбільша у Харківській області (43,5 %), а у м. Харків та Ясинуватському районі Донецької області працездатне населення – переважаюча вікова група вимушених мігрантів.

На основі соціологічних методів, зокрема анкетування, проведеного серед 207 внутрішньо переміщених осіб Донецької, Луганської та Харківської областей, визначено проблеми ВПО, особливості їх інтеграції до приймаючих громад, що дало можливість запропонувати конкретні шляхи покращення ситуації вимушених мігрантів. За результатами опитування усі проблеми, з якими стикаються вимушені мігранти, поділено на соціально-економічні, соціально-психологічні, інституційно-правові. Проведено анкетування і серед місцевого населення Донецької, Луганської, Харківської областей (всього 384 особи) щодо виявлення ставлення населення до внутрішньо переміщених осіб, узагальнено його результати. Розроблено SWOT-аналіз впливу внутрішньо переміщених осіб на приймаючі громади.

Проведено просторове моделювання інтегральної функції впливу за чисельністю ВПО за містами обласного значення та за районами прикордонних регіонів Східної України, побудовані моделі із базовими радіусами 10, 15, 20, 25 км, проаналізовані аномальні значення, визначено населені пункти, що є ядрами надмірної концентрації ВПО. Проведено ранжирування, групування та виконано кластерний аналіз міст обласного значення та районів прикордонних регіонів Східної України за структурно-демографічними показниками ВПО (всього 25 показників). В результаті кластерного аналізу, проведеного серед міст досліджуваного регіону виділено п'ять кластерів (груп міст), які мають подібні особливості вимушеної міграції, що дозволяє спрогнозувати подальші

масштаби вимушеного внутрішнього переміщення населення. Серед районів прикордонних регіонів Східної України виділено чотири кластери.

Розроблено заходи регіональної міграційної політики з питань вимушеної міграції у прикордонних регіонах Східної України у чотирьох напрямках: соціальному, медико-психологічному, інформаційно-правовому, інтеграції ВПО у приймаючі громади. Кожен напрям спрямований на вирішення певної проблеми ВПО. Запропоновані напрями регіональної міграційної політики можна адаптувати для будь-якого регіону України, де проблеми ВПО залишаються невирішеними.

**Ключові слова:** внутрішня міграція, вимушена міграція, переміщення населення, міграційний потік, міграційний процес, регіональна міграційна система, внутрішньо переміщені особи (ВПО), Східний регіон, Схід України, Донбас, прикордонні регіони, Україна.

## ABSTRACT

*Lohvynova M. O.* Human-geographical features of forced migrations in the border regions of Eastern Ukraine. – Qualification scholarly paper: manuscript.

Thesis for a Doctor of Philosophy Degree in 10 – Natural sciences, Specialty 103 – Earth Sciences. – V. N. Karazin Kharkiv National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The thesis is devoted to the establishment of the spatio-temporal features of forced migrations in the border regions of Eastern Ukraine (on the territory of Donetsk, Luhansk, and Kharkiv regions), analysis of their structural and demographic characteristics, identification of the problems of internally displaced persons and finding ways to solve them, studying the features of their integration into host communities.

The following tasks were set and solved in the thesis: human-geographical essence of forced migrations as a component of the migration processes of the regional migration system has been revealed; the essence of the concept of “internally

displaced person” (IDPs) as a category of forced migrants was disclosed and analyzed; the use of interdisciplinary approaches and a number of philosophical, general scientific, specific scientific and special research methods for the study of forced migrations at the regional level were substantiated; the preconditions and reasons for the occurrence of forced migrations in the East of Ukraine were analyzed; the stages and waves of forced migration, the factors of placement of internally displaced persons in the regions of Ukraine were identified; spatio-temporal and structural-dynamic features of internally displaced persons in the border regions of Eastern Ukraine were analyzed; the problems of IDPs, peculiarities of their integration into host communities and the attitude of the local population towards forced migrants were identified using sociological research methods, in particular the questionnaire method; spatial modeling of the integral influence function of the forced migrations in the studied region was carried out; the directions of the regional migration policy on the issues of forced migration in the border regions of Eastern Ukraine were proposed and substantiated.

The thesis reveals the theoretical and methodological foundations of the human-geographical research of forced migrations based on the analysis of foreign and domestic research, in particular, the conceptual and terminological apparatus of the study was formed, which characterizes the essence of the concepts of “migration system,” “regional migration system”, “migration process”, “forced migration”, “internal forced migration”, “internally displaced persons”. Migration processes in the border regions of Eastern Ukraine are considered within the framework of the regional migration system, which is a set of subregional (regional) migration systems, characterized by complexity, hierarchy, openness, self-regulation, combine migration flows within several administrative regions, and can function within individual migration regions. According to it, the functioning factors were justified, the structure, properties, method (model) of the functioning of the regional migration system were revealed. The factors of migration, types, and causes of forced migrations were disclosed.

The methodology of human-geographical research of forced migrations has been substantiated using a set of interdisciplinary approaches: geographical, systemic, synergetic, informational, historical, demographic, economic, legal, sociological, psychological, individual, as well as a complex of philosophical, general scientific, specific scientific and special methods. The use of cluster analysis methods, IIF-modeling, original methods of data collection (questionnaires), and their analysis were adapted to the study of forced migrations.

The prerequisites for the emergence of forced migrations in the East of Ukraine have been analyzed. The settlement, political, socio-demographic, economic, ethnolinguistic, cultural, and mental ones were highlighted, preceding the main reason for forced migrations – the military conflict in the Donbas. The stages of settlement of the Eastern Ukraine's border regions and the appropriate types of migration were highlighted; the current state of the demographic situation and its impact on forced migrations were analyzed; the economic situation in the border regions of Eastern Ukraine in the pre-conflict (in 2013) and post-conflict (at the end of 2018) period was compared, its impact on forced migrations was revealed; the current migration situation, in particular, all migration flows, intraregional, interregional and interstate migrations were analyzed.

Based on the analysis of the dynamics of the number of internally displaced persons, three stages and two waves of forced migration in Ukraine were identified: the stage of sudden temporary forced migration of the population (February – July 2014); the first wave of mass forced migration of the population (August – November 2014); the stage of deliberate forced migration of the population (December 2014 – December 2015); the second wave of mass forced migration of the population (January – December 2016); the stage of the pendulum movements of the IDPs (from 2017 to the present day).

The factors influencing the placement of forced migrants on Ukraine's territory have been grouped: security issues and political, territorial, natural-geographical, economic, socio-demographic, ethnolinguistic, religious and electoral, socio-cultural factors. It was revealed that the majority of forced migrants, focusing on the factor of

territorial proximity to the temporarily occupied territories, settle in the regions closest to the conflict zone, almost completely ignoring the Western Ukrainian regions.

Spatio-temporal analysis of internally displaced persons in the border regions of Eastern Ukraine has been carried out. The study region accounts for 64.85 % of the total number of forced migrants in Ukraine, and their greatest concentration in the region is observed along the demarcation line, which was influenced by territorial factors, as well as in large cities and regional centers – Kharkiv, Mariupol, Kramatorsk, Sievierodonetsk, Bakhmut, Sloviansk, etc. The age and gender structure of IDPs, the specifics of their employment have been analyzed. Women predominate in the sex structure, pensioners predominate in the age structure of IDPs of all administrative-territorial units of the border regions of Eastern Ukraine, except for the Barvinkove district of Kharkiv region. The share of pensioners in IDPs' age structure is more than 80 % in the Luhansk region's northern districts – Bilovodsky, Kreminsky, Markivky, Milovsky ones. The share of the working-age population among the studied regions is the largest in Kharkiv region (43.5 %), the working-age population is the predominant age group of forced migrants in the city of Kharkiv and Yasynuvatsy district of Donetsk region.

Based on the sociological methods, in particular, a survey conducted among 207 internally displaced persons in Donetsk, Luhansk, and Kharkiv regions, the problems of IDPs, the peculiarities of their integration into host communities were identified, which made it possible to propose concrete ways to improve the situation of forced migrants. According to the survey results, the problems faced by forced migrants are divided into socioeconomic, socio-psychological, institutional, and legal ones. A survey was carried out among the local population of Donetsk, Luhansk, Kharkiv regions (384 people in total) to identify the population's attitude towards internally displaced persons, and its results were summarized. A SWOT-analysis of the impact of internally displaced persons on host communities has been developed.

Spatial modeling of the integral influence function on the number of IDPs in cities of regional significance and areas of border regions of Eastern Ukraine has

been carried out; models with base radiuses of 10, 15, 20, 25 km were constructed, anomalous values were analyzed, settlements to be the cores of excessive concentration of IDPs were identified. The ranking, grouping, cluster analysis of cities of regional significance and districts of the border regions of Eastern Ukraine have been carried out according to the structural and demographic indicators of IDPs (25 indicators in total). As a result of the cluster analysis carried out among the cities of the studied region, five clusters (groups of cities) have been identified with similar features of forced migration, making it possible to predict the further scale of forced internal displacement of the population. Four clusters have been identified among the districts of the border regions of Eastern Ukraine.

The regional migration policy measures on forced migration in the border regions of Eastern Ukraine have been developed in four directions: social, medical, and psychological, informational and legal, integration of IDPs into host communities. Each direction is aimed at solving a specific problem of IDPs. The proposed regional migration policy directions can be adapted for any region of Ukraine where IDPs' problems remain unresolved.

**Key words:** internal migration, forced migration, population displacement, migration flow, migration process, regional migration system, internally displaced persons (IDPs), Eastern region, Eastern Ukraine, Donbas, border regions, Ukraine.

## СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

### *Публікації у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:*

1. Немець Л. М., Гусєва Н. В., Логвинова М. О., Кандиба Ю. І., Ключко Л. В. Вимушені внутрішні міграції в Харківській області: структурно-динамічні та регіональні особливості. *Часопис соціально-економічної географії*. 2018. Вип. 25. С. 81–97.  
URL : <https://periodicals.karazin.ua/socecongeo/article/view/12414/11812>  
(Особистий внесок здобувача: проведено регіональний аналіз розміщення внутрішньо переміщених осіб у Харківській області, визначені фактори, які впливають на вибір Харківської області як регіону для переміщення).
2. Логвинова М. О. До питання про чинники розміщення внутрішньо переміщених осіб зі Сходу України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2019. Вип. 10. С. 27–33. URL : <https://gj.journal.kspu.edu/index.php/gj/article/view/241/234>
3. Логвинова М. О. Внутрішньо переміщені особи як категорія вимушених мігрантів: поняття та ознаки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2019. Вип. 11. С. 44–50.  
URL : <https://gj.journal.kspu.edu/index.php/gj/article/view/272/264>
4. Niemets L., Lohvynova M., Suptelo O. Sociological methods in human-geographic researches: features of application. *Часопис соціально-економічної географії*. 2019. Вип. 26. С. 13–23.  
URL : <https://periodicals.karazin.ua/socecongeo/article/view/13597/12799>  
(Особистий внесок здобувача: проаналізовано особливості використання соціологічних методів дослідження для вивчення внутрішнього переміщення населення (вимушених міграцій) в Україні; розроблено анкету для проведення структурованого інтерв'ю з ВПО).

5. **Lohvynova M.** To the methodology of socio-geographical research of the internal displacement of the population. *Часопис соціально-економічної географії*. 2019. Вип. 27. С. 20–27.  
URL : <https://periodicals.karazin.ua/socecongeo/article/view/15409/14387>
6. **Логвинова М. О.** Масштаби, динаміка та просторові особливості вимушеного внутрішнього переміщення населення на сході України. *Економічна та соціальна географія*. 2020. Вип. 83. С. 29–36. URL : [http://bulletin-esgeograph.org.ua/images/docs/Volume-83/Lohvynova\\_29-36.pdf](http://bulletin-esgeograph.org.ua/images/docs/Volume-83/Lohvynova_29-36.pdf)
7. **Логвинова М. О.** Передумови вимушеного внутрішнього переміщення населення на сході України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2020. Вип. 12. С. 7–16.  
URL : <https://gj.journal.kspu.edu/index.php/gj/article/view/288/276>

**Фахові наукові публікації, які входять до категорії «А» фахових наукових  
видань України**

8. Niemets L., Husieva N., Pohrebskyi T., Bartosh O., **Lohvynova M.** Integration of internally displaced persons of Ukraine: realities, problems, perspectives. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія»*. 2019. Вип. 51. С. 140–157. (**Web of Science**).  
URL : [https://apps.webofknowledge.com/InboundService.do?product=WOS&Func=Frame&DestFail=http%3A%2F%2Fwww.webofknowledge.com&SrcApp=RRC&locale=ru\\_RU&SrcAuth=RRC&SID=C4rz2noovMJeURtJqjp&customersID=RRC&mode=FullRecord&IsProductCode=Yes&Init=Yes&action=retrieve&UT=WOS%3A000540337600010](https://apps.webofknowledge.com/InboundService.do?product=WOS&Func=Frame&DestFail=http%3A%2F%2Fwww.webofknowledge.com&SrcApp=RRC&locale=ru_RU&SrcAuth=RRC&SID=C4rz2noovMJeURtJqjp&customersID=RRC&mode=FullRecord&IsProductCode=Yes&Init=Yes&action=retrieve&UT=WOS%3A000540337600010) (Особистий внесок здобувача: узагальнено зарубіжний досвід інтеграції ВПО; проаналізовано відмінності понять «адаптація» та «інтеграція»; запропоновано шляхи успішної інтеграції ВПО у приймаючі громади).
9. Elizbarashvili N., Niemets L., Meladze G., **Lohvynova M.**, Meladze M., Sehida K., Sidamonidze D. Forced migrations of Georgia and Ukraine: reasons for the appearance, process features, implications for countries. *Вісник Харківського*



національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія». 2020. Вип. 52. С. 139–155. (Web of Science).

URL : [https://apps.webofknowledge.com/InboundService.do?product=WOS&Func=Frame&DestFail=http%3A%2F%2Fwww.webofknowledge.com&SrcApp=RRCC&locale=ru\\_RU&SrcAuth=RRCC&SID=C4rz2noovMJeURtJqjp&customersID=RRCC&mode=FullRecord&IsProductCode=Yes&Init=Yes&action=retrieve&UT=WOS%3A000555463000011](https://apps.webofknowledge.com/InboundService.do?product=WOS&Func=Frame&DestFail=http%3A%2F%2Fwww.webofknowledge.com&SrcApp=RRCC&locale=ru_RU&SrcAuth=RRCC&SID=C4rz2noovMJeURtJqjp&customersID=RRCC&mode=FullRecord&IsProductCode=Yes&Init=Yes&action=retrieve&UT=WOS%3A000555463000011) (Особистий внесок здобувача: проаналізовано причини вимушених міграцій в Україні; виявлено просторові та часові особливості внутрішньо переміщених осіб в Україні, а також проблеми вимушених мігрантів).

***Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:***

10. **Lohvynova M. A.** Ways of solution of problems of internal displaced persons in the labor market of Ukraine // Academic and Scientific Challenges of Diverse Fields of Knowledge in Diverse Fields of Knowledge in the 21st Century : матеріали Міжнародної студентської наукової конференції, 1 березня 2019 р., Харків, 2019. С. 64–67.
11. **Логвинова М. О.** Адаптація теорії “Pull and push” до розміщення внутрішньо переміщених осіб у Харківській області // Регіон–2019 : суспільно-географічні аспекти : матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців, 10–11 квітня 2019 р., Харків, 2019. С. 89–93.
12. **Логвинова М. О.** Внутрішня вимушена міграція: теоретизування поняття // Регіон–2019 : суспільно-географічні аспекти : матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців, 10–11 квітня 2019 р., Харків, 2019. С. 29–32.
13. Niemets L., Husieva N., Sehida K., Krauniukov O., **Lohvynova M.**, Suptelo O. Forced Internal Displacement In Ukraine: Realities, Socio-Economic Problems, Perspectives // Proceedings of the 33nd International Business Information Management Association Conference (IBIMA) / Editor Khalid S. Soliman, 10–11

- April, Granada, Spain, 2019. P. 3064–3081 (*Особистий внесок здобувача: проведено групування проблем внутрішньо переміщених осіб; охарактеризовано основні проблеми ВПО та запропоновано шляхи їх вирішення*) (Scopus, Web of Science).
14. **Логвинова М. О.** Особливості вікової та статевої структури внутрішньо переміщених осіб в Україні // Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів : матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 11–12 квітня 2019 р., Луцьк, 2019. С. 140–142.
  15. **Логвинова М. О.** Міждисциплінарні дослідження внутрішньо переміщених осіб зі Сходу України у працях українських науковців // Регіональні проблеми України : географічний аналіз та пошук шляхів вирішення : матеріали VIII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (з міжнародною участю), 3–4 жовтня 2019 р., Херсон, 2019. 148–152.
  16. **Логвинова М. О.** Вимушені міграції в Україні: динамічний аспект // Четверті Сумські наукові географічні читання : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 11–13 жовтня 2019 р., Суми, 2019. С. 147–153.
  17. **Логвинова М. О.** Вплив вимушених мігрантів зі Сходу України на соціально-економічний розвиток приймаючих громад // Четверті Сумські наукові географічні читання : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 11–13 жовтня 2019 р., Суми, 2019. С. 154–157.
  18. **Логвинова М. О.** Заселенські процеси Донбасу як передумова виникнення вимушеного внутрішнього переміщення населення // Регіон–2019 : стратегія оптимального розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 жовтня 2019 р., Харків, 2019. С. 182–185.
  19. **Lohvynova M.** Implementation of foreign migration theories to the study of forced migrations of the regional level // Регіон–2019 : стратегія оптимального розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 жовтня 2019 р., Харків, 2019. С. 46–50.
  20. Niemets L., **Lohvynova M.**, Sehida K., Husieva N., Kravchenko K. Modern

- challenges of external labor migration in Ukraine // Proceedings of the 34th International Business Information Management Association Conference (IBIMA) / Editor Khalid S. Soliman, 13–14 November, Madrid, Spain, 2019. P. 516–527 (*Особистий внесок здобувача: аналіз причин трудової міграції з України, виявлення регіональних особливостей зовнішніх трудових міграцій з регіонів України; виявлення наслідків трудових міграцій для України*) (**Web of Science**).
21. **Логвинова М. О.** Регіональні особливості розміщення внутрішньо переміщених осіб в Україні у місцях компактного проживання // Державна політика у сфері трудової міграції: правові, економічні, демографічні, освітні аспекти: матеріали міждисциплінарного круглого столу з нагоди Міжнародного дня мігранта, 18 грудня 2019 р., Київ, 2020. С. 71–76.
22. Niemets L., Suptelo O., **Lohvynova M.**, Kliuchko L., Tebieniieva I. Peripheral-central migration as a component of the post-industrial development of the city (Case Kharkiv, Ukraine) // Proceedings of the 35th International Business Information Management Association Conference (IBIMA) / Editor Khalid S. Soliman, 1–2 April, Seville, Spain, 2020. P. 4964–4974 (*Особистий внесок здобувача: доведено зв'язки між центральними та периферійними райони Харківського регіону; виконано періодизацію міграційних процесів у м. Харкові*).
23. **Lohvynova M.** Analysis of regional integration programs of internally displaced persons in the Eastern region of Ukraine // Регіон–2020: суспільно-географічні аспекти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців, 2–3 квітня 2020 р., Харків, 2020. С. 13–16.
24. **Логвинова М. О.** Сучасні тенденції міграційних процесів на Сході України // Регіон–2020: суспільно-географічні аспекти матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців, 2–3 квітня 2020 р., Харків, 2020. С. 92–95.
25. **Lohvynova M.** Stages of forced internal displacement of the population from East Ukraine // Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: матеріали

- IV Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, 9–10 квітня 2020 р., Луцьк, 2020. С. 12–15.
26. **Логвинова М. О.** Особливості застосування соціологічних методів у суспільно-географічному дослідженні вимушеного внутрішнього переміщення населення // Теоретичні та прикладні аспекти досліджень з біології, географії та хімії: матеріали III Всеукраїнської наукової конференції студентів та молодих учених, 30 квітня 2020 р., Суми, 2020. С. 116–120.
27. **Логвинова М. О.** Структурні та просторові особливості зайнятості внутрішньо переміщених осіб на Сході України // Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 22 червня 2020 р., Маріуполь, 2020. С. 121–126.
28. **Логвинова М. О.** До питання прогнозування процесів вимушеного внутрішнього переміщення населення у прикордонних регіонах Східної України // Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 31 серпня 2020 р., Переяслав-Хмельницький, 2020. Вип. 62. С. 13–16.
29. **Логвинова М. О.** ІФВ-моделювання вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України // Регіон–2019: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 8–9 жовтня 2020 р., Харків, 2020. С. 43–48.
30. **Логвинова М. О.** Кластеризація територіальних одиниць регіональної міграційної системи (на прикладі прикордонних регіонів Східної України) // Регіон–2019: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 8–9 жовтня 2020 р., Харків, 2020. С. 210–213.
31. **Логвинова М. О.** До питання удосконалення регіональної політики щодо ситуації з вимушеними мігрантами у прикордонних регіонах Східної

України // П'яті Сумські наукові географічні читання : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 9–10 жовтня 2020 р., Суми, 2020. С. 156–159.

***Наукові публікації, які додатково відображають результати  
дисертаційного дослідження***

32. **Логвинова М. О.** Просторово-часові особливості внутрішнього переміщення населення в Україні. *Наукові записки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. Географічні науки.* 2019. Том 2. Вип. 1. С. 134–141. URL : [http://scinotesgeo.at.ua/Vol2\\_Iss1/lohvynova\\_m.o-spatio-temporal\\_features.pdf](http://scinotesgeo.at.ua/Vol2_Iss1/lohvynova_m.o-spatio-temporal_features.pdf)

## ЗМІСТ

	Стор.
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	20
ВСТУП.....	21
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВИМУШЕНИХ МІГРАЦІЙ ЯК СКЛАДОВОЇ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....	29
1.1. Поняттєво-термінологічний апарат дослідження.....	29
1.1.1. Регіональна міграційна система як об'єкт дослідження суспільної географії.....	29
1.1.2. Вимушена міграція як складова міграційних процесів.....	36
1.1.3. Внутрішньо переміщені особи як категорія вимушених мігрантів.....	47
1.2. Аналіз попередніх досліджень.....	52
1.2.1. Дослідження вимушених міграцій у зарубіжній літературі.....	52
1.2.2. Дослідження вимушених міграцій в Україні.....	60
1.3. Методологічні підходи та методика дослідження міграційних процесів.....	68
Висновки до розділу 1.....	87
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ВИМУШЕНИХ МІГРАЦІЙ У ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНАХ СХІДНОЇ УКРАЇНИ.....	89
2.1. Суспільно-географічне положення території дослідження.....	89
2.2. Воєнно-політичні причини вимушених міграцій.....	95
2.3. Історико-заселенські передумови.....	98
2.4. Соціально-демографічні передумови.....	107
2.4.1. Демографічна ситуація.....	107
2.4.2. Етнолінгвістичні, культурні та ментальні передумови.....	118
2.4.3. Працересурсний потенціал регіону та доходи населення.....	121
2.5. Економічні передумови.....	125
2.6. Міграційні процеси у пострадянський період.....	133
Висновки до розділу 2.....	147
РОЗДІЛ 3. ПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВИМУШЕНИХ МІГРАЦІЙ	

У ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНАХ СХІДНОЇ УКРАЇНИ.....	149
3.1. Місце прикордонних регіонів Східної України у загальних потоках вимушеної міграції в Україні.....	149
3.1.1. Просторово-часові особливості розміщення ВПО в Україні....	149
3.1.2. Просторово-часові особливості вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України.....	165
3.2. Структурно-демографічні особливості вимушених мігрантів.....	175
3.2.1. Статева структура.....	175
3.2.2. Вікова структура.....	177
3.2.3. Структурні та просторові аспекти зайнятості.....	184
3.3. Особливості інтеграції внутрішньо переміщених осіб до приймаючих громад.....	190
3.3.1. Виявлення проблем ВПО за допомогою анкетування.....	190
3.3.2. Особливості інтеграції внутрішньо переміщених осіб.....	201
3.3.3. Ставлення місцевого населення до внутрішньо переміщених осіб (результати соціологічного опитування).....	204
3.3.4. Взаємодія ВПО з приймаючими громадами.....	208
3.3.5. Механізми вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб.	211
3.4. Моделювання інтегральної функції впливу ситуації з ВПО.....	215
3.5. Групування прикордонних регіонів Східної України за результатами кластерного аналізу.....	222
3.6. Заходи регіональної міграційної політики щодо ситуації з ВПО...	226
Висновки до розділу 3.....	228
ВИСНОВКИ.....	231
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	235
ДОДАТКИ.....	260

## ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРК – Автономна Республіка Крим

АТО – адміністративно-територіальна одиниця

ВРП – валовий регіональний продукт

ВПО – внутрішньо переміщені особи

ЕАН – економічно активне населення

ІФВ-моделювання – моделювання інтегральної функції впливу

МС – міграційна система

НАН – Національна академія наук України

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОРДЛО – окремі райони Донецької та Луганської областей

РМС – регіональна міграційна система

РФ – Російська Федерація

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік



## ВСТУП

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** У 2014 році Україна зіткнулась із масовими неконтрольованими вимушеними міграціями населення, спричиненими воєнним конфліктом на Сході України, який, у свою чергу, призвів до окупації частини території Донецької та Луганської областей. В результаті конфлікту більше мільйона осіб – населення Донбасу – стали вимушеними мігрантами – внутрішньо переміщеними особами.

Поява внутрішньо переміщених осіб на території України відбулась в умовах загострення економічної кризи, стрімкої девальвації української валюти, падіння валового внутрішнього продукту України. Вимушені мігранти змінили статево-вікову структуру населення країни, а чинник внутрішньої міграції відчутно змінив демографічну композицію у східних містах.

Внутрішньо переміщені особи – категорія населення України, яка найбільше потребує державної допомоги, оскільки залишається безліч проблем, які стосуються вимушених мігрантів. Натомість виявлення даних проблем та пошук їх рішень сприятиме успішній інтеграції вимушених мігрантів у приймаючих громадах. Тому актуальним постає питання дослідження регіональних аспектів внутрішньо переміщених осіб, їх структурно-демографічних особливостей, людського потенціалу ВПО, що надасть можливість запропонувати конкретні заходи щодо його ефективного використання та покращення соціально-економічної ситуації у регіонах.

**Зв'язок роботи з науковими програмами та темами.** Дисертаційне дослідження виконано відповідно до напрямів та тематики науково-дослідної роботи кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Дослідження пов'язано з темами кафедри: «Суспільно-географічні особливості стійкого регіонального розвитку (на прикладі Харківської області)» (2015–2017 рр., ДР № 0115U000504), «Формування людського потенціалу України через нівелювання демографічних проблем» (2018 р., ДР № 0118U006480), а також з

міжнародним міждисциплінарним проєктом “Ukrainian geopolitical fault-line cities: urban identities, geopolitics and urban policy” (№ проєкту 287267) спільно з університетом Осло (Норвегія), зокрема темою “Accommodating displaced persons from the Donbas and Crimea in Ukrainian cities” («Розміщення вимушених переселенців з Донбасу та Криму у містах України»).

**Мета дослідження** полягає у встановленні передумов, просторово-часових особливостей вимушених міграцій населення у прикордонних регіонах Східної України, визначенні проблем внутрішньо переміщених осіб та обґрунтуванні шляхів регіональної міграційної політики з метою їх вирішення.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення наступних **завдань**:

- розкрити суспільно-географічну сутність вимушених міграцій як складової міграційних процесів регіональної міграційної системи, обґрунтувати поняття «внутрішньо переміщені особи» як категорії вимушених мігрантів;
- обґрунтувати підходи, вдосконалити методика суспільно-географічного дослідження міграційних процесів, зокрема вимушених міграцій;
- проаналізувати історико-заселенські, соціально-демографічні та економічні передумови і причини виникнення вимушених міграцій на Сході України;
- виділити етапи вимушених міграцій, визначити чинники просторового розподілу ВПО в Україні;
- встановити просторово-часові та структурно-динамічні особливості ВПО у прикордонних регіонах Східної України;
- провести анкетування щодо визначення проблем ВПО, їх інтеграції до приймаючих громад та ставлення місцевого населення; узагальнити його результати;
- виконати просторове моделювання інтегральної функції впливу вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України;

- обґрунтувати напрями регіональної міграційної політики з питань вимушеної міграції у прикордонних регіонах Східної України.

**Об'єкт дослідження** – внутрішні вимушені міграційні процеси.

**Предмет дослідження** – просторово-часові та структурні особливості вимушеної міграції населення у прикордонних регіонах Східної України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертаційній роботі:

**вперше з позицій суспільної географії:**

- визначено, обґрунтовано та систематизовано передумови, які вплинули на виникнення вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України;
- здійснено комплексний аналіз просторово-часових особливостей вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України за досліджуваний період;
- проведено просторово-статистичний аналіз демографічної та економічної структури ВПО у прикордонних регіонах Східної України;
- виконано ІФВ-моделювання вимушених міграцій на основі навантаження ВПО на місцеве населення у прикордонних регіонах Східної України;

**удосконалено:**

- поняттєво-термінологічний апарат суспільно-географічного дослідження вимушених міграцій за рахунок уточнення понять «міграційний процес», «регіональна міграційна система», «вимушена міграція», «внутрішньо переміщені особи»;
- концепцію міграційних систем за рахунок виділення їх ієрархічних рівнів та властивостей регіональної міграційної системи;
- суспільно-географічний підхід до проведення комплексного дослідження вимушених міграцій на основі використання міждисциплінарних підходів, філософських, загальнонаукових, конкретно-наукових та оригінальних методів суспільної географії, а саме методу кластерного аналізу, ІФВ-моделювання, методів збору даних (анкетування) та їх аналізу;

***отримали подальший розвиток:***

- аналіз чинників, які впливають на розміщення внутрішньо переміщених осіб зі Сходу України у регіональному вимірі;
- шляхи вирішення проблем вимушених мігрантів за рахунок розробки науково обґрунтованих напрямів регіональної міграційної політики у прикордонних регіонах Східної України.

**Теоретико-методологічна основа і методи дослідження.**

Теоретико-методологічною основою дослідження є основні праці з теорії суспільної географії та географії міграцій, міграційних процесів, висвітлені у працях зарубіжних та вітчизняних учених – суспільних географів, демографів, соціологів, економістів: Дж. Беррі, Н. Гусєвої, В. Джамана, А. Ічдуйгу, С. Западнюк, О. Кхасраві, С. Кострікова, Е. Кулішера, Е. Лібанової, О. Малиновської, М. Малихи, Д. Мальчикової, Д. Массея, К. Мезенцева, Е. Муні, К. Немця, Л. Немець, В. Переведенцева, І. Пилипенка, С. Пирожкова, Г. Підгрушного, М. Пістуна, В. Пітерсона, І. Прибиткової, О. Позняка, В. Покшишевського, Н. Провотар, С. Пугача, Е. Равенштейна, Ю. Римаренка, Л. Рибаківського, О. Ровенчака, У. Садової, К. Сегіди, В. Смаль, О. Топчієва, А. Хомри, О. Шаблія, К. Шиманської та інших.

**Методи дослідження.** Суспільно-географічне дослідження вимушених міграцій населення у прикордонних регіонах Східної України проводилось з використанням низки філософських, загальнонаукових, конкретнонаукових та спеціальних методів. З групи філософських та загальнонаукових використовувались такі методи: *діалектичний* (для виявлення суперечностей, що впливають на вимушені міграції); *індукції та дедукції* (для формування закономірностей функціонування міграційної системи на різних рівнях територіальної організації); *наукової абстракції* (для вивчення локальних особливостей міграційних процесів); *аналізу та синтезу* (для виявлення особливостей вимушеної міграції на державному, регіональному та локальному рівнях); *узагальнення* (для узагальнення отриманих результатів); *опису* (для визначення основних понять стосовно внутрішнього переміщення населення,

опису просторово-часових особливостей вимушеної міграції в Україні); *систематизації* (для формування бази даних); *ранжирування* (для визначення місця досліджуваного регіону за особливостями вимушеної міграції); *групування* (для групування чинників, періодів, показників вимушених міграцій, АТО за результатами кластерного аналізу); *порівняльно-історичний та метод ретроспективного аналізу* (для виявлення історичних особливостей розвитку регіону дослідження як передумови вимушених міграцій, етапів розвитку Східної України, для проведення ретроспективного аналізу вимушених міграцій); *математико-статистичний* (для збору, обробки та аналізу даних); *формалізації* (для відображення форми, структури, змісту, характеристик протікання міграційних процесів); *графічний* (для візуалізації результатів дослідження).

З групи конкретнонаукових методів використовувались такі: *порівняльно-географічний* (для порівняння інтенсивності вимушених міграцій населення у часовому та просторовому вимірах); *картографічний* (для картографування та візуалізації особливостей вимушених міграцій); *метод аналізу документів та анкетування* із групи соціологічних (для проведення двох анкетувань для ВПО та місцевого населення); *SWOT-аналіз* (для визначення позитивного та негативного впливу ВПО на приймаючі громади, а також можливостей та загроз для громад); *кластерного аналізу* (для виявлення груп АТО прикордонних регіонів Східної України за спільністю вимушених міграцій); *ІФВ-моделювання* (для моделювання навантаження ВПО на місцеве населення та визначення їх впливу на адміністративно-територіальні одиниці прикордонних регіонів Східної України).

**Інформаційна база дослідження** сформована на основі офіційних статистичних даних Державної служби статистики України, Міністерства соціальної політики України, Державного центру зайнятості України та регіональних центрів зайнятості; Головних управлінь статистики у Донецькій, Луганській та Харківській областях, обласних інформаційно-аналітичних центрів, матеріалів управлінь обласних та районних адміністрацій, даних

офіційних звітів, бюлетенів тощо. На основі даних матеріалів була зібрана найбільш повна інформація щодо особливостей вимушених міграцій на Сході України. Сформовано дві бази даних, які включають варіанти вибірки за 34 показниками для виявлення просторово-часових особливостей ВПО в Україні та за 92 показниками для виявлення просторово-часових та структурних особливостей ВПО у прикордонних регіонах Східної України, із них – 25 показників станом на 01.01.2019 року використовувались для проведення кластерного аналізу.

**Практичне значення одержаних результатів.** Наукові результати дисертаційного дослідження можуть бути основою для розробки оновленої державної Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб до приймаючих громад, регіональних стратегій, програм соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів Східної України, слугувати основою для розробки регіональної демографічної політики. Теоретико-методичні положення дисертації можуть використовуватись для дослідження як внутрішніх, так і зовнішніх міграційних процесів з позицій їх системності. Отримані результати дисертаційного дослідження апробовані на практиці, зокрема використовуються адміністрацією Немишлянського району Харківської міської ради при підготовці пропозицій щодо шляхів реалізації Програми сприяння безпечній життєдіяльності у сфері соціального захисту населення м. Харкова на 2021-2025 роки, спрямованої на створення ефективної системи соціального захисту в м. Харкові.

Окремі положення дисертаційної роботи рекомендовані до використання при розробці навчальних програм, навчально-методичних комплексів та викладання дисциплін «Географія населення з основами демографії», «Основи соціальної географії», «Географія Харківської області з основами регіонаознавства», «Практикум з проблем регіонального розвитку» у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна.

**Особистий внесок здобувача.** Дисертація є самостійною, завершеною працею, у якій розглядаються причини, сучасний стан та шляхи розв'язання

проблем вимушених міграцій на Сході України. Усі наукові результати, викладені у дисертаційному дослідженні, отримані особисто автором на основі аналізу літературних джерел та офіційної статистичної інформації, що відображено у наукових публікаціях. У наукових публікаціях, які використані в дисертації та виконані у співавторстві, зазначено конкретний індивідуальний внесок автора.

**Апробація результатів дисертаційного дослідження.** Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях та форумах, зокрема: «Академічні та наукові виклики різноманітних галузей знань у 21-му столітті» (м. Харків, 1 березня 2019 р.), «Регіон: стратегія оптимального розвитку» (м. Харків, 16–17 жовтня 2019 р.; 8–9 жовтня 2020 р.); «Регіон: суспільно-географічні аспекти» (м. Харків, 10–11 квітня 2019 р.; 2–3 квітня 2020 р.), «Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів» (м. Луцьк, 11–12 квітня 2019 р.; 9–10 квітня 2020 р.), «Четверті Сумські наукові географічні читання» (м. Суми, 11–13 жовтня 2019 р.), «П'яті Сумські наукові географічні читання» (м. Суми, 9–10 жовтня 2020 р.), «Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення» (м. Херсон, 3–4 жовтня 2019 р.), “CAT-ference 2019 8th International Urban Geographies of Post-communist States Conference” (м. Белград, Сербія, 25–29 вересня 2019 р.), International Business Information Management Conference (м. Гранада, Іспанія, 10–11 квітня 2019 р.; м. Мадрид, Іспанія, 13–14 листопада 2019 р.; м. Севілья, Іспанія, 1–2 квітня 2020 р.), «Теоретичні та прикладні аспекти досліджень з біології, географії та хімії» (м. Суми, 30 квітня 2020 р.), «Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення» (м. Маріуполь, 22 червня 2020 р.), «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» (м. Переяслав-Хмельницький, 31 серпня 2020 р.). Результати дослідження також обговорювались під час проведення “First International Doctoral Summer School in Urban Geopolitics: Urban Identities, Geopolitics and Urban Policy” («Першої міжнародної

докторської літньої школи з міської геополітики: міська ідентичність, геополітика та міська політика) (м. Харків, м. Краматорськ, 5–10 червня 2019 р.), “International Summer School in Mass Displacement: focus on IDP’s in Post-Soviet Countries” («Міжнародної літньої школи з масового переміщення: фокус на ВПО в пострадянських країнах») (м. Харків, 5–16 серпня 2019 р.), круглого столу «Державна політика у сфері трудової міграції: правові, економічні, демографічні, освітні аспекти» (м. Київ, 18 грудня 2019 р.); а також на практичних семінарах та воркшопах, пов’язаних з міжнародним міждисциплінарним проєктом “Ukrainian geopolitical fault-line cities: urban identities, geopolitics and urban policy” спільно з університетом Осло (Норвегія), методичних семінарах і засіданнях кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна з питань теорії та практики суспільно-географічних досліджень.

**Публікації.** Основні результати дослідження опубліковано у 32 наукових працях (7 у співавторстві) загальним обсягом близько 18,5 д.а., з яких 10,99 д.а. належать особисто автору. Серед них – 9 публікацій загальним обсягом 9,58 д.а. (з них – 5,57 д.а. належить особисто автору) опубліковано у наукових фахових виданнях, у т. ч. 2 статті загальним обсягом 2,47 д.а., з яких особисто автору належить 0,4 д.а., опубліковано у фаховому науковому виданні, що індексується наукометричною базою Web of Science, 3 статті-матерів конференції обсягом 3,62 д.а. (у тому числі 0,66 д.а. належить особисто автору) – в іноземних виданнях.

**Структура та обсяг дисертації.** Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 327 сторінок, основний текст роботи викладений на 172 сторінках комп’ютерного тексту. Дисертаційна робота містить 16 таблиць, з яких 10 займають повні сторінки, 82 рисунка, з яких 33 займають повні сторінки, 17 додатків на 67 сторінках; список використаних джерел включає 238 найменувань на 25 сторінках.



# РОЗДІЛ 1

## ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВИМУШЕНИХ МІГРАЦІЙ ЯК СКЛАДОВОЇ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

### 1.1 Поняттєво-термінологічний апарат дослідження

*1.1.1 Регіональна міграційна система як об'єкт дослідження суспільної географії.* Сучасні міграційні процеси є наслідком економічних та суспільних трансформацій, які зумовлені глобалізаційними та регіональними процесами, а сама міграція виступає чинником впливу на розвиток територіальних суспільних систем. Саме ці особливості сучасної міграції можна виявити та осмислити через призму формування та розвитку міграційних систем (МС) різного рівня.

Автор теорії МС А. Мабогундже зазначає: «...система – це комплекс взаємопов'язаних елементів разом із атрибутами та відношеннями». На думку автора, міграційна система – «...це набір певних місць, пов'язаних між собою потоками мігрантів, товарів та послуг, інформації, що сприяють подальшому міграційному обміну між даними місцями» [215, с. 4].

За О. Позняком «...міграційна система – це стійка спільність людей, що змінила своє постійне місце проживання» [87, с. 12]. Така система характеризується у просторово-часовому континуумі співвідношенням прибулих та вибулих, а також сукупністю якісних ознак, структурою, способом функціонування, організацією та підпорядковується загальним законам міграції. Функціонування таких МС проявляється у взаємозв'язках між різними територіями та поселеннями, а організація – у діяльності системи, спрямована на удосконалення міграційного процесу. Структурованість системи обумовлена співвідношенням якісних характеристик прибулих та вибулих [87].

Вперше у якості міграційної системи була описана рур-урбаністична міграція (міграція у напрямку «село – місто»). А. Мабогундже розглядає рур-

урбаністичну міграцію як відкриту систему, що включає не тільки обмін енергією, але й матерією (у даному випадку людей з навколишнім середовищем) та виступає одним із супутніх факторів безперервної взаємодії системи. У такій системі, на думку автора, існує просторовий (горизонтальний) та соціально-економічний (вертикальний) вимір переміщення. Останній включає постійну трансформацію навичок, відносин, мотивації та поведінкові моделі, які потенційний мігрант має право повністю розірвати зі своїм сільським минулим та стати прихильником міського способу життя [215].

На думку О. Беквелл, міграційні системи пов'язують людей, сім'ї, спільноти у просторі в тому, що сьогодні може бути названо «транснаціональними або транслокальними спільнотами», які призводять до кластеризації міграційних потоків та зміни майбутніх моделей міграції. Теорія систем передбачає, що система вже існує, а тому неможливо пояснити, як і чому система виникає в першу чергу [179, с. 5].

Дж. Фосетт та Ф. Арнольд серед властивостей міграційних систем виділяють такі: основним елементом міграційної системи є міграційний потік; кожен міграційний потік розглядається у контексті інших потоків; у міграційній системі існують зв'язки між місцями, включаючи потоки інформації, товарів, послуг та ідей, а також людей; диспропорції і дисбаланси між місцями МС є джерелом енергії; взаємопов'язаність системи, у якій одна підсистема є чутливою до змін в інших підсистемах; міграція є динамічним процесом, послідовністю події, що відбувається з плином часу [191].

У структурі міграційних систем існують зв'язки. Дж. Фосетт їх поділяє на чотири категорії: зв'язки між регіонами (територіями), культурні, родинні і особисті зв'язки, діяльність агентств мігрантів [192, с. 673–674].

На думку Р. Дженнісен, міграційна система не повинна бути географічно близькою, тому що історичні і технологічні зв'язки відіграють таку ж важливу роль, як і географічна відстань [204, с. 414]. Д. Массей вважає, що країни можуть належати до кількох міграційних систем, а зміни в контексті системи міграції та зміни у зв'язках між країнами утворюють тимчасовий вимір

міграційної системи, що є вимірюванням динаміки потоку та протитоку [216]. Р. Дженніссен наголошує, що зміни міграційної системи можуть бути обумовлені як зовнішніми причинами, наприклад, змінами у зв'язках між країнами, так і внутрішніми – політичними, соціальними, демографічними, економічними умовами та зв'язками всередині країни [204, с. 415].

М. Кріц та ін. пропонують розглядати моделі міграції у зв'язку з іншими міжнародними потоками (потоки капіталу, товарів, технологій та інформації). Міграційні потоки і зустрічні потоки між країнами сприяють формуванню міграційних систем. Ці системи розвиваються і змінюються з часом, як у відповідь на динаміку самого процесу міграції, так і на інші сили, пов'язані із соціально-економічними, політичними, демографічними умовами [202].

Міграція впливає на зміну соціально-економічних, культурних, інституційних умов країн (регіонів) походження мігрантів та країн (регіонів) призначення мігрантів. О. П'ятковська, І. Ключковська вважають, що «Формування зв'язків між країнами (регіонами), що входять до міграційної системи, характеризуються не лише міграційними потоками, але й історичними, культурними, колоніальними та технологічними чинниками, а сама система функціонує у певних контекстах, зокрема політичному, економічному, соціальному та демографічному» [134, с. 24].

Міграційна система складається із підсистем нижчого ієрархічного рівня та пов'язана із іншими міграційними системами через міграційні потоки. Ієрархія міграційних систем, на нашу думку, складається із наступних рівнів (рис. 1.1):

1. Мегарівень – єдина глобальна світова міграційна система, яка враховує міграційні потоки між континентами, регіонами або окремими країнами;
2. Макрорівень – національна (загальнодержавна) МС – єдина міграційна система окремої країни, сукупність регіональних МС, включає міжрегіональні внутрішні міграції;
3. Мезорівень – регіональна МС – єдина міграційна система економічних районів або регіонів, включає міжобласні міграції та міграції у межах

окремих міграційних районів (поняття «міграційний район» виділено О. Позняком у 2007 р.) [87];

4. Мікрорівень – субрегіональна (обласна) МС – єдина міграційна система області, включає міграції напрямків «місто – обласний центр», «село – обласний центр», «район – район», характеризується меншою інтенсивністю тимчасових міграційних переміщень – маятникових міграцій.
5. Локальний рівень – районна МС – єдина міграційна система району, включає міграції напрямків «місто – місто», «місто – село», «село – місто», «село – село», характеризується тимчасовими переміщеннями (маятниковими міграціями).

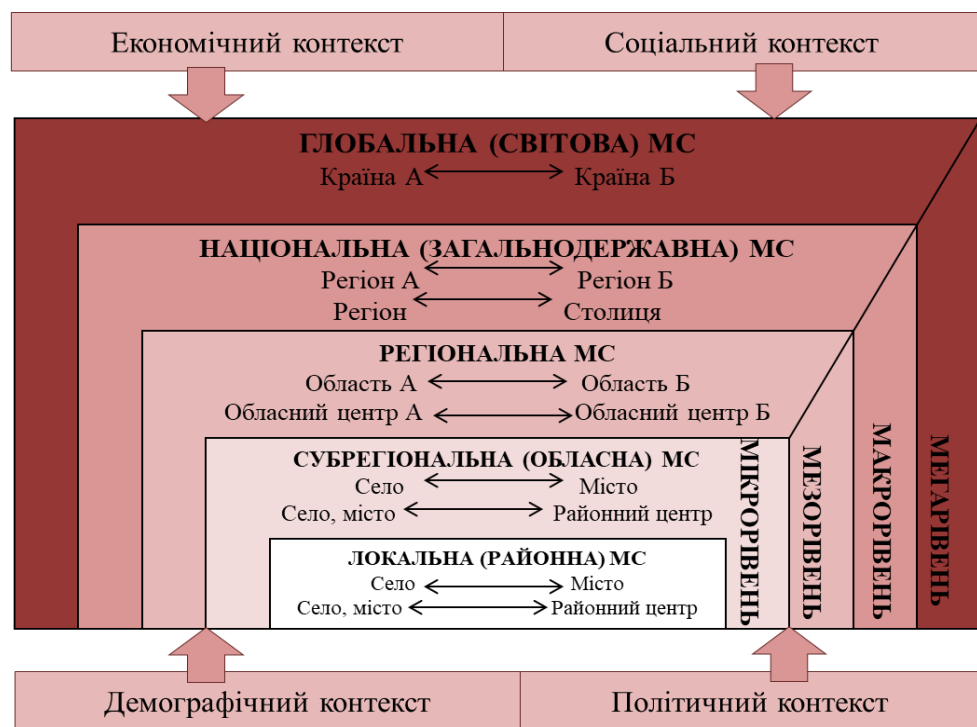


Рис. 1.1 Ієрархічні рівні міграційних систем

*Джерело:* розроблено автором

Міграційна система прикордонних регіонів Східної України належить до систем регіонального рівня. В українській суспільній географії не існує визначення регіональної міграційної системи (РМС), натомість В. Джаман виділяє регіональні системи розселення: «...складові частини (підсистеми) регіональних суспільно-географічних комплексів, які є каркасом їх просторової

організації; складні поєднання функціонально взаємопов'язаних і взаємодіючих ієрархічно підпорядкованих міських і сільських поселень, які формуються у процесі розвитку регіональних суспільно-географічних комплексів» [22, с. 7].

Основою перетворення міграційних потоків у міграційні системи є різноманітні міграційні зв'язки, які залежать від транспортної доступності територій розміщення мігрантів. Міграційні системи, як і будь-які соціально-економічні системи, мають суб'єкти управління. Міграційна активність населення і вектори міграційних потоків визначаються як рівнем економічного і соціального розвитку регіонів, так і окремих поселень, що, в кінцевому підсумку, позначається на формуванні їх демографічного та поселенського потенціалів [22].

Виходячи з цих особливостей, регіональною міграційною системою (РМС), на нашу думку, є «...сукупність субрегіональних (обласних) міграційних систем, які характеризуються складністю, ієрархічністю, відкритістю, саморегульованістю, об'єднують міграційні потоки у складі декількох адміністративних областей та можуть функціонувати в рамках окремих міграційних районів» [61, с. 210].

Елементами регіональної міграційної системи є регіони, які входять до міграційної системи, властивості елементів (демографічні та економічні характеристики) визначають їх місце в системі, а сукупність відносин і зв'язків між ними дають уявлення про будову і функціонування системи. Крім потоків мігрантів усередині міграційної системи, існують потоки товарів, капіталу, які також виступають елементами системи, що представлено на рис. 1.2.

У. Садова, С. Князєв, Н. Андрусишин в залежності від чинників формування територіальних міграційних систем виділяють такі підсистеми: організаційно-територіальну, соціально-економічну, інституційну, функціонування яких обумовлено загальними та спеціальними чинниками (рис. 1.3). Загальні чинники мають історичний характер, а спеціальні – адресний та мають чітко визначені просторово-часові горизонти дії (спільність території проживання мігрантів, система розселення мігрантів, створена

мігрантами інфраструктура, часові особливості міграційних переміщень, механізми регулювання міграції). Окрім чинників-стимуляторів виділяються ті, що стримують розвиток РМС (відсутність ринку житла для мігрантів, відсутність робочих місць, низька мобільність робочої сили тощо) [144, с. 6].

Отже, підсумовуючи, виділяємо властивості РМС: головний елемент РМС – міграційний потік; міграційна система є відкритою, всередині неї відбуваються інтенсивні зовнішні та внутрішні міграції населення, обмін товарами, капіталом, технологіями та інформацією; РМС є ієрархічною, ієрархічність міграційної системи проявляється у підпорядкованості нижчих елементів міграційної системи елементам більш високого ієрархічного рангу; динамічність міграційної системи забезпечується стрімким розвитком соціуму, виробничої та соціальної сфер, швидкістю прийняття інновацій; самоорганізація РМС проявляється у внутрішньому механізмі основних функцій системи, сприяє стримуванню, зменшенню або підсиленню потоків міграції; на самоорганізацію РМС впливають фактори і умови, які формують міграційну поведінку населення – систему взаємопов'язаних дій індивідуума (сім'ї, домогосподарства), які логічно сприяють міграції населення. Наслідком цього є зміна деяких характеристик життєвого положення мігрантів; за механізмом дії виділяються фактори, що виштовхують вибулих та фактори, які притягують прибулих [51].

Системоутворюючими чинниками РМС, на нашу думку, є територіальний поділ праці, спеціалізація виробництва, рівень доходів мігрантів, розвиненість ринку праці, загальна міграційна ситуація в регіоні, історичні особливості розвитку регіону та етнокультурні традиції, рівень розвитку інфраструктури.

Усі чинники функціонування РМС за часом впливу можна поділити на постійні (природно-, транспортно-, економіко-, політико-географічне положення регіону, природні умови та ресурси); тимчасові (рівень господарського освоєння регіону, рівень розвитку виробничої та соціальної інфраструктури, система розселення); змінні (забезпеченість житлом, відмінності у доходах, регіональна міграційна політика).

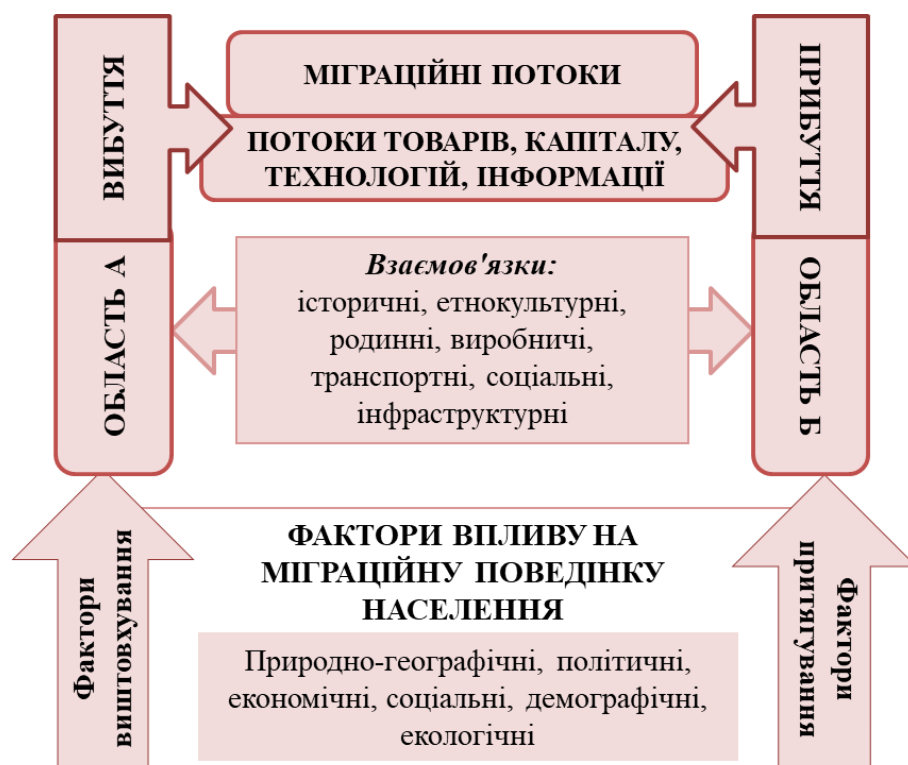


Рис. 1.2 Модель регіональної міграційної системи

Джерело: розроблено автором



Рис. 1.3 Чинники формування територіальної міграційної системи

Джерело: складено автором за даними [144, с. 6–7]

Вперше міграційне районування території України проведено О. Позняком, який на основі частки осіб, які хоча б один раз у житті змінили місце проживання, коефіцієнтів сальдо міграції, загальної мобільності населення та інших додаткових показників (частки народжених за межами регіону, коефіцієнтів міждержавної, міжрегіональної і внутрішньорегіональної міграційної мобільності населення) виділив 7 географічно цілісних міграційних районів. Території Харківської, Донецької, Луганської разом із Дніпропетровською, Миколаївською, Запорізькою та Херсонською областями автор відносить до Південно-Східного міграційного району [87, с. 75–76]. Отже, враховуючи вищезазначені особливості міграційних процесів у прикордонних регіонах Східної України, будемо їх розглядати в рамках регіональної міграційної системи, яка є відкритою, ієрархічною, динамічною, самоорганізованою, функціональною.

**1.1.2 Вимушена міграція як складова міграційних процесів.** Міграційний процес є об'єктом суспільно-географічних досліджень, оскільки має яскраво виражений просторовий характер. Міграція розглядається як окрема складова та як фактор розвитку інших соціально-економічних показників, зокрема демографічної ситуації, ринку праці, економічної ситуації, наявності розвиненої інфраструктури, розвитку житлово-комунальних послуг.

Вперше поняття «міграція» як науковий термін з'явилося в кінці XIX ст. в Англії. Його ввів англійський вчений Е. Равенштейн у своїй роботі «Закони міграції» (1876 р.), представляючи міграцію як безперервний процес, на який діє чотири групи чинників: початкового місця проживання, стадії переміщення, місця приїзду та чинники особистого характеру мігранта [233, 234].

Поняття «міграція» характеризує територіальні переміщення осіб, які спрямовані на зміну їх місця проживання або місць праці на постійній основі чи на досить тривалий строк. Розглядаючи міграції у вузькому значенні, дане поняття фактично «...ототожнюється з поняттям переселення» [87, с. 8]. Під міграцією населення у широкому сенсі розуміють не тільки переселення зі зміною місця проживання, а й інші рухи населення на певній території та з



різною метою. Широке розуміння поняття міграції більш точно демонструє специфіку цього явища, але фактично різниця між вузьким та широким значеннями лежить лише в розмірах пояснень, без зміни значення, яке являє собою переміщення людей [87, с. 8]. Існуючі у науковій літературі визначення поняття міграцій наведені у додатку Б (табл. Б.1).

Сутність міграційного процесу полягає у вибутті населення з одного населеного пункту (району) та прибутті до іншого населеного пункту (району). Двовимірність міграційного процесу обумовлена не тим, що у місцях заселення діють сили тяжіння, а у районах виселення – сили виштовхування, вони є у кожному районі, а тим, що міграційний процес – це взаємодія двох протилежно направлених відносно однорідних серій подій [139, 140].

З формальної точки зору міграційний процес – зафіксована у просторі та часі серія міграційних подій, з неформальної точки зору, – це сукупність переселень. Фіксація вибуття–прибуття мігранта поділяє міграційний процес на три стадії: підготовчу, основну та завершальну. «Під елементом міграційного процесу слід розуміти зміну станів мігранта, місць проживання, прикладання праці і одержання послуг, зумовлену внутрішніми суперечностями розвитку суспільної системи, соціуму» [87, с. 11]. Існуючі у науковій літературі визначення поняття «міграційний процес» наведені на рис. 1.4.

Автор вважає за доцільне уточнення поняття «міграційний процес» як концептуального положення даної роботи, а саме: «Міграційний процес – сукупність просторово-часових переміщень населення, які супроводжуються перетинанням державного кордону або меж адміністративно-територіальних одиниць країни, що призводить до зміни структури, способу функціонування, організації міграційної системи у просторово-часовому континуумі» [61, с. 210]. Суспільно-географічна сутність міграційних процесів полягає у їх функціях, найважливішою із яких є територіальний перерозподіл населення, що найчастіше проявляється у зростанні міського населення. У більшості міст збільшення чисельності населення здебільшого відбувається внаслідок зростання показника інтенсивності міграції [99]. При цьому в динаміці міграція

не обмежується кількісними та якісними змінами в чисельності та структурі населення.

Л. Рибаківський виділяє три стадії міграційного процесу: вихідну, основну та заключну, що становлять основу концепції трьохстадійності міграційного процесу. Вихідна або підготовча стадія являє собою процес формування територіальної рухливості населення; основна стадія або переселення населення являє собою формування міграційних потоків; заключна стадія виступає як адаптація мігрантів на новому місці. У даній концепції принциповим положенням є відмінність понять «міграційна рухливість» (мобільність) та «міграційне переміщення» (переселення). Міграційна рухливість розглядається як здатність або готовність до міграції (міграційна установка), а «міграційне переміщення» – акт переміщення, реалізація установки на міграцію [140].

Л. Шамілева наголошує, що міграційний процес проходить у своєму розвитку стадію потенційної міграції, стадію безпосереднього акта міграції та стадію, яка характеризує наслідки міграційних процесів (рис. 1.5) [173].

Міграційна рухливість (мобільність) та міграційне переміщення (переселення) є взаємопов'язаними поняттями. Відмінністю від попередньої концепції є те, що наслідки міграційних процесів (результат територіального руху населення) набагато ширше адаптації мігрантів, а потенційна міграція є лише одним із аспектів міграційної рухливості [173, 212].

«...Як масовий процес міграція складена з потоків, що належать до певної території та часу» [33, с. 20]. Формування міграційних потоків є головною умовою протікання міграційного процесу. Під міграційним потоком С. Западнюк розуміє «...сукупності одиничних міграційних переміщень, об'єднаних спільністю напрямку, який визначається районами вибуття або прибуття мігрантів упродовж певного календарного проміжку часу». Підтверджує зв'язок процесу міграції та міграційних потоків і О. Позняк, який вважає, що «...процес міграції є сукупністю окремих потоків» [87, с. 7].

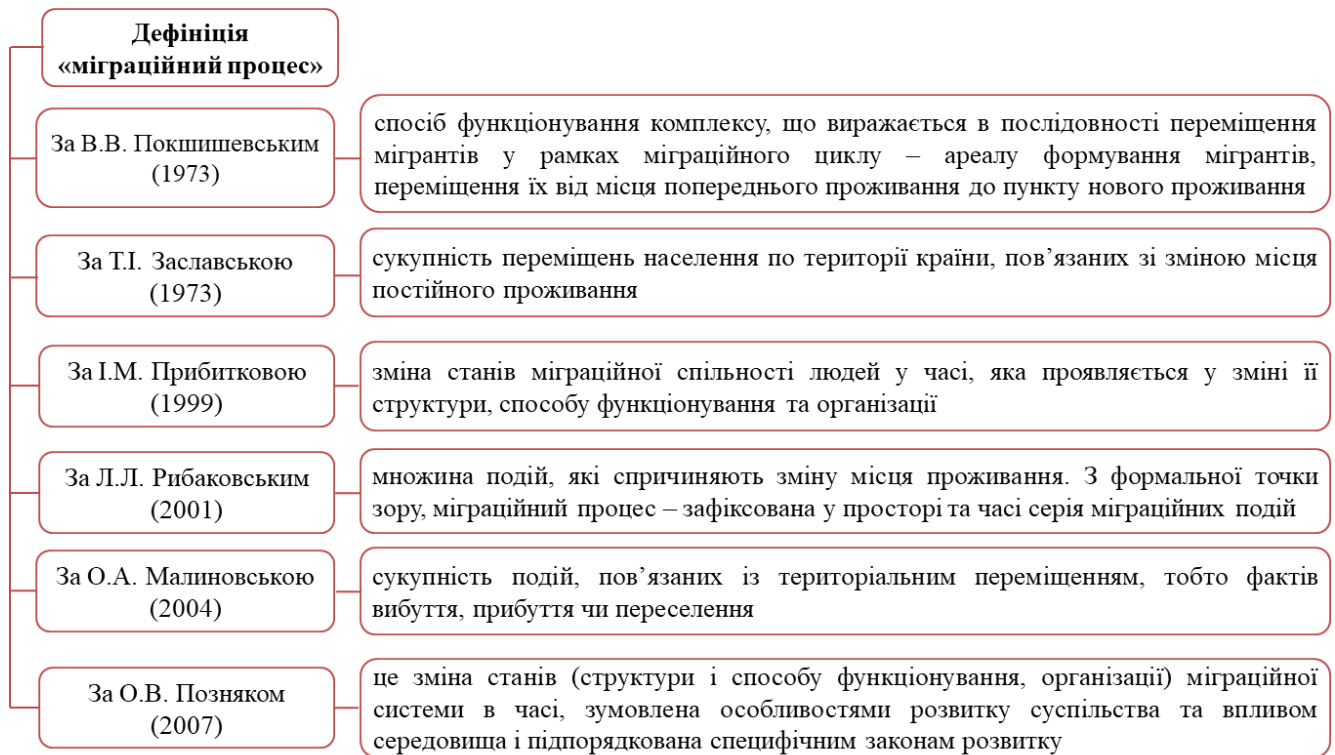


Рис. 1.4 Існуючі визначення поняття «міграційний процес»

Джерело: складено автором на основі узагальнень [87, с. 11, 114, 122]

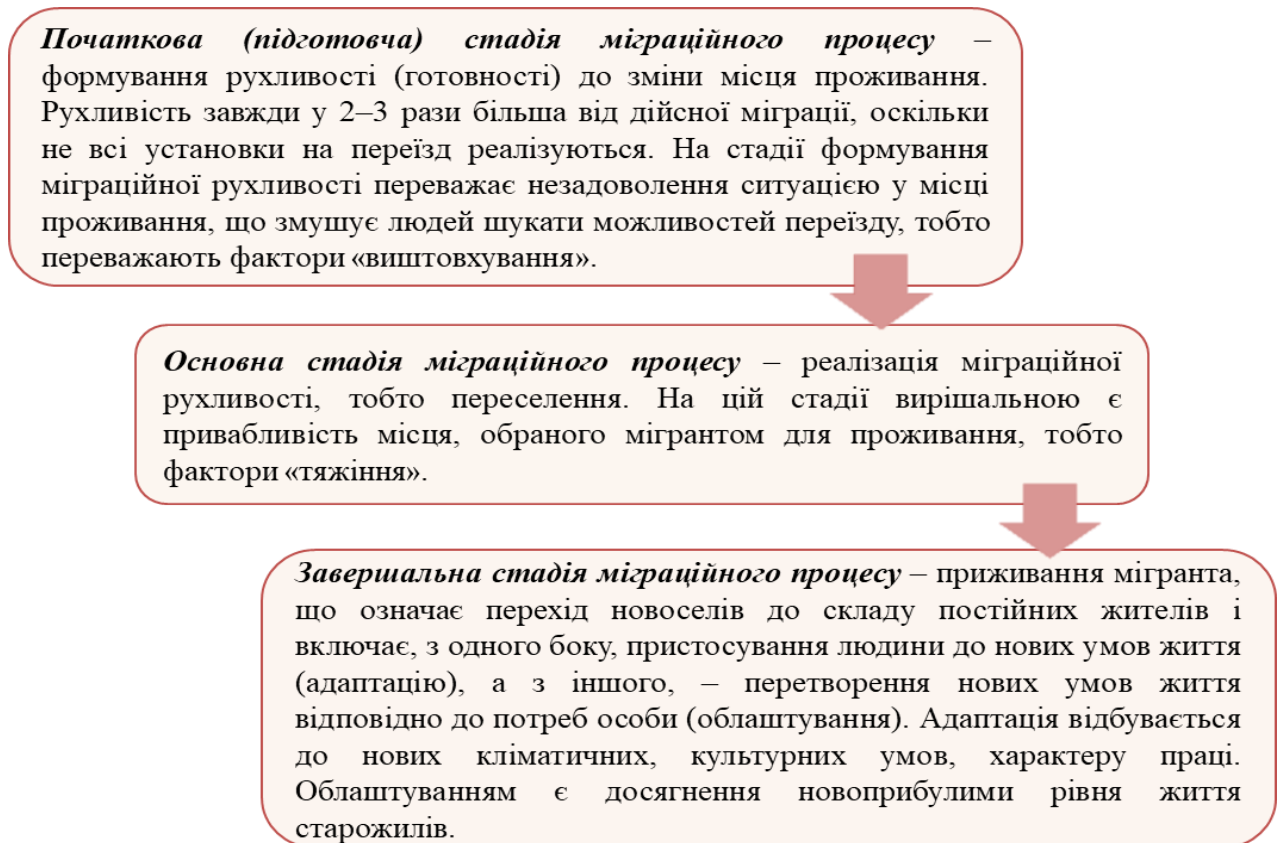


Рис. 1.5 Стадії міграційного процесу

Джерело: складено автором на основі узагальнень [173]

Отже, для кожної територіальної сукупності людей міграційний процес виступає двоспрямованим рухом, який складається із потоку вибуття та потоку прибуття. Інтенсивність міграційного потоку залежить від територіальної доступності регіонів чи країн, рівня розвитку транспортної інфраструктури, історико-культурних та ментальних зв'язків тощо [33].

Понятійно-термінологічний апарат дослідження міграцій включає багато понять – міграційний процес, міграційна поведінка, мігрант тощо (табл. 1.1).

Міграційна поведінка населення обумовлює прийняття особою рішення про переміщення або відмову від нього. Відтак індивідуальна міграційна поведінка за умови детальнішого спілкування з іншими людьми та обміну з ними інформацією може трансформуватися у групову поведінку.

Регулятором поведінки особи, тобто можливості або неможливості змінити місце та умови виступають міграційні установки, пов'язані із міграційними намірами – задумами здійснити переміщення. Спонукальним компонентом до цього виступає міграційна мотивація. Міграційними мотивами можуть бути інтереси переселенців, їх потреби та цінності, сподівання тощо. Найбільш конкретні безпосередні причини для переселення, наприклад, військові дії чи екологічні катастрофи є приводами для міграції. В. Переведенцев зазначає, що «...у більшості випадків, переселення виступає складним переплетінням різних мотивів, приводів, причин найближчих і більш віддалених, з яких не всі усвідомлюються самими переселенцями» [110, с. 108].

Фактори або передумови міграції впливають на напрями та масштаби міграційних процесів (рис. 1.6). Серед таких факторів слід виділити: економічні, соціальні, демографічні, політичні, етнічні, освітні, морально-психологічні, військові, екологічні та ряд інших факторів, які можуть бути каталізатором міграційних процесів [87].

Причини міграції формуються в результаті дії ряду факторів. Фактори міграції – це значно глибші причини, ніж приводи, тобто конкретні найближчі причини переселення чи мотиви – суб'єктивне усвідомлення деяких більш-менш лежачих на поверхні причин [110, с. 106].

Таблиця 1.1

## Поняттєво-термінологічний апарат дослідження міграційних процесів

Поняття	Визначення поняття
Міграція	«...це перетин адміністративного кордону, добровільний чи примусовий просторовий рух осіб чи груп осіб від місця (країни) виїзду до місця (країни) в'їзду за наявності або без неї законних підстав на певний період часу або назавжди, що може вести за собою зміну постійного місця проживання; цей рух включає в себе еміграцію та імміграцію» [141, с. 129].
Міграційний потік	«...фактична чисельність осіб (загальна та за окремими категоріями), які пересуваються міграційним коридором з метою постійного або тимчасового поселення, за певний проміжок часу» [175, с. 72].
Міграційна система	«...це стійка спільність людей, що змінила своє постійне місце проживання, що характеризується у просторово-часовому аспекті співвідношенням прибулих і вибулих, сукупністю якісних ознак, структурою, способом функціонування і організацією та підпорядковується законам міграції» [87, с. 12].
Міграційна когорта	«...сукупність мігрантів, об'єднана спільним періодом міграцій у певний населений пункт чи район» [121, с. 234].
Мігранти	«...це особи, які перетинають державні або адміністративно-територіальні кордони, змінюючи місце постійного проживання назавжди або на певний час» [33, с. 30].
Міграційний процес	«...сукупність подій, пов'язаних із територіальним переміщенням, тобто фактів вибуття, прибуття чи переселення» [75, с. 24].
Фактори міграції	«...сукупність соціальних умов, які впливають на обсяги, інтенсивність, спрямованість, канали та інші параметри процесу міграції» [33, с. 36–37].
Фактори міграції	«...сукупність економічних, соціальних, етнічних, політичних, екологічних та інших умов, в яких протікає міграційний процес та які помітно впливають на його обсяги, інтенсивність, напрямок та інші параметри» [123, с. 164].
Причини міграції	«...раптові явища, обставини, події, які слугують основою для прийняття мігрантом рішення про переселення» [110, с. 106].
Приводи міграції	«...конкретні безпосередні причини для переселення» [110, с. 106].
Стимули міграції	«...визначені економічними, соціальними, етнічними, політичними, екологічними та іншими умовами обставини, які залучаючи інтереси потенційних мігрантів, стають суб'єктивно значимими виштовхуючими силами» [123, с. 164].
Міграційна поведінка	«...сукупність дій і відносин, що опосередковують переселення індивідів або відмову від них» [33, с. 35].
Міграційна установка	«...психічний регулятор поведінки, схильність особи, яка визначає узгодженість дій, зумовлених позитивним або негативним ставленням до зміни місця та умов життя і відображає готовність до певного результату міграційної поведінки» [33, с. 35].
Міграційні наміри	задуми, бажання здійснити міграційне переміщення
Міграційна мотивація (мотиви міграції)	«...спонукання людини, яке виявляється у сукупності детермінант, пов'язаних з факторами середовища, викликають реакцію людини та спричиняють її організовану та цілеспрямовану діяльність з виконання міграційного переміщення» [175, с. 72].

Джерело: складено автором за даними [33, 75, 87, 110, 121, 123, 141, 175]

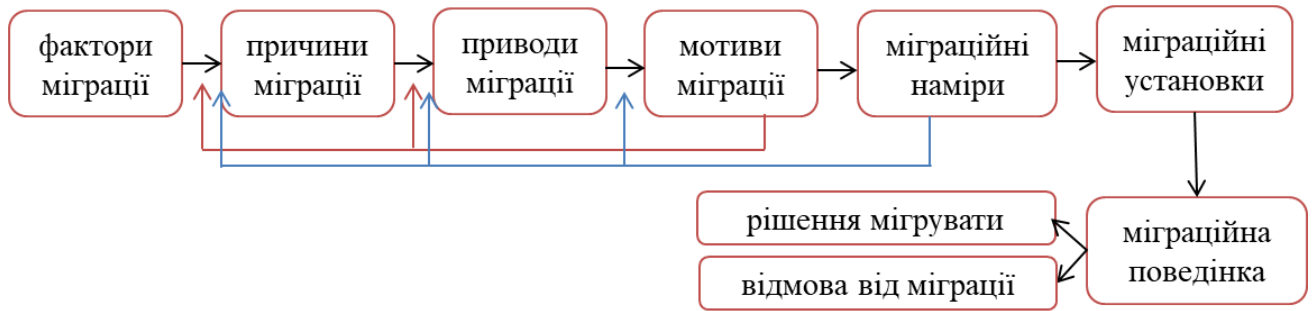


Рис. 1.6 Механізм формування рішення особою про міграцію чи відмову від неї  
*Джерело:* побудовано автором за даними [33, с. 36]

В. Переведенцев розділяє фактори міграції на дві групи: фактори, які знаходяться на боці людини, індивіда – суб’єктивні фактори, та фактори, що знаходяться на боці «світу» – об’єктивні. Якщо розглядати міграцію як процес адаптації населення до умов життя, то весь її механізм можна уявити як постійний рух деяких співставлень між потребами мігрантів та умовами середовища. Хоча можливо, що прагнення змінити місце проживання внутрішньо присутнє людині, є її невід’ємною властивістю, а об’єктивні фактори лише надають «форму» міграційним процесам: впливають на інтенсивність, напрямок, результати переселення. До суб’єктивних факторів належать соціально-психологічні [110, с. 106].

Т. Заславська поділяє фактори міграції на три групи: ті, що не піддаються управлінню (географічне положення території, природні умови та ресурси); ті, що опосередковано управляються (рівень економічного розвитку та соціальної інфраструктури, етнолінгвістичний склад населення), та ті, що моделюються державою (заробітна плата, соціальні виплати тощо) [84].

На основі існуючих у науковій літературі класифікацій факторів міграції – класифікацій В. Переведенцева, Л. Рибаківського, С. Западнюк [33, 110, 139, 140] нами узагальнено сучасні фактори міграцій (рис. 1.7). Вважаємо, що на міграцію впливають зовнішні, внутрішні, а також індивідуальні фактори. Розглядаючи міграційні процеси регіонального рівня, зазначаємо найбільший вплив саме внутрішніх (природно-географічних, політичних, економічних, соціальних, демографічних, етнічних, екологічних) та індивідуальних факторів.

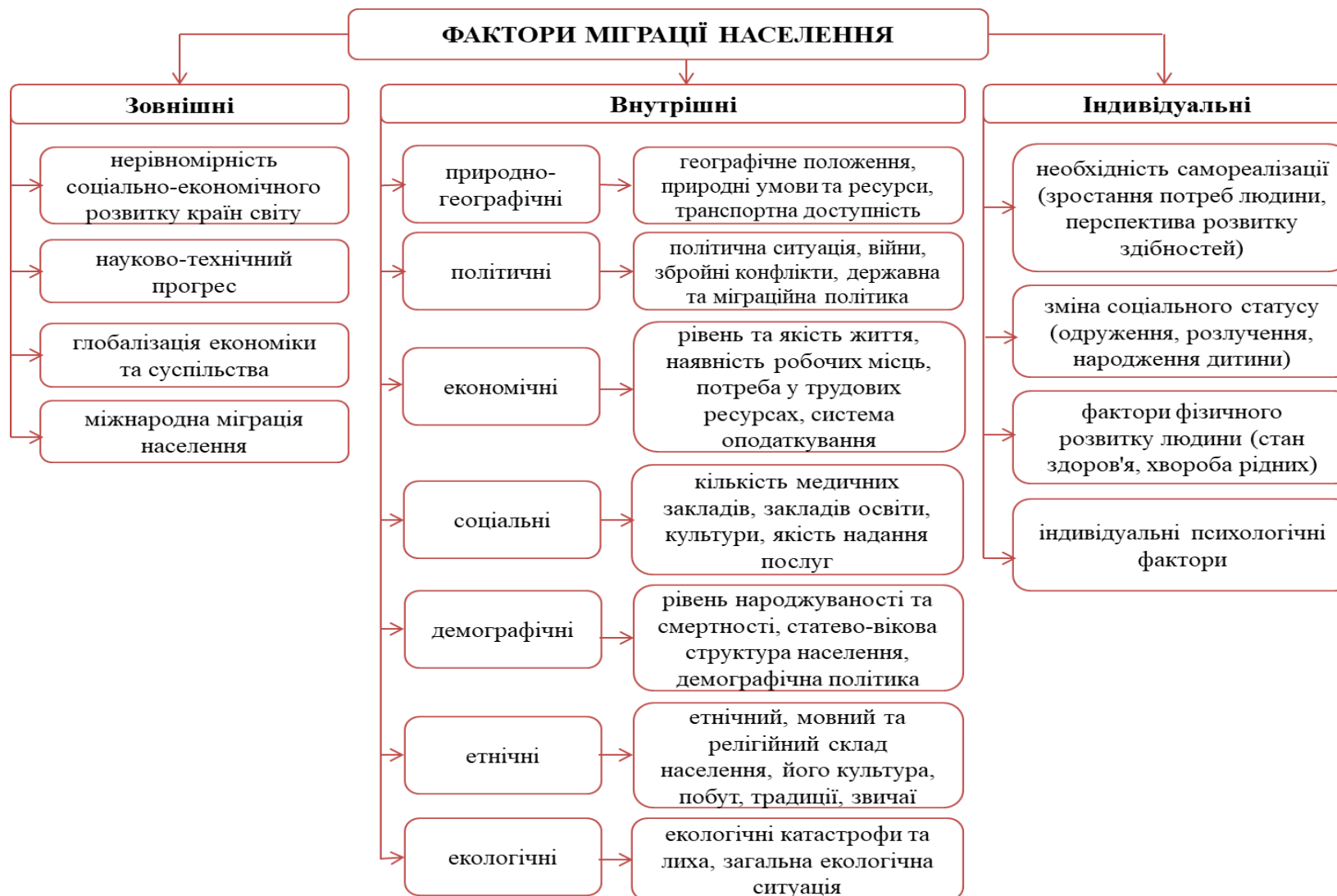


Рис. 1.7 Фактори міграції населення

Джерело: складено автором на основі узагальнень [33, 110, 139, 140]

Слід зазначити, що на сьогоднішній день існує безліч класифікацій міграційних процесів. Базовим підходом при класифікації міграції слугує виїзд чи не виїзд особи за межі адміністративно-територіальної одиниці проживання. При використанні такого підходу міграцію поділяють на *внутрішню* та *зовнішню*. У внутрішній міграції за територіальною ознакою можна виділити міжселищні та міжміські, внутрішньорайонні та міжрайонні, внутрішньообласні та міжобласні, внутрішньореспубліканські та міжреспубліканські; у зовнішній – локальні та регіональні, внутрішньоконтинентальні, міжконтинентальні та планетарні міграції [33].

За способом реалізації міграцію поділяють на *організовану*, *стихійну* та *ланцюгову*. Стихійна міграція здійснюється однією людиною чи сім'єю, організована міграція – колективом при санкціонуванні приватним органом чи державою. Ланцюгова міграція проявляється у формі допомоги тим, хто планує міграцію, з боку тих, хто вже мігрував [33].

За кількістю осіб міграцію поділяють на *групову*, *сімейну* та *індивідуальну*. Також міграцію класифікують за повторювальністю. За цим критерієм виділяють *одиничну* (здійснюється один раз назавжди чи на певний період, без подальшого повернення до місць міграції), *повторювану* (багаторазові поїздки з певною періодичністю у одні й ті ж самі місця) та *епізодичну* (нерегулярні поїздки в регіони) *міграцію*. За часовою ознакою виділяють *стаціонарні* (пов'язані зі зміною місця проживання) та *тимчасові* (без зміни місця проживання) міграції [33].

Міжнародна організація з міграцій за критерієм добровільності виділяє три види міграції, зокрема *добровільну*, *примусову* (вигнання або виселення) та *вимушену*. За умови добровільної міграції рішення про переміщення приймається індивідом добровільно в результаті економічних, сімейних, психологічних мотивів. Примусова міграція являє собою насильницьке переселення осіб державою (депортація), міграцію в межах пенітенціарної системи, міграцію, яка управляється силовими методами. Вимушена міграція полягає в зміні місця проживання назавжди чи на невизначений час у випадку



війни, голоду, стихійного лиха, переслідувань тощо, але у мігранта формально залишається право вибору, на відміну від примусової [89].

Широко відомі класифікації мігрантів за їх правовим статусом (додаток Г, рис. Г.1). Так, наприклад, директор Центру вивчення проблем біженців Оксфордського університету С. Кастлс розглядає міграційні процеси через призму типологічного підходу, проте наголошує, що на сучасному етапі людського розвитку майже стерлися чіткі межі між формами міграції: вони стали тісно взаємопов'язаними, взаємозалежними (додаток Г, рис. Г.1) [185].

С. Западнюк пропонує власну класифікацію міграції. Зокрема, залежно від характеристик кордонів, що перетинаються мігрантами, авторка виділяє зовнішні та внутрішні міграції. Внутрішня міграція авторкою виділена як тимчасове або постійне переміщення населення всередині країни. Натомість С. Западнюк не виділяє внутрішні міграції за критерієм добровільності, а об'єднує «вимушені» та «недобровільні міграції» терміном «примусові міграції», якими характеризуються міграційні потоки з наявністю елемента примусу, у тому числі загрози життю та існуванню особи внаслідок природних або техногенних факторів, воєнних конфліктів [33, с. 27].

«Вимушена міграція – міграція, що має вимушений, раптовий характер, зумовлений загрозою для життя мігрантів у результаті стихійних лих, військових дій або переслідувань за політичними причинами, національною ознакою та ін., має тимчасовий або постійний характер та охоплює такі категорії мігрантів, як біженці, вимушені переселенці, особи, які шукають притулок» [53, с. 49].

О. Малиновська стверджує, що останнім часом внутрішні переміщення населення в Україні спричинені воєнними діями на Донбасі та анексією Криму, носять вимушений характер. Вимушені міграції, на відміну від добровільних, не сприяють покращенню матеріального становища, а призводять до втрати соціального статусу та руйнування добробуту переселенців [74, с. 9–10].

В. Олефір не виділяє окремо вимушену міграцію, а відносить її до переміщень та переселень населення, які сплановані в просторі та часі, що

обумовлені у деяких випадках дією стихійних і спонтанних сил, проте згодом набувають упорядкованого та цілеспрямованого характеру [108].

Т. Жванія зазначає, що важливим аспектом аналізу міграційної поведінки населення виступає спосіб залучення до міграційних процесів, який характеризується добровільністю, примусовістю або вимушеністю здійснення міграційного акту. Науковець вважає, що окремим випадком вимушеної міграції є вимушені внутрішні міграції, які представлені новою категорією мігрантів – внутрішньо переміщеними особами [30, с. 49–50].

Незважаючи на твердження Л. Рибаківського, який не вважає територіальне переміщення населення та міграцію населення синонімами (міграція – це частина територіальних переміщень, яка відповідає таким умовам: здійснення переміщень між населеними пунктами та фіксація цих подій), на основі аналізу та узагальнення поняття міграція, ми дотримуємось думки, що міграція та переміщення є синонімами [138].

А. Нафіс називає вимушеним переміщення населення внаслідок прояву конфліктів, пов'язаних з насильством, що впливають як на внутрішньодержавне, так і міждержавне середовище [223].

О. Капінус розуміє під внутрішньою вимушеною міграцією «...вимушене територіальне переміщення громадян у межах адміністративно-територіальних одиниць без перетину державного кордону внаслідок збройного конфлікту, екологічної катастрофи тощо» [41, с. 20].

О. Кхасраві (2016 р.) виділяє такі особливості внутрішнього переміщення населення: добровільний або вимушений рух населення; переміщення особи або групи осіб відбувається усередині країни, через що не змінюється правовий статус осіб; необхідне юридичне закріплення за новим місцем проживання, наприклад довідка про взяття на облік ВПО; особи, які здійснюють переміщення мають право на вільний перетин адміністративних меж АТО, окрім випадків, встановлених законодавством [47, с. 156–157].

На нашу думку, «Внутрішня вимушена міграція – це вимушені переміщення у межах державного кордону особи або групи осіб з метою

уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного й антропогенного характеру» [54, с. 32].

Вимушена чи примусова міграція в залежності від причин, що її породжують відноситься до політичної міграції, оскільки здійснюється у випадку зміни політичного режиму та побоювання мігранта щодо безпечності перебування в країні. Серед вимушених мігрантів виділяють: ВПО; осіб, що шукають притулку; осіб, що мають тимчасовий статус біженця; біженців.

**1.1.3 Внутрішньо переміщені особи як категорія вимушених мігрантів.** Починаючи із 2014 року внутрішня міграція в Україні має переважно вимушений характер. Тому вважаємо за необхідне з'ясувати особливості внутрішніх переміщень населення, зокрема появи такої категорії як внутрішньо переміщені особи (ВПО). Наслідком вимушеної міграції є поява категорії населення, яка через низку соціально-економічних умов шукає притулку або всередині країни, або за її межами. Дана категорія у широкому розумінні називається «вимушені мігранти».

Е. Муні зазначає, якщо переміщення населення відбувається в межах країни походження, то мігранти продовжують класифікуватись як «внутрішньо переміщені особи», хоча концептуалізація терміну «ВПО» все ще обговорюється [221]. Відповідно до Керівних принципів щодо внутрішнього переміщення Організації Об'єднаних Націй з прав людини [142], внутрішнє переміщення може бути викликане «збройним конфліктом, ситуаціями узагальненого насильства, порушенням прав людини або у результаті стихійних чи антропогенних лих». Тим не менш, деякі дослідники тільки розглядають ВПО як осіб, які втекли від насильницьких конфліктів (наприклад, С. Кастлс) [185] або класифікують їх як внутрішньо переміщених осіб, породжених конфліктами (А. Беттс) [182]. В той же час Е. Муні серед причин, що викликають вимушені міграції, розглядає екологічні причини [221].

Відповідно, якщо мігранти перетинають міжнародно визначений державний кордон країни свого походження, за ними юридично закріплюється

*статус біженців*. Категорію населення, чий вимоги про надання статусу біженця ще не були визначені, проте тих, які перетнули міжнародні кордони в пошуках захисту, відповідно до Конвенції про біженців 1951 року називають *пошукачами притулку*, які разом із біженцями є зовнішніми мігрантами. Внутрішньо переміщені особи є внутрішніми мігрантами. Усіх ВПО можна розділити на ключові групи залежно від намірів міграційних переміщень і орієнтацій на внутрішнє чи зовнішнє вимушене переміщення [194] (рис. 1.8). Отже, під вимушеними переміщеннями (міграціями) ми розуміємо загальний термін, який відноситься до переміщень біженців і ВПО (переміщених в результаті конфліктів у країні їх походження), а також людей, переміщених в результаті стихійних або екологічних лих, хімічних чи ядерних катастроф, голоду чи проектів розвитку.

На основі узагальнень міжнародного досвіду класифікації вимушеного переміщення населення нами виділено чотири типи причин вимушеної міграції (переміщення): переміщення внаслідок конфліктів; переміщення, викликане розвитком; переміщення, викликане стихійними лихами; переміщення для виживання. Слід зауважити, що у світовій історії було чимало випадків вимушеного переміщення населення. Нами систематизовано найбільш яскраві приклади такого переміщення та наведено у таблиці (додаток Д, табл. Д.1).

У міжнародній спільноті існують різні думки щодо тлумачення понять «внутрішнє переміщення населення» та «внутрішньо переміщені особи», оскільки для ряду дослідників поняття ВПО стосується лише людей, які постраждали внаслідок конфлікту, насильства та переслідувань, тобто людей, які вважатимуться біженцями, якщо вони перетнуть кордон [208, 230]. Як свідчить глобальна статистика щодо ВПО, їх кількість рахують лише за числом осіб, які переміщені внаслідок конфлікту [88]. Інші ж дослідники вважають, що внутрішнє переміщення є набагато ширшим поняттям та охоплює десятки мільйонів осіб, переміщених внаслідок уникнення стихійних лих та у результаті впровадження проектів соціально-економічного розвитку [16, 39, 45, 85, 187, 188].



Рис. 1.8 Види та причини вимушеної міграції

Джерело: складено автором на основі узагальнень [53, 193, 194]

У Керівних принципах щодо внутрішнього переміщення [142], презентованих у 1998 році, дається таке визначення внутрішньо переміщених осіб: «...особи або групи осіб, які були змушені або зобов'язані виїхати з місць звичайного проживання, зокрема внаслідок або уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуації узагальненого характеру, насильства, порушення прав людини або природних чи техногенних катастроф, і які не перетинали міжнародно визнаний державний кордон» [142, с. 1].

В Україні для позначення вимушених внутрішніх мігрантів використано термін «внутрішньо переміщена особа». Згідно зі ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «внутрішньо переміщеною вважається особа – громадянин України, іноземець або особа без громадянства, – яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [127].

Внутрішньо переміщені особи відносяться до внутрішньої міграції, зумовленої некерованими факторами, наприклад, природними катаклізмами, військовими сутичками тощо [78, с. 7]. Тому у даній роботі відносно України поняття «ВПО» є вузьким розумінням поняття «вимушені мігранти».

На думку О. Кхасраві, синонімічним поняттям до категорії внутрішньо переміщені особи є «Переміщенець – це громадян України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах і має право на постійне проживання в Україні, яка добровільно залишила місце свого проживання в результаті ускладнення політичної, соціальної, економічної, екологічної ситуації у певній адміністративно-територіальній одиниці» [48, с. 74]. У той же час внутрішньо переміщена особа та переселенець співвідносяться між собою як рід та вид. «Переселенець – це громадян України, іноземець або особа, яка не має громадянства і перебуває на

території України на законних підставах, має право на постійне проживання в Україні, яка примусово залишила (покинула) своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [48, с. 74].

Т. Кульчицький наголошує, що «ВПО – відносно нова для незалежної України категорія, узагальнена сутність якої полягає в тому, що це громадяни держави, які через військові дії та їх наслідки змушені були покинути постійне місце проживання задля убезпечення свого життя, при цьому не перетинаючи межі державного кордону» [45, с. 56].

Внутрішньо переміщені особи часто описуються як «внутрішні біженці», хоча насправді, внутрішнє переміщення набагато ширше, ніж біженці, оскільки охоплює інші причини вимушеного переміщення, включаючи природні катастрофи, а також проекти соціально-економічного розвитку [53].

На основі зазначеного вище пропонуємо власне тлумачення терміна «Внутрішньо переміщені особи – це особи або групи осіб, які є громадянами певної країни або громадянами інших держав, перебувають на території країни на законних підставах, які вимушені залишити місця свого постійного проживання в результаті ускладнення політичної, соціально-економічної, екологічної ситуації у певній адміністративно-територіальній одиниці держави з метою уникнення проявів насильства, порушення прав людини, наслідків стихійних або антропогенних лих, екологічних змін, проектів соціально-економічного розвитку задля збереження життя та свободи та не перетнули міжнародно визнаних державних кордонів» [53, с. 49].

Внутрішньо переміщені особи, на нашу думку, є суспільно-географічною категорією, оскільки вимушені міграції, що обумовлюють появу ВПО, є частиною суспільно-географічного процесу, сутність якого полягає у зміні місця проживання особи чи групи осіб. У процесі переміщення відбувається перетин меж різних адміністративно-територіальних одиниць, як наслідок, тимчасова або постійна зміна місця проживання та зайнятості населення, що є

одним із видів соціальної мобільності (проявляється у зміні соціального статусу, роду занять тощо) [53, с. 48].

## **1.2 Аналіз попередніх досліджень**

### ***1.2.1 Дослідження вимушених міграцій у зарубіжній літературі.***

Міграційні процеси виступають складним феноменом сучасного буття, тому є об'єктом дослідження фахівців багатьох спеціальностей: демографів, географів, економістів, соціологів, політологів, юристів. Географи та демографи традиційно досліджують просторово-часові особливості міграційних процесів; соціологи – намагаються пояснити причини різного роду міграційних переміщень; економісти порівнюють проблему міграції з економічними потребами людини, вивчають міграції з позицій відтворення робочої сили та їх впливу на ринок праці; політологи вивчають вплив переміщення населення на політичну ситуацію у регіоні чи країні; юристи намагаються знайти шляхи правового регулювання та управління міграційними процесами. Отже, дослідження міграційних процесів являє собою квінтесенцію підходів вище вказаних наук. Залежно від мети і характеру наукового аналізу в межах кожної галузі знань сформувалися специфічні підходи до аналізу міграційних процесів, їх визначення, типології та методики дослідження [63].

Перші спроби виявлення міграційних закономірностей належать англійському вченому Е. Равенштейну, який сформулював одинадцять всесвітньовідомих загальних законів міграції (рис. 1.9). Незважаючи на те, що закони міграції Е. Равенштейна були відкриті наприкінці XIX століття, більшість із них є актуальними на сьогоднішній день [233, 234].

Першим, хто почав досліджувати питання вимушеної міграції був російсько-американський демограф Є. Кулішер, якому належить введення у 1943 році терміну “displaced persons” (переміщені особи) [208]. Є. Кулішером розроблена популяційна теорія народонаселення, яка враховувала зміну чисельності населення у межах певного географічного району, а також



особливості у характеристиках населення, розглядаючи ряд таких пов'язаних між собою елементів: населення, технології, економічну структуру, природні ресурси, політичну структуру та політичні події (у тому числі війну), а також психологію та індивідуальні особливості людини. Обґрунтувавши міграційні фактори, Є. Кулішер вважав, що на переміщення населення можуть впливати три типи новацій: 1) ті, які безпосередньо збільшують економічну базу; 2) ті, які покращують засоби зв'язку та подорожей і, відповідно, полегшують міграцію; 3) ті, які носять військовий характер, що полегшує напад однієї популяції на іншу. Вперше вчений також заговорив про кліматичні зміни та землетруси, які також змінюють чисельність населення у певному районі та викликають переміщення населення [200].

**ЗАКОНИ МІГРАЦІЇ ЗА Е. РАВЕНШТЕЙНОМ**

- 1) більшість міграцій здійснюється на короткі відстані;
- 2) міграція відбувається поступово;
- 3) міграційні потоки на великі відстані направлені, передусім, у великі торгові та промислові центри;
- 4) у кожного міграційного потоку є антипотік;

---

- 5) міські жителі менш рухомі у плані міграції, ніж сільські;
- 6) у внутрішніх міграціях найбільш активні жінки, у міжнародних – чоловіки;
- 7) більшість з мігрантів – це доросле населення, родини значно рідше мігрують за межі своєї країни;
- 8) зростання великих міст обумовлено більше міграцією населення, ніж природним рухом;

---

- 9) масштаби міграції збільшуються із розвитком промисловості та торгівлі, особливо із розвитком транспорту;
- 10) більшість мігрантів із сільської місцевості направлені у великі промислові та торговельні центри;
- 11) економічні причини міграції є переважаючими.

---

Рис. 1.9 Закони міграції за Е. Равенштейном

*Джерело:* складено автором за даними [233, 234]

Кінець ХХ століття є особливо багатим на міжнародні дослідження вимушених міграцій, що обумовлено збільшенням масштабів вимушеної міграції у світовому рівні. Вимушена міграція, пов'язана зі збройними конфліктами – це значна проблема минулого та сьогодення століть. Відтак

Міжнародна організація з міграції, Центр моніторингу за внутрішніми переміщеннями ґрунтовно досліджують проблему вимушеної міграції у світовому та регіональному масштабах, намагаються спільними з урядами країн зусиллями її вирішити, що висвітлено у щорічних звітах цих інституцій [195, 237, 238].

Вимушені міграції є частиною міграційних процесів, що вимагають створення необхідної теоретико-методологічної бази дослідження. Сьогодні теоретичну базу дослідження внутрішнього переміщення населення як складової міграційних процесів сформували праці багатьох закордонних дослідників: Є. Кулішер [208], Е. Лі [209], М. Цернеа [186], С. Гюгенгайн [186], Н. Майерс [222], В. Петерсен [232], Х. Фейрчайлд [201], Д. Массей [216], М. Бозоргмер [183], Г. Сабах [183], К. Бретель [219], Е. Равенштейн [233, 234], Дж. Беррі [180, 181], Е. Кохен [187, 188] та ін.

Для аналізу причин міграційних потоків Е. Лі у 1966 р. запропонована теорія “pull and push” («тяжіння та виштовхування»). Згідно з нею, переміщення населення викликають фактори, які існують та детермінуються в країнах (регіонах) вибуття, та фактори, що існують у країні (регіоні) прибуття, а також так звані «проміжні обставини» (дистанція, міграційна політика тощо). У результаті потоку мігрантів на певних територіях формуються фактори «тяжіння та виштовхування» [209]. Однак дана теорія не є універсальною для кожного регіону, оскільки одні й ті ж самі фактори можуть притягувати одних мігрантів і виштовхувати інших, в той час виштовхувати одних та залишатися байдужими для інших. М. Цернеа та С. Гюгенгайн вважають, що різниця між добровільними і недобровільними переміщеннями населення полягає в тому, що останні викликані тільки «виштовхуючими факторами» [186].

В. Петерсен, приділяючи велику увагу критеріям та причинам міграції, пропонує її типологію. Учений виділяє п'ять різновидів міграції: примітивна (відбувається унаслідок нездатності людини протистояти силам природи); вимушена (перед мігрантами не постає вибір у прийнятті рішення про власні переміщення); добровільна (мігранти мають можливість вибору про власний

переїзд); вільна (вирішальним поштовхом до міграції є бажання людини мігрувати); масова [232].

Х. Фейрчайлд вважає, що досить часто в країні виникають такі умови, які роблять життя місцевих жителів складним та неприйнятним. Але міграція виникає внаслідок тривіальної події тимчасового характеру, яка служить поштовхом до переміщення. Головна причина міграції, на думку вченого, – економічна, при цьому він повністю ігнорує політичні чи релігійні причини [201]. Дослідник поділяє міграцію на вторгнення, завоювання, колонізацію і імміграцію, а у якості критеріїв до кожного типу міграції автор виділяє відмінність у рівні культури та чи був рух переважно мирним [201].

Згідно з теорією міграційних мереж Д. Массея, у регіонах або країнах призначення та відправлення формується «міграційна мережа», початок якої прокладають «мігранти-першопрохідці», саме вони полегшують процес переселення для наступних хвиль мігрантів. Тому значна кількість вимушених переселенців обирає регіон або країну призначення за наявності там родичів, друзів чи співвітчизників [216]. М. Бозоргмер та Г. Сабах зазначають, що підтримані мережею мігранти здійснюють допомогу в організації транспорту, пошуку житла та робочих місць за місцем призначення, а також у забезпеченні достатньої особистої емоційної адаптації мігрантів, що значно полегшує процес міграції, стимулюючи мігрантів до переміщення. Якщо мігранти є переміщеними особами або біженцями, які не мають ніякого вибору по відношенню до переїзду, тільки міграція є для них надією на виживання. У такому випадку мережі взаємної підтримки мігрантів виявляються корисними у психологічному та практичному відношенні [183].

Розвитком теорії соціальних мереж став підхід Дж. Госса та Б. Ліндквіста, що базується на теорії структурації Е. Гідденса. Дж. Госс та Б. Ліндквіст вважають, що значно полегшують адаптацію мігрантів «інститути взаємодопомоги мігрантів» – це багатоскладні об'єднання індивідів, асоціацій і організацій, за допомогою яких соціальна дія всіх цих агентів у їхній взаємодії один із одним поширюється в часі та просторі» [198]. У рамках будь-якого

суспільного інституту мігранти діють стратегічним чином з метою просування своїх власних інтересів, проте мігранти мають різні можливості для того, щоб відстоювати свої інтереси, що залежить від ступеня поінформованості в правилах. А це, у свою чергу, може частково визначатися тим положенням, що займають люди в рамках інших суспільних інститутів» [198, с. 319]. Теорія соціальних мереж (Network theory) пояснює на макрорівні, як зв'язки із учасниками міграції впливають на рішення мігрувати у інший регіон чи у іншу країну. Основою, на якій будується міграційна мережа, виступають обмін інформацією та побудова міцних стосунків. Завдяки соціальним контактам із родиною, друзями, роботодавцями прибулі мігранти акумулюють соціальний капітал, що мінімізує ризики, пов'язані із переїздом. Також важливими є міжособистісні зв'язки, що об'єднують колишніх, теперішніх, потенційних мігрантів та населення у регіоні чи країні призначення [219]. Дана теорія у певній мірі пояснює чинники розміщення ВПО в Україні, переміщення яких відбувалось не у першу хвилю вимушеної міграції [212].

Дж. Беррі, вивчаючи стратегію адаптації мігрантів у нових умовах, запропонував теорію акультурації, яка розглядає процес інтеграції мігрантів на груповому (культурному) та індивідуальному (психологічному) рівнях. Автор виділяє чотири стратегії адаптації (акультурації): асиміляція, сепарація, маргіналізація, інтеграція. Асиміляція – тип акультурації, при якому мігрант відмовляється від своєї культурної ідентичності та повністю ідентифікую себе з новою культурою, до якої він належить після міграції. Інтеграція – збереження деякої культурної цілісності групи, тобто супротив змінам і, у той же час, прагнення стати невід'ємною частиною більшості. Сепарація (або сегрегація) – збереження мігрантами власної культури на новому місці та повне ігнорування соціальних контактів з місцевим населенням. Маргіналізація – відчуження від усіх соціальних груп, втрата соціального та психологічного контакту, як зі своєю традиційною групою, так і з культурою більшості [180, 181].

Поглибленням стратегій акультурації Дж. Беррі стала праця Е. Кохен "Impact of the Group of Co-migrants on Strategies of Acculturation: Towards an

Expansion of the Berry Model” [188]. Дана модель включає мігрантів у якості окремої спільноти. Автор надав розширену типологію інтеграції мігрантів, яка описує вісім можливих стратегій акультурації серед мігрантів.

Огляд літератури з питань розвитку та переміщення населення свідчить про необхідність вивчення його наслідків. Перше теоретичне пояснення було дано антропологами та соціологами. У кінці 1990-х років американо-румунським соціологом професором М. Цернеа була розроблена модель ризиків зuboжіння і відновлення для розселення переміщеного населення (IRR), яка істотно доповнює інструменти пояснення, діагностики, прогнозування та планування складних ситуацій переселення. Модель являє собою концептуальний інструмент для виявлення внутрішніх ризиків, що викликають зuboжіння в результаті недобровільного переміщення і переселення. Автором проаналізовано наслідки для соціально-економічного розвитку, включаючи соціальні зміни, викликані переміщенням населення. Саме М. Цернеа ввів термін «переміщення і переселення, викликане розвитком» (англ. “development-induced displacement and resettlement” (DIDR) [186].

Гострота й актуальність проблем, пов'язаних з внутрішньо переміщеними особами, зумовили значний інтерес до неї науковців з усього світу. Зокрема, питанням ВПО, моделям інтеграції мігрантів у приймаючий соціум, аналізу міграційної політики присвячено праці таких зарубіжних учених: Дж. Беррі [180, 181], К. Бран [184], П. Качмарчик [205], Е. Муні [220, 221] та ін.

Грунтовні теоретико-методологічні дослідження внутрішнього переміщення населення належать Е. Муні. Саме у своїх дослідженнях авторка дає відповіді на питання кого слід вважати внутрішньо переміщеними особами, чи є ця категорія населення «проблемною», чи можна виділити осіб, переміщених всередині країни у окрему категорію, наскільки довго ВПО можна вважати такими, а також звертає увагу на принципи рівності та концепцію вразливості. Однією із перших авторка звертає увагу на проблеми ВПО, наголошує на їх рівноправ'ї з іншими, вимагає приділення уваги і врахування конкретних потреб і ризиків, яким піддає їх досвід внутрішнього переміщення

[221]. Разом із С. Френч авторка торкається питання освіти внутрішньо переміщених осіб, окреслює кроки, які необхідно зробити для забезпечення того, щоб ВПО мали доступ до освіти, надає власні рекомендації. Проте наведені рекомендації можуть бути застосовані за умови всебічної підтримки освітньої галузі у країнах з високою часткою ВПО [220].

У науковій праці “Immigration, acculturation, and adaptation” Дж. Берри зазначає, що переміщення населення не завжди зумовлене політичними факторами (воєнними конфліктами, проявами насильства, переслідуванням), а іноді відбувається у результаті дії природних факторів – природної чи техногенної катастрофи. У світі існує багато прикладів, коли населення виселялося внаслідок повеней, землетрусів та голоду, а також техногенних катастроф, таких як ядерні чи хімічні. Вони також фактично є ВПО і часто потребують гуманітарної допомоги, а в деяких випадках – захисту [181].

Цієї думки дотримується і Н. Майерс, який вважає екологічних біженців та осіб, переміщення яких обумовлено екологічними причинами (посухою, ерозією ґрунтів, опустелюванням, вирубкою лісу, підтопленням тощо) зростаючим явищем ХХІ століття. На основі аналізу майбутніх сценаріїв кількості екологічних біженців та ВПО за екологічними причинами автор наголошує на необхідності міжнародного визнання даної проблеми та пропонує шляхи щодо можливості її розв’язання [222].

Вимушеним міграціям, обумовленими екологічними причинами, присвячена праця «Глобальне потепління та зміна клімату: перспективи вимушеної міграції у Південно-Східній Азії» [197], у якій розглядається міграція, викликана екологічними факторами на прикладі міграції Середземномор’я та перспективи вимушеної міграції в Південно-Східній Азії. Вивченням зростаючої кількості вимушених переселенців за проектами громадських робіт займались Н. Майерс [222], М. Реннер [235].

С. Хайнс безпосередньо займається вивченням внутрішньо переміщених осіб, впливу переміщення на функціонування та можливості ВПО, а також впливу самих ВПО на соціально-економічний розвиток та розвиток людського

потенціалу. Автором виявлені причини внутрішнього переміщення населення, встановлені функції ВПО, що надає можливість ідентифікувати їх у якості індикатора можливостей, проведено оцінку того, чи є ВПО пасивними жертвами переміщення, чи активними агентами змін. У якості показника потенціалу проаналізовано нинішній рівень досягнутих результатів щодо внутрішньо переміщених осіб. Розглядається реальне впровадження Керівних принципів щодо забезпечення прав і свобод переселенців та їх невідповідність реальній місцевій політиці щодо ВПО [200].

Розв'язанням проблем ВПО, пов'язаних із працевлаштуванням, їх інтеграцією до соціуму, регіональною політикою займалась норвезький географ К. Бран [184]. Зокрема авторкою, на прикладі внутрішньо переміщених осіб Шрі-Ланки, показано як статус ВПО відокремлює дану категорію населення від інших громадян та обмежує права переселенців. Крім того, автор розглядає наслідки застосування різних концепцій простору і місця для розробки політики відносно переміщених осіб [184].

Дж. Хетеуей, розглядаючи правовий статус біженців та ВПО, зазначає, що уряди держав, для яких характерні ці процеси, спільно з міжнародними організаціями з питань вимушеної міграції для недопущення зростання кількості біженців збільшили увагу до внутрішньо переміщених осіб, створивши стратегії стримування їх у межах держави. Автор вважає, що ВПО доцільніше порівнювати із біженцями, оскільки ці категорії вимушеної міграції стикаються з однаковими проблемами при переміщенні, а різниця лише в тому, що біженці перетинають міжнародно визначений державний кордон та можуть розраховувати на міжнародну підтримку [199].

П. Орхард наголошує, що внутрішньо переміщені особи являють собою міжнародну проблему. Проте довгий час на проблеми ВПО не звертали увагу, ВПО не були включені у Конвенцію про статус біженців, до того часу як Верховний комісар Організації Об'єднаних Націй не представив чітке розмежування понять «біженець» та «внутрішньо переміщена особа» [231].

Г. Гудвін-Гілл розмежовує поняття «біженець» та «внутрішньо переміщена особа», звертаючи увагу міжнародної спільноти на питання етичної основи політики надання притулку внутрішньо переміщеним особам, питання суверенітету, прикордонного контролю, безпеки, міграції, нерегулярної міграції, глобалізації, втручання та відповідальності за захист ВПО [16].

Цікавим у цьому аспекті є дослідження В. Мукомеля та Е. Паїна [5] щодо вимушених міграцій у пострадянських країнах. Автори не лише висвітлюють проблематику вимушених мігрантах у країнах їх походження, а й аналізують вплив вимушених мігрантів та біженців на країни їх призначення.

Проблеми української міграційної кризи, зовнішні та внутрішні міграції українського населення, зміну української міграційної політики та її вплив на мігрантів розглядаються у колективній праці «Міграції та українська криза: погляд двох сторін» [217]. Зокрема, М. Джентіле, вивчаючи конфліктні території Донбасу, вводить поняття «міст на лінії геополітичного розлому» – місць з високим потенціалом для поширення конфлікту, на яких відбувається об'єднання місцевих і дистанційно керованих факторів та висока поляризація населення. Відтак, у даних містах проживає і найбільша чисельність внутрішньо переміщених осіб. К. Іващенко-Стаднік вважає, що ВПО мають обмежений доступ до соціального життя, що пов'язано із упередженим ставленням уряду та місцевого населення до них та впливає на довгострокову ізоляцію переселенців. Незважаючи на те, що спочатку ВПО були прийняті місцевим населенням, існує багато проявів дискримінації переселенців з Донбасу та Криму, а відтак зростає соціальна стигматизація ВПО [217, 63].

**1.2.2 Дослідження вимушених міграцій в Україні.** Оскільки міграція є комплексним процесом, який пов'язаний із багатьма соціальними, економічними, демографічними процесами, то вивчення міграційної ситуації неможливе без урахування міждисциплінарного підходу.

Першою в українській науковій літературі спробою щодо визначення міграційних проблем України з моменту здобуття нею незалежності є монографія М. Шульги «Велике переселення народів: репатріанти, біженці,



трудо́ві мігранти» [176]. Л. Рибакoвським було визначено співвідношення понять «територіальне переміщення населення» та «міграція», проаналізовано різноманітні підходи щодо визначення міграції, відмінності міграції населення від міграційного руху, міграційного процесу та міграційної мобільності населення [138].

Дослідження І. Прибиткової «Сучасні міграційні процеси: теоретико-методологічні аспекти досліджень» присвячено поповненню теоретичного апарату дослідження міграційних процесів, їх функціям та особливостям регулювання [123]. У праці «Просторова самоорганізація населення: теоретико-методологічні передумови дослідження» проведено моделювання процесів просторової самоорганізації населення та картографічне моделювання просторової поведінки населення [122]. У праці «Хроніки міграційних подій в Україні до і після розпаду СРСР» проаналізовано трансформації міграційних процесів після розпаду СРСР: визначено особливості міжреспубліканського, міжобласного та внутрішньообласного сільськогосподарського переселення родин, зміни у розселенні міського та сільського населення, вплив міграційних процесів на зайнятість населення у дорадянський час, перебіг міграційних процесів в Україні у пострадянський час та особливості новітніх міграційних процесів у 2000-ті роки, міграційний потенціал жителів України [124].

У монографії «Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи» під редакцією О. Позняка міграція розглядається як комплексне явище, одночасно як об'єкт наукового пізнання та важливий чинник соціально-економічного розвитку регіону [87].

У 2008 році у світ вийшла наукова праця С. Пирожкова «Демографічний та трудовий потенціал» [6], до складу якої увійшли наукові дослідження, проведені автором упродовж останніх 35 років. Досліджуючи міграційні процеси, особлива увага науковця приділяється міграції між Україною та Росією, трудовим міграціям, масштабам нелегальної міграції, внутрішньорегіональним міграціям та особливостям міграційної політики України.

Теоретико-методологічному забезпеченню міжнародної міграції присвячено працю К. Шиманської [175], у якій досить повно розкрито складові мотивів міграції в залежності від дії групи факторів (економічних, соціально-демографічних, політико-безпекових, еколого-природничих, мовно-культурних, інституційних), що дозволило конкретизувати напрямки міграційних потоків. Фундаментальною працею теоретичного характеру щодо дослідження міграційних процесів є робота Ю. Римаренка [86].

Сучасні дослідження міграційних процесів є більш комплексними та міждисциплінарними. Незважаючи на динамічність розвитку суспільних процесів, представники соціологічних, економічних, географічних наук намагаються охопити якомога більше аспектів проблем міграції та відповідно провести комплексний аналіз [63].

Вивченням сучасних міграційних процесів на території України займаються науковці з Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України Е. Лібанова [50], О. Малиновська [75–77], О. Новікова [7, 38, 105], С. Пирожков [6], О. Позняк [87, 150], І. Прибиткова [121–124], Л. Шамілева [173] та інші. Значної уваги заслуговує національна доповідь «Українське суспільство: міграційний вимір», у якій проаналізовано причини та передумови міграційних процесів в Україні, значна увага приділена внутрішнім вимушеним міграціям, зокрема причинам, характеристикам та мотивам вимушеного внутрішнього переміщення населення [161]. Наслідки міграційних процесів для регіонів України досліджено У. Садовою [93]. Сучасну міграційну ситуацію в Україні досліджувала О. Малиновська [74].

Особливої актуальності як з наукової, так і практичної точки зору набувають регіональні дослідження міграцій, результати яких допоможуть оптимізувати соціально-економічний розвиток України та зменшити негативні наслідки територіальних переміщень населення. До комплексних досліджень проблем міграції слід віднести праці О. Малиновської [74–77], В. Джамана «Особливості географії міграцій населення України» (2002 р.) та «Регіональні системи розселення: демографічні аспекти» (2003 р.) [21, 22].

Проте незважаючи на потужний теоретико-методологічний фундамент дослідження міграції, на сьогодні існує потреба у зборі та осмисленні емпіричних даних щодо таких важливих напрямів міграції як трудова, освітня та, особливо, вимушена міграція, науковому забезпеченні механізмів регулювання міграційних процесів на локальному, регіональному та національному рівнях.

*Теоретико-методологічним особливостям* дослідження понять «внутрішнє переміщення населення» та «ВПО» (табл. 1.2) присвячено праці Я. Турецької (визначення даних понять, відмінності ВПО від біженців) [159], Т. Кульчицького (визначення ВПО) [45]. В цьому напрямку М. Малиха зазначає, що категорія ВПО відноситься до понятійного апарату явища міграції, а саме до групи внутрішньої міграції, зумовленої некерованими факторами, такими як природні катаклізми, військові сутички та інше [78].

О. Проценко розглядає феномен вимушеної внутрішньої міграції, наголошуючи на необхідності концептуалізації поняття «ВПО», його розмежуванні із суміжними поняттями та напрацюванні підходів, що є теоретичною основою дослідження ВПО. Авторка наполягає на створенні теоретико-методологічної бази дослідження внутрішнього переміщення населення, зокрема, фокусуючись на проблематиці ВПО, адаптує зарубіжні міграційні теорії до дослідження вимушеної міграції [131, с. 49].

*Економічні особливості дослідження ВПО.* Співробітники Інституту економіки промисловості О. Новікова, О. Амоша, В. Антонюк значну увагу приділяють проблемам соціально-економічного розвитку Донбасу, причинам та наслідкам воєнного конфлікту, питанням вимушеного переміщення жителів Донецької та Луганської областей [7, 38]. Науковцями розроблено теоретико-методологічні підходи щодо формування концепції відновлення Східних регіонів України, обґрунтовано використання трудового потенціалу ВПО як рушійної сили розвитку територіальних громад, можливостей розв'язання їх проблем [63, 7].

Таблиця 1.2

## Наукові напрями дослідження вимушених міграцій в Україні

Наукові напрями дослідження ВПО	Науковці	Напрями дослідження внутрішнього переміщення населення
Економічний напрям	О. Амоша, В. Антонюк, Ю. Залознова, О. Касперович, Л. Логачова, В. Ляшенко, О. Лях, О. Новікова, О. Панькова, О. Прогнімак, О. Сидорчук, М. Солдак, Л. Шамілева, А. Шастун, О. Хандій	аналіз причин та наслідків воєнного конфлікту на Донбасі, аналіз масштабів вимушеного переселення, сучасний стан і проблеми внутрішнього переміщення населення зі Сходу України, можливості використання трудового потенціалу ВПО, інтеграція внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади.
	В. Бойченко, М. Коваленко, Д. Плинокос	вплив вимушених мігрантів на ринок праці, проблеми зайнятості ВПО та механізми вдосконалення їх зайнятості.
Юридичний напрям	С. Булеца, К. Гожда, В. Заборовський, М. Кобець, О. Котляр, К. Крохмальова, Т. Кульчицький, Я. Лазур, Я. Ленгер, М. Менджул, Ю. Паніна, О. Рекотова, О. Рогач, М. Савчин, В. Тимчак, Я. Турецька, П. Трачук, О. Чепіс	обґрунтування обов'язку держави захищати права вимушених мігрантів; юридичні аспекти захисту майнових, спадкових, соціальних, житлових, пенсійних прав ВПО, визначення міжнародно-правового статусу ВПО тощо.
Соціологічний напрям	О. Проценко, О. Балакірева, О. Більовський, К. Івашенко, Н. Гусак, О. Макарова, О. Малиновська, О. Міхєєва, Т. Семигіна, В. Серєда, О. Стегній, С. Трухан, Л. Хижняк.	поглиблення теоретико-методологічної бази дослідження вимушених міграцій за рахунок використання соціологічних методів дослідження, визначення проблем ВПО та шляхів їх вирішення, вивчення особливостей інтеграції ВПО у приймаючі громади, соціальної підтримки ВПО тощо; ставлення місцевого населення до переселенців з Донбасу та Криму.
Політичний напрям	М. Малиха	теоретичні дослідження поняття «ВПО», дослідження проблем ВПО з Донбасу та Криму на регіональному рівні (на прикладі Волинської області).
Суспільно-географічний напрям	Н. Гусєва, Ю. Кандиба, Л. Ключко, Д. Мальчикова, Л. Немиць, К. Сєгіда, О. Суптело, В. Смаль, С. Пугач.	дослідження просторово-часових особливостей розміщення ВПО; проблем вимушених мігрантів та можливостей їх вирішення, особливостей внутрішнього переміщення населення у Харківській області, проблем адаптації та інтеграції вимушених мігрантів у приймаючі громади.

Джерело: складено автором за даними [63, с. 149–150]

О. Новікова, Л. Шамілева вивчали ресурсний потенціал ВПО, який характеризується вищим рівнем трудового, освітнього потенціалу та, як наслідок, соціального. Автори зазначають, що за умови інтеграції ВПО до структури територіальних громад формуються можливості для перетворення соціального потенціалу внутрішніх переселенців на соціальні ресурси розвитку [105]. Окремим питанням інтеграції ВПО, проблемам та наслідкам вимушених міграцій на Сході України присвячені дослідження О. Новікової, В. Антонюка, О. Панькова [38]. Вплив переселенців на ринок праці вивчали економісти Д. Плинокос, В. Бойченко, М. Коваленко [114, 63].

*Юридичні аспекти дослідження ВПО.* Сутність захисту прав ВПО, на основі аналізу міжнародно-правового механізму захисту прав переселенців розкрито у праці О. Рогача, М. Савчина, М. Менджул [35]. К. Крахмальова розробила пропозиції змін до законів України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [127] та «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [128], а також до деяких підзаконних нормативно-правових актів в частині адміністративно-правового забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб [43].

*Соціологічні особливості дослідження ВПО.* Перші спроби описати становище вимушених мігрантів в Україні з позицій соціологічного підходу були зроблені у працях О. Балакіревої [3], Т. Семигіної, Н. Гусак та С. Трухан [147], Ю. Середи, О. Міхеєвої [92] та ін. Питанням дослідження проблем ВПО та пошуку шляхів їх вирішення присвячено праці О. Балакіревої [3]. Робота О. Міхеєвої і В. Середи була одним із перших комплексних соціологічних досліджень причин вимушених міграцій населення з Кримського півострова та Донецької і Луганської областей [92]. Зокрема на основі інтерв'ювання переселенців з АРК та Донбасу визначено основні тенденції переміщення, проблеми, з якими стикнулись ВПО під час переміщення, визначено пріоритетні напрями роботи з ВПО для пришвидшення їх адаптації у нових громадах. Автори наголошують, що групова міграція зі Сходу України є

системним явищем, у той час як індивідуальна міграція має переважно хаотичний характер.

Аналіз зайнятості внутрішньо переміщених осіб на основі соціологічного опитування проведено У. Садовою, О. Риндзак, Н. Андрусиним. На основі регіональних відмінностей особливостей зайнятості ВПО авторами запропоновано диференційований підхід до вирішення проблем їх працевлаштування залежно від налаштованості ВПО щодо місця майбутнього проживання [145]. О. Малиновська, враховуючи світовий досвід та положення Керівних принципів Організації Об'єднаних Націй (ООН) щодо ВПО, запропонувала основні шляхи вирішення проблем їх зайнятості [77].

У жовтні 2014 року на засіданні Президії НАН України Е. Лібанова представила наукову доповідь, у якій було здійснено оцінку масштабів переселення та настроїв переселенців; охарактеризовано основні загрози, спричинені масовим переселенням; розроблено пропозиції щодо вирішення основного кола проблем ВПО [50].

*Суспільно-географічні особливості дослідження вимушених міграцій.* Тема внутрішнього переміщення населення в Україні та країнах світу є відносно новою для українських суспільних географів. Наявні праці суспільних географів стосуються, переважно, регіональних особливостей внутрішнього переміщення, чинників розселення ВПО, проблем адаптації та інтеграції ВПО у приймаючі громади тощо.

Однією із перших питань внутрішнього переміщення населення почала вивчати В. Смаль, яка уточнила поняття «внутрішньо переміщені особи», досліджувала просторово-часові особливості розселення внутрішньо переміщених осіб зі Сходу України та Автономної Республіки Крим, їх чисельність та структурні особливості, а також вплив на громади, локальні ринки праці, соціальну інфраструктуру регіонів заселення [149].

Ґрунтовне регіональне дослідження ВПО провели В. Смаль, О. Позняк, у якому проаналізували розподіл вимушених мігрантів за регіонами України, їх статево-вікову структуру, провели оцінку їх сучасного становища та впливу на

соціально-економічний розвиток регіонів, а також окреслили найважливіші проблеми ВПО та напрямки економічної інтеграції у приймаючі громади [150].

Д. Мальчикова, К. Ковальова, Л. Лозова вивчали сучасні суспільні перетворення, які спричинені нестабільністю політичної ситуації на Сході України, проаналізували сучасний стан та наслідки масових внутрішніх переміщень населення зі Сходу України та АРК. Наголошуючи на неготовності регіонів приймати переселенців, що виражається у відсутності житла, робочих місць та фінансової допомоги, автори аналізують наслідки переміщень для економіки України [80].

Питання внутрішньо переміщених осіб досліджуються представниками харківської суспільно-географічної школи: Л. Немець, Н. Гусевою, М. Логвиною, Ю. Кандибою, Л. Ключко. Зазначеними авторами проведений структурно-динамічний та регіональний аналіз ВПО Харківської області, визначені фактори, які впливають на вибір переселенцями Харківської області як регіону для свого проживання [98]. Л. Немець, Н. Гусева, К. Сегіда, О. Крайнюков, М. Логвинова, О. Суптело вивчали сучасні особливості вимушених внутрішніх міграцій в Україні, соціально-економічні, політичні, правові, соціально-психологічні виклики для України, які створені у результаті вимушених переміщень населення, основні проблеми ВПО України та можливі шляхи їх вирішення з урахуванням особливостей окремих регіонів та уроків міжнародного досвіду [225]. Регіональні особливості вимушеної міграції з Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим на території Волинської області вивчав С. Пугач. Автором виділені ареали концентрації вимушених мігрантів на Волині, проведено дослідження демографічних характеристик вимушених переселенців та їх вплив на демографічну ситуацію у Волинській області [132, 133].

Отже, підсумовуючи вищезазначене, питання внутрішнього переміщення населення є вкрай актуальними та викликають занепокоєння міжнародного світового співтовариства. Незважаючи на велику кількість публікацій за цією тематикою, існують певні прогалини у дослідженні окремих аспектів ВПО, а

саме не вистачає комплексних мультидисциплінарних досліджень даного питання. Наголошуємо на незначній кількості наукових праць щодо регіональних особливостей вимушеного внутрішнього переміщення населення, проблем ВПО з позицій суспільних географів, що особливо актуально для України. Попри вагомий доробок зарубіжних і українських науковців, подальшого дослідження потребують проблеми зайнятості ВПО для пошуку оптимальних шляхів їх вирішення, стратегії вирішення житлової проблеми з урахуванням міжнародного досвіду, проблеми соціальної та психологічної адаптації ВПО в залежності від причин їх виникнення. Крім того, дискусійним питанням залишається відсутність єдиної чітко визначеної програми щодо вирішення проблем ВПО на світовому рівні, окрім Керівних принципів ООН щодо ВПО [225].

### **1.3 Методологічні підходи та методика дослідження міграційних процесів**

Дослідження міграційних процесів, зокрема вимушених міграцій, проводилось з урахуванням принципів системності та комплексності. *Принцип системності* при дослідженні міграційних процесів передбачає, що їх функціонування та розвиток обумовлені системою суспільно-географічних зв'язків, які забезпечують можливість моделювання, прогнозування, управління міграційними процесами [113, с. 20]. *Принцип комплексності* дозволяє виявити відносини та встановлені тісні причинно-наслідкові взаємозв'язки між мігрантами та історичними особливостями розвитку території, соціально-економічним розвитком тощо.

Методика суспільно-географічного дослідження являє собою алгоритм або порядок здійснення наукового пізнання процесу вимушеної міграції, що базується на загальнонаукових та спеціальних принципах, а мета досягається за допомогою використання міждисциплінарних підходів та сукупності філософських, загальнонаукових, конкретнонаукових і спеціальних методів



дослідження. Суспільно-географічне дослідження вимушених міграцій може бути здійснене у п'ять етапів (рис. 1.10).

Перший *організаційний етап* дослідження полягає у формулюванні мети дослідження, ключових дослідницьких завдань, визначенні об'єктно-предметної області, обґрунтуванні актуальності роботи та її логічної структури. На даному етапі визначені головні джерела інформації, відбувається розробка плану суспільно-географічного дослідження, а основний акцент робиться на розкритті теоретичних засад дослідження міграційних процесів та вибір і обґрунтування методологічних підходів та методів дослідження.

*Підготовчий етап.* На даному етапі відбувається глибокий аналіз зарубіжної та вітчизняної наукової літератури стосовно міграційних процесів, зокрема, вимушеної міграції та внутрішнього переміщення населення, з метою напрацювання теоретичної бази дослідження. Визначаються прогалини у сучасних наукових дослідженнях міграційних процесів та напрями власного наукового пошуку. В результаті аналізу поняттєво-термінологічного апарату подано власне обґрунтування поняттям «внутрішня вимушена міграція», «внутрішньо переміщені особи» як категорій суспільної географії.

Саме на підготовчому етапі відбувається збір статистичної бази даних, що характеризує динамічні особливості, сучасний стан, структурно-територіальні особливості вимушених міграцій як в Україні в цілому, так і у прикордонних регіонах Східної України як на регіональному рівні дослідження. На даному етапі сформовано базу даних, проведено її верифікацію, обрано програмне забезпечення для її первинної статистичної обробки.

Для формування інформаційної бази даних використовувались матеріали Державної служби статистики України, Міжнародної організації з міграції, Державної міграційної служби України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, головних управлінь статистики у Донецькій, Луганській, Харківській областях, обласних інформаційно-аналітичних центрів, матеріалів управлінь обласних та районних адміністрацій, дані офіційних звітів, бюлетенів тощо.



Рис. 1.10 Стадійність суспільно-географічного дослідження вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України

Джерело: розроблено автором

Для комп'ютерної обробки та візуалізації даних використовувались програмне забезпечення: Microsoft Office 2010, спеціалізовані графічні програми MapInfo Professional 12.0, Adobe Illustrator CC та Surfer 13, програма для проведення статистичного аналізу Statistica 10, а також оригінальне програмне забезпечення, створене на кафедрі соціально-економічної географії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна для багатовимірного статистичного моделювання.

*Аналітичний етап* передбачає з'ясування наступних дослідницьких питань: Якими особливостями характеризується просторово-часова динаміка процесів вимушених міграцій в Україні? Якими чинниками зумовлено розміщення внутрішньо переміщених осіб та які регіони України прийняли найбільшу кількість переселенців зі Сходу? Які історико-географічні особливості стали передумовами вимушених міграцій на Сході України та чим вимушені міграції прикордонних регіонів Східної України відрізняється від загальнонаціональної ситуації?

На даному етапі проведений комплексний просторово-часовий аналіз основних показників вимушеної міграції в регіонах України, зокрема, аналіз кількості ВПО, їх статево-вікової структури, особливостей зайнятості, навантаження внутрішньо переміщених осіб на населення приймаючих громад, взаємодію з місцевими громадами. Також виконано регіональний аналіз особливостей вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України та визначено чинники, які впливають на вибір місця проживання серед переселенців.

Завданням *синтетичного етапу* є аналіз проблем та перспектив поліпшення процесів внутрішнього переміщення населення у прикордонних регіонах Східної України на основі вихідних статистичних даних із застосуванням математико-статистичних методів дослідження (факторного та кластерного аналізів, ІФВ-моделювання) тощо. На даному етапі відбувається оцінка проблем внутрішньо переміщених осіб в обраному регіоні дослідження, оцінка самоінтеграції ВПО, інтерпретації своїх нових реалій та можливість

повернення до місць свого попереднього проживання. Вважаємо за доцільне провести ІФВ-моделювання ситуації з внутрішньо переміщеними особами та прогнозування подальших процесів внутрішнього переміщення населення [56].

**Підсумковий етап** полягає у розробці науковообґрунтованих рекомендацій щодо вирішення проблем ВПО, напрямів міграційної політики, яка враховувала б основні потреби внутрішньо переміщених осіб. Крім того, на даному етапі обґрунтовані висновки та загальні результати дослідження. Графічний матеріал оформлюється у вигляді таблиць, картосхем, схем, діаграм, графіків тощо. Завершується написання текстової частини дисертації, відбувається підготовка презентаційного матеріалу.

Методика суспільно-географічного дослідження вимушених міграцій визначається метою, поставленими завданнями, структурою та наявними вихідними матеріалами. Для вирішення дослідницьких завдань та ключових запитань нами було визначено ряд методологічних підходів, обґрунтовано використання методів та методик тощо. У сучасній науці існує велика кількість підходів щодо вивчення міграційних процесів, але найпопулярнішими виступають такі підходи [214] (рис. 1.11):



Рис. 1.11 Підходи до суспільно-географічного дослідження вимушених міграцій

Джерело: розроблено автором

*Географічний підхід* виступає основою будь-якого суспільно-географічного дослідження. У даному дослідженні на його основі вимушені міграції розглядаються у просторовому аспекті, забезпечуючи комплексність суспільно-географічного дослідження. Вивчення об'єкта дослідження відбувається за умови просторового аналізу об'єктів і процесів з використанням ряду загальнонаукових та власне суспільно-географічних методів, що пояснюється хорологічною парадигмою, основною тезою якої є вивчення географічних об'єктів і явищ у просторово-часовому континуумі [97, с. 138].

*Системний підхід* у вивченні міграційних процесів зумовлений складністю їх структури, наявністю відносин та системи зв'язків між елементами міграційної системи, динамічними особливостями кількісних та якісних характеристик показників міграційного руху населення тощо [101, с. 181, 214].

Завдяки системному підходу міграційні процеси у прикордонних регіонах Східної України розглядаються як велика, складна, відкрита, багаторівнева регіональна міграційна система, підсистема складної демографічної соціогеосистеми, яка в свою чергу, складається з підсистем нижчого ієрархічного рівня, а стабільність її функціонування обумовлена ефективною діяльністю усіх елементів соціогеосистеми [97, с. 39–40]. Тому для всебічного дослідження міграційних процесів з урахуванням системного підходу доцільно проводити дослідження за такими напрямками: аналіз складових міграційного процесу, аналіз статево-вікової структури мігрантів, аналіз проблем мігрантів та особливостей їх адаптації у нових місцях. Дослідження міграційних процесів на регіональному рівні виступає необхідною складовою при моделюванні ситуації, прогнозуванні розвитку міграційних процесів та побудові ефективної регіональної міграційної політики з урахуванням територіальних відмінностей процесу від загальнодержавного рівня [101, с. 183].

*Синергетичний підхід* є надзвичайно доцільним при дослідженні складових елементів міграційних процесів та підсистем у загальній демографічній системі з позицій її можливостей до еволюції та саморозвитку та

при детальному дослідженні факторів і процесів, які охоплюють усе функціональне середовище і впливають на самоорганізацію та становлення системи [99]. Акцентуючи увагу на взаємодії внутрішніх елементів і підсистем МС, у даному суспільно-географічному дослідженні за допомогою синергетичного підходу виявлено чинники, особливості, механізми функціонування та саморозвитку регіональної міграційної системи прикордонних регіонів Східної України [214].

*Інформаційний підхід* передбачає дослідження особливостей інформаційного обміну у РМС. Він дозволяє здійснювати як управління інформацією (аналіз інформації, її генерація, верифікація), так і проводити її моніторинг (аналіз та перетворення інформації), а також надавати кількісну оцінку таким характеристикам міграційної системи як організованість, впорядкованість, неоднорідність [97, с. 55].

*Історичний підхід* дозволяє простежити історичні особливості розвитку регіону дослідження, вивчити еволюцію, ритми, стадії проходження міграційних процесів на досліджуваній території, намагається виявити історичні фактори та умови, які сприяли переміщенню населення. У даному дослідженні проводився ретроспективний аналіз з моменту виникнення вимушених міграцій в Україні з 2014 року до 2019 року, що дозволяє встановити локальні просторово-часові особливості міграційних процесів [214].

*Демографічний підхід* – розглядає явище міграції під призмою чисельності населення регіону, статево-вікової структури та відтворення населення [103]. *Економічний підхід* – вбачає в міграції регулятора працездатного населення, в даному випадку міграція виступає стимулом до збільшення конкуренції на ринку праці, рушійною силою соціально-економічного розвитку регіонів. *Юридичний підхід* – аналізує особливості правового статусу різних категорій мігрантів та спрямований на розробку і вдосконалення правових норм і законодавчих актів, що його регламентують та регулюють. *Соціологічний підхід* – спрямований на вирішення проблем адаптації мігрантів у новому середовищі. *Психологічний підхід* – спрямований

на дослідження психологічних факторів, які спонукають людей до міграції. *Індивідуальний підхід* – покладається на теорію людського капіталу та розглядає міграцію як інвестицію, яку людина використовує задля покращення власного життя [121, 214].

Враховуючи складність об'єкта дослідження, аналіз міграційних процесів не може бути здійснений лише на основі ізольованого застосування окремих методів. Одна група методів дозволяє проаналізувати особливості міграційних потоків (методи математичної статистики), інша – оцінити об'єктивні умови та чинники, що лежать в основі міграцій (методи факторного аналізу), третя – виявити мотиви переміщень (соціологічні методи), а всі разом дозволяють розкрити суть міграційних процесів, механізм управління цим явищем [33, с. 52]. При дослідженні міграційних процесів науковці використовують весь спектр наукових методів для більш широкого представлення та аналізу даного явища: філософські, загальнонаукові, конкретнонаукові та спеціальні методи (табл. 1.4).

*Філософські методи* використовуються з метою комплексного дослідження понять, категорій, положень, принципів, ідей, гіпотез наукового дослідження, зокрема при формулюванні мети та дослідницьких завдань, розуміння суті процесів, для відбору ключових методів та достовірності отриманих результатів [158, с. 85]. Ключовим серед філософських методів є *діалектичний*, який не тільки розглядає усі явища у русі та розвитку, а й дозволяє виділити причинно-наслідкові зв'язки даних явищ. Наведений метод допомагає визначити суперечності, які впливають на об'єкт дослідження, використовуючи такі принципи діалектики: руху і розвитку, переходу кількісних змін у якісні, єдності і боротьби протилежностей, взаємозв'язку і взаємозумовленості, заперечення-заперечення [83, с. 51; 171; 172, с. 401]. У нашому дослідженні філософські методи застосовувались, передусім, на організаційному та підготовчому етапах, визначаючи методологічну основу дослідження.

Таблиця 1.3

## Методи суспільно-географічного дослідження вимушених міграцій

Рівень методології	Метод, який застосовувався	Спосіб застосування методу у дослідженні внутрішнього переміщення населення
<b>Філософський</b>	діалектичний	для виявлення суперечностей, які впливають на внутрішні міграційні процеси в Україні, та пошуку шляхів розв'язання даних суперечностей;
	індукції та дедукції	для вивчення вимушених міграцій на державному та регіональному рівнях і формування закономірностей функціонування регіональної міграційної системи;
	наукової абстракції	для вивчення локальних особливостей процесів внутрішньої вимушеної міграції;
<b>Загальнонауковий</b>	аналізу та синтезу	для виявлення особливостей вимушеної міграції на державному, регіональному та локальному рівнях, враховуючи певні демографічні показники з метою моделювання ситуації та прогнозування подальшого розвитку даного процесу.
	узагальнення	для узагальнення історичних особливостей розвитку прикордонних регіонів Східної України як передумови формування внутрішнього переміщення населення, визначення етапів розвитку регіону дослідження; для узагальнення статистичних даних стосовно вимушених міграцій;
	опису	для визначення основних понять стосовно внутрішнього переміщення населення, опису просторово-часових особливостей вимушеної міграції в Україні;
	систематизації	для систематизації отриманої інформації про об'єкт дослідження у вигляді системи даних;
	ранжирування	для визначення місця адміністративно-територіальних одиниць прикордонних регіонів Східної України за сумою індексів структурних показників вимушених мігрантів;
	групування	для групування чинників розміщення внутрішньо переміщених осіб на Сході України (за якісними показниками); групування адміністративно-територіальних одиниць прикордонних регіонів Східної України за результатами кластерного аналізу;
	історичний метод (порівняльно-історичний, ретроспективного аналізу)	для виявлення історичних особливостей розвитку регіону дослідження як передумови вимушених міграцій, для характеристики етапів розвитку Східної України, історичних особливостей військового конфлікту на Сході України; для проведення ретроспективного аналізу розселення внутрішньо переміщених осіб.
	математико-статистичний	для збору, обробки та аналізу первинних статистичних матеріалів, проведення кластерного аналізу;
	формалізації	для відображення форми, структури, змісту, характеристик протікання міграційних процесів;
	графічний метод	для візуалізації результатів дослідження, наочного зображення процесів і явищ з метою подальшого аналізу отриманої інформації, виявлення закономірностей, взаємозв'язків між аналізованими показниками у просторово-часовому континуумі;



## Продовження таблиці 1.3

<b>Конкретно-науковий</b>	порівняльно-географічний	для порівняння інтенсивності вимушених міграцій населення у часовому та просторовому вимірах;
	картографічний	для картографування та візуалізації просторово-часових особливостей вимушених міграцій в Україні в цілому та у прикордонних регіонах Східної України;
	соціологічні	для проведення соціологічного опитування щодо ставлення місцевого населення до ВПО та щодо інтеграції ВПО у приймаючі громади;
	SWOT-аналізу	для визначення позитивного та негативного впливу ВПО на приймаючі громади, а також можливостей та загроз для громад;
	ІФВ-моделювання	для моделювання навантаження ВПО на місцеве населення та визначення їх впливу на адміністративно-територіальні одиниці прикордонних регіонів Східної України.

*Джерело:* складено автором за [214, 227]

Метод *наукової абстракції* представлений двома взаємопов'язаними напрямками – *методами індукції та дедукції*. Індукція веде наукову абстракцію від часткового і конкретного до загального, дедукція дає можливість поширити загальні закономірності на конкретні явища [158, с. 88]. Індукція допомагає оцінити проміжні результати дослідження, зробити відповідні узагальнення емпіричних даних, встановити особливості функціонування об'єкта дослідження у просторово-часовому континуумі. Дедуктивний метод дозволяє поширити узагальнюючі результати дослідження на конкретні підсистеми загальної системи та визначити їх особливості у територіальному аспекті.

*Загальнонаукова методологія* суспільно-географічного дослідження міграційних процесів включає такі традиційні методи дослідження: спостереження, системний аналіз і синтез, порівняння та аналогія, узагальнення та абстрагування [214].

Метою *методу системного аналізу* є розчленування складної системи на підсистеми різних рівнів з подальшим виділенням груп, блоків елементів та самих елементів. У даному дослідженні за допомогою системного аналізу виділені компонентна, функціональна структура РМС. *Системний синтез* використовується для дослідження властивостей РМС як єдиного цілого, зокрема її функціональних особливостей, при цьому аналітична інформація узагальнюється та створюється ідеальний образ об'єкта дослідження [158].

Методи *абстрагування та генералізації* у даному дослідженні передбачають виділення та усунення другорядних несуттєвих властивостей РМС та виділення її ключових характеристик. За допомогою *історичного методу* досліджено зміни, фази та стадії вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України [214].

*Метод порівняння* виступає базовим принципом генералізації, класифікації, прогнозування об'єктів, процесів та явищ на основі виділення їх відмінностей від інших подібних об'єктів і явищ. У даному дослідженні проводилось просторове та просторово-часове порівняння вимушених міграцій. *Порівняльно-історичний метод* застосовувався при порівнянні стадій вимушених міграцій на Сході України, при аналізі «траєкторії розвитку даного процесу», виділенні етапів його функціонування. За допомогою *методу класифікації* здійснюється перехід від емпіричного до теоретичного знання за рахунок вибору зав'язків та відношень між групами досліджуваних об'єктів та визначення місця цих об'єктів у складній системі за певними ознаками [158, с. 101].

*Метод формалізації* застосовуються для вивчення об'єктів через призму їх змісту, структури та форми, функціонування за допомогою математики та логіки. Перевагами використання методу формалізації у дослідженні міграційних процесів є забезпечення логічної та чіткої фіксації відомостей, спрощення текстових характеристик об'єктів за рахунок переведення у логічні схеми та формальні образи, формулювання чітко визначеного змісту та уникнення багатозначності понять, представлення динаміки розвитку об'єктів та суспільно-географічних процесів. За допомогою методу формалізації окреслено коло проблем вимушених мігрантів та узагальнено підходи щодо їх вирішення [171]. Однією із форм формалізації виступає математичне моделювання, яке широко використовує у дослідженні геоінформаційні системи та ГІС-технології [172, с. 407].

*Серед конкретнонаукових методів* найбільш поширеними у дослідженні міграційних процесів є статистичні та математичні методи, математичне

моделювання, ІФВ-моделювання, соціологічні методи, графічно-аналітичні методи, картографічні методи та методи демографічної науки.

Проводячи суспільно-географічне дослідження міграційних процесів на певній території, високої актуальності набуває використання власне географічних методів, які дають можливість виявити просторові елементи, зв'язки, які формуються внаслідок впливу природно-географічних чинників. Серед використаних нами географічних методів: порівняльно-географічний, картографічний, графічно-аналітичний, методи опитування та аналізу документів тощо.

*Порівняльно-географічний метод* допомагає виявити та співставити однотипну інформацію з метою її подальшої обробки та виявлення ключових співвідношень та закономірностей. Порівняння – це виявлення подібних та відмінних рис об'єктів, процесів та явищ [214]. *Графічно-аналітичний метод* виступає способом візуалізації суспільно-географічної інформації – графічного представлення ситуації для її подальшого аналізу. За допомогою даного методу створюється візуальна модель (у вигляді графіків, діаграм, схем, графічних зображень), за якою і можна робити певні висновки про об'єкт дослідження, знаходити закономірності і тенденції [214].

Ще одним методом візуалізації даних є *картографічний метод*. У дослідженні міграційних процесів картографічний метод застосовується для візуалізації просторово-часових особливостей міграційних процесів, допомагаючи візуалізувати територіальні аспекти міграційних рухів населення. Даний метод був використаний при візуалізації демографічних показників у прикордонних регіонах Східної України, загальної міграційної ситуації, процесів внутрішнього переміщення, зокрема просторово-часових аспектів ВПО, статевої та вікової структури, їх зайнятості, як допоміжний метод для візуалізації результатів ІФВ-моделювання [214, 60].

Актуальним при проведенні суспільно-географічного дослідження є використання методичних прийомів соціології, особливо на етапі збору суспільно-географічної інформації. Одним із методів збору інформації виступає

*аналіз документів* – спосіб отримання інформації через звернення до документів з метою інтерпретації даних відповідно до мети дослідження. Аналіз документів здійснюється з метою вивчення нормативно-правової бази щодо урегулювання відносин та визначення статусу внутрішньо переміщеної особи; аналізу статичних матеріалів щодо визначення кількісних характеристик ВПО, особливостей їх розселення та інтеграції, проблем, з якими стикаються самі переселенці [227].

*Метод опитування* надає можливість виявити конкретні суспільні та соціальні складові, які впливають на розвиток території та суспільства. Оскільки наявні статистичні дані не повністю відображають стан розвитку об'єктів, процесів і явищ, відношення населення до певних подій або процесів, важливою є суспільна думка [67, 65]. За допомогою даного методу дослідження нами виявлено проблеми внутрішньо переміщених осіб, стан їх інтеграції до приймаючих громад, можливість їх повернення у місце свого попереднього проживання тощо, а також ставлення місцевого населення до ВПО [227].

Для проведення опитування шляхом анкетування створено дві анкети, одна з яких розрахована на вимушених мігрантів щодо їх проблем та інтеграції у приймаючих громадах, а інша – на виявлення суспільної думки щодо ставлення місцевого населення до внутрішньо переміщених осіб [65].

*Статистичні методи* застосовуються для аналізу закономірностей масових демографічних явищ, до яких відноситься і міграція. Статистичні методи дають можливість згрупувати, класифікувати та виділити категорії міграційних процесів. Основним завданням статистики в дослідженні міграції є безпосередня реєстрація кількісних показників даного явища. Таким чином, визначається число прибулих та вибулих, напрями міграційних потоків, їх склад та інші важливі параметри досліджуваного явища [123].

При поглибленому вивченні міграційних процесів неможливо обійтись без *математичних методів та методів математичної статистики*. Математичні методи у даному дослідженні використовуються для впровадження кількісних показників і мір; у процесі збору інформації та її первинного аналізу з метою

виявлення емпіричних закономірностей, при аналізі впливу міграційних процесів на соціально-економічний розвиток територій, на етапі систематизації та класифікації даних, для побудови математико-географічних моделей та прогнозування міграційної ситуації з використанням математичних моделей [171].

Поряд з використанням математичних методів застосовуємо метод математичного моделювання, при використанні якого будуються математичні моделі досліджуваних явищ. Завданням математичного моделювання є співставлення реальної моделі з математичною, визначення співвідношень між ними, які в подальшому застосовуються в аналізі явища та його характеристик. Математичні моделі дають змогу більш спрощено показати реальність та візуалізувати її, що, в свою чергу, дає можливість для більш детальної інтерпретації реальної ситуації в об'єкті дослідження [168].

Одним із видів суспільно-географічного моделювання міграційних процесів є модель інтегральної функції впливу (ІФВ-моделювання). В основі даної моделі лежить твердження, що кожний суспільно-географічний об'єкт має свою зону впливу, яка визначається радіусом зони впливу. Радіус зони впливу ( $R$ ) – це відстань, на якій суспільно-географічний об'єкт впливає на суспільно-географічний процес [100]. У нашому випадку, радіус зони впливу – це відстань, на яку населені пункти приваблюють внутрішньо переміщених осіб [60].

Проблематичним залишається спосіб визначення радіусу зони впливу, оскільки це неможливо зробити емпіричним шляхом, то залишається обирати найбільш ймовірне значення. Визначення радіусу зони впливу ґрунтується на гіпотезі, що він повинен бути пропорційний потужності об'єкту (значення показника), тому найменш потужний об'єкт повинен мати найменший радіус зони впливу ( $R_0$ ) – базовий радіус [96]. Радіуси впливу інших об'єктів визначається як функція від базового, враховуючи таку залежність:

$$R_i = R_0 + k * \ln(Z_i / Z_{min}) \quad (1.1)$$

де  $R_i$  – радіус впливу  $i$ -того суспільно-географічного об'єкту;

$R_0$  – базовий радіус впливу;

$Z_i$  і  $Z_{\min}$  – відповідно величина параметру  $i$ -того і базового об'єктів;

$k$  – масштабний коефіцієнт [96; 97, с. 88].

Як правило, інтенсивність впливу суспільно-географічного об'єкту в межах його зони впливу скорочується від центру до периферії, тобто є оберненою пропорцією до відстані, що описується нелінійною інваріантною формою:  $\Delta = (1 - L / R)^n$ , де  $\Delta$  – функція впливу суспільно-географічного об'єкту;  $L$  – відстань до центру зони впливу;  $R$  – радіус зони впливу суспільно-географічного об'єкту;  $n$  – показник степеня, визначається довільним способом. Значення  $L$  коливається від 0 до 1, максимального значення показник відстані набуває у центральній частині зони впливу ( $L = 0$ ), а мінімальне значення 0 встановлюється на межі (відстань до центру зони впливу дорівнює радіусу зони впливу). Якщо відстань до центру зони впливу менша за радіус зони впливу, функція впливу не існує [96].

Методика ІФВ-моделювання дозволяє оцінити вплив декількох суспільно-географічних об'єктів, накладаючи зони впливу кожного із досліджуваних об'єктів, що виражається сумою функцій зон впливу – інтегральною функцією впливу (ІФВ), вираженою формулою [97]:

$$F = \sum_{i=1}^m (1 - \frac{L_i}{R_i})^n \quad (1.2)$$

Наступним етапом ІФВ-моделювання є просторова візуалізація інтегральної функції впливу за допомогою побудови моделей поверхні ІФВ, яка відображає просторове розміщення чисельності внутрішньо переміщених осіб на 1000 осіб місцевого населення. На нашу думку, саме використання ІФВ-моделей дозволяє встановити рівень впливу ВПО на місцеве населення, оцінити рівень навантаження ВПО, що є ключовим для запровадження ефективної міграційної політики [97, 102].

За допомогою методу кластерного аналізу, який є методом багатовимірної ієрархічної класифікації [162], структурно-демографічні та просторові показники вимушених мігрантів об'єднані у групи,

внутрішньогрупова дисперсія між якими є мінімальною, а міжгрупова – максимальною [97, 61]. Кластер – групи територіальних одиниць (у нашому випадку, міст обласного значення та районів прикордонних регіонів Східної України), які мають подібні тенденції [94]. У якості міри відстані між досліджуваними об’єктами використано Евклідову відстань, яка розраховується за теоремою Піфагора як квадратний корінь суми відстаней за кожною з координат [28, 82]. У іншому випадку у якості міри відстані використовувався критерій узгодженості Пірсона «хі-квадрат». Для побудови дендрограми кластерного аналізу використовувалось правило ієрархічного об’єднання в кластери – метод Варда (порівняння дисперсій) [94].

У ході дослідження проведено групування міських та районних населених пунктів прикордонних регіонів Східної України станом на 01.01.2019 р. База даних кластерного аналізу включає 25 показників, які характеризують просторові та структурні особливості ВПО – статеву-вікову структуру, навантаження ВПО на місцеве населення (додаток Е, табл. Д.1). До бази даних кластерного аналізу не увійшли показники зайнятості ВПО, оскільки вони представлені не за кожною адміністративно-територіальною одиницею досліджуваної території, що пов’язано із реорганізацією та укрупненням центрів зайнятості [61].

Для представлення різних за абсолютними значеннями величин у єдиному вигляді з метою усунення впливу розмірності проведено нормалізацію показників за допомогою розрахунку індексів вихідних параметрів. Метод передбачає переведення лінійних параметрів показників у індекси в інтервалі від 0 до 1.

Оскільки усі параметри бази даних мають позитивні значення, обчислення їх індексів здійснювалось за формулою:

$$I_j = \frac{X_{j,i} - X_{j,min}}{X_{j,max} - X_{j,min}} \quad (1.3) [97, \text{с. } 98]$$

де  $I_j$  – індекс показника;  $X_{j,i}$  – поточне значення показника;  $X_{j,min}$  – мінімальне значення показника у ряді спостереження;  $X_{j,max}$  – максимальне значення показника у ряді спостереження [97].

В результаті проведення кластерного аналізу отримали дендрограми, які відображують зв'язки між показниками у порядку формування кластерів [82].

Оперуючи зазначеними вище методами, можна зробити висновки щодо характеру міграційних процесів досліджуваної території та сформувати науково-практичну картину даного явища. Дослідження міграційних явищ – досить складний процес, збір даних та аналіз в якому інколи може бути досить важким та об'ємним. Тому часто застосовують вибіркові методи статистики для формування ряду частоти тієї чи іншої вибірки, результати якої будуть розповсюджуватись на всі інші суб'єкти. При аналізі міграційних процесів застосовують *кількісні і якісні показники* даного явища. Показники міграції характеризують міграційні процеси з огляду на їх масштаби, структуру, напрями, рівень рухливості населення тощо [214, 33].

Вивчення міграційних процесів – досить складний процес, який потребує аналізу як абсолютних, так і відносних показників цього явища. До основних абсолютних показників міграції відносяться кількість прибулих та вибулих за рік, сальдо міграції. До відносних показників відносять різного роду коефіцієнти, які дають змогу більш широко та відносно інтерпретувати дані стосовно міграційних процесів у тому чи іншому регіоні. До таких коефіцієнтів відносять коефіцієнт прибуття, коефіцієнт вибуття, коефіцієнт економічності міграції (Кек), коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту (К<sub>о</sub>) тощо.

*Показник валової міграції (М брутто) (брутто-міграція або міграційний оборот)* використовується для оцінки загального обсягу міграції між двома або більше адміністративно-територіальними одиницями та обчислюється:

$$M \text{ брутто} = П + В \quad (1.4)$$

*Сальдо міграції (М нетто) (нетто-міграція або чиста міграція)* розраховується як різниця переселень у межах (для внутрішніх міграцій) або за межі (для зовнішніх міграцій) конкретної АТО за певний міграційний період:



$$M_{\text{нетто}} = П - В \quad (1.5)$$

Сальдо міграції може бути додатним у випадку, коли  $П > В$ ; від'ємним, якщо  $П < В$ ; нульовим, коли  $П = В$ . Додатне сальдо міграції (міграційний приріст) збільшує чисельність населення у межах певної АТО, що говорить про формування тут факторів протягування населення (високий рівень економічного розвитку, наявність робочих місць, сприятливі умови для життя тощо). Формування від'ємного сальдо міграції свідчить про наявність чинників виштовхування населення у межах певної АТО (несприятлива політична та економічна, екологічна ситуація, високий рівень безробіття). Нульове сальдо говорить про порівняно незначну міграцію населення в межах території, але така стабільність частіше тимчасова [214].

Результативність міграції характеризує *коефіцієнт осідлості* (Кос) – чисельність осіб, які залишились на постійне місце проживання, яка припадає на кожну 1000 осіб міграційного приросту:

$$K_{\text{ос}} = \frac{\Sigma П - \Sigma У}{У} * 1000, \text{ де} \quad (1.6)$$

У – середня чисельність вибулих за три роки;

ΣП, ΣУ – чисельність прибулих і вибулих за три роки.

Дані міграційні показники характеризують міграційні процеси як усередині по країні, так і за окремими її регіонами поділяються на показники потенційних та фактичних міграцій (рис. 1.). До даної групи показників відносять частки потенційних мігрантів та відносні розміри всіх інших категорій населення, які не заявляють про наміри переїзду. Рівень потенційної міграції населення оцінюється, перш за все, за наслідками реалізації міграційних установок. Показники фактичної міграції визначають масштабність вимірювання міграційних процесів та поділяються на три групи: загальні, структурні та міжрайонного міграційного обміну [33, с. 55].

Загальні показники характеризують зведені для територіальної одиниці міграційні процеси. *Коефіцієнти інтенсивності прибуття* визначають шляхом поділу абсолютної кількості прибулих в дане місце на чисельність населення

цього місця. Аналогічно визначають *коефіцієнт інтенсивності вибуття*.

*Коефіцієнтом інтенсивності прибуття* ( $K_{\text{п}}$ ) називають відношення:

$$K_{\text{п}} = \frac{\text{П}}{\text{Н}} * k \quad (1.7)$$

а *коефіцієнтом інтенсивності вибуття* ( $K_{\text{в}}$ ) – відношення:

$$K_{\text{в}} = \frac{\text{В}}{\text{Н}} * k \quad (1.8)$$

де П – кількість прибулих;

В – кількість вибулих за кожен конкретний рік t;

Н – середньорічна чисельність населення за рік t;

k – константа, що дорівнює 1000 (в інших випадках – 100 або 10 000).

Показник результативності міграцій є відношенням чисел вибулих та прибулих. *Коефіцієнт ефективності міграцій* обчислюється співвідношенням різниці між прибулими на певну територію та вибулими з неї (міграційне сальдо) до їх суми (валова міграція) або в розрахунку на 1000 осіб населення, чи у відсотках [33]:

*Коефіцієнтом ефективності міграцій* ( $K_{\text{еф.}}$ ) називають відношення:

$$K_{\text{еф}} = \frac{\text{П} - \text{В}}{\text{П} + \text{В}} * 100 \% \quad (1.9)$$

Загальний коефіцієнт рухливості населення (*коефіцієнт інтенсивності міграційного обігу* –  $K_{\text{о}}$ ) обчислюють як відношення валової міграції до чисельності населення певної території [33]:

$$K_{\text{о}} = \frac{\text{П} + \text{В}}{\text{Н}} * k \quad (1.10)$$

, або

$$K_{\text{о}} = K_{\text{п}} + K_{\text{в}} \quad (1.11)$$

До спеціальних або структурних показників міграції населення належать дані про статево-віковий склад мігрантів, національність, соціальні характеристики. Частковий коефіцієнт вікової рухливості населення є часткою від ділення чисельності мігрантів певного віку на кількість осіб цього ж віку в населенні [33].

## Висновки до 1 розділу

Аналіз теоретико-методичних засад суспільно-географічного дослідження міграційних процесів, зокрема вимушених міграцій дозволяє зробити ряд висновків:

1. Понятійно-термінологічний апарат дослідження міграційних процесів включає поняття «міграція», «міграційний процес», «міграційна система», «міграційний потік», «вимушена міграція», «вимушена внутрішня міграція» «внутрішньо переміщені особи», сутність яких удосконалено за рахунок аналізу наукових праць зарубіжних та вітчизняних науковців.
2. Концептуальним положенням даної дисертаційної роботи є те, міграція населення виступає складним феноменом, вона розглядається одночасно як система (у складі міграційної системи) та як процес (переміщення населення). Міграційні процеси прикордонних регіонів Східної України є регіональною міграційною системою – сукупністю субрегіональних (обласних) міграційних систем, які характеризуються складністю, ієрархічністю, відкритістю, саморегульованістю, об'єднують міграційні потоки у складі декількох адміністративних областей та можуть функціонувати в рамках окремих міграційних районів.
3. Обґрунтовано поняття «міграційний процес», що, на думку автора, являє собою сукупність просторово-часових переміщень населення, які супроводжуються перетином державного кордону або меж адміністративно-територіальних одиниць країни, що призводить до зміни структури, способу функціонування, організації міграційної системи у просторово-часовому континуумі.
4. Вимушена міграція – міграція, що має вимушений, раптовий характер, зумовлений загрозою для життя мігрантів у результаті стихійних лих, військових дій або переслідувань за політичними причинами, національною ознакою та ін., має тимчасовий або постійний характер та охоплює такі категорії мігрантів як біженці, внутрішньо переміщені особи, особи, які

шукають притулок.

5. Методика суспільно-географічного дослідження вимушених міграцій складається з таких етапів: організаційного, підготовчого, аналітичного, синтетичного і підсумкового. З метою проведення комплексного суспільно-географічного дослідження вимушених міграцій доцільно використовувати сукупність міждисциплінарних підходів та методів. Разом із традиційними філософськими, загальнонауковими та конкретнонауковими методами дослідження для вивчення вимушених міграцій у роботі адаптовано соціологічні методи, зокрема аналіз документів та анкетування (на етапі збору інформації), а також спеціальні методи – метод просторового аналізу, ІФВ-моделювання, метод багатовимірної статистичного аналізу, зокрема кластерного аналізу, метод стратегічного планування SWOT-аналіз тощо.
6. Для проведення просторового аналізу у даному дослідженні використано дві бази даних. Перша база даних складається із варіант вибірки за 34 показниками для виявлення просторово-часових особливостей ВПО в Україні, друга – за 92 показниками для дослідження часових, просторових та структурних особливостей вимушених мігрантів у прикордонних регіонах Східної України. Для проведення кластерного аналізу відібрано 25 показників, які характеризують чисельність та структуру вимушених мігрантів.

Результати проведених наукових досліджень, викладених у розділі 1 опубліковані у наукових працях автора [51, 53, 54, 56, 60, 61, 63, 65, 67, 98, 212, 214, 225, 227].

## РОЗДІЛ 2

### ПЕРЕДУМОВИ ВИМУШЕНИХ МІГРАЦІЙ У ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНАХ СХІДНОЇ УКРАЇНИ

#### 2.1 Географічне положення території дослідження

У якості територіального об'єкта дане дослідження охоплює прикордонні до Російської Федерації (РФ) регіони Східної України, тобто території Донецької, Луганської та Харківської областей. Східна Україна у даній роботі розглядається не конкретно як економічний або соціально-економічний район, визначений більшістю дослідниками як територія Донецької та Луганської областей [170], а як регіон, до якого ми умовно відносимо ще і Харківську область (тобто умовно Східний регіон). Такий територіальний об'єкт дослідження, на нашу думку, є цікавим з точки зору дослідження вимушених міграцій і пояснюється низкою взаємопов'язаних факторів (причин), які представлені на рис. 2.1.

Для підтвердження раціональності вибору територіального об'єкта дослідження слід зазначити, що пов'язано, з одного боку, з воєнно-політичними подіями 2014 року, а з іншого боку, в процесі формування незалежної демократичної держави України (з 1991 р.) відбулися серйозні соціально-демографічні, економічні, політичні зміни. З багатьох сторін ставиться питання збереження раніше визначеного соціально-економічного районування. Це стосується і питання формування об'єднаних територіальних громад, адміністративно-територіального устрою в цілому. Однак існуюче на сьогоднішній день економічне та суспільно-географічне районування України з точки зору втрати Донецьким районом свого соціально-економічного ядра та статусу «регіональної столиці», розформування Донецької територіальної соціально-економічної системи, яка поєднувала природу, населення, господарство, соціальну, економічну та екологічну сфери діяльності, втрати спеціалізації регіону у загальнодержавному поділі праці, тяжіння населення

Донецької та Луганської областей до Харківського регіону, у майбутньому може бути фактором об'єднання усіх трьох прикордонних областей Східної України в один суспільно-географічний район.

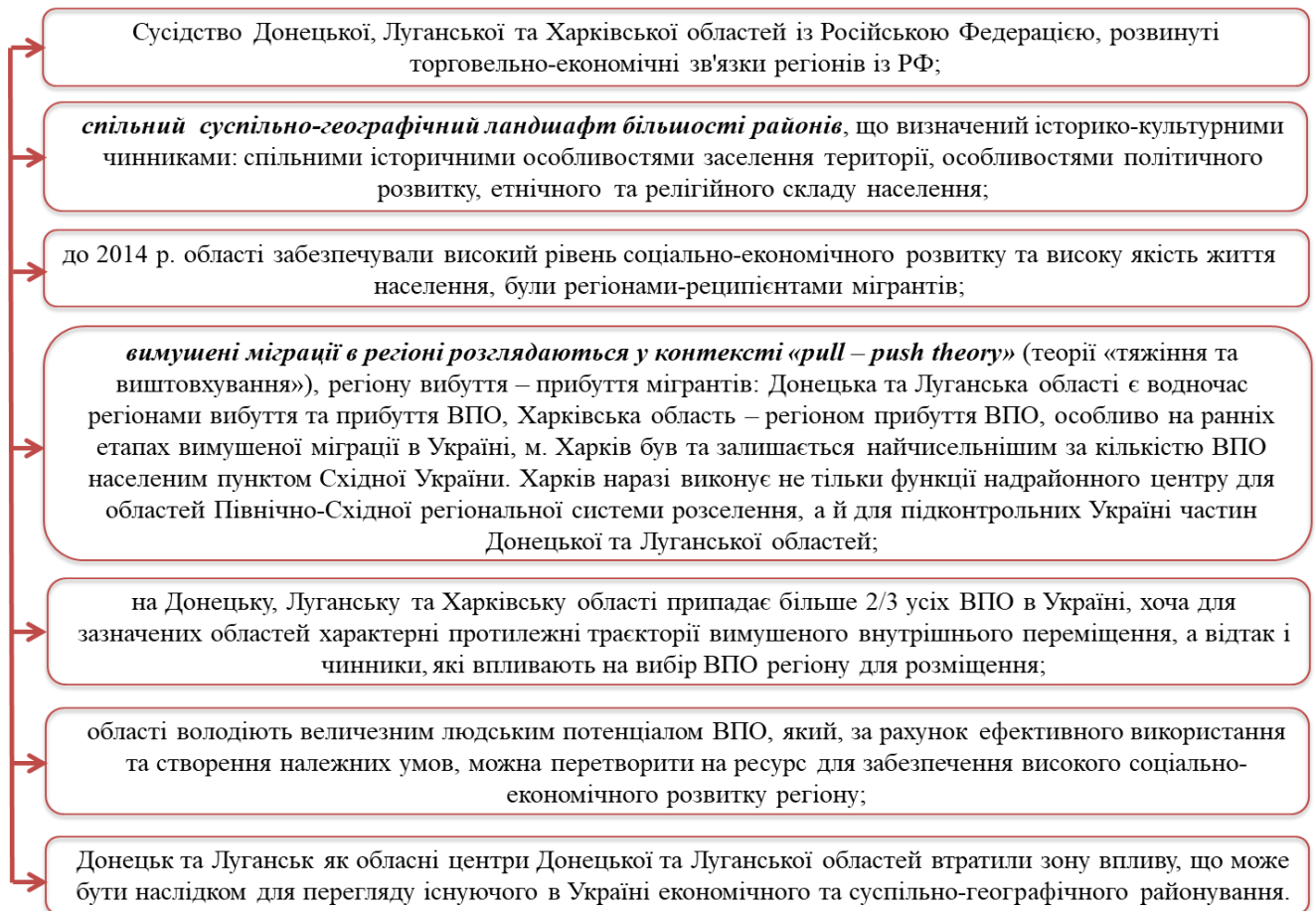


Рис. 2.1 Спільність територіального об'єкта суспільно-географічного дослідження

*Джерело:* складено автором

Прикордонні регіони Східної України, включаючи Донецьку, Луганську та Харківську області, є периферійними регіонами, значно віддалені від геометричного центру України та від столиці держави. Згадані області належать до таких історико-географічних земель: Слобожанщини (повністю Харківська область, північ Донецької та північний захід Луганської областей), Донщини (південно-східна та східна частини Донецької та Луганської областей) та Запоріжжя (західна частина Донецької області).

Ще з 20-х рр. XIX ст. завдяки харківському гірничому інженеру Є. Ковалевському, який досліджував Донецький кряж та створив першу карту

залягання вугільних пластів на теренах Слобожанщини та Приазов'я, за територіями Донецької та Луганської областей закріпилась назва «Донбас» (походження від Донецького кам'яновугільного басейну) [178]. Отже, Донбас, який включає повністю території Донецької та Луганської областей, належить до Східної України.

Прикордонні регіони Східної України межують із Сумською, Полтавською, Дніпропетровською, Запорізькою областями України, а також з Белгородською, Воронежською та Ростовською областями РФ (рис. 2.2). Сумарна площа досліджуваного регіону складає 84,6 тис. км<sup>2</sup> (14 % площі України).



Рис. 2.2 Адміністративно-територіальний устрій прикордонних регіонів Східної України станом на 01.01.2019 р.

Джерело: побудовано автором

*Природно-географічне положення* прикордонних регіонів Східної України визначається їх розташуванням на межі двох природних зон –

лісостепу та степу. Характерними рисами для досліджуваної території є розташування у межах Дніпровсько-Донецької западини, Донецького грабену та Приазовського мега-блоку Українського щита. В орографічному відношенні регіон знаходиться переважно у межах Полтавської рівнини, Донецької та Приазовської височин. Рівнинний рельєф є головним чинником освоєння території регіону, оскільки він визначав особливості розселення, чисельність, динаміку і функції міських та сільських населених пунктів, сфери зайнятості населення. Центральна частина Харківської та Донецької областей, а також південно-західна частина Луганської області має найвищий в Україні рівень урбанізації, що зумовлено промисловою спеціалізацією даного регіону та високим рівнем концентрації промислового виробництва, наявністю розгалуженої транспортної мережі та розвинутої інфраструктури тощо [12].

*Економіко-географічне положення* прикордонних регіонів Східної України визначається як периферійне по відношенню до столиці держави та центральне по відношенню до головних індустріальних баз України. Частини Донецької та Луганської областей, які називають індустріальним Донбасом, відрізнялися високим рівнем індустріального освоєння та концентрацією промисловості. На цій території знаходиться одна з найважливіших паливно-сировинних баз – Донецький басейн із великими покладами високоякісного кам'яного вугілля. Регіон безпосередньо межує із Придніпров'ям – головним металургійним районом України. Крім того, перевагами економіко-географічного положення регіону до 2014 р. було сусідство із Російською Федерацією та розвинуті зовнішньоторговельні відносини [12, 7].

Території областей даного регіону є досить різні. Найбільшою за площею областю регіону є Харківська область (31,4 тис. км<sup>2</sup>, 5,2 % від загальної площі України). Область межує із Белгородською областю РФ на півночі та північному сході, з Луганською – на сході, Донецькою – на південному сході, Дніпропетровською – на південному заході, Полтавською та Сумською областями – на заході та північному заході. Протяжність Харківської області із півночі на південь складає 210 км, із сходу на захід – 220 км, що відповідає її



зручній конфігурації (індекс Бойса = 18 одиниць) та вказує на високий рівень її компактності. Дана риса обумовлює високий розвиток міжобласних зв'язків. Головне місто області – Харків з населенням 1 млн 426,5 тис. осіб (станом на 01.01.2020 р.) є містом-мільйонником, другим за чисельністю населення містом в Україні (після м. Києва). Безперечною перевагою Харківської області є її значна близькість до індустріальних областей Донбасу та Придніпров'я, розташування на перетині основних міжнародних транспортних шляхів у напрямку північ–південь, схід–захід [12, 156].

Донецька область з площею 26,5 тис. км<sup>2</sup>, займає 4,4 % площі території України, розташована на її південному сході та межує із Запорізькою та Дніпропетровською областями – на заході, з Харківською – на північному заході, з Луганською – на північному сході та сході, з Ростовською областю РФ – на південному сході. Безсумнівною перевагою області є її вихід до Азовського моря. Протяжність області з півночі на південь складає 278 км, із заходу на схід – 201 км. Загальна довжина кордонів області – 1526 км, з них 1376 км – сухопутні кордони та 140 км – морські. Обласний центр – м. Донецьк (з 2014 р. – м. Краматорськ). У зв'язку із тимчасовою окупацією значної частини Донецької області 13 червня 2014 року Донецьку обласну державну адміністрацію тимчасово перенесено до м. Маріуполь, а з 13 жовтня 2014 року – до м. Краматорськ [154].

Луганська область розташована у східній частині України у басейні річки Сіверський Донець, займає площу 26,7 тис. км<sup>2</sup>, що відповідає 4,4 % площі території України. За площею території область разом із Вінницькою та Донецькою областями займає 10 місце в Україні, за чисельністю населення – 7 місце. Область дещо витягнута із півночі на південь на 275 км, протяжність із заходу на схід складає 170 км. Межує із Белгородською та Воронежською областями РФ на півночі, із Харківською областю на північному заході, з Донецькою – на заході та Ростовською областю РФ – на сході та півдні [155]. У зв'язку із тимчасовою окупацією з 2014 року функції адміністративного центру Луганської області виконує м. Сєвєродонецьк [109].

*Політико-географічне положення* прикордонних регіонів Східної України визначається наявністю з 2014 року воєнного конфлікту на Донбасі, окупацією частин Донецької та Луганської областей Російською Федерацією, встановленням так званої «лінії розмежування» (лінії зіткнення). Все це не тільки вплинуло на соціально-економічну ситуацію, а й викликало масові вимушені міграції населення з регіону, появу «внутрішньо переміщених осіб» – категорії вимушених мігрантів [53]. Відбулися зміни і у розселенні населення: деякі міста у зв'язку зі зменшенням чисельності населення перейшли до категорії селищ, сформувались малі населені пункти.

Східна Україна завжди відрізнялась російсько-українськими геополітичними орієнтирами (особливо територія Донбасу): так званий умовний поділ на «проросійські міста» та «проукраїнські села» [23]. Фактично досліджувана територія знаходиться на межі двох геополітичних сил – НАТО–ЄС та СНД (Росія). Новий курс центральної влади України на проєвропейський вектор політики та економіки призвів до розірвання торгових відносин із Російською Федерацією на національному рівні попри усталені зв'язки підприємств Донбасу із РФ, що викликало хвилі протестів за участю місцевого населення Донбасу, політичних еліт та громадських організацій [178, 66]. Донецька та Луганська області мають 923,24 км спільного сухопутного кордону із Російською Федерацією, проте 44,3% його довжини (409,3 км) нині не контролюється українською владою [24].

Історичною особливістю *транспортно-географічного положення* досліджуваної території є наявність потужних вантажо- та пасажиропотоків. Регіон має найвищу в Україні густоту залізничних шляхів, велику кількість автомобільних вузлів, великий порт на Азовському морі (Маріуполь). Через територію прикордонних регіонів Східної України проходять автомобільні дороги міжнародного значення: М03 Київ–Харків–Довжанський (на м. Ростов-на-Дону) до м. Бахмут, яка є частиною європейського автомобільного маршруту Е40 Кале–Ріддер та Е50 Брест–Махачкала; М04 Знам'янка–Луганськ–Ізварине, яка функціонує до м. Селидове (Донецька область) та

збігається із європейськими автомобільними маршрутами E40 та E50. Східна Україна сполучена залізничними шляхами зі всіма регіонами України, а наймасовіші пасажирські перевезення відбуваються у напрямку Харків–Київ, Лисичанськ–Хмельницький, Ужгород–Лисичанськ, Київ–Костянтинівка.

Незважаючи на периферійність свого географічного положення відносно столиці держави, прикордонні регіони Східної України мають зручний доступ до розвинутих ринків Східної Європи та інших регіонів світу. Використовуючи своє приморське положення, Донецька область має потенційно тісні міжнародні зв'язки із Балканськими країнами, країнами Близького Сходу, Південно-Східної Азії, Африки тощо [7]. Починаючи з 2014 року, суттєва перевага Донецької області, яка має вихід до Азовського моря, перетворилась на загрозу, оскільки існує проблема морського кордону України з Росією, що позначилось на російській блокаді українських морських портів, ворожій атаці з боку Російської Федерації та будівництві мосту через Керченську протоку, що ускладнює проходження українських морських суден [24].

Отже, географічне положення прикордонних регіонів Східної України в цілому історично сприятливе, особливо природно-, економіко- та транспортно-географічне. Масові вимушені міграції населення Східної України обумовлені, переважно, погіршенням політико-географічного положення досліджуваного регіону через виникнення воєнного конфлікту, який триває до сьогодні.

## **2.2 Воєнно-політичні причини вимушених міграцій**

Виникнення масових вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України пов'язано із низкою історико-культурних, політичних, економічних, соціально-демографічних, етнолінгвістичних, культурних та ментальних передумов, сукупність яких призвели до погіршення воєнно-політичної ситуації на Сході України та внаслідок зовнішнього втручання – до воєнного конфлікту на Донбасі. Причини та передумови виникнення вимушених міграцій на Сході України представлені на рис. 2.3.

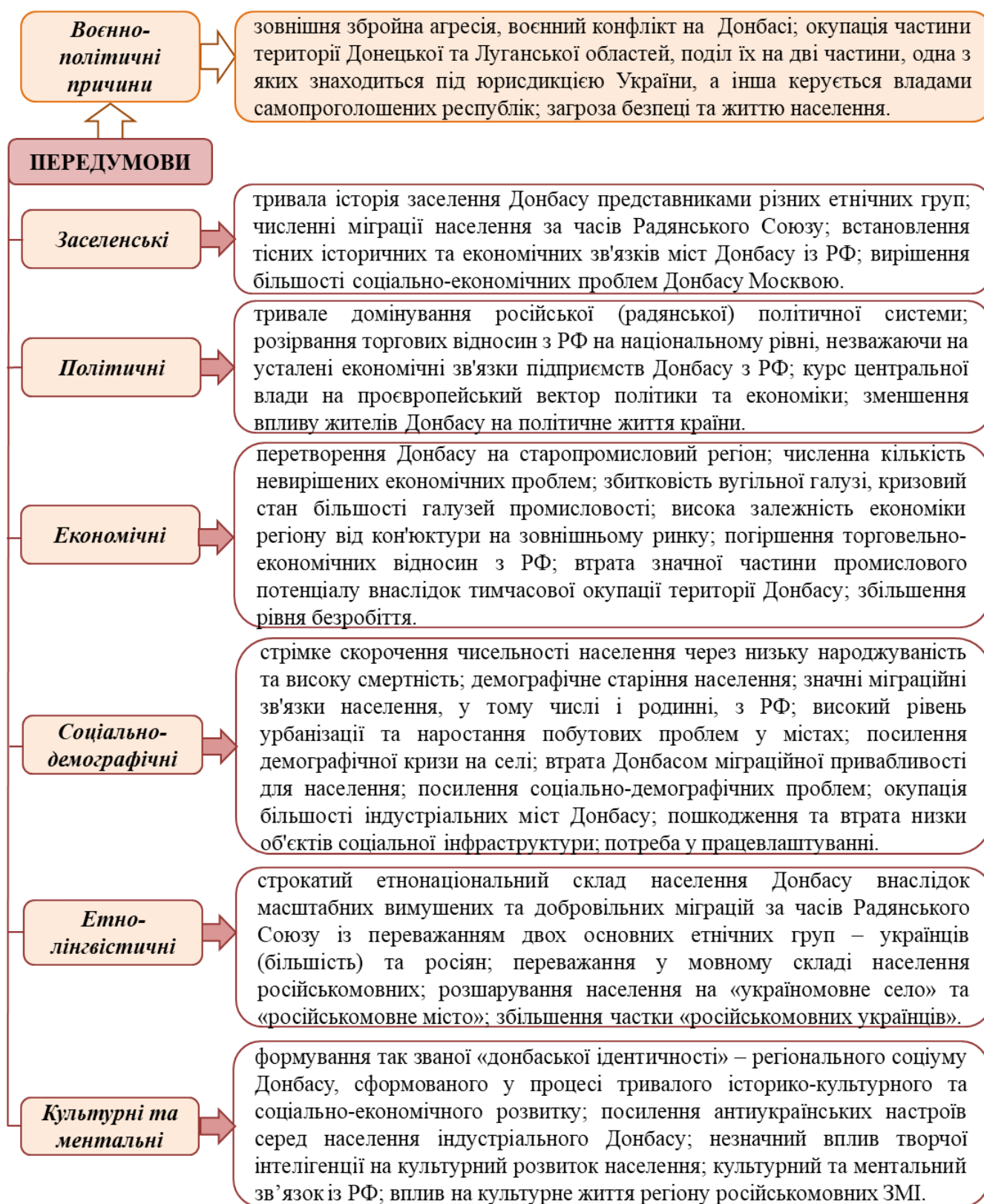


Рис. 2.3 Причини та передумови виникнення вимушених міграцій на Сході України

Джерело: побудовано автором за [66]

Політична ситуація на території Донецької та Луганської областей, які називають Донбасом, сформувалась під впливом домінування російської (радянської) ідеології, яка категорично не сприймала центральну українську владу. Прихильність до представників центральної української влади населенням Донбасу забезпечувалась лише тоді, коли представники донбаської еліти становили більшість у верхівці влади [66, с.10–11].

Зменшення впливу жителів Донбасу на політичне життя України та встановлення новою владою курсу на проєвропейський вектор політики та економіки України суттєво погіршило ставлення населення Донбасу до центральної української влади. Оскільки основним торговим партнером Східної України була саме Російська Федерація, розірвання зовнішньоекономічних відносин із РФ на національному рівні призвело до певного розхитування ситуації в регіоні політичними елітами та громадськими організаціями [23].

Загострення ментальних та культурних проблем також відбулось саме у цей час. Населення індустріального Донбасу характеризувалось значним за чисельністю трудовим потенціалом, різноманітним за етнічним складом та моральними цінностями із суперечливою регіональною ідентичністю, більшою приналежністю у політичному, ментальному та культурному відношенні до Російської Федерації, ніж до України.

У період революційних змін у країні на початку 2014 р. проросійськи та проукраїнськи налаштоване населення не змогли нормально співіснувати на одній території, що стало джерелом глибокого конфлікту, який під впливом зовнішнього втручання та впливу ЗМІ вилився у збройне протистояння.

Військова агресія Російської Федерації проти України почалась 20 лютого 2014 року, що визнається початком протистояння як з українського, так і з російського боку. Анексія Кримського півострова у березні 2014 р. поступово переросла в окупацію частини територій Донецької та Луганської областей, яка продовжується і до теперішнього часу. Територія Донецької та Луганської областей розділилась на дві частини – одна підпорядкована українській владі, а інша – керується самопроголошеними владами так званих республік ДНР та

ЛНР. Активні бойові дії на Сході України, окупація частини території регіону з 2014 р. призвели до значної втрати економічного і людського потенціалу Донбасу й України в цілому, а відтак породили масові вимушені міграції населення з Донецької та Луганської областей [116, 190]. Виникла специфічна для України категорія вимушених мігрантів – внутрішньо переміщені особи.

### 2.3 Історико-заселенські передумови

Для комплексного аналізу причин та передумов, які впливають на сучасну міграційну ситуацію у прикордонних регіонах Східної України, виникнення вимушених міграцій, необхідно проаналізувати тривалу історію формування досліджуваної території від найдавнішого етапу первісного заселення та освоєння Східної України до нашого часу (табл. 2.1).

*Таблиця 2.1.*

Етапи заселення прикордонних регіонів Східної України

Етапи заселення	Чинники міграції населення	Основні риси міграційної ситуації та поселенської структури
Первісне заселення Східної України кочовими та слов'янськими племенами III ст. до н.е. – IV ст. н.е.	зручне фізико-географічне положення регіону, наявність значних водних артерій, сприятливі кліматичні умови, рівнинний рельєф.	переселення кочових племен – кіммерійців, сарматів, скіфів, раньослов'янських племен; виникнення грецьких міст-колоній на Азово-Чорноморському узбережжі; відсутність постійних поселень.
Примусове заселення території регіону на початку XVII століття українцями та росіянами з метою захисту південних кордонів Московії	сприятливі природні умови для господарської діяльності (родючі ґрунти, значні лісові масиви, судноплавні річки, помірний клімат); примусове заселення регіону для захисту кордонів Московії від нападів кримських татар; надання пільг добровільним мігрантам.	формування первісної системи поселень, основними рисами якої було заселення території уздовж водних артерій; строкатий етнонаціональний склад населення; значна еволюція типів поселень: «стоянки первісних людей – селища – городища – найдавніші міста»; виникнення оборонних, військових поселень та поселень, що виконували торговельну функцію, були центрами розвитку ремесел і кустарного виробництва; значні трудові як вимушені, так і добровільні міграції населення.
Індустріальне освоєння Донбасу – II пол. XIX ст. – початок XX ст.	зміна етнічної свідомості асимільованого населення, що сприяла залученню у регіон представників інших національностей	збільшення інтенсивності заселення регіону за рахунок перенаселених аграрних регіонів, переважно російських, грецьких, єврейських, болгарських та німецьких селян у зв'язку зі зростанням потреби у робочій силі; примусові трудові міграції населення; збільшення представників робітничого класу для зайнятості на промислових підприємствах;

## продовження таблиці 2.1.

		<p>поступове витіснення української мови російською, виникнення мовного розлому на «україномовне село» та «російськомовне місто»; формування строкатого національного складу населення; інтенсивні процеси урбанізації [178, с. 45].</p>
Трудові міграції населення у першій половині XX століття	<p>стрімкий розвиток господарства регіону та безпосередньо м. Харків; економіко-політичні реформи Російського уряду; вигідне транспортно-географічне положення регіону; сприятливі природні умови та наявність значних природних ресурсів для господарської діяльності</p>	<p>примусові трудові міграції населення за рахунок переселенців з Правобережжя УРСР та Центрального Чорнозем'я з метою поповнення втраченої після Голодомору робочої сили; добровільні трудові міграції населення різних етнічних груп, релігійних конфесій; міграції чоловічого населення «маргінальних груп»; масштабні внутрішньорегіональні та міжрегіональні міграції, міграції у напрямку «село-місто»; посилення урбанізаційних процесів; на Донбасі – формування міських агломерацій навколо великих міст в районі видобутку природних ресурсів із кількісним переважанням робітничих шахтарських селищ, домінування обробної промисловості; перетворення міст (Донецьк, Горлівка, Макіївка, Єнакієве, Луганськ, Алчевськ) на багатогалузеві центри [44]; утворення моногалузевих міст, які забезпечували розвиток супутніх галузей важкої промисловості: металургійної, коксохімічної, важкого машинобудування [177].</p>
Трудові міграції за часів незалежності України	<p><u>Донбас:</u> наявність вільних робочих місць та потреба у трудових ресурсах; значний економічний розвиток; вищий рівень заробітної плати працівників важкої промисловості; розвиток галузі охорони здоров'я, освіти та науки, інфраструктури.</p>	<p>кризовий стан галузей важкої промисловості, затримка заробітної плати працівникам важкої галузі, значне розшарування суспільства за рівнем доходів; посилення антиукраїнських настроїв населення; значні економічні зв'язки міст Донбасу із Російською Федерацією, які були розірвані в результаті курсу центральної української влади на європейський вектор політики та економіки, посилення соціально-економічних проблем спричинили значні внутрішньорегіональні міграції з Донбасу та еміграцію населення (частіше до Росії).</p>
	<p><u>Харківська область:</u> стрімкий розвиток третинного сектору; розвинена промисловість; розвинутий ринок праці; високий рівень розвитку соціальної сфери; розвинена транспортна інфраструктура; високий рівень урбанізації.</p>	<p>переважають внутрішньорегіональні міграції населення – освітні, трудові, як постійні, так і маятникові; вимушені міграції переселенців з Донецької та Луганської областей; розвиток IT-індустрії, фінансової сфери, торгівлі, освітньо-культурного сектору приваблює в місто населення зовсім іншого якісного складу, переважно молоде, високоосвічене населення.</p>

Джерело: складено автором за даними [23, 44, 59, 104, 111, 177, 178, 229]

Первісне заселення. Заселення території між Дніпром та Сіверським Дінцем почалось ще з епохи палеоліту (140 тис. років тому). У період неолітичної революції (V–III тис. років до н.е.), внаслідок переходу від таких форм господарства як збирання, полювання і рибальство до скотарства і землеробства, змінився і уклад життя населення Східної України. Друга половина IV тис. до н.е. характеризується заселенням цієї території племенами ямково-гребінцевої культури, які обробляли кремій. У II–I тис. до н.е. степові райони Донбасу та Харківщини були заселені індоєвропейськими племенами, які займались примітивним землеробством та тваринництвом, мали власну металургію та бронзоліварне виробництво [49, 12].

На початку VIII ст. до н.е. Північне Причорномор'я заселили хліборобські племена кіммерійців, пізніше – сармати, яких III–II ст. до н.е. витіснили скіфські племена, а територія від Дону до Сіверського Дінця називалась могутньою Скіфією [49, 104]. Головним металом стає залізо, починається залізний вік, який супроводжувався частими міжплемінними війнами. Нові масові переселення досить змінили етнополітичну картину досліджуваного регіону. Народи, що заселяли Східну Україну, значно розширили територію власної держави, створили систему міжнародних зв'язків з Єгиптом, Індією, Китаєм.

В цей час Чорноморсько-Азовське узбережжя «захоплено» поселеннями торговців, переважно греків (саме цим можна пояснити значну частку у національному складі населення Донецької області греків). Вони обмінювали промислові вироби західноєвропейського походження на місцеві продукти тваринництва [112]. Найвідомішими поселеннями були Кремни (на території сучасного Маріуполя) та Танаїс (Дон). Наприкінці III ст. н.е. Причорноморські та Донецькі степи заселяли сармати із Казахстану та Приуралля, які вели активну війну з Римською імперією. Пануванню сарматських племен у Східній Україні поклали край готи й гуни, а у VI ст. Східну Україну заселяли племена антів – східних слов'ян, яких вважають прадавніми українцями.



Осідло-розселенське освоєння території (VI–XVI ст.). У VII ст. на лівобережних та правобережних степах починається печенізька навала, а пізніше – половецька – народів, які займались випасанням худоби, хліборобством. Половці створювали свої міста – городища. Склад населення був різноманітним: алани, хазари, тюркомовні болгари, слов'яни, фінно-угорське населення тощо [31, 49].

У VII ст. на території Донбасу та Харківщини з'являються племена сіверян – представників роменської археологічної культури – одного із 12 племінних союзів, з яких і постала Київська Русь [31]. Слов'янські племена у X–XIII ст. розселились у долинах річок Десна, Ворскла, Сіверський Донець, та Кальміус та Міюс. Прадавні українці займались видобутком кам'яної солі з Генічеського та Бердянського озер, вели активну торгівлю з Тмутараканським князівством [112, 104]. У другій половині X ст. кочові племена печенігів та половців зайняли територію сучасної Харківської області, витіснивши слов'ян [31].

Монголо-татарська навала та Дике поле. Найбільш значні зміни у поселенській структурі прикордонних регіонів Східної України відбулися за часів монголо-татарської навали, які знищили велику кількість населення та зруйнували населені пункти. Територія сучасного Донбасу перейшла до Золотої Орди [104]. У XIV ст. Східна Україна стає майданчиком територіальних війн між Великим князівством Литовським та Золотою Ордою, а боротьба Московського князівства за звільнення від золотоординського іга змусила українців переселитися у Північне Причорномор'я [49].

Територія Східної України з другої половини XIII ст. і до кінця XVI ст. стає Диким полем – спустошеною від татарської навали землею, але багатою на врожайні землі, високі трави, рибу, звірину та сіль [31]. Сучасні історики називають Диким полем територію зі сходу на захід від річки Дон до Дунаю та з півночі на південь від витоків Сіверського Дінця та Оки до Чорноморсько-Азовського узбережжя [104].

Малозаселеними території теперішніх Донецької, Луганської та Харківської областей залишались до II половини XVIII ст. Приазовські степи залишались контактною зоною запорізьких слобідських та донських козаків, а також тюркських народів Кримського ханства [24, 59]. Остаточо ці землі увійшли до складу Російської імперії внаслідок декількох переможних битв з Османською імперією. У XIV ст. українські землі були розділені між Великим князівством Литовським та Московською державою. Наслідком цього стало масове переселення українців з Правобережжя на Лівобережну частину в басейн Сіверського Дінця та Дону, формування Слобідської України [112].

Масове заселення Дикого поля (кінець XVI – перша половина XVII ст.).

Поселенська система прикордонних регіонів Східної України сформувалась під впливом політичних, соціально-економічних, адміністративних чинників. Формування перших поселень пов'язано із природно-географічними чинниками та особливостями освоєння Дикого поля, а виникнення поселень визначалась, у першу чергу, економічною доцільністю. Поширення різноманітних промислів, особливо соляного, збільшувало привабливість даних територій для населення.

Наймасовіше заселення досліджуваної території почалося у кінці XVI ст. внаслідок геополітичних та демографічних процесів: розширення кордонів Московської держави, створення регулярної сторожової польової служби раннього оповіщення про напад татар. Великомасштабні міграції українського населення на Сході України починаються з початку XVII ст. внаслідок підписання Андрусівського перемир'я між Московією та Річчю Посполитою, згідно з яким Лівобережна Україна та Запоріжжя вважались частиною Росії.

У XVII ст. у басейнах річок Самара та Вовча виникли поселення на території сучасних м. Селидове, Дружківка, Макіївка, Ясинувата, Горлівка. У 40-х роках XVII ст. донські козаки, які заселяли нижню течію Дону, заснували поселення: Боровське містечко, Свято-Дмитрієвка, Старий та Новий Айдар, Луганське містечко тощо. На півдні Східної України розселялись запорізькі козаки, які вправно охороняли ці території від татарської навали, повністю контролювали торгові шляхи з Криму на Лівобережжя та до Московського

князівства [151]. У межах сучасного м. Слов'янська на Торських соляних озерах збільшився видобуток солі, сюди приїжджають не тільки чумаки зі всієї України, а й з усіх південно-західних районів Росії [112, 104].

Друга половина XVII – початок XVIII ст. характеризується масовим заселенням Приазов'я населенням зі Слобідської України, що збільшило чисельність населення Донбасу та призвело до утворення мережі нових поселень [106]. Крім того, українські селяни та міщани з Правобережної України, Поділля та Волині, рятуючись від постійних війн, переселяються на Лівобережжя. Внаслідок української та російської колонізації донецьких степів утворюються змішані україно-російські поселення [112].

Масове заселення Лівобережжя Сіверського Донця у XVIII ст. пов'язане із розвитком промислів, а місця виникнення поселень переважно обумовлені природно-географічним чинником з орієнтацією на основні річки: Сіверський Донець, Айдар, Красна, Тепла, Біла. Найбільшими поселеннями з чисельністю населення до 150 осіб були Луганське (нинішнє Станично-Луганське), Боровське, Краснянське, Ново-Айдарське та інші [104].

Поселенська та етнічна структура населення Східної України, особливо Донбасу, кардинально змінилась у зв'язку із відкриттям у 1721 році у верхній течії річки Лугань покладів кам'яного вугілля та розвитком металургійної промисловості. З розробкою кам'яного вугілля пов'язано виникнення нових населених пунктів: Голубівка (сучасне м. Кіровськ), Петро-Мар'ївка (м. Первомайськ), Шубинка (з 1898 р. – м. Кадіївка) [104, 24].

Південно-східна частина сучасної Донеччини до середини XVIII ст. знаходилась у складі Кримського ханства, а тому заселялась значно повільніше. Посилення впливу Російської імперії у XVIII ст. змушувало проведення адміністративної реформи. Більша частина території сучасної Донецької області на початку XVIII ст. входила до складу Азовської губернії із центром у м. Азов. Серед міст регіону найбільше значення мали Ізюм, Чугуїв, Зміїв, Балаклія, Тор (Слов'янськ), Валуйки, Коротояк, Бахмут. У 1725 р. центром губернії став Воронеж, а сама губернія перейменована на Воронежську [31, 112].

З середини XVIII ст. російський уряд запрошує на військову службу представників сербів, чорногорців, македонців, болгар, молдаван, забезпечивши їх землями між Сіверським Донцем, Бахмутом та Луганню. Змінювався національний склад населення досліджуваної території і внаслідок переселення греків з Кримського півострова через релігійну несумісність, насаджування татарської мови та мусульманської віри [104].

Територія сучасної Харківської області на початку XVIII ст. стає центром розвитку промислів – чумацтва, селітроваріння, солеваріння, броварництва, бджільництва та ремесел. Завдяки вигідному економіко-географічному положенню Харкова, розвитку ярмаркової торгівлі він стає у XVIII ст. одним із найпотужніших економічних центрів Російської імперії [31].

Індустріальне освоєння Донбасу – II пол. XIX ст. – початок XX ст.  
Складні процеси освоєння території Східної України, колонізаторська політика царської Росії, створення сприятливих умов для заселення території іноземцями сформували у кінці XVI – I пол. XIX ст. строкату етнонаціональну структуру регіону, більшість населення якої становили українські селяни (75 % населення). У кінці XIX – на початку XX ст., завдяки гірничо-видобувній та металургійній промисловості, а також розвитку залізничного транспорту посилилась містоутворююча роль промислових підприємств, що відобразилось на системі поселень Донбасу – села та робітничі поселення згодом перетворюються у індустріальні міста навколо промислових підприємств [116].

На Харківщині внаслідок промислового перевороту з 40–50-х по 70–80 рр. XIX ст. домінуючою стає цукрова промисловість, розвивається харчова, винокурна промисловість, а з 80-х рр. – металообробна та машинобудівна. На початку XX ст. Харків перетворився на фінансово-комерційний та промисловий центр, стрімко зростає чисельність його населення [31].

Друга половина XIX ст. характеризується подальшою індустріалізацією економіки Донбасу, стрімким збільшенням міського населення, а міграційна політика сприяла залученню населення у міста, що посилювало соціальне і

територіальне розшарування населення: українці проживали переважно у сільській місцевості, росіяни – у містах [141]. У ХХ ст. завдяки видобутку кам'яного вугілля, зростала кількість шахтарських підприємств, Донбас асоціювався з шахтарською працею, що стало вагомим фактором формування регіональної ідентичності [104].

Соціально-економічне піднесення Харківського регіону у I пол. ХХ ст. було обумовлене спочатку інтенсивним розвитком капіталізму у сільському господарстві, зростанням попиту на сільськогосподарську техніку, виробництво якої забезпечував Харків, збільшенням кількості промислових підприємств, стрімким розвитком культури, освіти, науки, медичної сфери, перенесенням столиці Радянської України у 1919–1934 рр. до м. Харків [12].

У ці роки на Донбасі поряд із гірничо-видобувною промисловістю розвиваються супутні галузі: металургія, важке машинобудування, хімічна промисловість, енергетика, які потребували значної кількості робочої сили. Донбас приваблює працездатне населення вищою оплатою праці. Цей період супроводжувався ускладненням мовної ситуації у зв'язку зі збільшенням чисельності прибулих із центральних областей Росії. Україномовні поселення, формування яких пов'язано з переселенням із Західної України, виникали переважно у північних аграрних районах Донбасу [59].

Промислове освоєння Донбасу в часи Російської імперії спочатку відбувалось іноземними підприємцями, які залучали сюди капітал, кваліфіковані трудові ресурси. Державна міграційна політика СРСР підтримувала розвиток великих міст, зростання населення яких забезпечувалось за рахунок представників різних національностей, релігійних конфесій та «маргінальних груп населення», передусім ув'язнених [7, 116]. Важка праця у вугільній та металургійній промисловості, нерозвиненість житлового будівництва, комунального господарства та інфраструктури формували низьку якість життя населення. Формувалось специфічне соціальне середовище, відірване від свого етнічного та релігійного коріння, родинних зв'язків. Поширеними були брутальність, насилля, пияцтво [116].

Незважаючи на великі економічні втрати після Другої Світової війни, Харківська область швидко відновила свій промисловий потенціал – у 50-х рр. ХХ ст. м. Харків займало 3 місце у Радянському Союзі за рівнем розвитку машинобудування, кількості навчальних закладів, науково-дослідницьких установ [12]. Згодом місто стає найчисельнішим в регіоні, найбільшим у Східній Україні економічним, фінансовим, культурно-освітнім центром.

Упродовж 1950–1980-х рр. ХХ ст. чисельність населення Донбасу суттєво збільшилась. За період між переписами населення 1959 р. та 1989 р. чисельність населення Донецької області зросла на 1070 тис. осіб, Луганської – на 410,5 тис. осіб. У національному складі переважали українці, другою нацією були росіяни, поширеними були міграції в регіон узбеків та вірмен. Значно зростав рівень урбанізації – у Донецькій області до 86 %, Луганській – 79 % [23, 116].

Починаючи з другої половини 1980-х рр., відбувається поступовий занепад вугільної промисловості Донбасу, посилюються соціально-економічні негаразди та стрімко падає рівень життя населення. До цих складових додаються етнодемографічні процеси, які усе більш стають прив'язаними до політичного життя, посилюються етносоціальні конфлікти [178].

Отже, період економічного освоєння Донбасу та Харківщини має протилежні траєкторії розвитку. Період економічного піднесення Донбасу, а відтак і пов'язані із ним трудові міграції населення, обумовлені розвитком кам'яновугільної промисловості, металургії та супутніх до них галузей, починаючи з II пол. ХІХ ст. і до середини ХХ ст. Особливості заселення Донбасу, його соціально-економічного розвитку, строкатий етнонаціональний склад населення внаслідок значних трудових міграцій, основні засади політики Радянського Союзу призвели до формування своєрідного регіонального соціуму. Харківська область, не маючи такого стрімкого суспільно-економічного розвитку під час індустріального періоду, розвивалась досить стримано. Економічний розвиток області припадає на II пол. ХХ ст., а після розпаду Радянського Союзу Харківська область розвиває третинний сектор та є реципієнтом трудових та освітніх, а пізніше вимушених мігрантів з Донбасу.

## 2.4 Соціально-демографічні передумови

**2.4.1 Демографічна ситуація.** Однією з передумов воєнного конфлікту на Донбасі, який призвів до вимушених міграцій населення, стало погіршення демографічної ситуації в регіоні. У кінці XX – на початку XXI ст. демографічна ситуація у прикордонних регіонах Східної України зазнала істотних змін внаслідок зміни типу відтворення населення та його соціальних регуляторів, кризових явищ в економіці, падіння загального життєвого рівня населення, закриття багатьох великих промислових підприємств, особливо тих, що виконували містоутворюючу функцію, значних зовнішніх та внутрішніх міграційних процесів, вимушених міграцій через окупацію АРК та частин Донецької і Луганської областей, військові дії та загрозу життя населення [99, 225].

На рис. 2.4. зображена динаміка зменшення чисельності населення прикордонних регіонів Східної України за період 1990–2019 рр. (з урахуванням населення тимчасово окупованих територій) Загальна чисельність населення регіону змінюється за рахунок природного та міграційного відтворення населення, а сучасна демографічна ситуація регіону обумовлена не лише низькою народжуваністю, а й високою смертністю населення [99].

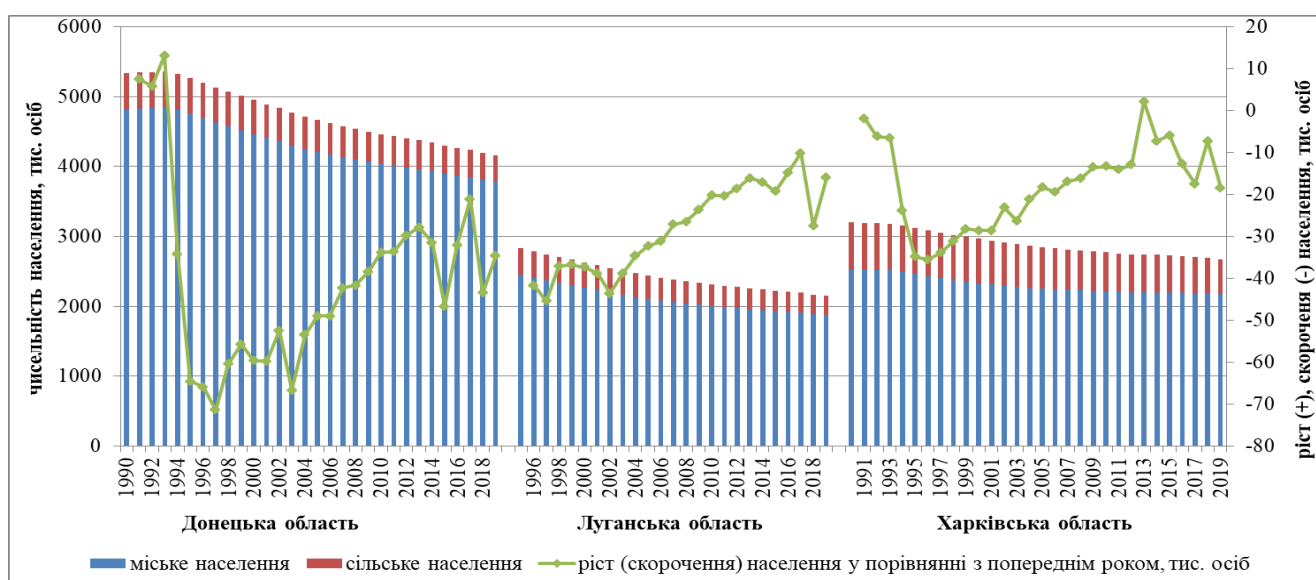


Рис. 2.4 Динаміка міського та сільського населення прикордонних регіонів Східної України за період з 1990 по 2019 року

Джерело: [66]

Значною мірою вплинули на чисельність населення регіону суспільно-економічні та політичні події в Україні та світі. Глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. призвела до закриття певної частини великих промислових підприємств, збільшила безробіття та знизила якість життя населення, а відтак, негативно вплинула на процеси народжуваності в регіоні при високій смертності населення. Зменшення чисельності населення регіону продовжувалось ще стрімкіше. У 2009 році чисельність населення Донецької області становила 4500,5 тис. осіб, Луганської – 2331,8 тис. осіб, Харківської – 2782,4 тис. осіб. Загалом населення регіону скоротилось на 687,1 тис. у порівнянні з 2002 р. або на 6,67 % [18].

Особливо позначились на чисельності населення регіону окупація частин Донецької та Луганської областей та військові дії на Сході України. Лише за період 2015-2016 років населення Донецької області зменшилось на 78,8 тис. осіб у порівнянні з даними на початок 2014 року, населення Луганської області зменшилось на 34,1 тис. осіб (із урахуванням населення тимчасово окупованих територій України). Дане зниження обумовлено не тільки процесами відтворення населення, але і міграційними процесами, які носили, переважно, вимушений характер. Серед мігрантів було багато тих, хто безпосередньо постраждав від бойових дій на Донбасі, відчував загрозу життю та здоров'ю, та ті, чий житла зазнали руйнування від обстрілів або були пошкоджені.

У цей період населення Харківської області зменшувалось за рахунок від'ємного природного приросту, проте цей показник трохи нівелювався потоком вимушених мігрантів з Донецької та Луганської областей. Станом на 2019 рік чисельність населення досліджуваної території складає 8993,3 тис. осіб (з урахуванням населення тимчасово окупованої території), що на 20,9 % нижче показника 1990 року. Динаміка чисельності міського та сільського населення Донецької, Луганської та Харківської областей представлена у додатку [13–15].

Прикордонні регіони Східної України найбільш заселені та найбільш урбанізовані в Україні. Станом на 01.01.2019 р., враховуючи населення тимчасово окупованих територій України, в усіх областях переважають жителі



міст над сільськими жителями: у Донецькій області 3783,4 тис. міського та 382,5 тис. сільського населення; у Харківській – 2168,4 тис. міського та 507,2 тис. сільського населення; у Луганській – 1872 тис. осіб міського та 279,8 тис. сільського населення [13–15].

Для досліджуваного регіону характерний високий рівень урбанізації: для Донецької – 90,8 %, Харківської – 81,0 %, Луганської – 87,0 % (рис. 2.5). Останнім часом через складну економічну ситуацію в регіоні уповільнились темпи зростання чисельності міського населення, активна фаза якого припадала на період 2000-2010 рр., що особливо стосується Донецької та Луганської областей. Формування сучасної структури міського населення регіону обумовлено розвитком комплексу галузей, що формують міста, а не тільки промисловістю. Спад в економіці позначився на міграції міського населення за межі областей регіону, а також на природному русі населення. Підвищення рівня урбанізації, як правило, відбувається лише у великих населених пунктах, а відтік сільського населення в міста супроводжується негативними явищами демографічного характеру [87, 66, 99].

Населення по території досліджуваного регіону розміщене вкрай нерівномірно. Середня густина населення прикордонних регіонів Східної України становить 107 осіб/км<sup>2</sup> (у тому числі Донецької – 157 осіб/км<sup>2</sup>, Луганської – 80 осіб/км<sup>2</sup>, Харківської областей – 85 осіб/км<sup>2</sup> [152, 153, 165].

Найбільш заселеними були та залишаються райони західної та центральної частини Харківської області, що межують безпосередньо із обласним центром або розташовані близько до нього; центральні та східні райони Донецької і Луганської областей – т. зв. «індустріальний Донбас», що є наслідком концентрації населення у великих містах обласного та районного значення, у яких сконцентровані значний промисловий, виробничий, працересурсний та інтелектуальний, соціокультурний, фінансовий та інноваційний потенціал, і які мають кращі умови життя для більшої частини населення. Особливо сильно відрізняється густина міського та сільського населення, що пояснюється тривалими урбанізаційними процесами (рис. 2.6).

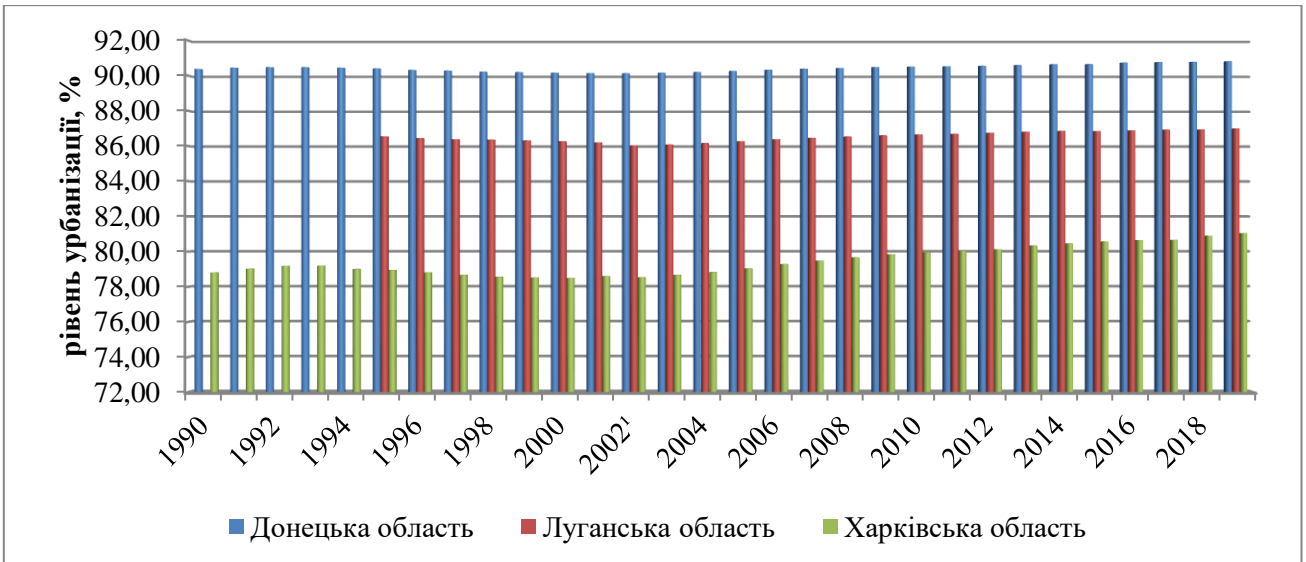


Рис. 2.5 Динаміка рівня урбанізації прикордонних регіонів Східної України за період з 1990 по 2019 рр. з урахуванням населених пунктів на тимчасово окупованих територіях України

Джерело: побудовано автором за даними [18]

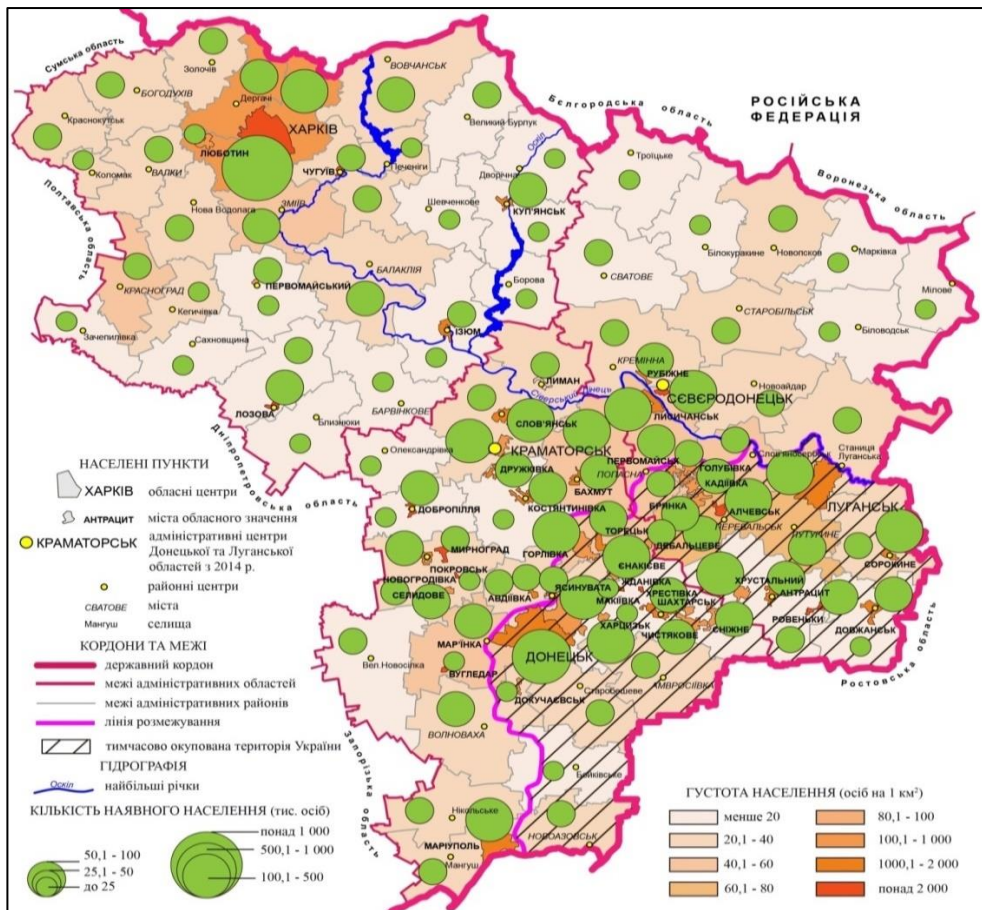


Рис. 2.6 Розміщення та густина населення прикордонних регіонів Східної України станом на 01.01.2019 р. з урахуванням тимчасово окупованих територій України

Джерело: побудовано автором за даними [152, 153, 165]

У зв'язку з окупацією частини території Донецької та Луганської областей змінилась середня густота населення, оскільки більшість великих промислових міст залишилось на тимчасово окупованій території. На тимчасово окупованій території Донбасу проживає 4 421,6 тис. осіб, що становить 60,0 % від загальної чисельності населення Донбасу, у тому числі 44,12 % населення Донецької області та 67,9 % населення Луганської області [148].

Прикордонні регіони Східної України мають складний адміністративно-територіальний устрій, який характеризується великою кількістю міських населених пунктів. Всього на досліджуваній території налічується 106 міст. Найбільша їх кількість у Донецькій (52) та Луганській (37) областях. Сумарно регіон складається із 49 міст обласного значення, 28 з яких знаходяться у Донецькій області. Регіон поділений на 64 адміністративних райони, найбільша кількість з яких у Харківській області (27). Вплинули на регіон процеси децентралізації. Починаючи з 2016 р., тут створено 54 об'єднані територіальні громади (у тому числі, у Донецькій області – 13, Луганській – 18, Харківській – 23) [20, 152, 153, 165].

Варто зазначити, що на початку 2016 року із 42 міст обласного підпорядкування Донецької та Луганської областей 24 знаходились на тимчасово окупованій території. Із 36 районів зазначених областей повністю або тимчасово окуповані 17. У Донецькій області тимчасово непідконтрольними Україні залишились 13 міст обласного значення – обласний центр м. Донецьк та міста Горлівка, Дебальцеве, Докучаєвськ, Єнакієве, Жданівка, Хрестівка (до 2016 р. – Кіровське), Макіївка, Сніжне, Чистякове (Торез), Харцизьк, Шахтарськ, Ясинувата. Повністю окупованими є території Амвросіївського, Старобешівського, Шахтарського районів; майже повністю – Новоазовського, Бойківського (до 2016 р. – Тельманівського); частково окуповано території Бахмутського (Артемівського), Волноваського, Мар'їнського, Ясинуватського районів (табл. 2.2) [154, 155, 148].

Таблиця 2.2

Кількість адміністративно-територіальних одиниць по містах та районах  
Східної України

Адміністративно-територіальний устрій Східної України		
Донецька область	Луганська область	Харківська область
<ul style="list-style-type: none"> <li>- 52 міста;</li> <li>- 28 міст обласного значення (Донецьк, Авдіївка, Бахмут, Вугледар, Горлівка, Дебальцеве, Добропілля, Докучаєвськ, Дружківка, Єнакієве, Жданівка, Костянтинівка, Краматорськ, Лиман, Макіївка, Маріуполь, Мирноград, Новогродівка, Покровськ, Селидове, Слов'янськ, Сніжне, Торезьк, Харцизьк, Хрестівка, Чистякове, Шахтарськ, Ясинувата);</li> <li>- 24 міста районного значення;</li> <li>- 18 районів;</li> <li>- 21 район у межах міст;</li> <li>- 131 селище;</li> <li>- 13 об'єднаних територіальних громад;</li> <li>- 195 сільських рад;</li> <li>- 1115 сільських населених пунктів.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- 37 міст;</li> <li>- 14 міст обласного значення (Алчевськ, Антрацит, Брянка, Голубівка, Довжанськ, Кадіївка, Лисичанськ, Луганськ, Первомайськ, Ровеньки, Рубіжне, Северодонецьк, Сорокине, Хрустальний);</li> <li>- 23 міста районного значення;</li> <li>- 19 районів;</li> <li>- 4 райони у межах м. Луганськ;</li> <li>- 109 селищ міського типу;</li> <li>- 780 сільських населених пунктів;</li> <li>- 18 об'єднаних територіальних громад [153].</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- 17 міст;</li> <li>- 7 міст обласного значення (Харків, Ізюм, Первомайський, Куп'янськ, Лозова, Люботин, Чугуїв);</li> <li>- 10 міст районного значення;</li> <li>- 27 районів;</li> <li>- 9 районів в межах обласного центра;</li> <li>- 61 селище міського типу;</li> <li>- 281 сільські ради;</li> <li>- 23 об'єднаних територіальних громад;</li> <li>- 1673 сільських населених пунктів [165].</li> </ul>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- <u>АТО, підконтрольні українській владі</u></li> <li>- 15 міст обласного значення: Авдіївка, Бахмут, Вугледар, Торезьк, Мирноград, Добропілля, Дружківка, Костянтинівка, Краматорськ, Лиман, Покровськ, Маріуполь, Новогродівка, Селидове, Слов'янськ;</li> <li>- 13 районів (Бахмутський, Великоновосілківський, Волноваський, Нікольський, Добропільський, Костянтинівський, Покровський, Лиманський, Мар'їнський, Олександрівський, Мангушський, Слов'янський, Ясинуватський).</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- <u>АТО, підконтрольні українській владі</u></li> <li>- 3 міста обласного підпорядкування: Лисичанськ, Рубіжне, Северодонецьк;</li> <li>- 12 районів (Біловодський, Білокуракинський, Кремінський, Марківський, Міловський, Новоайдарський, Новопсковський, Попаснянський, Сватівський, Станично-Луганський, Старобільський, Троїцький)</li> <li>- 12 міст, 28 смт, 517 сільських населених пунктів [109]</li> </ul>	

Джерело: складено автором за даними [20, 109, 152, 153–156, 165]

У Луганській області непідконтрольними українській владі залишаються 11 із 14 міст обласного значення: Луганськ, Алчевськ, Антрацит, Брянка, Голубівка (до 2016 р. – Кіровськ), Довжанськ (Свердловськ), Кадіївка (Стаханов), Первомайськ, Ровеньки, Сорокине (Краснодон), Хрустальний (Красний Луч). Серед 18 районів повністю або частково окупованими є 8. Із них повністю окуповані – Антрацитівський, Довжанський (Свердловський), Лутугинський, Перевальський, Сорокинський (Краснодонський) райони; майже повністю окуповано – Попаснянський та Слов'яносербський; частково окупований – Станично-Луганський район [148, 154, 155].

Сучасна система розселення прикордонних регіонів Східної України включає різні за типом та кількістю населення населені пункти. Найбільша концентрація населення досліджуваного регіону у містах. Станом на 1 січня 2019 р. найбільшими містами прикордонних регіонів Східної України є місто-мільйонник Харків (1 млн 446 тис. осіб), великі міста Маріуполь (440 тис. осіб), Краматорськ (153 тис. осіб), Слов'янськ (109 тис. осіб), Северодонецьк (103 тис. осіб); середні міста Лисичанськ (97 тис. осіб), Бахмут (74 тис. осіб), Костянтинівка (70,8 тис. осіб), Покровськ (62 тис. осіб), Рубіжне (57 тис. осіб), Дружківка (56 тис. осіб), Лозова (55 тис. осіб). Тимчасово непідконтрольними українській владі залишаються великі міста: Донецьк (913 тис. осіб); Луганськ (403,9 тис. осіб), Макіївка (343 тис. осіб), Горлівка (244 тис. осіб), Алчевськ (107 тис. осіб); середні – Хрустальний (80 тис. осіб), Єнакієве (78 тис. осіб), Кадіївка (74,5 тис. осіб), Довжанськ (63 тис. осіб), Харцизьк (57 тис. осіб), Чистякове (54 тис. осіб), Антрацит (52 тис. осіб), а також значна кількість малих міст [152, 153, 165].

Сучасна демографічна ситуація прикордонних регіонів Східної України характеризується негативними показниками відтворення населення, значним перевищенням смертності над народжуваністю, загальним старінням населення, на що значною мірою впливають високий рівень урбанізації, що й сприяє більш вираженим негативним демографічним процесам і природному спаду чисельності населення [99].

Для Донецької області характерні високі показники смертності населення та відносно невисокі коефіцієнти народжуваності, що «забезпечили» області значне природне скорочення населення до 24280 осіб у 2018 році. Позитивною є тенденція зменшення показника природного скорочення населення області з -10,9 % у 2000 році до -5,8 % у 2018 році, проте ця тенденція суттєво погіршилась у порівнянні з 2016 роком (рис. 2.7) [13].

У Луганській області спостерігається позитивна тенденція у динаміці показника природного приросту населення: він поступово збільшується від -11,4 % у 2000 році до -3,9 % у 2017 році, хоча дана тенденція обумовлена значним скороченням рівня смертності населення, ніж підвищенням рівня народжуваності (рис. 2.8) [14]. У 2016 році в області спостерігався найнижчий за період незалежності України показник народжуваності, що обумовлено воєнними діями на Донбасі, погіршенням умов праці та падінням загального життєвого рівня у регіоні.

У Харківській області природне скорочення населення відбувалось за весь період дослідження, проте 2012–2013 рр. показали сприятливу тенденцію до зменшення негативного показника до -4,7 %. Станом на кінець 2018 року природне скорочення населення Харківської області становить -8,6 % (скорочення населення на 22943 осіб) (рис. 2.9) [15].

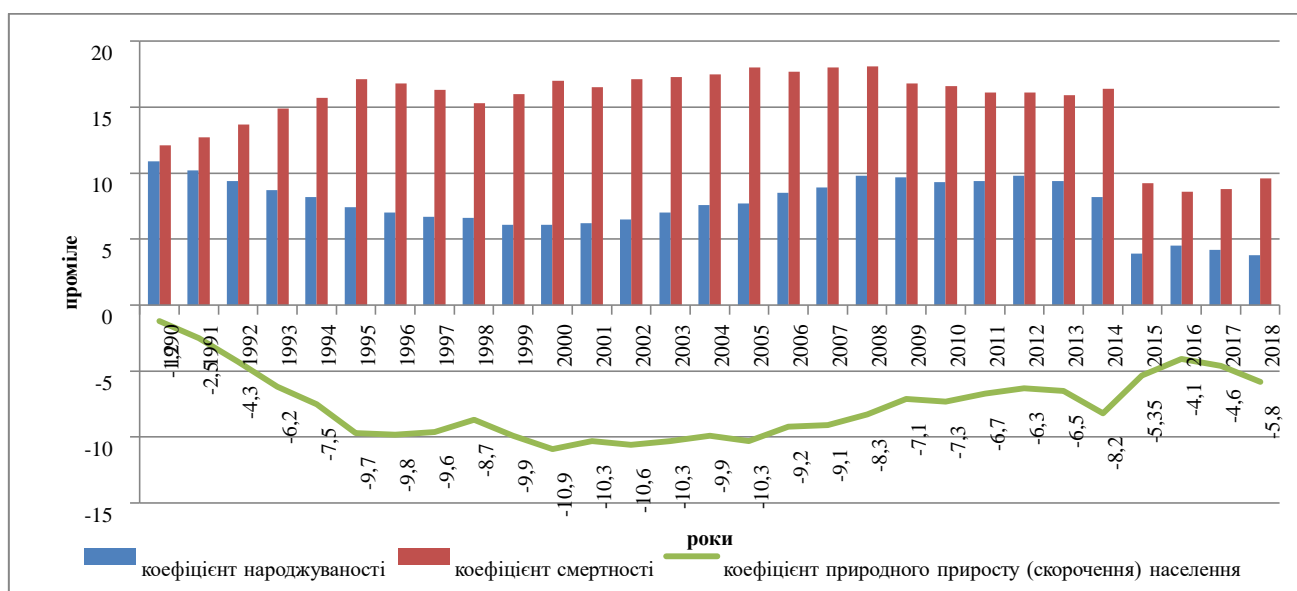


Рис. 2.7 Природний рух населення Донецької області за період 1990–2018 рр.  
Джерело: побудовано автором за даними [13]

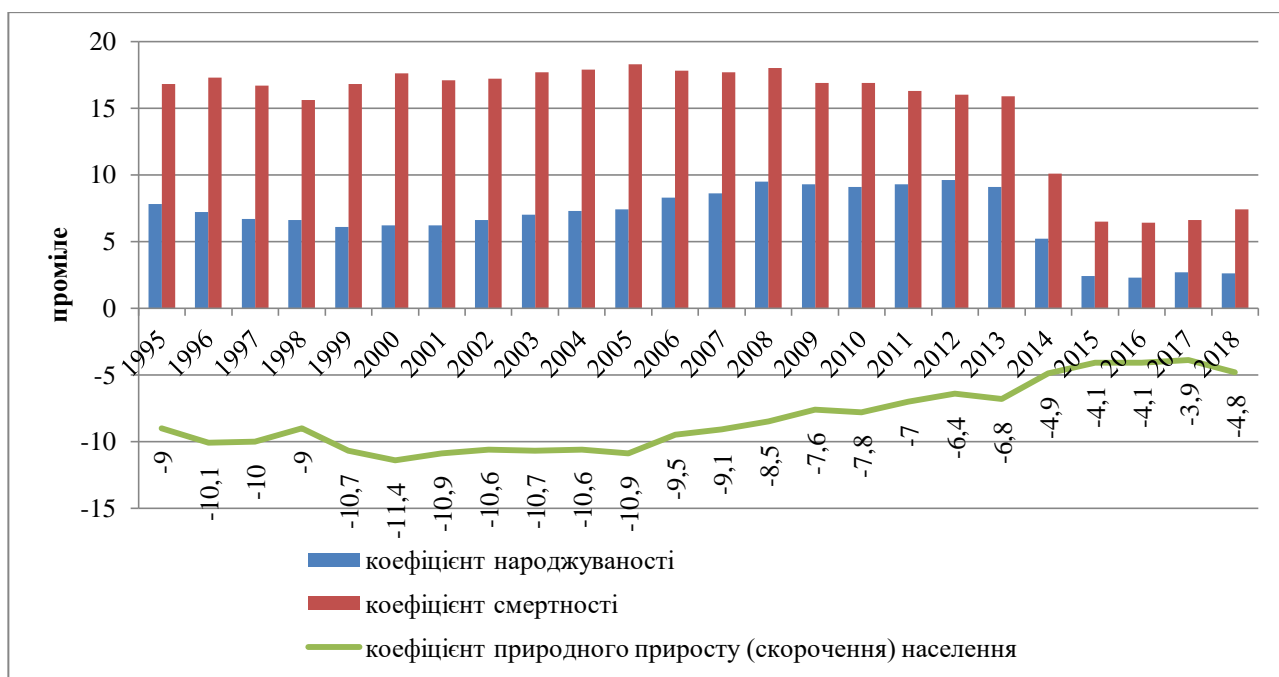


Рис. 2.8 Природний рух населення Луганської області за період 1995–2018 рр.  
Джерело: побудовано автором за даними [14]

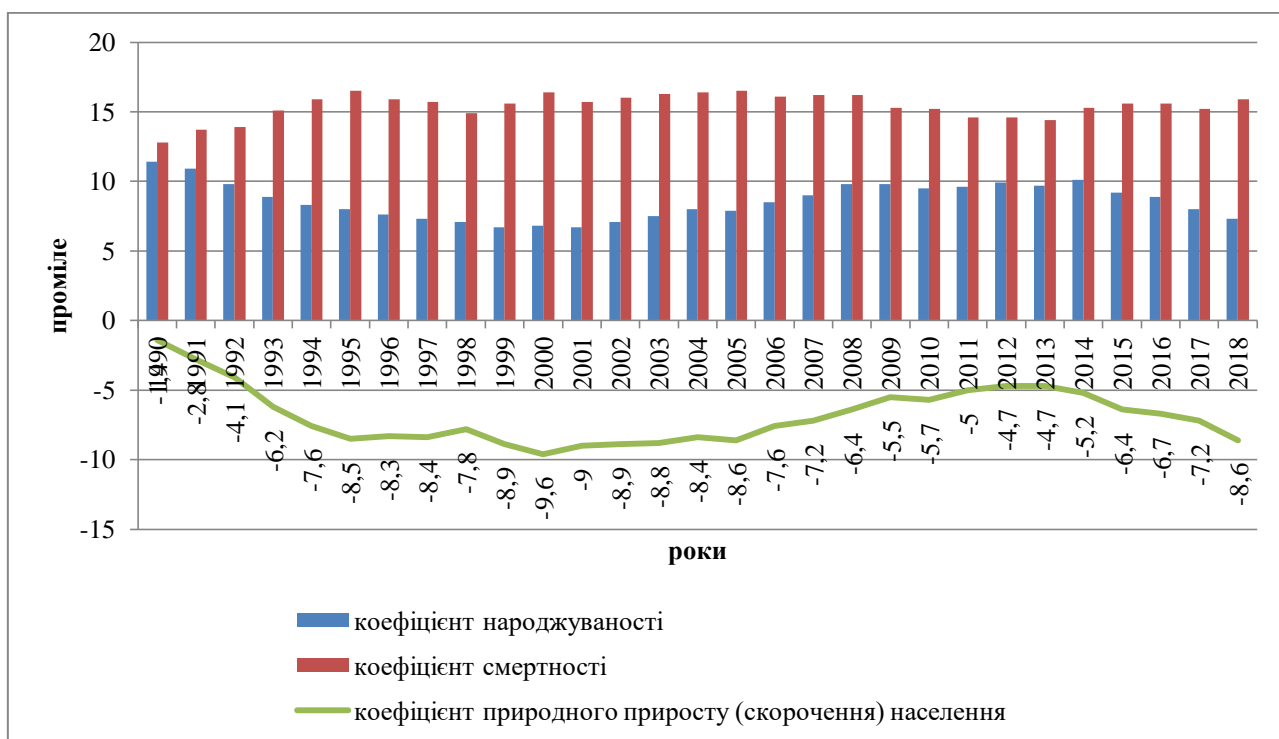


Рис. 2.9 Природний рух населення Харківської області за період 1991–2018 рр.  
Джерело: побудовано автором за даними [15]



Територіальні відмінності природного відтворення населення, а відтак і процесів народжуваності та смертності населення прикордонних регіонів Східної України обумовлені низкою соціально-економічних та політичних проблем як загалом у державі, так і регіональними проблемами, які впливають на демографічну ситуацію. Негативні зміни у демографічній ситуації досліджуваних областей найбільш характерні для сільської місцевості та районів, близьких до зони конфлікту на Донбасі.

Відносно стабільна демографічна ситуація спостерігається на тимчасово окупованих територіях України, проте це може бути пов'язано із недостовірністю статистичних даних, відсутністю статистичної інформації, що є некоректним для здійснення розрахунків відносних показників (рис. 2.10).

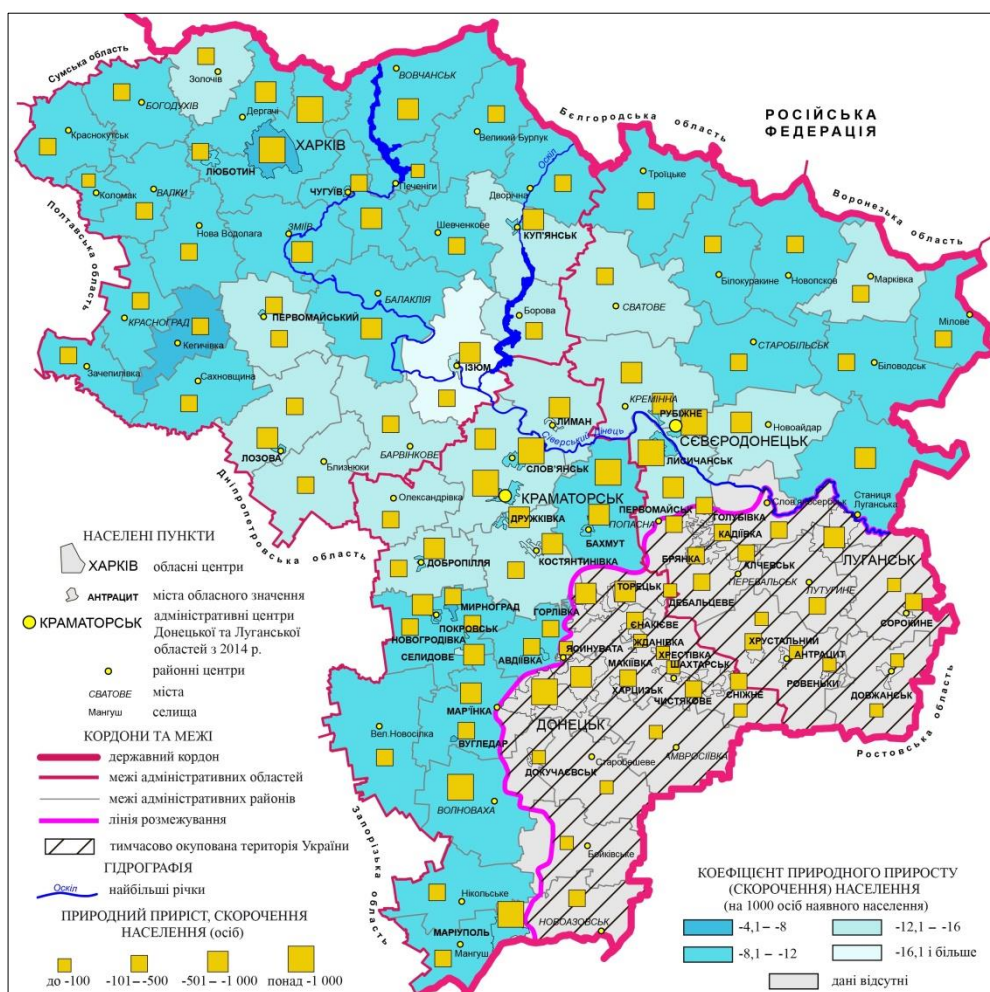


Рис. 2.10 Природний приріст (скорочення) населення у розрізі районів, міських рад та міст прикордонних регіонів Східної України у 2018 році  
Джерело: побудовано автором за даними [152, 153, 165]



У Донецькій області найвищий показник народжуваності спостерігається у Мар'їнському (8,1 ‰) та Костянтинівському (8,6 ‰) районах. Надзвичайно низьку народжуваність (у абсолютних значеннях) мають міські ради, що знаходяться на тимчасово окупованих територіях. У Луганській області спостерігається така ж ситуація: найвищий рівень народжуваності у 2018 році зафіксований у Старобільському (8,3 ‰), Білокуракинському (8,2 ‰), Сватівському (7,7 ‰) та Марківському (7,0 ‰) районах. Дані по містах та районах, що знаходяться на тимчасово окупованих територіях розподіляються за реєстрацією місця проживання батьків чи одного з них, тому розрахунок коефіцієнту народжуваності тут є некоректним [152].

У Харківській області коливання коефіцієнту народжуваності є незначним: від 6,2 ‰ у Куп'янському районі до 9,7 ‰ у Ізюмському, а найвищий рівень народжуваності мають, переважно, периферійні райони, населення яких зайнято у сільському та особистому господарстві [99, 165]. (додаток Ж, рис. Ж.1).

Для регіону характерними є високі показники смертності населення, що обумовлено великою часткою у структурі населення осіб старших вікових груп, які найбільш вразливі до хвороб; значною захворюваністю населення на хвороби системи кровообігу, новоутворення, залежністю від шкідливих звичок та низьким рівнем медичного обслуговування; значною кількістю осіб, що працюють на шкідливих та травмонебезпечних виробництвах; несприятливою екологічною ситуацією, особливо на Донбасі тощо.

Показники смертності населення Донецької області коливаються від 14,1 ‰ у Бойківському районі до 21,6 ‰ у Костянтинівському. У Луганській області найвищі показники смертності спостерігаються у північних та найбільш аграрних районах, у яких висока частка населення старших вікових груп: Сватівському (22,3 ‰), Марківському (21,0 ‰), Кременському (20,4 ‰) та ін. Високі показники смертності населення Харківської області спостерігаються у районах з високою часткою населення пенсійного віку: Ізюмському (24,7 ‰), Первомайському (23,5 ‰), Барвінківському (23,2 ‰), Золочівському (21,5 ‰)

та ін., найнижчий коефіцієнт смертності у м. Харкові (13,7 ‰) (додаток Ж, рис. Ж.2) [152, 153, 165].

Для досліджуваного регіону характерними є депопуляційні процеси, значне перевищення показників смертності над народжуваністю в усіх, без виключення, районах, міських радах та містах Східної України. Найбільше скорочення населення відбувається у периферійних сільських районах Донецької, Луганської та Харківської областей.

#### ***2.4.2 Етнолінгвістичні, культурні та ментальні передумови.***

Важливим чинником виникнення конфлікту у прикордонних регіонах Східної України став строкатий етнолінгвістичний склад населення Донбасу. Згідно з останнім Всеукраїнським переписом населення України 2001 р. [9], територія Сходу України є полінаціональним регіоном зі складною сумішшю національностей та білінгвістичним складом населення.

У 2001 році переважаючою національністю в усіх трьох областях були українці. Кількісно найбільша чисельність українців була у Донецькій області (2744,1 тис. осіб, 56,9 % від населення усіх національностей). 70,7 % українців проживало на території Харківської та 58,0 % – на території Луганської областей. Другою за чисельністю нацією регіону є росіяни. Найвища їх частка проживала у Луганській області (44,8 % від населення області; 991,8 тис. осіб), проте кількісно росіяни переважали у Донецькій області (1844,4 тис. осіб). У Харківській області мешкає 742,0 тис. осіб росіян (25,6 % населення області) [9].

Значна частка росіян, як правило, сконцентрована у містах, у той час як у сільській місцевості кількісно переважають українці. Своєрідна дуга, де частка росіян значно перевищувала середньоукраїнські показники, сформувалась уздовж українсько-російського кордону. У розрізі районів та міських рад Східної України у національному складі населення росіяни переважають в Донецькій області у Єнакієвому (51 %), в Луганській області – у м. Сорокине (63 %), м. Кадіївка (50,1 %) та Станично-Луганському (61 %) і Сорокинському (52 %) районах (рис. 2.11).

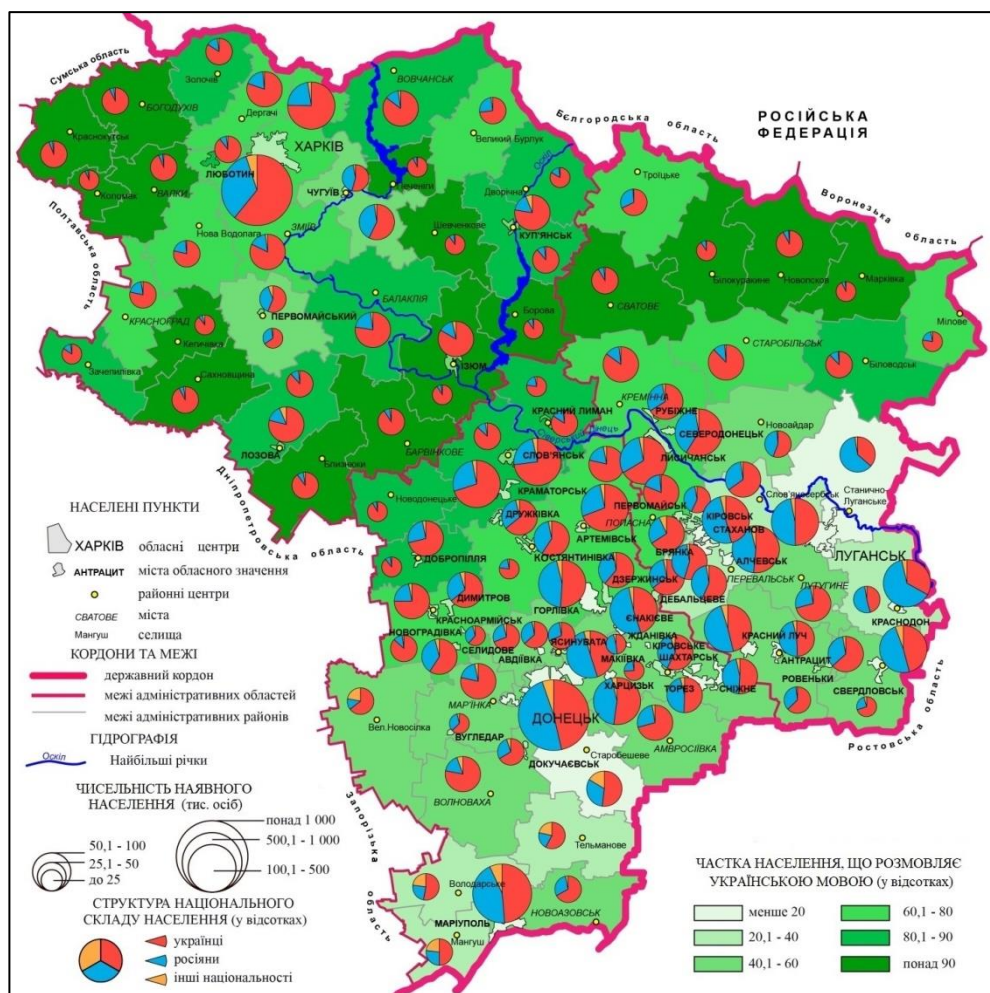


Рис. 2.11 Етномовний склад населення у розрізі районів, міських рад та міст прикордонних регіонів Східної України за переписом 2001 р.  
Джерело: [66]

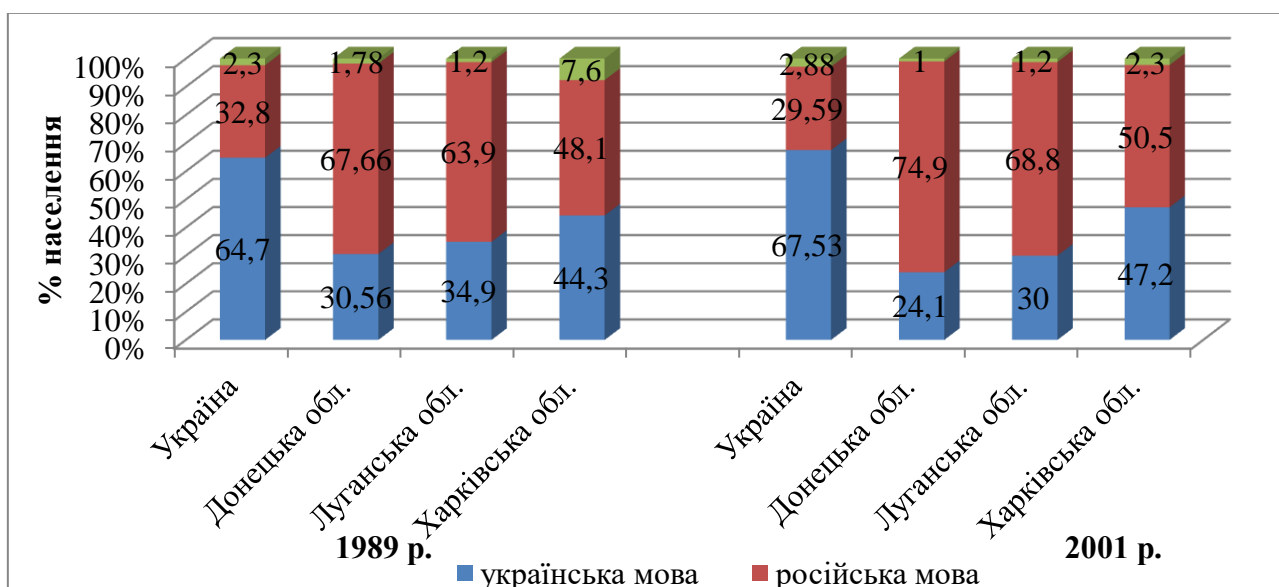


Рис. 2.12 Найпоширеніші мови у прикордонних регіонах Східної України  
Джерело: побудовано автором за даними [9]

Висока частка населення, яка вважає себе за національністю росіянами, у Східній Україні обумовлена особливостями історичного розвитку регіону, географічним сусідством із РФ, тісними зовнішньоекономічними зв'язками у період незалежності України, високою залежністю етнодемографічних процесів від політичного життя. Незважаючи на переважання українського етносу, регіон завжди мав свою позицію відносно процесів «українізації» та державного суверенітету, а запровадження в регіоні національних програм у період незалежності України гальмувалось проблемою подвійної ідентичності саме на Донбасі [178].

В плані мовного складу населення Східна Україна завжди відрізнялась від загальноукраїнських тенденцій. Так, якщо найпоширенішою мовою в Україні була українська, за останнім переписом населення нею розмовляють 67,5 % населення країни, то у Донецькій та Луганській областях ситуація інша (рис. 2.12). Саме на Донбасі сформувався феномен «російськомовних українців» – етнічного населення України, яке розмовляє російською мовою. Так, у Донецькій області лише 24,1 % населення вважають українську мову рідною, 74,9 % населення спілкуються російською мовою; у Луганській – 30,0 % та 68,8 % відповідно. У Харківській області переважає частка осіб, які вважають рідною мовою українську (53,8 %) проти 44,3 % осіб, які вважали рідною російську мову [9].

Кількість російськомовного населення на Сході України значно збільшилась із розпадом Радянського Союзу, про що свідчать дані перепису 2001 року [9]. Оскільки більшість україномовного населення проживало у сільській місцевості на півночі та заході регіону, проблеми та занепад села, стрімкі урбанізаційні процеси призвели до міграцій населення із сільської місцевості у міста, населення яких переважно російськомовне. Складність етнодемографічної ситуації в регіоні обумовлена низкою соціальних проблем населення, які не змогла вирішити українська влада за період незалежності України. Найгострішими серед них є вкрай висока щільність населення на території Донбасу та погіршення умов його проживання, депресивність та

вимирання шахтарських містечок через занепад вугільної та металургійної промисловості, катастрофічне зменшення чисельності населення у великих містах та зміна їх типу, прискорене старіння населення регіону. Підґрунтям воєнного конфлікту на Донбасі та виникнення масових вимушених міграцій населення стали етнонаціональні конфлікти та етнокультурна українсько-російська конкуренція, яка лише загострила існуючі ще з Радянського Союзу проблеми в регіоні [66, 57].

#### ***2.4.3 Працересурсний потенціал регіону та доходи населення.***

Прикордонні регіони Східної України завжди відрізнялись значним за чисельністю працересурсним потенціалом, висококваліфікованими трудовими ресурсами, що виступало важливим чинником міграційної привабливості регіону. В плані використання трудових ресурсів найбільш стабільною областю досліджуваного регіону залишається Харківська. Посилення економічних проблем на Донбасі призвело до великого навантаження на трудові ресурси та викликало значний рівень безробіття [66].

За підсумками 2018 року Донецька та Луганська області мають найбільший в Україні рівень зареєстрованого безробіття (14 % та 15,5 % відповідно). У Харківській області рівень безробіття 5,3 % і є найнижчим в Україні, що свідчить про значні можливості для працевлаштування, а наявність вільних робочих місць у «непрестижних» галузях може бути компенсована вимушеними мігрантами з Донецької та Луганської областей [152, 153, 165].

Розглянемо детальніше особливості використання працересурсного потенціалу досліджуваних регіонів. Донецька область з початком воєнних дій на Донбасі у 2014 р. різко втрачає економічно активне населення (ЕАН), до інших регіонів України або за кордон виїжджає високоосвічене населення. Станом на 01.01.2019 р. чисельність ЕАН в області оцінюється у 861,4 тис. осіб (20,7 % від загальної чисельності населення області). Це свідчить про значний відтік населення працездатного віку, наявність глибоких соціально-економічних проблем та негараздів, породжених воєнним конфліктом, поступову деформацію населення, що полягає у значних депопуляційних

процесах, старінні населення, високому демографічному навантаженні на працездатне населення, негативних міграційних процесах, які зумовлюють скорочення обсягів пропозиції робочої сили та посилюють конкуренцію на ринку праці (з боку роботодавців) за найм працівників працездатного віку. Більшість ЕАН становлять зайняті – 741,0 тис. осіб (86,0 %), чисельність безробітного населення – 120,4 тис. осіб (14,0 %). Найвищий рівень безробіття на території Донецької області зареєстровано у промисловості (20,7 % від загальної кількості безробітних) [152].

Подібна ситуація склалась і у Луганській області, де частка ЕАН становить 16,3 % (351,4 тис. осіб) від загальної чисельності населення Луганської області [153, с. 41]. Ринок праці Луганської області значно деформувався в результаті воєнних дій на Донбасі, що призвело до значної втрати людського потенціалу, скорочення кількості робочих місць, внаслідок закриття підприємств усіх типів та форм власності або їх переходу на непідконтрольну Україні територію. У багатьох невеликих містах закриття одного чи декількох промислових підприємств, які виконували містоутворюючу функцію, забезпечували населення робочими місцями та доходом, спричиняє підвищення рівня безробіття та міграцію населення з метою працевлаштування, що тягне за собою наслідки вимирання сіл та міст, зміну їх статусу тощо [66, 161].

Харківська область має найбільшу частку економічно активного населення серед областей Східного регіону – 49,7 % (1329,6 тис. осіб). 96,6 % ЕАН – особи працездатного віку (1284,0 тис. осіб). Рівень зайнятості населення області – 94,7 % від чисельності ЕАН, безробітних в області – 70,7 тис. осіб (5,3 %) [165, с. 36]. Така статистика свідчить про наявність значного за чисельністю та потенціалом ринку праці на території Харківської області. Багатовекторність розвитку Харківщини (високорозвинутий третинний сектор, промисловість, наявність багатьох галузей аграрного сектору) приваблює висококваліфіковану робочу силу із сусідніх областей, що проявляється у високій конкуренції за робочі місця [29]. Локальні ринки праці утворюють

найбільші міста Харківщини: Лозова, Куп'янськ, Ізюм, Чугуїв, Дергачі, Балаклія, Красноград тощо. Задовольнити попит на робочу силу можливо за рахунок активної внутрішньої міграційної політики [77].

Одним із показників якості життя населення виступає рівень доходів. Середня заробітна плата у Донецькій області (9686 грн.) перевищує середньоукраїнський показник (8865 грн.). Середня заробітна плата у Луганській області становить 7841 грн., Харківській – 7657 грн. (рис. 2.13).

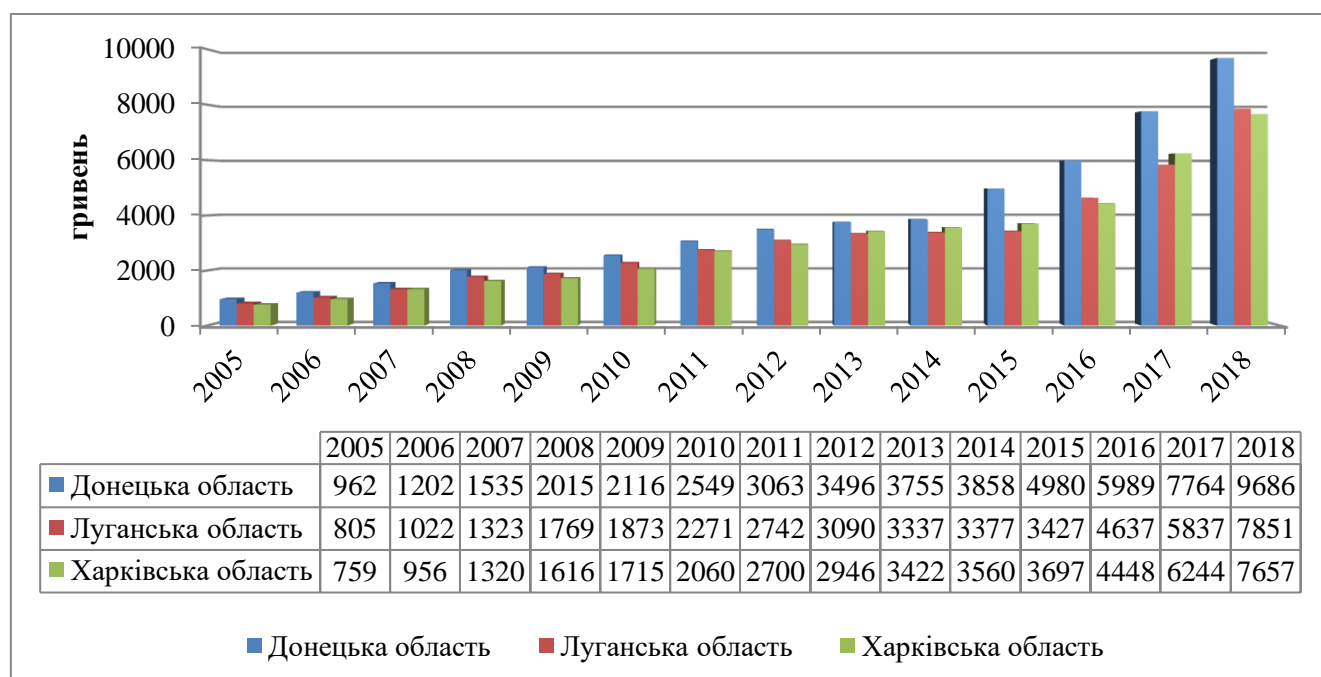


Рис. 2.13 Динаміка середньорічної заробітної плати штатних працівників прикордонних регіонів Східної України з 2005 по 2018 рр.

*Джерело:* побудовано автором за даними [152, 153, 165]

Заробітна плата значно варіюється в залежності від сфери зайнятості та типу місцевості. Найприбутковішими сферами економічної діяльності для жителів Донецької області є спорт, мистецтво та відпочинок (середня заробітна плата 32857 грн.), професійна, наукова та технічна діяльність (15766 грн.), інформація та телекомунікації (12177 грн.), державне управління й оборона (12219 грн.), промисловість (10334 грн.). Найвищою в області є середня заробітна плата в м. Маріуполь (12941 грн.) та Покровськ (12275 грн.), Слов'янському (9959 грн.) та Покровському (9821 грн.) районах. У даних населених пунктах розвинена металургійна промисловість, машинобудування,

судноремонт, будівництво, сфера послуг (м. Маріуполь), видобуток кам'яного вугілля, машинобудування та харчова промисловість (м. Покровськ) [152].

Найбільш високооплачуваними сферами діяльності у Луганській області є сфера державного управління й оборони; обов'язкового соціального страхування – середня заробітна плата 12050 грн., фінансової та страхової діяльності – 11437 грн., промисловості – 7271 грн. Найвищу заробітну плату в Луганській області отримують працівники м. Сєверодонецьк – 9376 грн. та Рубіжне – 9125 грн. за рахунок роботи «промислових гігантів». Ці два міста разом із Лисичанськом утворюють промисловий вузол, який спеціалізується на хімічній промисловості (виробництво азотної кислоти, синтетичного волокна), машинобудуванні (виробництво обчислювальної техніки у м. Сєверодонецьк) та скляній промисловості Лисичанська, машинобудуванні, нафтопереробці та електроенергетиці (м. Лисичанськ) [153, 4].

Заробітна плата працівників Харківської області у 2019 році розподіляється відповідно до видів економічної діяльності: від 4671 грн. для працівників поштової та кур'єрської діяльності до 14824 грн. для працівників сфери інформації та телекомунікації. Для Харківської області порушується тенденція переважання у заробітній платі обласного центра, виділяються райони, де середня заробітна плата значно вище, ніж у м. Харкові (7851 тис. осіб): Балаклійський – 9581 грн., Дергачівський – 8097 грн., Зміївський – 8077 грн., Красноградський – 10410 грн., Первомайський – 8650 грн. Це райони, які мають містоутворюючі та районоутворюючі промислові та сільськогосподарські підприємства [4, 156, 163].

Отже, прикордонні регіони Східної України мають значний за чисельністю населення людський потенціал, висококваліфіковані трудові ресурси. Донецька та Луганська області має значну кількість вільних трудових ресурсів, які можуть бути зайняті у вакантних сферах економічної діяльності сусідніх областей України (наприклад, Харківської) або, за рахунок міжнародної підтримки, у процесі відбудови Донбасу. Сьогодні через значну кількість незайнятих трудових ресурсів Донецької та Луганської областей



відбувається конкуренція за посади, які високоосвічене та висококваліфіковане населення Донбасу наполегливо отримує. Харківська область із її розвинутим ринком праці, наявністю у ньому вільних робочих місць та великими можливостями для працевлаштування приваблює високоосвічене населення Донбасу, яке змушене переміщуватись з метою пошуку «оптимальної стратегії виживання». Це призводить до формування потоків трудової міграції із Донецької та Луганської областей до Харківської, та, як наслідок – до посилення конкуренції на ринку праці.

## **2.5 Економічні передумови**

Тимчасова окупація частини території Донецької та Луганської області, воєнні дії на Донбасі повністю змінили економіку регіону, призвели до втрати більшої частини економічного потенціалу регіону, породили низку соціально-економічних проблем та негараздів: занепад та закриття промислових підприємств або їх перехід під контроль самопроголошених республік, збільшення рівня безробіття населення, падіння рівня та якості життя тощо.

У передконфліктні роки прикордонні регіони Східної України відрізнялись значним економічним потенціалом, який складався з інвестиційного, інтелектуального, природного та трудового. Здавна Донбас асоціювався із високими темпами економічного розвитку, розвитком багатьох галузей економіки та високими стандартами життя. Тут сформувався потужний індустріально-аграрний господарський комплекс із значним переважанням галузей важкої промисловості [27].

Харківська область мала та має потужний третинний сектор економіки та значну частку промислового виробництва. Варто зазначити, що воєнний конфлікт на Донбасі суттєво не вплинув на економіку Харківської області, порівняно з Донецькою та Луганською областями, за виключенням втрати зв'язків підприємств області з РФ; навпаки, внаслідок конфлікту область отримала додаткові трудові ресурси, які можуть бути задіяні у непрестижних

галузях економіки, деякі виробничі потужності підприємств Донбасу, які змушені були перевезти своє майно та потужності на більш безпечні території.

Економічні проблеми, які посилились на Донбасі внаслідок воєнного конфлікту починаючи з 2014 року, мають більш давнє підґрунтя. Починаючи з періоду незалежності України, в економіці прикордонних регіонів Східної України майже не відбувалась модернізаційних зрушень. Суттєво загострились економічні проблеми Донбасу у період після глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., темпи соціально-економічного розвитку уповільнились, а важка промисловість, яка була основою економіки Донецької та Луганської областей, опинилась у кризовому стані, на промислових підприємствах нарастали проблеми технологічного відставання [7].

До подій 2014 року Донецька та Луганська області посідали 3 та 4 місця в Україні за обсягом реалізованої продукції, а рівень економіки в цих областях багато в чому визначав експортний потенціал країни. У структурі промислового виробництва України питома вага Донбасу становила 24,6 % (Донецька область – 18,5 %, Луганська – 6,1 %), у загальному обсязі валового регіонального продукту частка Донецької області у 2013 р. складала 11,7 %, Луганської – 4 %, частка даних регіонів в експорті продукції – 19,6 та 5,6% відповідно [136]. Крім того, на Донбасі вироблялось 7,1 % всієї сільськогосподарської продукції України, незважаючи на промислову спеціалізацію регіону [7]. Основні соціально-економічні показники прикордонних регіонів Східної України за підсумками 2013 року представлені у додатку І, табл. І.1., І.2.

Безсумнівними перевагами Донецької та Луганської областей у доконфліктний період були вигідне економіко-географічне положення, яке забезпечувало зв'язки областей не тільки з внутрішніми сусідами, а й з Російською Федерацією, яка була головним торговим партнером регіону. Наявність значних запасів мінеральних ресурсів, таких, як кам'яне вугілля, кам'яна сіль, нерудна сировина (доломіти, вапняки, глини, будівельне каміння), ртуть були основою розвитку промисловості у регіоні. Прямий вихід до Азовського та непрямий до Чорного морів відкривали доступ регіону до ринків

Східної Європи, країн Балканського півострова, Близького Сходу, Африки, Центральної та Південно-Східної Азії тощо. Найбільший в Україні ринок праці потребував висококваліфікованих фахівців широкого профілю, а відтак і був наслідком розвитку системи вищої освіти. За кількістю навчальних закладів Донецька область посідала третє місце в Україні після Києва та Харкова [7].

До 2014 року Донецька область мала розгалужену промислову спеціалізацію: вугільна промисловість, важке машинобудування, металургійна, хімічна та коксохімічна, електроенергетика, які мали міжрегіональне та міжнародне значення і забезпечували повний цикл виробництва промислової продукції. Важливими для області галузями були харчова промисловість та виробництво будівельних матеріалів, виробництво сільськогосподарської продукції та високий рівень розвитку сфери послуг [57].

Сприятливі природно-кліматичні ресурси та родючі ґрунти, наявність значної площі орних земель забезпечували розвиток високотоварного сільського господарства. Питома вага Донецької області у виробництві продукції рослинництва України у 2013 році становила 4,2 %, тваринництва – 5,3 % [7, 136].

Луганська область у 2013 році забезпечувала 4,5 % сукупного валового регіонального продукту (ВРП) регіонів України, тут було розташовано близько 30 промислових підприємств, переважно машинобудівного, хімічного та металургійного профілю. Галузями спеціалізації області були важке та енергетичне машинобудування, виробництво коксу, вугільна та нафтопереробна промисловість, хімічна та нафтохімічна, легка та промисловість будівельних матеріалів. На добувну промисловість припадало 18 % обсягу промислового виробництва. В області сформувалось три великих промислових вузлів: Луганський, що спеціалізувався на машинобудуванні, металообробці та легкій промисловості; Алчевсько-Стаханівський – на видобутку кам'яного вугілля, чорній металургії та машинобудуванні; Лисичансько-Рубіжансько-Севєродонецький – на хімічній та нафтохімічній промисловості [4].

У 2014 році у зв'язку зі збройним конфліктом на Сході України економічне становище Донецької та Луганської областей різко погіршилась. Економічний та людський потенціал зазначених областей був значною мірою втрачений. Це призвело до втрати робочих місць та зростання рівня безробіття, зменшення надходжень до регіональних бюджетів і фондів соціального страхування, збільшення фінансування воєнної сфери, масштабного переміщення населення з тимчасово окупованої території Донбасу, т. зв. «сірої зони» і частини поселень, розташованих близько до лінії розмежування, що позбавило їх роботи, житла, засобів існування, отже створило додаткове навантаження на бюджет країни [116, с. 8–9].

Втрати української економіки на Сході України в результаті воєнного конфлікту представлені у додатку И, табл. И.1. Найбільші втрати через тимчасову окупацію Донбасу торкнулись кам'яновугільної промисловості: поставок енергетичного та коксівного вугілля, що негативно вплинуло на весь технологічний ланцюг вітчизняного гірничо-металургійного комплексу. Понад 40 підприємств кам'яновугільної галузі залишаються невідконтрольними українській владі [46]. Зокрема, на території Луганської області видобуток кам'яного вугілля забезпечують лише 4 шахти приватного товариства «Лисичанськвугілля» та 4 із 7 шахт державного підприємства «Первомайськвугілля» [155].

З початку воєнних дій на Донбасі різко скоротились обсяги виробництва електроенергії – на 45,9 %, обсяги видобутку кам'яного вугілля – на 68,2 %, кам'яної солі – на 39,3 %. Малі та середні підприємства зменшили економічну активність на 80–90 %, а майже 40 тис. із них повністю припинили свою діяльність [117].

За підсумками 2018 року Донецька та Луганська області є економічними аутсайдерами, що проявляється у втраті лідерських позицій за багатьма соціально-економічними показниками. Зокрема, частка Донецької області за ВРП зменшилась з 11,7 % у 2013 році до 5,6 % у 2018 році, Луганської області з 4,0 % до 1,0 % відповідно [137].

Питома вага ВРП Харківської області зросла з 5,6 % у 2013 році до 6,3 % у 2018 році, що може бути пов'язано із частковим використанням економічного потенціалу Донецької та Луганської областей [137]. Змінилась частка регіону у обсязі реалізованої промислової продукції, обсягах експорту та імпорту товарів та послуг. Питома вага Донецької області у обсязі реалізованої промислової продукції знизилась із 16,3 % у 2013 році до 10,6 % у 2018 році, Луганської області – з 5,4 % до 0,8 %, що пов'язано із втратою важливих для національної економіки підприємств; питома вага Харківської області зросла із 5,6 % до 7,3 % відповідно. Втратив Донбас провідні позиції і за обсягом експорту товарів: частка Донецької області у експорті продукції зменшилась із 19,6 % у 2013 році до 10,2 % у 2018 році, частка Луганської області – з 5,6 % зменшилась до 0,4 %. Питома вага Донецької області за обсягом експорту послуг зменшилась з 4,3 % до 1,3 %, Луганської області – з 1,1 % до 0,2 %, частка Харківської області зросла з 2,3 % до 2,9 % [136].

Структура економіки Донецької та Луганської областей за обсягами реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності станом на 01.01.2020 року представлена на рис. 2.14–2.15. Відповідно до обсягів реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності головною галуззю Донецької області є переробна промисловість – 61,1 %, у структурі якої найбільша частка металургійної продукції – 42,6 %. В Луганській області найвища частка в обсязі реалізованої промислової продукції належить постачанню електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (28,8 %) [152, 153].

За підсумками 2018 року питома вага Донецької області у виробництві окремих видів промислової продукції становить: у виробництві електроенергії – 9,6 %, видобутку кам'яного вугілля – 38,4 %, виплавці чавуну – 39,9 %, коксу – 48,8 %, видобутку кам'яної солі – 98,5 % [152].



Рис. 2.14 Галузева структура економіки Донецької області за обсягами реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності у 2018 році

Джерело: побудовано автором за даними [152, с. 202–203]



Рис. 2.15 Галузева структура економіки Луганської області за обсягами реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності у 2018 році

Джерело: побудовано автором за даними [153, с. 202]

Частка Донецької області у виробництві сільськогосподарської продукції України – 2,6 %, у тому числі продукції рослинництва – 2,3 % та продукції тваринництва – 3,4 %. У загальноукраїнських масштабах Донецька область виробляє 21,4 % свинини, 14,8 % ковбасних виробів, 2,9 % соняшникової олії, 4,1 % хліба та хлібобулочних виробів [152, 154, 37].

Частка Луганської області у виробництві сільськогосподарської продукції України незначна – 1,8 %, у тому числі продукції рослинництва – 2,2 %, продукції тваринництва – 1,0 %. У структурі виробництва валової продукції області провідну роль займає рослинництво – 86,1 %, тваринництво ж відіграє допоміжну роль – 13,9 %, а його обсяги виробництва не задовольняють потреб області у продуктах тваринного походження [155, 109].

Порівняно з Донецькою та Луганською областями стан негативних змін у Харківській області значно менший. Харківська область є однією з найбільш індустріально розвинених областей України, у структурі економіки якої провідну роль займає надання послуг (38,2 %), виробництво промислової продукції (24,1 %), оптова та роздрібна торгівля (12,7 %) та сільське господарство (11,9 %) (рис. 2.16) [164].

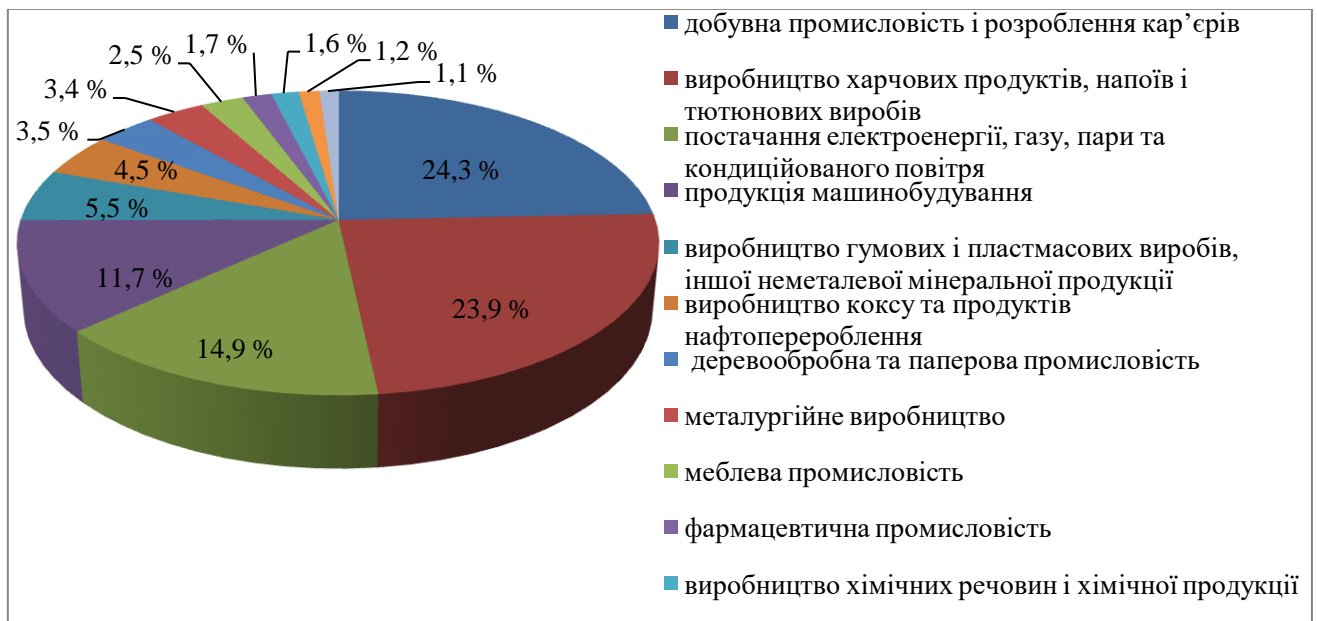


Рис. 2.16 Галузева структура економіки Харківської області за обсягами реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності у 2018 році

Джерело: побудовано автором за даними [165, с. 220]

Харківська область спеціалізується на виробництві продуктів харчування, видобутку природного газу та нафти, машинобудуванні та металообробці, хімічній та фармацевтичній промисловості, електроенергетиці та виробництві будівельних матеріалів. В області розташовано 667 промислових підприємств, на яких працює 234 тис. осіб. Провідна роль у промисловості Харківської області належить видобувній галузі – 24,3 % від загального обсягу реалізованої продукції. Питома вага області у видобутку природного газу України – 48 %. Харківська область – найбільший в Україні регіон виробництва продукції машинобудування, хоча частка продукції машинобудування у структурі виробництва промислової продукції зменшується [165].

У 2018 році Харківська область була значним в Україні виробником сільськогосподарської продукції (5,5 % загальноукраїнського виробництва), виробляючи 6,0 % продукції рослинництва та 4,3 % продукції тваринництва України. У структурі сільського господарства області переважає продукція рослинництва над продукцією тваринництва (77,9 % та 22,1 % відповідно). Область виступає значним в Україні експортером пшениці, соняшнику, овочевих культур [165, 15].

Отже, підсумовуючи вищезазначене, наголошуємо, що економічні чинники відіграють вирішальну роль у переміщеннях населення на Сході України. Занепад економіки Донбасу, закриття та руйнування промислових підприємств, перехід їх під контроль самопроголошених республік, зростання безробіття та утворення надлишку робочої сили, падіння життєвого рівня населення на фоні воєнного конфлікту та соціально-економічних негараздів змусили населення Донецької та Луганської областей обирати оптимальну стратегію виживання та переміщуватись у пошуках місць із розвиненими локальними та регіональними ринками праці. Одним з таких регіонів є Харківська область – найбільший у Східній Україні ринок праці із постійною потребою у робочій силі та подібною до областей Донбасу промисловою спеціалізацією, до того ж це найближчий безпечний та політично стабільний регіон.



## 2.6 Міграційні процеси у пострадянський період

У кінці ХХ ст. прикордонні регіони Східної України приваблювали мігрантів робочими місцями, високими доходами та рівнем життя у зв'язку із розвитком вугільної та металургійної промисловості на Донбасі. У регіоні переважали вимушені та добровільні трудові міграції, а їх тривалість і протяжність мала в основному постійний характер. Після проголошення незалежності України у 1991 році досліджувана територія починає масово втрачати населення не лише через природне скорочення, а й через міграційну складову (це стосується, передусім населення Донбасу), що посилилась внаслідок кризового стану багатьох галузей промисловості, зростання рівня безробіття та загального падіння валового регіонального продукту [70].

Початок 2000-х років для Донецької та Луганської областей характеризується найбільшим за весь період незалежності України міграційним скороченням (рис. 2.17), у той час як Харківська область залишається більш міграційно привабливою та демонструє незначне міграційне скорочення населення. Така ситуація обумовлена соціально-економічними і політичними проблемами та особливостями заселення регіону.

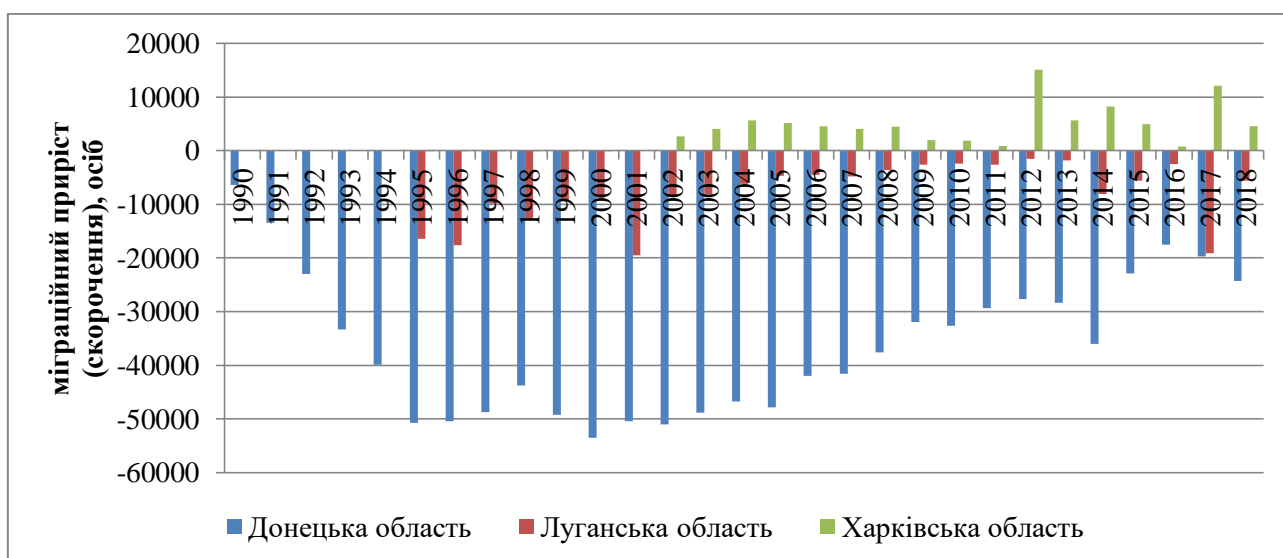


Рис. 2.17 Динаміка міграційного приросту (скорочення) населення прикордонних регіонів Східної України за період з 1990 по 2018 рр.  
Джерело: побудовано автором за [18]

Таблиця 2.3

Види міграцій та чинники міграційної привабливості прикордонних регіонів Східної України у XX ст., у XXI ст. до 2014 р. та з 2014 р.

	у XX столітті	у XXI ст. до 2014 р.	після 2014 р. (Харківська область)
<b>Види міграцій</b>	добровільні трудові міграції, вимушені трудові міграції, як постійні, так і епізодичні, освітні міграції	освітні, трудові, як постійні так і маятникові	освітні, трудові, як постійні так і маятникові; вимушені міграції переселенців з Донецької та Луганської областей
<b>Чинники міграційної привабливості</b>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• вигідне суспільно-географічне положення регіону, вихід до державного кордону та Азовського моря;</li> <li>• забезпеченість мінеральними ресурсами;</li> <li>• сприятливі агрокліматичні умови;</li> <li>• історико-географічні передумови заселення території (надання пільг, масове заселення);</li> <li>• високий рівень індустріального освоєння регіону, розвиток промисловості;</li> <li>• наявність великої кількості робочих місць;</li> <li>• високий рівень розвитку об'єктів інфраструктури;</li> <li>• високий рівень медичного обслуговування, освіти, культури;</li> <li>• ярмаркова торгівля (м. Харків);</li> <li>• висока інвестиційна привабливість та сприятливий бізнес-клімат.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• промислова спеціалізація регіону та висока зайнятість населення у вторинному секторі;</li> <li>• високий рівень життя населення регіону;</li> <li>• наявність великої кількості робочих місць;</li> <li>• міцні торговельні відносини з Російською Федерацією;</li> <li>• високий розвиток фінансової, торговельної, культурно-освітньої сфер;</li> <li>• розвиток інноваційних підприємств;</li> <li>• вигідне транспортно-географічне положення;</li> <li>• тісні зв'язки з Донецько-Криворізьким регіоном.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• розвинений ринок праці та потреби у робочій силі;</li> <li>• пріоритетний розвиток сфери послуг: фінансового сектора, торгівлі;</li> <li>• розвиток високотехнологічних галузей промисловості, ІТ-індустрії;</li> <li>• високий рівень розвитку науки, освіти (Харків – студентська столиця України), позиціонування міста як «smart city» (розумного міста);</li> <li>• високий рівень розвитку сільського господарства та потреби у робочій силі у цій галузі;</li> <li>• широке транспортне міжміське та внутрішньообласне сполучення.</li> </ul>

Джерело: складено автором за даними [51, 229]

Починаючи з 2014 року Донецька та Луганська область втратили привабливість для мігрантів, ці області почали «забезпечувати» найбільший в Україні відтік населення. Це обумовлено безпековими, політичними та соціально-економічними чинниками, виникненням воєнного конфлікту та тимчасовою окупацією території Донецької та Луганської областей. Найбільш міграційно-привабливою серед прикордонних регіонів Східної України залишається Харківська область, особливо м. Харків як потужне індустріальне місто в минулому, та місто, що знаходиться на стадії активного переходу до постіндустріального розвитку зараз [70, 229].

Сучасна міграційна ситуація прикордонних регіонів Східної України має декілька особливостей: значна диференціація щільності міського та сільського населення, спричинена міграційними трансформаціями у ХХ та на початку ХХІ століття, нерівномірна поселенська мережа; збільшення ролі внутрішньорегіональних міграцій населення у напрямку «село–місто», або передмістя, що викликані депресивністю сільської місцевості; посилення потоків міжрегіональних міграцій населення у зв'язку із кризовим станом більшості галузей промисловості Донбасу; збільшення міграційної активності населення у Харківській області за рахунок вимушених міграцій з Донбасу; масовий характер вимушених міграцій на Сході України [70].

Аналіз динаміки міграційної ситуації за період з 2014 по 2019 рр. (рис. 2.18) показує, що в цілому у Східній Україні відбувається міграційне скорочення населення, що на фоні негативного природного приросту в усіх областях свідчить про швидке загальне скорочення населення в регіоні. Лише Харківська область протягом 2014–2019 рр. забезпечувала позитивний міграційний приріст населення, а тому враховуючи природне скорочення населення, загальний рівень скорочення населення в області був незначним.

Загалом за період з 2014 по 2019 р. регіон втратив 75225 осіб за рахунок міграційного скорочення населення. Найбільший відтік населення у регіоні спостерігався у 2017 році (30946 осіб), що обумовлено, з одного боку, збільшенням масштабу вимушених міграцій через активізацію військових дій

на Донбасі, а з іншого боку, трудовими міграціями населення за кордон через встановлення безвізового режиму між Україною та Європейським Союзом [13, 14, 15].

У 2019 році регіони Східної України прийняли 72,7 тис. осіб, з яких лєвова частка – 66,4 % (48296 осіб) прибули до Харківської області, у Донецьку область – 23,8 % (17304 особи), у Луганську область – 9,8 % (7131 особа). Із загальної кількості вибулих у 2019 році (79,9 тис. осіб) найбільша їх кількість в регіоні спостерігалась у Харківській області – 53,6 % (42860 осіб), проте це менше, ніж кількість прибулих. Донецьку область покинуло 24984 особи (31,3 % населення регіону), Луганську – 12071 особа (15,1 %) [13, 14, 15].

Регіональні особливості міграції населення досліджуваної території (рис. 2.19) спричинені воєнно-політичними, безпековими, соціально-економічними та соціально-демографічними передумовами, про що свідчить коливання коефіцієнту сальдо міграції в регіоні від 6,7 ‰ в Ізюмському районі до -11,6 ‰ у Дворічанському. Найбільш міграційно-привабливими у регіоні є обласний центр Харків, а також великі міста із розвинутими ринками праці та можливістю працевлаштування, інфраструктурою тощо. Найбільший приріст населення за рахунок міграцій відбувається в Ізюмському, Харківському, Дергачівському районах, м. Харків, Люботин, Северодонецьк, Рубіжне, Куп'янськ, Краматорськ, Слов'янськ тощо. Позитивний коефіцієнт міграції спостерігається і у прилеглих до обласних центрів районах та міських радах, а також у тих районах, які прийняли велику кількість внутрішньо переміщених осіб (Ізюмський та Печенізький райони Харківської області). Катастрофічна ситуація спостерігається у периферійних Дворічанському (-11,6 ‰), Лозівському (-10 ‰), Коломацькому (-9,4 ‰), Близнюківському (-8,7 ‰), а також сусідніх до них районах Харківської області; м. Вугледарі (-6,8 ‰), Костянтинівському (-6,2 ‰), Олександрівському (-5,9 ‰), Нікольському (-5,8 ‰) районах Донецької області; Білокуракинському та Кременському (-4,0 ‰) районах Луганської області, де чисельність вибулих значно переважає чисельність прибулих [13, 14, 15].

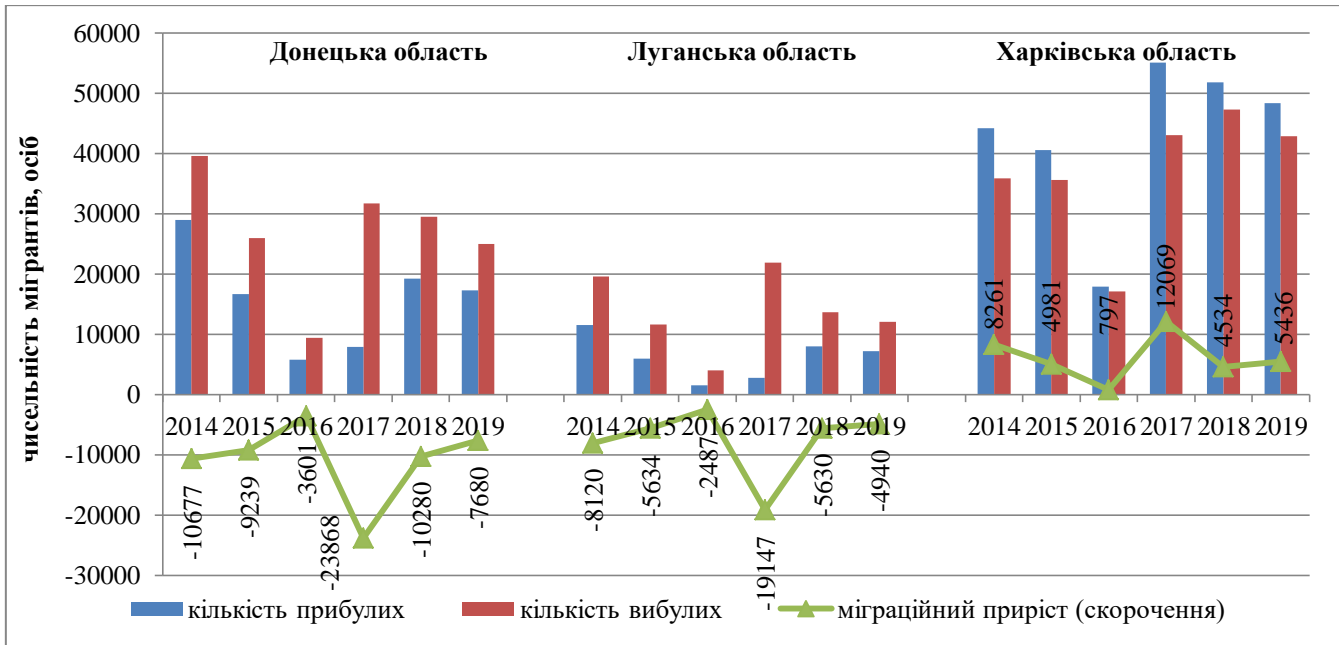


Рис. 2.18 Динаміка міграційних потоків у Донецькій, Луганській, Харківській областях за період з 2014 по 2019 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [13, 14, 15]

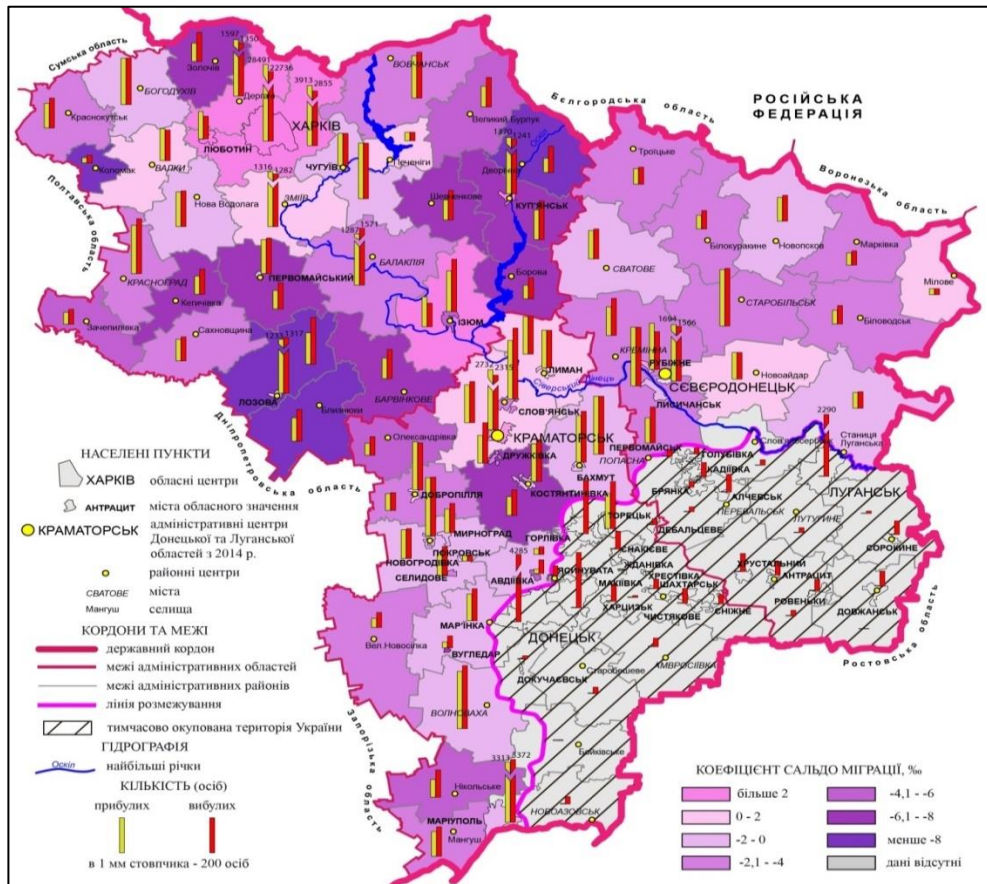


Рис. 2.19 Міграційна ситуація (усі потоки міграції) у розрізі районів, міських рад та міст прикордонних регіонів Східної України у 2018 році

Джерело: побудовано автором за даними додатка Л, табл. Л.1

*Внутрішньорегіональні міграції населення.* Серед усіх потоків міграції найбільшу частку мігрантів в усіх регіонах Східної України забезпечують внутрішньорегіональні міграції. У період постіндустріальних трансформацій вони мають риси маятникової міграції: центрами тяжіння населення стають обласні центри, окремі міста обласного та районного значення, які розвиваються, переважно за рахунок одного або декількох містоутворюючих підприємств та приваблюють трудових, освітніх, торговельних та інших мігрантів. Посилення внутрішньорегіональних міграцій у напрямку «село–місто» або «район-обласний центр» призводить до зростання соціально-економічного розвитку територій, які приймають мігрантів, а самі мігранти отримують освітні, медичні та інші послуги. Дестимулятором розвитку малих та середніх міст за рахунок міграційної активності населення є відставання в розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури та якості пасажирських перевезень [70, 161, 229].

Збільшення обсягів внутрішньорегіональних міграцій населення обумовлено також значною концентрацією населення у міських агломераціях, посиленням процесів урбанізації у економічно розвинутих регіонах України, значним зменшенням людності міст, що не входять до складу агломерацій та знелюдненням сільської місцевості. Так, наприклад, у межах Харківської моноцентричної агломерації міста-супутники виконують переважно житлову функцію, тому головною формою міграційних процесів тут є щоденні трудові та освітні маятникові міграції населення [161, 229].

На основі динаміки внутрішньорегіональних міграційних потоків у Донецькій, Луганській, Харківській областях (рис. 2.20) за досліджуваний період можемо зробити такі висновки: внутрішні міграції є найбільшим за обсягом видом міграції в регіоні (55,4 % від кількості прибулих), загальна чисельність внутрішніх мігрантів у регіоні складає 40353 особи; внутрішні мігранти є найчисельнішою групою мігрантів у структурі міграційних потоків усіх областей Східної України – Харківської 50,6 %, Донецької 65,1 %, Луганської 64,9 %; найбільший спад обсягів внутрішньорегіональних міграцій в

усіх областях регіону спостерігався у 2016 році – це обумовлено безпековими, соціально-економічними та транспортними чинниками. Фаза активних бойових дій на Донбасі, труднощі із отриманням соціальних виплат для ВПО, значне подорожчання собівартості поїздок, втрата економічного потенціалу, на нашу думку, були основними причинами міграційної пасивності населення у 2016 році. Внутрішньорегіональні міграції послаблюються також внаслідок низького розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури, підвищення трансакційних витрат на переміщення, падіння якості життя населення. Низька ефективність таких поїздок часто перетворює тимчасові міграції на постійні [74].

Просторовий розподіл внутрішньорегіональних міграцій показує їх тяжіння до обласних центрів, великих міст, районних центрів та районів навколо них (рис. 2.21) [70]. Найвищий коефіцієнт сальдо внутрішньорегіональної міграції спостерігається у м. Сєвєродонецьк (3,8 ‰), Новогродівка (3,7 ‰), Добропілля (3,2 ‰), Рубіжне (2,6 ‰), Краматорськ (2,4 ‰), Костянтинівка (2,3 ‰), Люботин (2,0 ‰), Куп'янськ (1,8 ‰), Лисичанськ (1,6 ‰), Маріуполь (1,6 ‰), Лиман (1,1 ‰), Чугуїв (1,1 ‰), Покровськ (1,1 ‰), Харків (0,9 ‰) [13, 14, 15].

З рис. 2.21 видно, що основними районами-реципієнтами внутрішніх міграцій є райони, наближені до обласних центрів: Харківський, Ізюмський (територіально тяжіє до м. Краматорськ), Слов'янський, Новоайдарський та інші. Однак, у більшості адміністративно-територіальних одиниць прикордонних регіонів Східної України спостерігається негативне сальдо міграції. Найбільш загрозлива ситуація склалася у периферійних районах Харківщини – Дворічанському, Куп'янському, Шевченківському, Золочівському, Коломацькому, Лозівському районах (сальдо міграції нижче -6,0 ‰). Такі показники свідчать про наявність низки проблем регіонального розвитку на рівні низових адміністративних одиниць, а також погіршення соціально-економічної ситуації в цих районах, у тому числі стану інфраструктури, більшими виробничими та соціальними перспективами для населення у інших районах та міських радах.





Рис. 2.20 Динаміка внутрішньорегіональних міграційних потоків у Донецькій, Луганській, Харківській областях за період з 2014 по 2019 рр.  
Джерело: побудовано автором за даними [13, 14, 15]

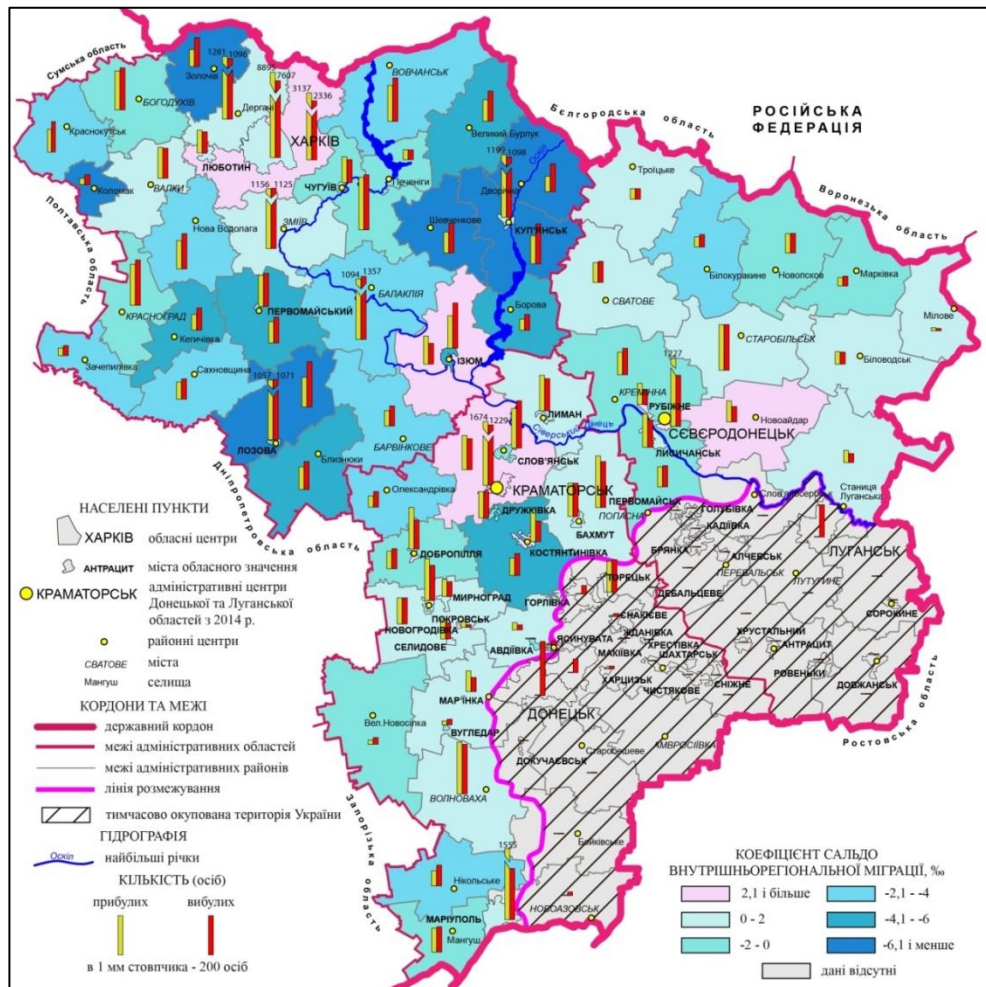


Рис. 2.21 Внутрішньорегіональна міграція сільського і міського населення у розрізі районів, міських рад та міст прикордонних регіонів Східної України у 2018 році  
Джерело: побудовано автором за даними додатка Л, табл. Л.1



*Міжрегіональні міграції населення.* За обсягами міжрегіональних міграцій населення Східної України за підсумками 2019 року зменшилось на 10606 осіб. Регіон прийняв 22257 осіб, втратив – 32872 особи (рис. 2.22) [13, 14, 15]. У міжрегіональних міграціях основним реципієнтами регіону є м. Харків, Харківська область, м. Краматорськ та м. Северодонецьк.

Міграційний приріст міжрегіональних міграцій у Харківській області склав 2193 особи (40,3 % від міграційного приросту усіх потоків міграції в область). Значний соціально-економічний розвиток Харківського регіону, наявність вільних робочих місць, розвинута інфраструктура та вигідне географічне положення сприяє міграціям населення із сусідніх регіонів. Харків – єдине місто досліджуваного регіону, яке реалізовує метрополійні функції, є регіональною метрополією загальноукраїнського рівня. Вплив міста на формування потоків міжрегіональної міграції населення здійснюється через інтенсифікацію процесів економічного відтворення робочої сили, налагодження механізмів саморегуляції професійної мобільності ЕАН [161]. Крім того, географічне сусідство з тимчасово окупованими територіями України та розрив економічних зв'язків між суб'єктами підприємництва України й Росії у більшості сфер економічної діяльності спричинив потік вимушених внутрішніх мігрантів до Харківської області [70].

Міжрегіональні міграції з Донецької та Луганської області посилились в результаті воєнного конфлікту на Донбасі, втраті частини економічного потенціалу та загостренні соціально-економічних проблем. У Донецькій та Луганській областях спостерігається значне скорочення обсягів міжрегіональної міграції. Зокрема, з інших областей України до Донецької області прибуло 5249 осіб, вибуло – 13136 осіб (сальдо міграції -2,48 %). Така ж ситуація спостерігається у Луганській області: 2106 осіб прибулих та 7027 осіб вибулих забезпечили міграційне скорочення населення у кількості 4921 особи (сальдо міграції -2,66 %) [13, 14]. Такі цифри свідчать про те, що Донецька та Луганська області втратили міграційну привабливість через наявність виштовхуючих факторів.

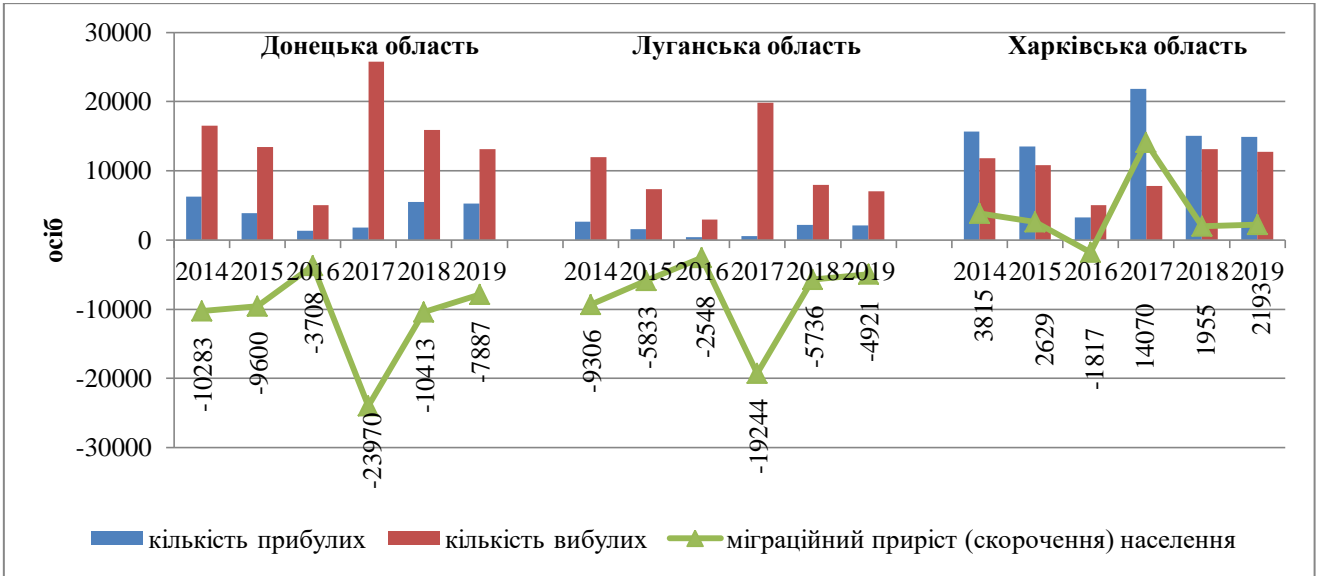


Рис. 2.22 Динаміка міжрегіональних міграційних потоків у Донецькій, Луганській, Харківській областях за період з 2014 по 2019 рр.  
Джерело: побудовано автором за даними [13, 14, 15]

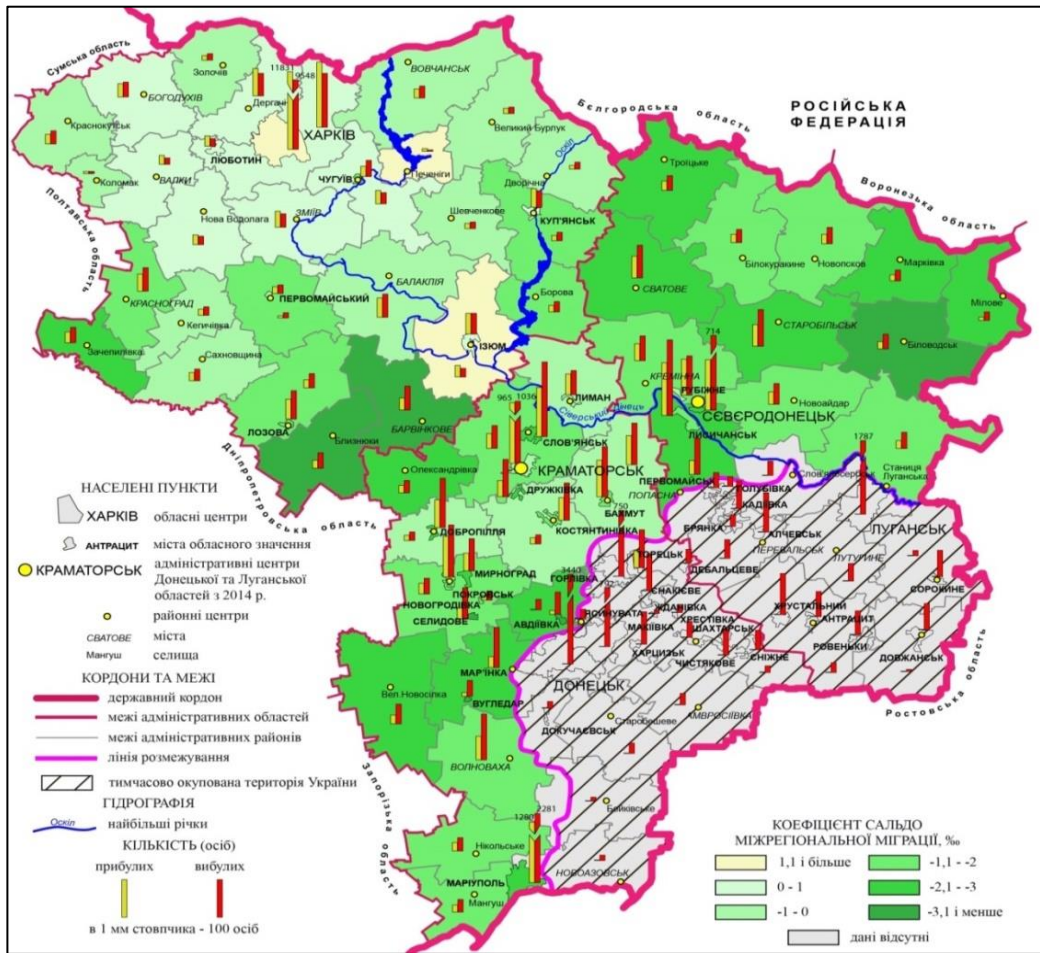


Рис. 2.23 Міжрегіональна міграція сільського і міського населення у розрізі районів, міських рад та міст прикордонних регіонів Східної України у 2018 році  
Джерело: побудовано автором за даними додатка Л, табл. Л.1

Просторовий розподіл показників міжрегіональної міграції (рис. 2.23) ще раз підкреслює міграційну привабливість Харківської області, яка забезпечує позитивне сальдо міжрегіональної міграції. Найбільший приріст мігрантів спостерігається у м. Харкові та Люботинській міській раді, м. Куп'янську, а також Ізюмському, Печенізькому та усіх районах, прилеглих до обласного центру та Харківського району. У цих районах відносно вищий рівень соціально-економічного розвитку (високий рівень урбанізації, значний розвиток інфраструктури, ефективно працююча промисловість тощо). У Донецькій та Луганській областях спостерігається негативне сальдо міжрегіональних міграцій, а це свідчить про наявність низки соціально-економічних проблем на фоні нестабільної воєнно-політичної ситуації.

Від'ємне сальдо міжрегіональних міграцій міського і сільського населення характерне переважно для віддалених периферійних зі значними соціально-економічними проблемами районів Харківської області, північних районів Луганської області, а також прилеглих до лінії розмежування районів Донецької та Луганської областей. Варто зазначити щодо тимчасово окупованих територій України: ми можемо оперувати лише кількістю осіб, які перетинають лінію розмежування та прибувають на підконтрольну Україні територію. Кількість осіб, які перетинають лінію розмежування з боку України та є вибулими фіксується управліннями статистики тимчасово окупованих територій, які не звітують перед Державною службою статистики України.

*Міждержавна міграція.* Кількість міждержавних мігрантів в регіоні є незначною. Усі області регіону, окрім Луганської, мають позитивний приріст міждержавних мігрантів. У 2019 році через міграцію за кордон населення Луганської області скоротилось на 31 особу, водночас у Донецькій та Харківській областях спостерігався позитивний приріст міждержавної міграції у кількості 159 та 3053 осіб відповідно [18]. Слід зауважити, що найбільше за досліджуваний період скорочення обсягів міждержавної міграції відбувалися у Харківській області у 2017 році, що обумовлено встановленням безвізового режиму між Україною та Європейським Союзом (рис. 2.24).

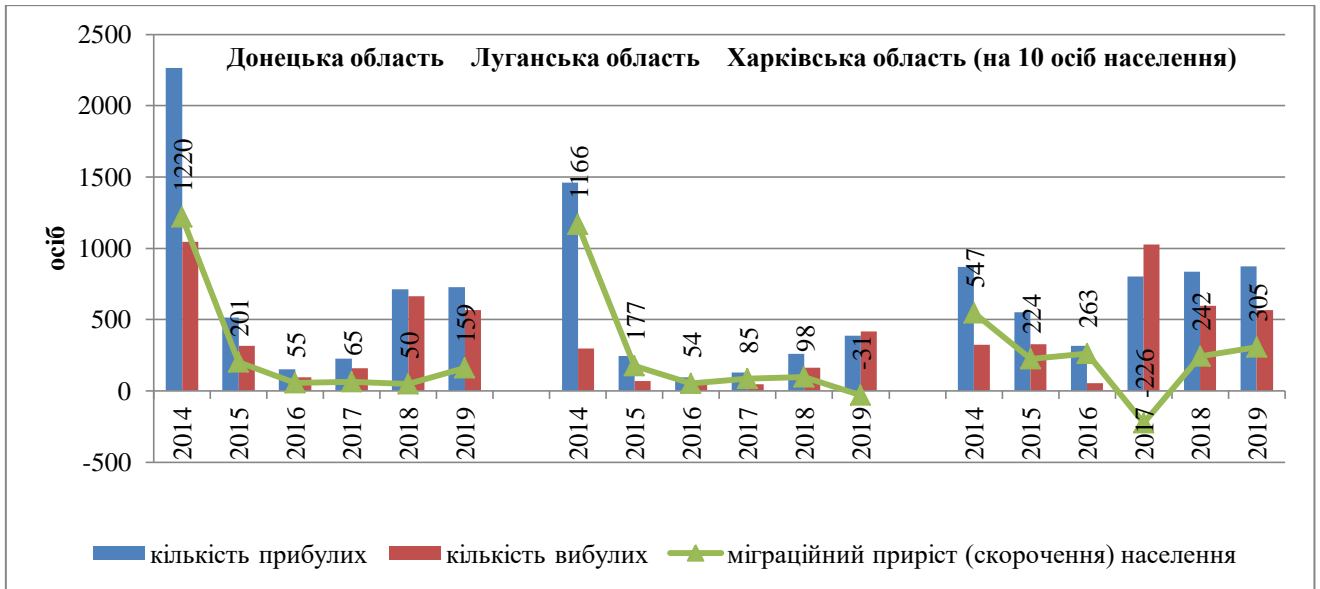


Рис. 2.24 Динаміка потоків міждержавної міграції у Донецькій, Луганській, Харківській областях за період з 2014 по 2019 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [13, 14, 15]

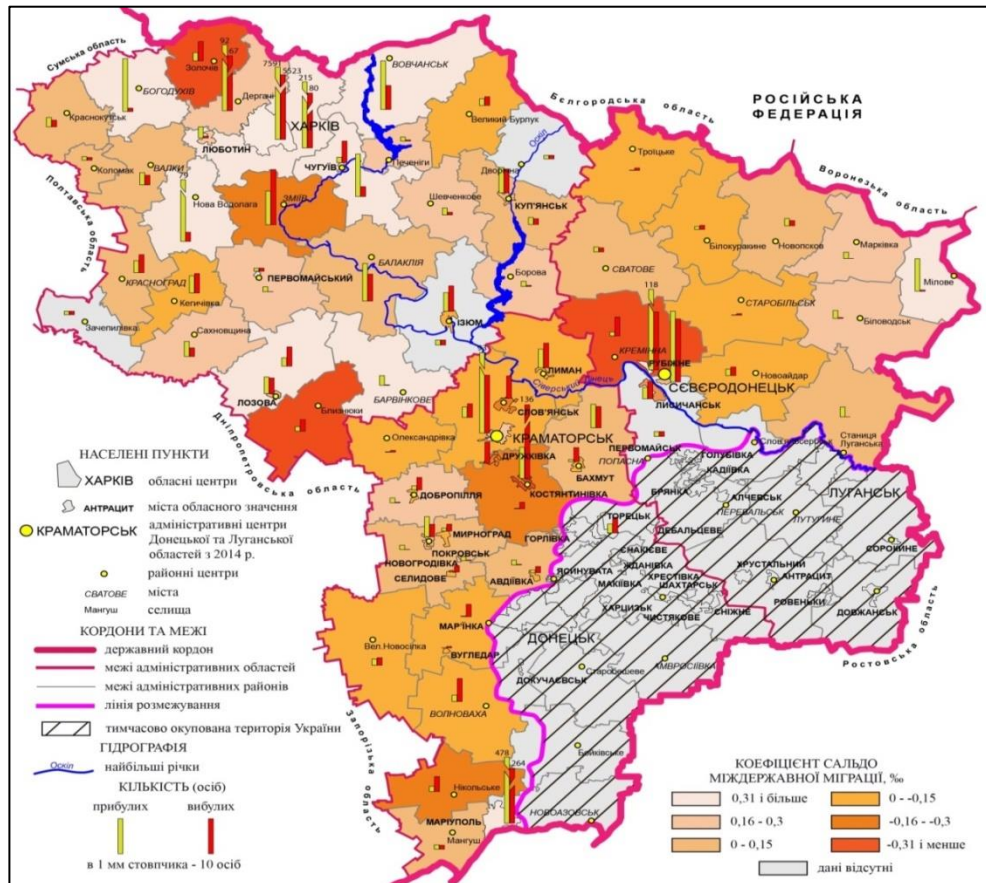


Рис. 2.25 Міждержавна міграція сільського і міського населення у розрізі районів, міських рад та міст прикордонних регіонів Східної України у 2018 році

Джерело: побудовано автором за даними додатка Л, табл. Л.1

У регіональному вимірі найбільший приріст міждержавних мігрантів забезпечує Харківська область. Зокрема, найвищі показники сальдо міграції спостерігаються в усіх містах обласного значення та міських радах, окрім м. Первомайський та в усіх районах області, окрім Близнюківського, Великобурлуцького, Зміївського, Золочівського та Кегичівського. По Дворічанському, Зачепилівському, Ізюмському районах за 2018 рік не зафіксовано жодного емігранта та іммігранта (рис. 2.25).

Гірша ситуація у Донецькій та Луганській областях. Незначний позитивний міграційний приріст міжнародної міграції спостерігається у м. Краматорськ, Маріуполь, Новогродівка, Покровськ, Бахмутському, Добропільському, Мангушському, Покровському, Ясинуватському районах Донецької області та м. Рубіжне, Северодонецьк, Біловодському, Марківському, Міловському, Новопокровському, Станично-Луганському районах Луганської області. В усіх інших адміністративно-територіальних одиницях спостерігаються від'ємні показники сальдо міжнародної міграції.

*Міграція з Автономної Республіки Крим.* Масові міграції населення з Криму та на Кримській півострів почалися на початку 2014 року. Анексія Автономної Республіки Крим, порушення прав кримських татар, загроза безпеці життя населення змусили багатьох жителів півострова, у тому числі кримських татар, шукати притулку на материковій частині України. Мали місце і політичні переслідування населення Криму, через політичні уподобання, зокрема вільне висловлювання своїх думок, підтримання власної позиції, відмінної від позиції «нової влади» півострова. Міграції населення з Кримського півострова, на відміну від міграцій з Східної України, де мав місце воєнний конфлікт, обумовлювалися культурно-ціннісними чинниками, небажанням частини населення АРК підкорятися правилам «нової влади» [161].

У 2014 році з Донецької, Луганської та Харківської областей на територію АРК переселились 1326 осіб. Вибуло з півострова – 3941 особа, які розселились переважно на території Донецької (54,2 %) та Харківської (45,9 %) областей. За підсумками 2019 року усі області регіону забезпечили позитивний

міграційний приріст населення із тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь (рис. 2.26) [18, 70].

Переселенці з Автономної Республіки Крим практично ігнорують Донецьку та Луганську область як місце для розміщення, керуючись безпековими та соціально-економічними чинниками, враховуючи воєнну та політичну ситуацію в регіоні. Тому кримчани обирають більш безпечні області України, такі як: Одеська, Харківська, Київська, м. Київ.

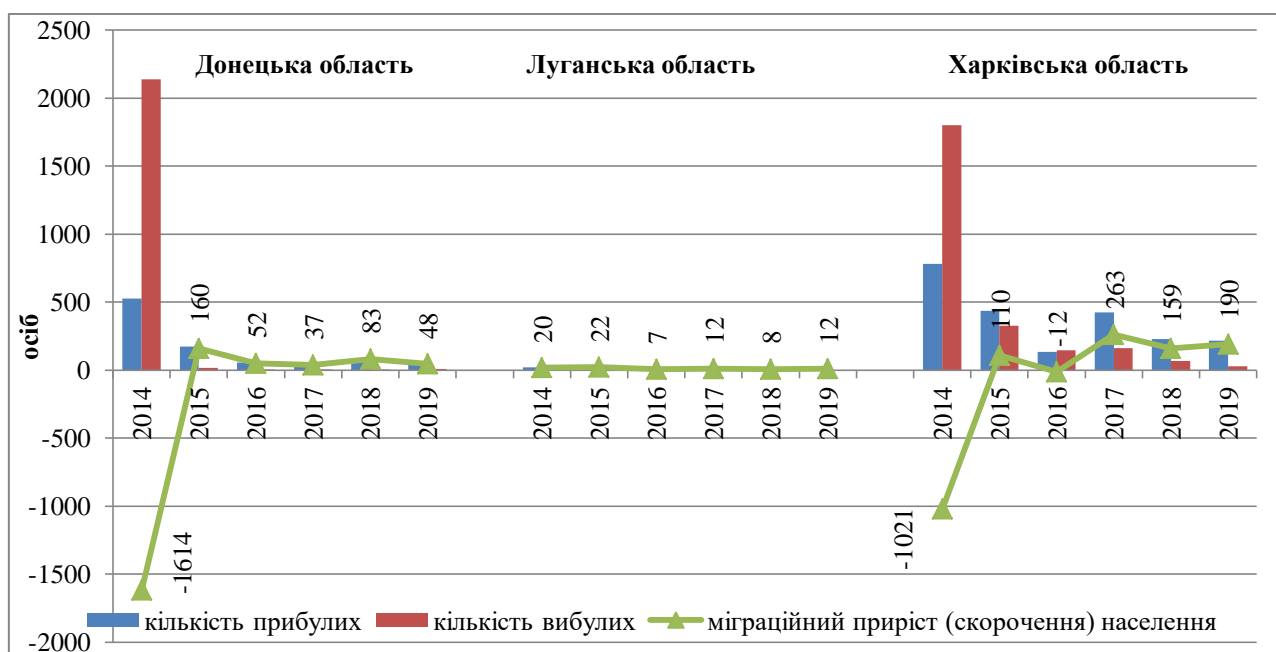


Рис. 2.26 Динаміка міграційних потоків з тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополь за період з 2014 по 2019 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [13, 14, 15]

На відміну від вимушених міграцій зі Сходу України, які починаючи з 2017 року мають характер маятникової міграції ВПО через так звану «лінію розмежування», міграції з Кримського півострова мають постійний характер з подальшою успішною інтеграцією на новому місці призначення.

Отже, аналіз сучасної міграційної ситуації у прикордонних регіонах Східної України показує, що на досліджуваній території переважають внутрішньорегіональні трудові та освітні міграції населення, до яких із 2014 року додалися вимушені переміщення населення, а серед прикордонних регіонів Східної України міграційно привабливою залишилась лише Харківська область.

## Висновки до 2 розділу

1. До прикордонних регіонів Східної України належать території Донецької, Луганської та Харківської областей. Вимушені міграції, причиною яких стала окупація частин Донецької та Луганської областей, воєнний конфлікт на Донбасі, має більш глибокі передумови, які неодмінно пов'язані із історичними особливостями розвитку Донбасу та рисами його господарського освоєння. Поєднання в одному об'єкті дослідження трьох регіонів пов'язано ще й тим, що ці три області найбільш тісно мають зв'язки вибуття-прибуття мігрантів.
2. Східна Україна має тривалу історію формування та заселення, яка була пов'язана із трудовими міграціями населення з початком освоєння вугільних родовищ на Донбасі та розвитком металургійної промисловості, а також за часів Радянського Союзу. Трудові міграції впливали на демографічну ситуацію в регіоні, змінювали структуру населення, його етнонаціональний та етнолінгвістичний склад. На досліджуваній території сформувався строкатий етнонаціональний склад населення, що супроводжувався історичною українсько-російською конкуренцією та поширенням двомовності – російськомовні індустріальні міста та робітничі селища і україномовні периферійні аграрні райони. Період незалежності України супроводжувався значною соціально-економічною кризою та падінням загального життєвого рівня населення, значним безробіттям, посиленням антиукраїнських настроїв населення та міжетнічних конфліктів, що призвело до втрати регіоном міграційної привабливості та значних внутрішньорегіональних та міжрегіональних міграцій населення із Донбасу.
3. Демографічна ситуація у прикордонних регіонах Східної України, яка характеризується глибокою демографічною кризою, стрімким зниженням чисельності населення регіону, депопуляційними процесами, периферійно-центровими міграціями, ще більше посилила відтік населення із регіону, а воєнний конфлікт призвів до масових вимушених переміщень населення.



4. Вимушені міграції обумовлені також економічними чинниками. Економіка прикордонних регіонів Східної України, які були лідерами в Україні за обсягами виробництва промислової продукції, валовим регіональним продуктом, часткою експорту, важко пережила глобальну економічну кризу та суттєво знизила свої темпи в результаті воєнного конфлікту на Донбасі. Внаслідок конфлікту змінилась спеціалізація досліджуваного регіону, оскільки більшість видобувних, металургійних та машинобудівних промислових підприємств Донбасу пошкоджені та зруйновані або опинились на тимчасово окупованій території України. Це призвело до зростання рівня безробіття та наявності вільних трудових ресурсів, які були змушені мігрувати до більш безпечних та економічно стабільних регіонів України.
5. З посиленням соціально-економічних проблем на Донбасі Донецька та Луганська області поступово втрачають міграційну привабливість, крім того, численні соціально-економічні проблеми та негаразди, які роками залишаються невирішеними, змушують населення Донбасу до внутрішньорегіональних, міжрегіональних та міждержавних переміщень. Внаслідок воєнного конфлікту на Донбасі виникли вимушені міграції, які змінили структурні особливості демографічної ситуації в регіоні та створили суттєве демографічне навантаження на місцеве населення приймаючих регіонів. Харківська область прийняла найбільшу кількість мігрантів з Донбасу, що пояснюється близькістю, усталеністю попередніх соціально-демографічних зв'язків.

Результати проведених наукових досліджень, викладених у розділі 2 опубліковані у наукових працях автора [51, 53, 57, 59, 66, 70, 190, 225, 226, 229].



### РОЗДІЛ 3

## ПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВИМУШЕНИХ МІГРАЦІЙ У ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНАХ СХІДНОЇ УКРАЇНИ

### 3.1 Місце прикордонних регіонів Східної України у загальних потоках вимушеної міграції в Україні

*3.1.1 Просторово-часові особливості розміщення ВПО в Україні.* Для найбільш повного розуміння масштабів вимушеної міграції у регіональному аспекті необхідним, на нашу думку, є аналіз масштабів вимушеної міграції на території України, визначення чинників розміщення внутрішньо переміщених осіб у тих чи інших регіонах України та місця Донецької, Луганської і Харківської областей серед них у потоках вимушених мігрантів.

За даними Міністерства соціальної політики станом на 8 січня 2020 року чисельність ВПО в Україні становить 1433 454 особи, тобто 3,42 % від загальної чисельності населення України [91, 88].

Незважаючи на те, що воєнний конфлікт на Донбасі почався у лютому-квітні 2014 р., ВПО в Україні офіційно почали фіксували лише у жовтні 2014 р., та до створення Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб у 2016 році їх облік вело Міністерство соціальної політики України на основі даних районних, обласних державних адміністрацій та міських рад та Міжвідомчий координаційний штаб. Спостерігались певні розбіжності у чисельності ВПО, оскільки Міністерство соціальної політики обліковує всіх осіб, які звернулися з питань виплати їм пенсій або соціальної допомоги за новим місцем проживання, а Міжвідомчий координаційний штаб – лише тих осіб, які перетнули лінію розмежування [52, 91].

Вперше хвилі вимушеного переміщення в Україні виділені у національній доповіді «Українське суспільство міграційний вимір» [161]. На нашу думку, вимушена міграція в Україні, пов'язана з воєнним конфліктом на Донбасі, відбувалось у три етапи та дві хвилі, які представлені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

## Етапи та хвилі вимушеної міграції зі Сходу України

<i>Етап, часовий відрізок</i>	<i>Переважаючий фактор міграції</i>	<i>Привід до найбільш масових переміщень</i>	<i>Характеристика міграцій населення</i>
<i>Етап раптової тимчасової вимушеної міграції населення (лютий-липень 2014 р.)</i>	фактор безпеки, культурно-ціннісні фактори (для АР Крим)	анексія АР Крим, проголошення т. зв. «ДНР», «ЛНР»	початок стихійної міграції – міграції носили раптовий і тимчасовий характер; більшість вимушених мігрантів – населення середнього класу, яке виїхало з мінімальним набором речей і прагнуло повернутись у короткі терміни; тимчасове розселення ВПО переважно у родичів і друзів на територіях територіально близьких до тимчасово окупованих.
<i>- Перша хвиля масової вимушеної міграції населення (серпень-листопад 2014 р.)</i>	фактор безпеки, індивідуальні фактори	масові бойові дії на Донбасі в серпні 2014 р.	масові раптові міграції населення з метою порятунку власного життя і безпеки; міграції, що мали ефект «ланцюгової реакції», обумовлені успішною інтеграцією мігрантів із попереднього етапу; міграції населення, що проживало поблизу зони бойових дій, яке зіткнулося з втратою близьких, пошкодженням житла, втратою майна тощо; міграції спільно з підприємством, організацією, інститутом; значні потреби ВПО в гуманітарній допомозі, пошуку житла та працевлаштуванні.
<i>Етап обдуманої вимушеної міграції населення (грудень 2014-грудень 2015 р.)</i>	фактор безпеки, індивідуальні фактори	прийняття рішення щодо громадянства т. зв. республік «ДНР» і «ЛНР»	переважають ВПО, які мали час для прийняття рішення та можливість підготуватися до переселення; розселення вимушених мігрантів на постійне місце проживання або до завершення конфлікту в усіх регіонах України з урахуванням регіональної політики щодо ВПО та рівня соціально-економічного розвитку регіону; переважання територіального фактора у розміщенні ВПО; будівництво модульних містечок з метою розміщення ВПО.
<i>- Друга хвиля масової вимушеної міграції населення (січень-грудень 2016 р.)</i>	фактор безпеки, соціально-економічні фактори, індивідуальні фактори	погіршення ситуації на початку 2016 р., активізація бойових дій	раптові масові міграції населення з метою порятунку власного життя та безпеки в результаті бойових дій біля Мар'їнки та Авдіївки; рекордна кількість зареєстрованих ВПО з моменту їх появи – 1 млн 786 тис.; постійний перетин лінії розмежування (з метою отримання пенсій та інших соціальних виплат); виникнення т. зв. «пенсійного туризму» (фактичне проживання на тимчасово окупованих територіях).
<i>Етап маятникових переміщень ВПО (з 2017 р – донині)</i>	соціально-економічні фактори, індивідуальні фактори,	пошук оптимальної «стратегії виживання»	обдумане переміщення ВПО, яке має риси маятникової міграції; стабільність і передбачуваність подальших вимушених міграцій; пристосування ВПО до ситуації, існуючих умов життя по обидва боки лінії розмежування і пошук «оптимальної стратегії виживання».

Джерело: узагальнено автором за даними [151, 62, 213]

Кожен з етапів вимушеної міграції обумовлений певними чинниками та причинами, що і вплинуло на масштаби вимушених міграцій [213]. А отже, кожному із етапів (хвиль) присутні риси інших етапів (хвиль), а виділення часових рамок проведено на основі аналізу вітчизняної літератури з питань міграції [161] відповідно до наявних офіційних статистичних даних. Довести правильність виділення часових рамок етапів (хвиль) можна лише на основі ґрунтовного статистичного аналізу опитування вимушених мігрантів.

Перший етап раптової тимчасової вимушеної міграції (лютий-липень 2014 р.) пов'язаний із анексією АРК, міграцією кримських татар на материкову частину України [151, с. 191]. Перша хвиля масової вимушеної міграції населення виникає у серпні-листопаді 2014 р. внаслідок воєнних дій на Донбасі. У квітні-жовтні 2014 р. обліковано 113 232 ВПО з Донецької, Луганської областей та АРК, проте до кінця 2014 року їх чисельність стрімко зросла до 838 314 осіб (рис. 3.1) [91]. З грудня 2014 р. по грудень 2015 р. чисельність ВПО в Україні поступово збільшується, даний період, на нашу думку, є обдуманною вимушеною міграцією [213]. На початку 2015 р. чисельність ВПО стрімко збільшується, але вже за рахунок міграцій з Донбасу.

До кінця 2015 р. чисельність ВПО збільшилась майже вдвічі (темперосту за рік становив 95 %). Переселенці мали намір виїхати на недовгий строк із мінімальним набором речей, розміщувались у родичів чи знайомих і сподівались незабаром повернутись додому [52, 213].

На січень-грудень 2016 р. припадає друга хвиля масової вимушеної міграції, яка пов'язана із загостренням воєнних дій на Донбасі, що спричинило рекордну кількість зареєстрованих ВПО в Україні з моменту їх появи – 1 млн 786 тис. осіб (у червні 2016 р.). Вимушені міграції 2016 р. обумовлені, перш за все, політичними та економічними чинниками [213].

З 2017 року спостерігається повільне зменшення чисельності ВПО (рис. 3.2). Скорочення чисельності ВПО у серпні 2016 р. на 3 % обумовлено змінами в обліку ВПО, зокрема, з 1 серпня 2016 р. – введенням в дію Єдиної інформаційної бази про внутрішньо переміщених осіб [67].

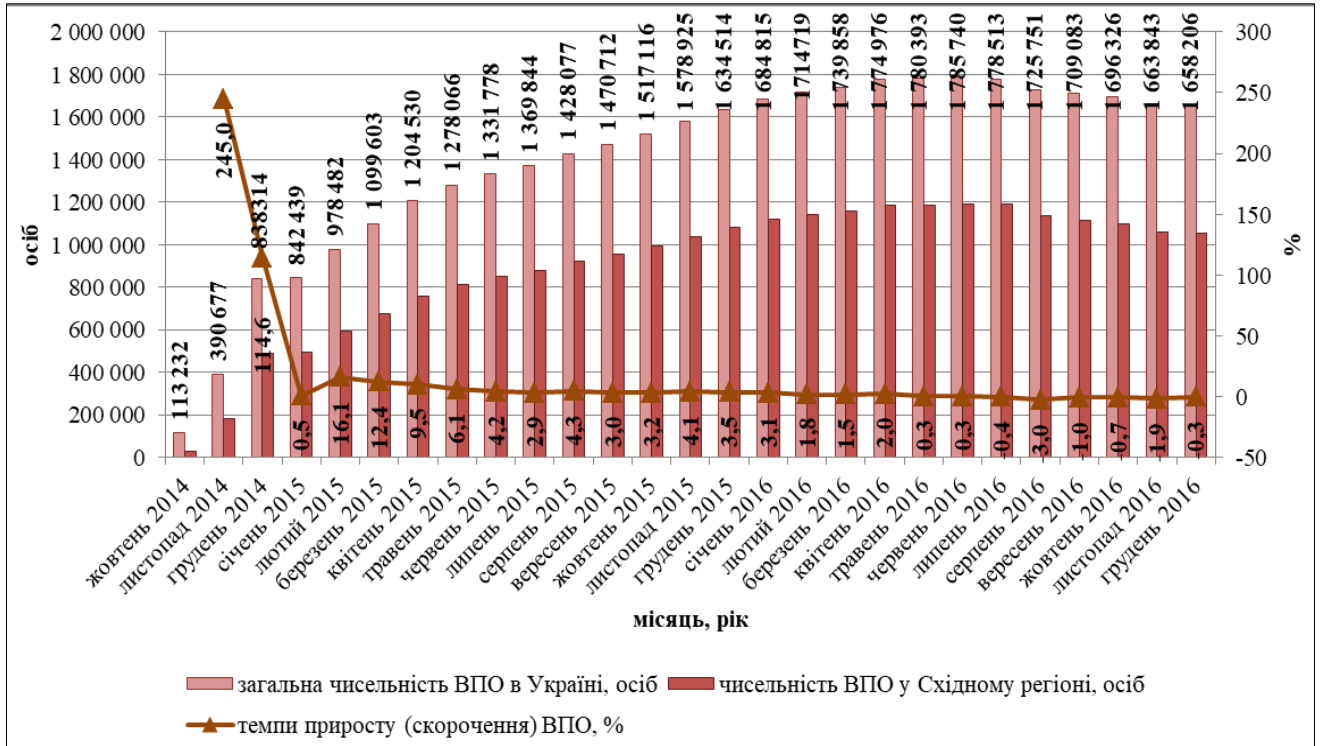


Рис. 3.1 Динаміка чисельності ВПО України в 2014–2016 рр.

Джерело: побудовано автором за даними додатка Л, табл. Л.1

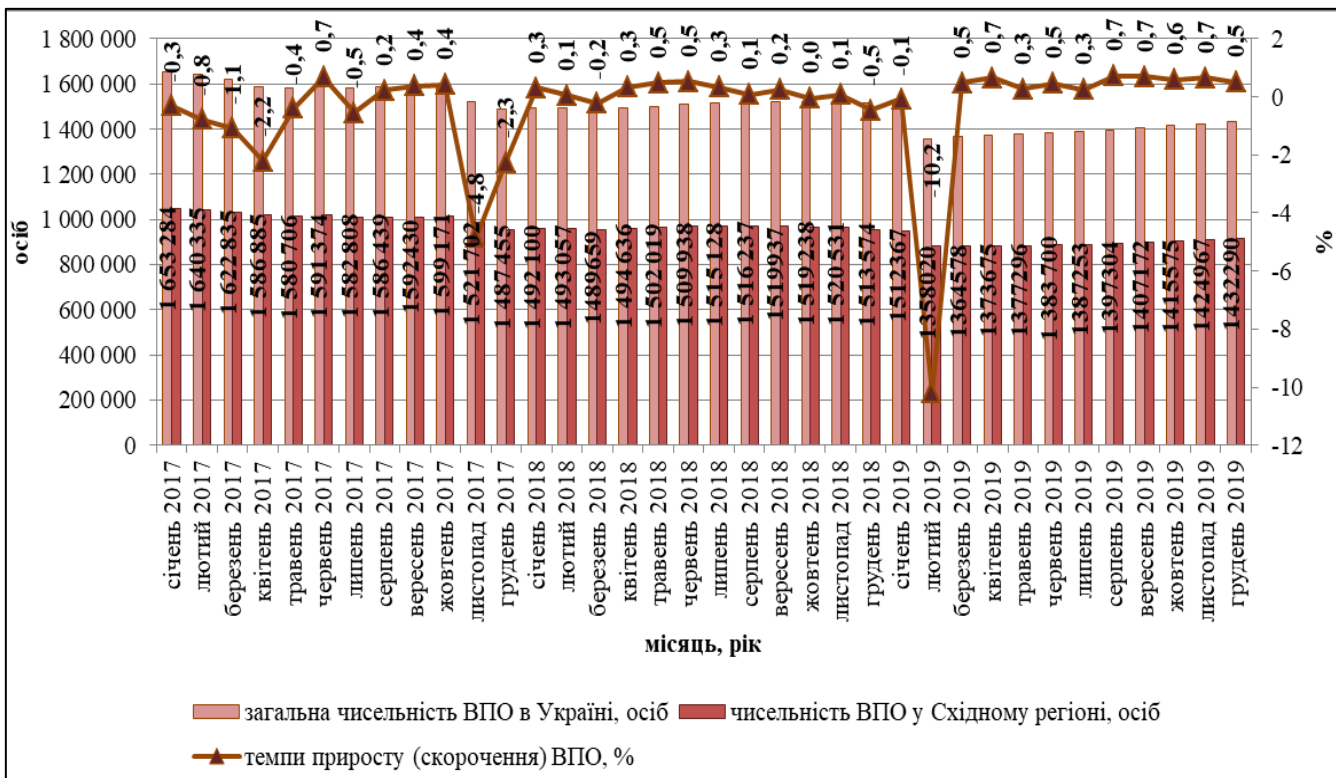


Рис. 3.2 Динаміка чисельності ВПО в Україні за період 2017–2019 рр.

Джерело: побудовано автором за даними додатка Л, табл. Л.1

Внутрішнє переміщення населення 2017–2020 рр. нагадує маятникові міграції – переважно це переміщення пенсіонерів, матерів з дітьми та інших вразливих груп, які мають статус ВПО, але фактично проживають на тимчасово окупованій території України і переміщуються через лінію розмежування з метою отримання пенсії, соціальної допомоги або послуг. Вимушена міграція стає більш передбачуваною та контрольованою, стабільною, а динаміка чисельності ВПО за період 2017–2020 рр. має незначні коливання, за виключенням лютого 2019 р. Значне зменшення чисельності ВПО на 10,2 % у порівнянні з попереднім місяцем у лютому 2019 році спричинене коригуванням статистики ВПО, перенесенням інформації про чисельність ВПО з регіональних баз даних до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб (ЄІБД ВПО) [52, с. 153; 98].

Зменшення чисельності ВПО в Україні пов'язано як із загальним зменшенням чисельності всього населення України (внаслідок депопуляції та трудової міграції закордон), так із поверненням частини ВПО до місць свого постійного проживання (ОРДЛО, АРК), в результаті чого вони втрачають статус ВПО. Більшість ВПО мають власне житло на непідконтрольних Україні територіях, у зв'язку з чим у них немає потреби платити за оренду житла, тому після відносної стабілізації ситуації вони повернулись до місць свого попереднього проживання. Починаючи з березня 2019 року, чисельність ВПО в Україні незначною мірою збільшується, що може бути пов'язано з повторним переміщенням населення [52, 62].

Прикордонні регіони Східної України – території, які прийняли 2/3 усіх ВПО. Динаміка чисельності ВПО у прикордонних регіонах Східної України повторює загальнонаціональні тренди (рис. 3.3–3.4). Станом на 31.10.2014 року у досліджуваних регіонах було зафіксовано 29 834 ВПО, що становить 26,3 % усіх ВПО України, у листопаді 2014 р. – 179 178 осіб (45,9 %), а у грудні 2014 р. їх чисельність збільшилась до 492 121 особи (58,4 %) і у подальшому тільки збільшувалась [91, 62].

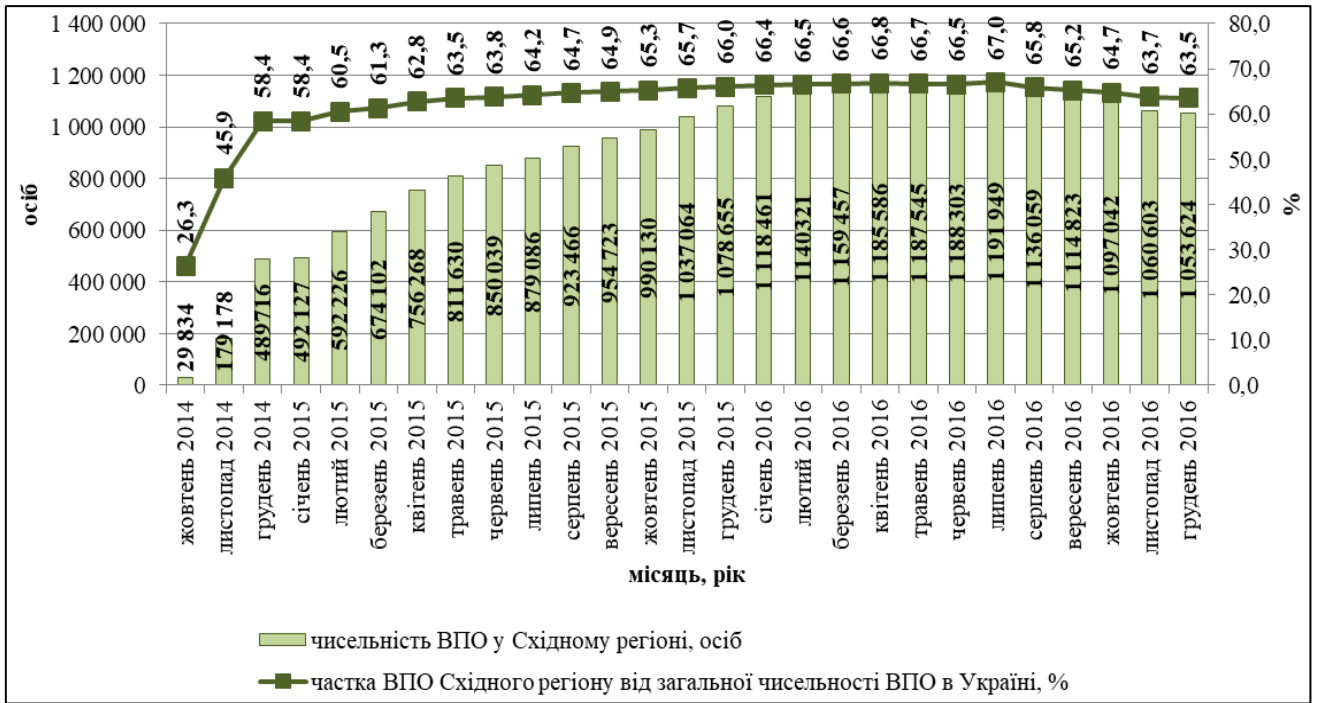


Рис. 3.3 Динаміка чисельності ВПО прикордонних регіонів Східної України та їх частка у загальній чисельності ВПО України з жовтня 2014 по грудень 2016 рр.

Джерело: побудовано автором за даними додатка Л, табл. Л.1

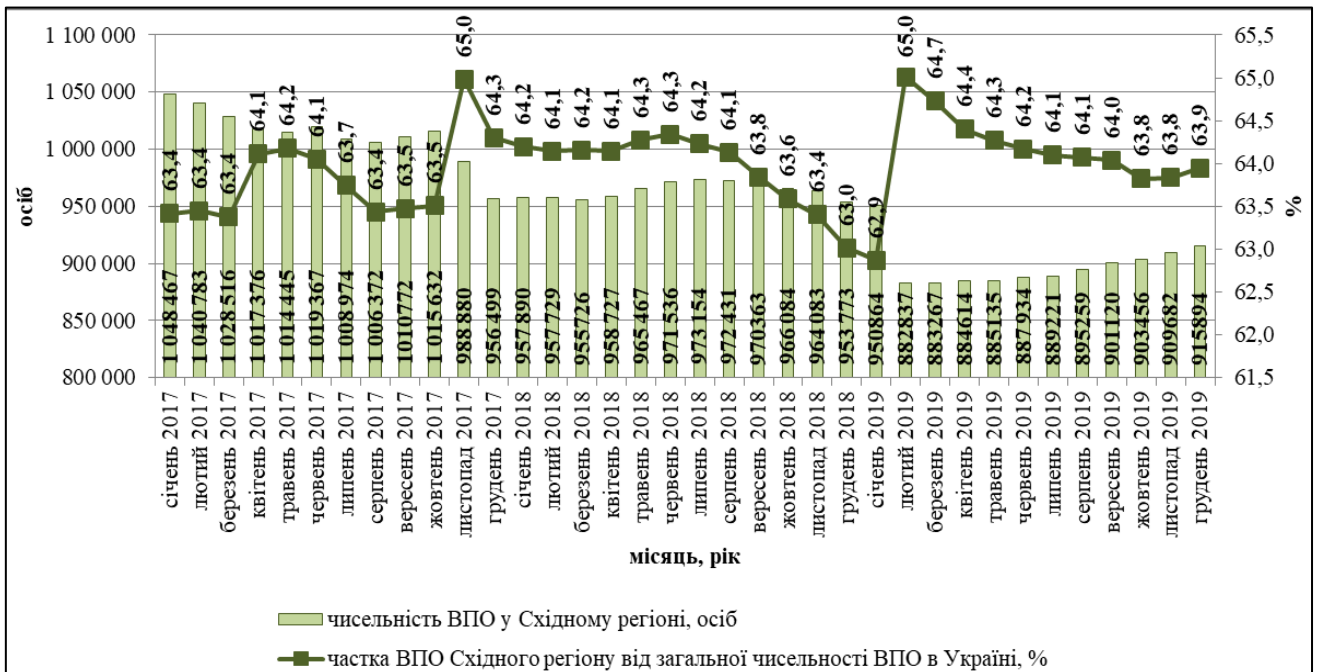


Рис. 3.4 Динаміка чисельності ВПО прикордонних регіонів Східної України та їх частка у загальній чисельності ВПО в Україні з січня 2017 по грудень 2019 рр.

Джерело: побудовано автором за даними додатка Л, табл. Л.1

Найбільша чисельність ВПО на досліджуваній території з моменту їх появи спостерігалась у липні 2016 р. – 1191 949 осіб (67,0 % від їх загальної чисельності в Україні) та пов'язана із найбільш запеклими боями на Донбасі [62]. Зі зменшенням чисельності ВПО в Україні зменшується і частка прикордонних регіонів Східної України за їх чисельністю – до 63,5 % у грудні 2019 року. У квітні 2020 року на території Донецької, Луганської та Харківської областей проживало 925 301 ВПО, 63,9 % загальноукраїнської чисельності.

Розглянемо детальніше просторово-часові особливості внутрішнього переміщення населення в Україні від початку його виникнення. На кінець 2014 р. в Україні зареєстровано 838 314 ВПО, які розміщувались переважно у найближчих до Окремих районів Донецької та Луганської областей, орієнтуючись на чинник територіальної близькості та доступності до тимчасового окупованих територій [52].

На кінець 2014 р. лідерами за питомою вагою ВПО та навантаженням ВПО на 1000 осіб місцевого населення в Україні стали: Донецька (35,7 % від чисельності ВПО в Україні), Харківська (12,6 %), Луганська (10,1 %) області, м. Київ (7,8 %), Запорізька область (7,4 %).

На рис. 3.5 можна прослідкувати, що частка ВПО від загальної чисельності вимушених мігрантів в Україні обернено пропорційна віддаленості від так званої зони ОРДЛО (Окремих районів Донецької та Луганської областей). ВПО практично повністю ігнорували західні області України, оскільки вважали своє переміщення тимчасовим явищем [225].

На початок 2016 р. чисельність в Україні у порівнянні із попереднім роком збільшилась вдвічі (приріст 101,0 %), усі регіони України забезпечили приріст ВПО. На рис. 3.6. представлені зміни, які відбулись у розподілі регіонів України за чисельністю ВПО у 2015 році [91]. З таблиці 3.2 можна прослідкувати як змінюється питома регіонів України за чисельністю ВПО та рангові позиції регіонів за цим показником. Лідерами за приростом чисельності ВПО залишаються регіони, які близькі до тимчасово окупованих територій, що обумовлено значними зв'язками ВПО із зоною ОРДЛО.



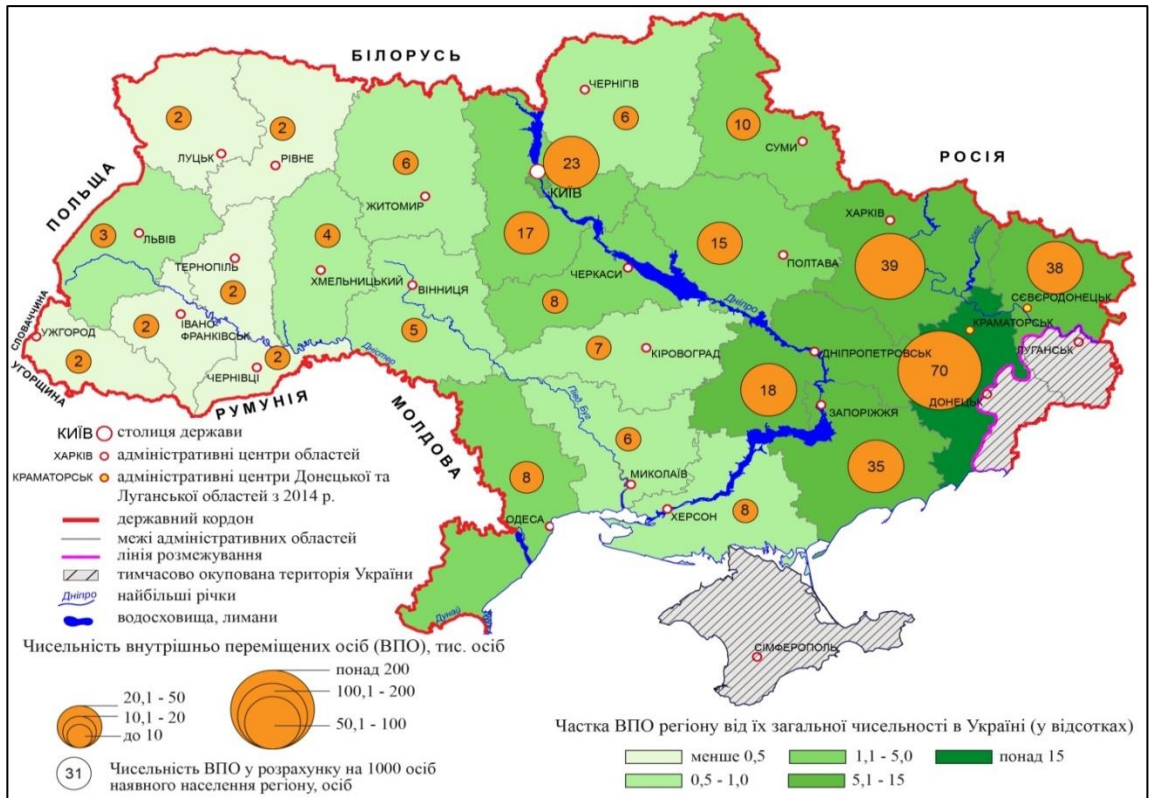


Рис. 3.5 Просторово-часові особливості релокації ВПО України станом на 31.12.2014 р. Джерело: побудовано автором за даними додатка Л, табл. Л.2

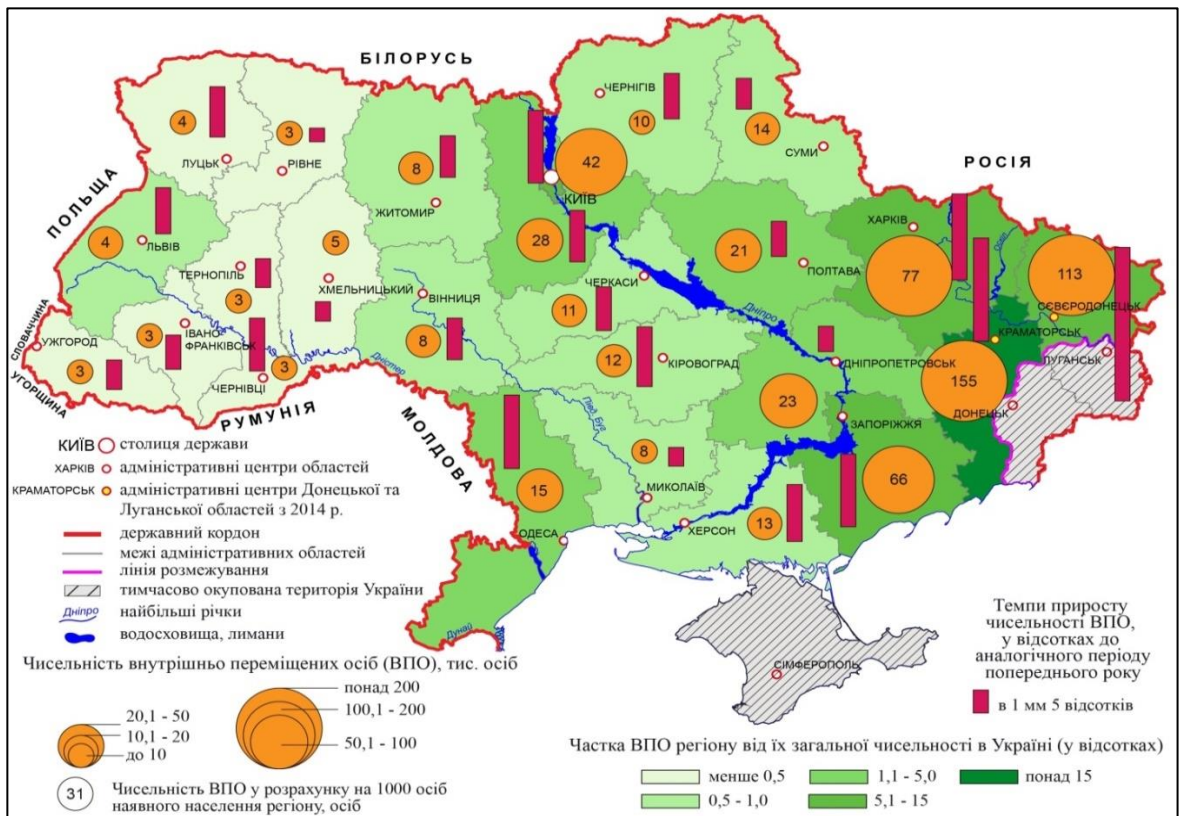


Рис. 3.6 Просторово-часові особливості релокації ВПО України станом на 14.01.2016 р. Джерело: побудовано автором за даними додатка Л, табл. Л.2



Таблиця 3.2

## Місце регіонів України за чисельністю внутрішньо переміщених осіб

№	Регіони України	31.12. 2014 р.		14.01. 2016 р.		05.01. 2017 р.		04.01. 2018 р.		03.01. 2019 р.		13.04. 2020 р.	
		Част ка	Мі сце	Част ка	Мі сце	Част ка	Мі сце	Част ка	Мі сце	Част ка	Мі сце	Част ка	Мі сце
1	Вінницька	1,1	12	0,8	13	0,9	13	1,0	10	0,7	12	0,8	12
2	Волинська	0,3	23	0,2	21	0,3	21	0,2	23	0,2	23	0,2	22
3	Дніпропетровська	6,9	6	4,5	6	4,7	6	4,9	5	5,0	5	4,9	5
4	Донецька	35,7	1	39,2	1	34,0	1	36,2	1	35,6	1	35,3	1
5	Житомирська	0,8	17	0,6	16	0,7	15	0,5	17	0,5	17	0,5	17
6	Закарпатська	0,3	22	0,2	22	0,2	22	0,2	20	0,2	20	0,2	21
7	Запорізька	7,4	5	6,9	5	5,6	5	3,6	7	3,7	7	3,9	7
8	Івано- Франківська	0,3	20	0,2	20	0,3	20	0,2	21	0,2	21	0,3	20
9	Київська	3,5	7	2,9	7	3,4	7	4,1	6	4,6	6	4,3	6
10	Кіровоградська	0,8	16	0,7	14	0,9	12	0,5	18	0,4	18	0,4	18
11	Луганська	10,1	3	14,8	2	17,7	2	19,8	2	18,6	2	19,4	2
12	Львівська	0,9	15	0,7	15	0,7	16	0,8	13	0,7	13	0,8	13
13	Миколаївська	0,9	14	0,5	18	0,5	18	0,6	16	0,6	15	0,6	15
14	Одеська	2,3	9	2,1	8	2,6	8	2,7	8	2,9	8	2,6	8
15	Полтавська	2,5	8	1,8	9	1,8	9	1,7	9	1,7	9	1,6	9
16	Рівненська	0,3	21	0,2	23	0,2	24	0,2	22	0,2	22	0,2	23
17	Сумська	1,3	10	0,9	10	1,0	11	0,7	14	0,7	14	0,8	11
18	Тернопільська	0,2	24	0,2	25	0,2	25	0,2	25	0,1	25	0,1	25
19	Харківська	12,6	2	12,5	3	11,7	3	8,1	4	8,7	4	9,3	4
20	Херсонська	1,0	13	0,8	12	1,0	10	0,9	11	1,0	10	1,0	10
21	Хмельницька	0,7	19	0,4	19	0,4	19	0,5	19	0,4	19	0,4	19
22	Черкаська	1,1	11	0,8	11	0,8	14	0,9	12	0,8	11	0,7	14
23	Чернівецька	0,2	25	0,2	24	0,2	23	0,2	24	0,2	24	0,2	24
24	Чернігівська	0,8	18	0,6	17	0,6	17	0,6	15	0,6	16	0,5	16
25	м. Київ	7,8	4	7,3	4	9,5	4	10,6	3	11,6	3	11,0	3

*Примітка.* Зеленим кольором позначена перша п'ятірка регіонів України за чисельністю внутрішньо переміщених осіб

*Джерело:* обраховано та побудовано автором за даними [91]

Працевдатні особи із числа ВПО, як правило, намагаючись зберегти трудові відносини із підприємствами та організаціями, на яких вони працевлаштовані та які переміщені із тимчасово окупованої території України на територію, яка контролюється українським урядом, переселялись на такі території, не втрачаючи місце роботи, свого соціально-професійного і культурного становища та способу життя тощо [161, с. 204; 67, с. 136].

Окремою групою ВПО, що складається переважно із осіб працевдатного віку, є група т. зв. «самодостатніх осіб», які обрали для свого розміщення великі міста із розвинутим ринком житла, можливостями працевлаштування та самореалізації, доступом до якісних соціальних послуг та інфраструктури. Такі особи, як правило, не реєструвалися як ВПО, вони самостійно шукали житло та працевлаштувалися і не потребували зовнішньої допомоги, тому вони не враховані при обліку чисельності ВПО, хоча за оціночною кількістю таких осіб приблизно 160 тис. осіб [161, с. 193].

Надмірна концентрація ВПО у містах спричиняє високе навантаження на місцеве населення, регіональні ринки праці, заклади дошкільної, середньої та вищої освіти, управління соціального забезпечення та захисту населення, медичні установи, об'єкти банківської сфери тощо [67, с. 137]. Через притік вимушених мігрантів, які переважно обирають міські поселення та часто ігнорують сільську місцевість, зросла чисельність населення у нових «адміністративних центрах» Донецької та Луганської областей – містах Краматорськ та Северодонецьк. Серед ВПО цих міст значна кількість ВПО-держслужбовців, які переїхали у зв'язку із переміщенням Донецької та Луганської обласних державних адміністрацій.

Через значну віддаленість та переважно аграрну спеціалізацію економіки, наявність невирішених соціально-економічних проблем та значні ментальні, етнолінгвістичні відмінності ВПО у 2015 році практично не сприймали західні регіони України для свого розміщення. Питома вага ВПО в областях Західної України становила менше 1 %.

На початку 2017 року відбулися зміни у просторовому розподілі ВПО, представлені на рис. 3.7. Чисельність ВПО в Україні у порівнянні з попереднім роком скоротилась на 1,9 %. Значні темпи скорочення чисельності ВПО спостерігались у Запорізькій області (скорочення на 20 %), Донецькій (на 14,8 %), Тернопільській, Харківській (на 7,5 %) та ін. областях.

Натомість приріст ВПО забезпечили м. Київ (27,4 %), Кіровоградська (23,5 %), Київська, Івано-Франківська (18,7 %), Херсонська (18,5 %), Луганська (17,5 %), Волинська (17,2 %), Житомирська (17,0 %) області.

Лідерами за чисельністю ВПО залишились Донецька (562 339 осіб), Луганська (292 088 осіб), Харківська області (194 040 осіб), м. Київ (156 963 особи), Дніпропетровська область (77 268 осіб) області.

Значна кількість ВПО вже розуміли, що тимчасова вимушена міграція перетворюється на постійну, а тому виважено приймали рішення про переїзд та обирали регіони, які територіально близькі до зони ОРДЛО, що обумовлено необхідністю догляду за родичами, майном чи власністю, зменшенням транспортних витрат на постійні переміщення або регіони, у яких були родичі чи знайомі, які допомагали переселенцям у пошуку житла, роботи, з адаптацією у новому для них місці проживання. Часто стимулом для переміщення у той чи інший регіон була регіональна та місцева підтримка ВПО з боку органів місцевої влади, громадських організацій, місцевого населення [161, с. 204–205; 225, 67].

На початку 2018 року змінилась перша п'ятірка регіонів за чисельністю ВПО: Донецька область (540 686 осіб; 36,2 % від їх чисельності в Україні), Луганська область (295 757 осіб; 19,8 % відповідно), м. Київ (158 223 особи; 10,6 %), Харківська область (121 427 осіб; 8,1 %), Дніпропетровська область (73 770 осіб; 4,9 %). У зв'язку зі зменшенням чисельності ВПО зменшилось і демографічне навантаження ВПО на 1000 осіб місцевого населення – 35 осіб по Україні. Найменш привабливими для розміщення ВПО були, як і раніше, західноукраїнські області (рис. 3.8).

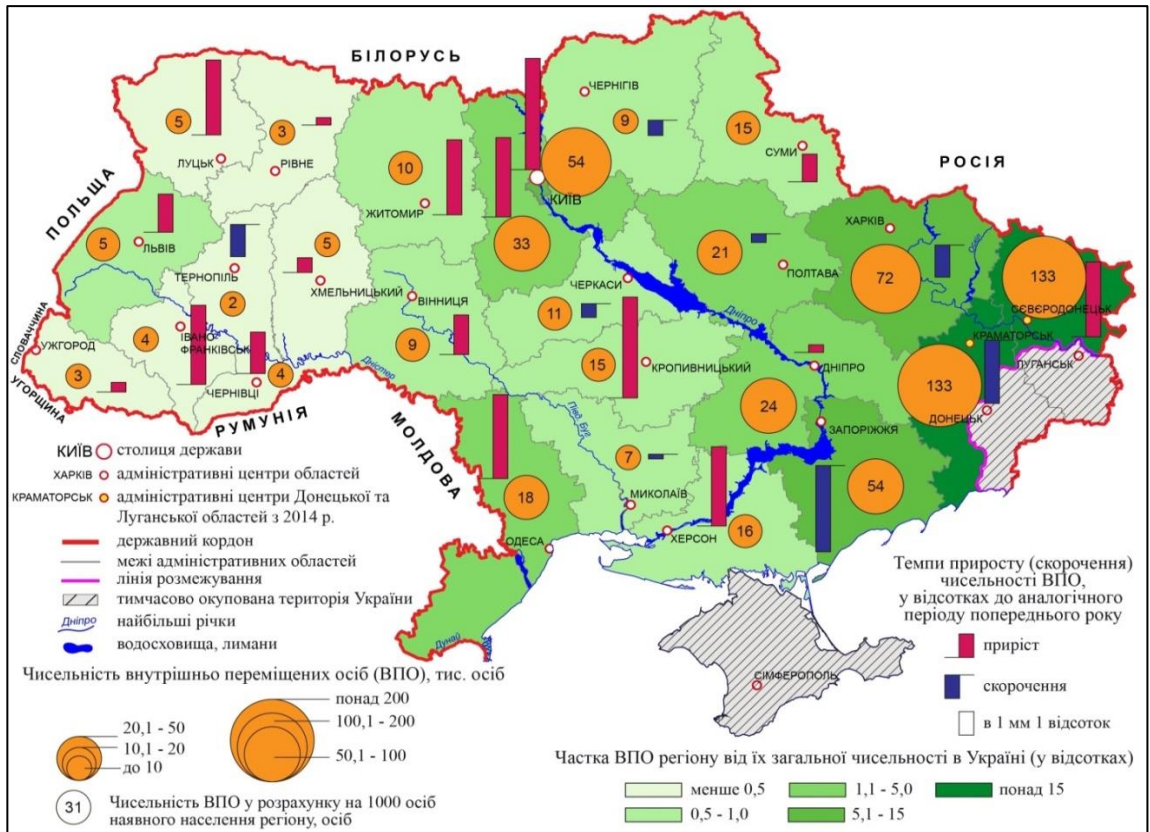


Рис. 3.7 Просторово-часові особливості релокації ВПО України станом на 05.01.2017 р. Джерело: побудовано автором за даними додатка Л, табл. Л.3

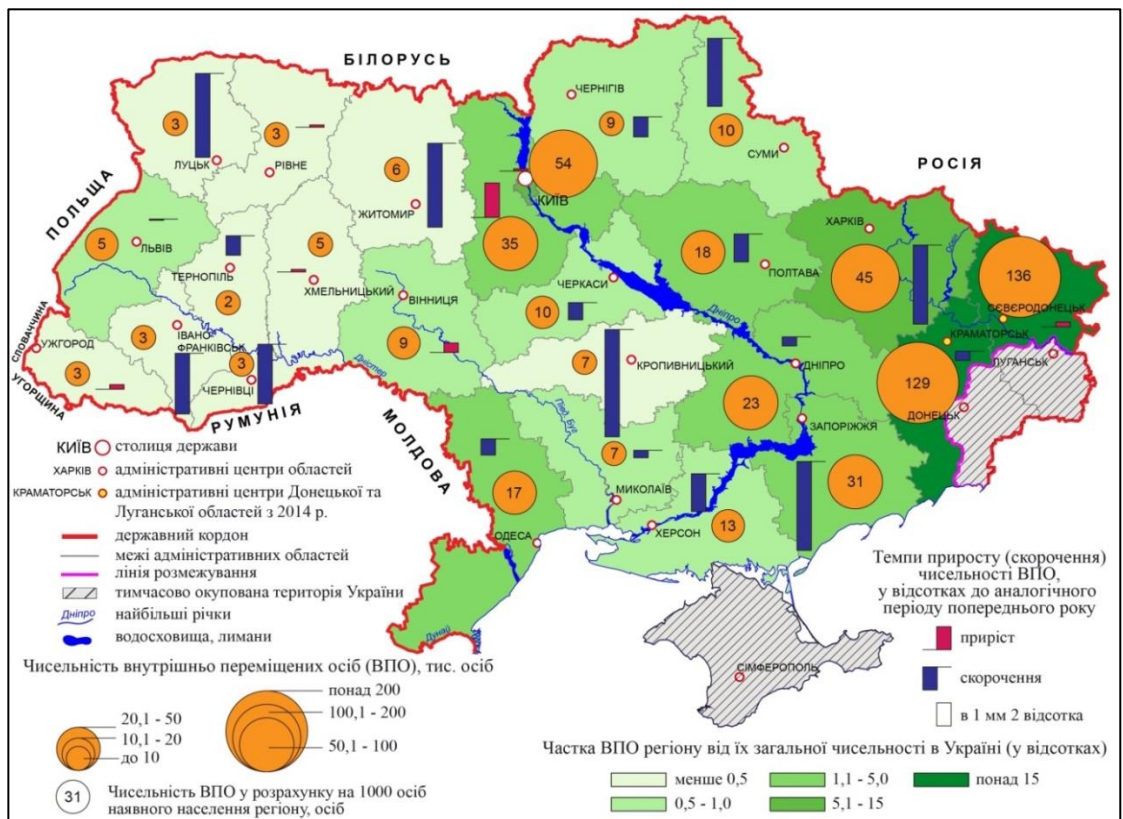


Рис. 3.8 Просторово-часові особливості релокації ВПО України станом на 04.01.2018 р. Джерело: побудовано автором за даними додатка Л, табл. Л.3

Упродовж 2018 року загальна чисельність ВПО в Україні зростає до 1512 367 осіб (на 1,4 %), а найбільші темпи зростання спостерігались у Київській області (12,7 %), м. Києві (10,5 %), Одеській (10,5 %), Херсонській (8,9 %), Харківській (8,3 %), Волинській (7,0 %) областях (рис. 3.9). Позитивний приріст ВПО у цих областях обумовлений потребою в робочій силі, відтак можливостями працевлаштування та доступом до якісних медичних, освітніх, культурних та інших послуг, збільшенням фінансування у цих регіонах на вирішення соціально-економічних проблем ВПО, успішним досвідом переселенців перших хвиль вимушеної міграції, які полегшували адаптацію в нових умовах.

Найбільше скорочення чисельності ВПО за 2018 р. спостерігались у центральних та західноукраїнських областях: Вінницькій (скорочення на 23,8 %), Черкаській (-11,4 %), Львівській (-6,5 %), Тернопільській (-6,2 %) та інших областях. Такі зміни просторового розподілу ВПО обумовлені скоріше повторним переміщенням переселенців у зв'язку із низьким рівнем інтеграції ВПО у приймаючі громади, відсутністю підтримки з боку органів місцевої влади, наявністю проблем із житлом та працевлаштуванням тощо.

За період з 03.01.2019 по 13.04.2020 р. чисельність ВПО в Україні скоротилась на 4,3 % і становить 1446 881 особу (рис. 3.10). Скорочення відбувалось в усіх регіонах, окрім Івано-Франківської (приріст 4,4 %) та Харківської (приріст 1,9 %) областей. Хоча Івано-Франківська область і досі залишається регіоном, де чисельність переселенців найменша, приріст чисельності ВПО пов'язаний, на нашу думку, з впровадженням регіональних програм щодо підтримки внутрішньо переміщених осіб. Найбільш суттєве скорочення чисельності ВПО відбулось в Одеській (на 14,3 %), Чернігівській (на 13,5 %), Полтавській та Закарпатській (на 10,6 %) областях.

Станом на квітень 2020 р. найбільша чисельність ВПО спостерігалась у Донецькій області (4126 308 осіб; 35,3 % від їх загальної чисельності в Україні), Луганській (280 437 осіб; 19,4 %), м. Києві (159 533 особи; 11 %), Харківській (134 100 осіб; 9,3 %), Дніпропетровській (71 171 особа; 4,9 %) областях.



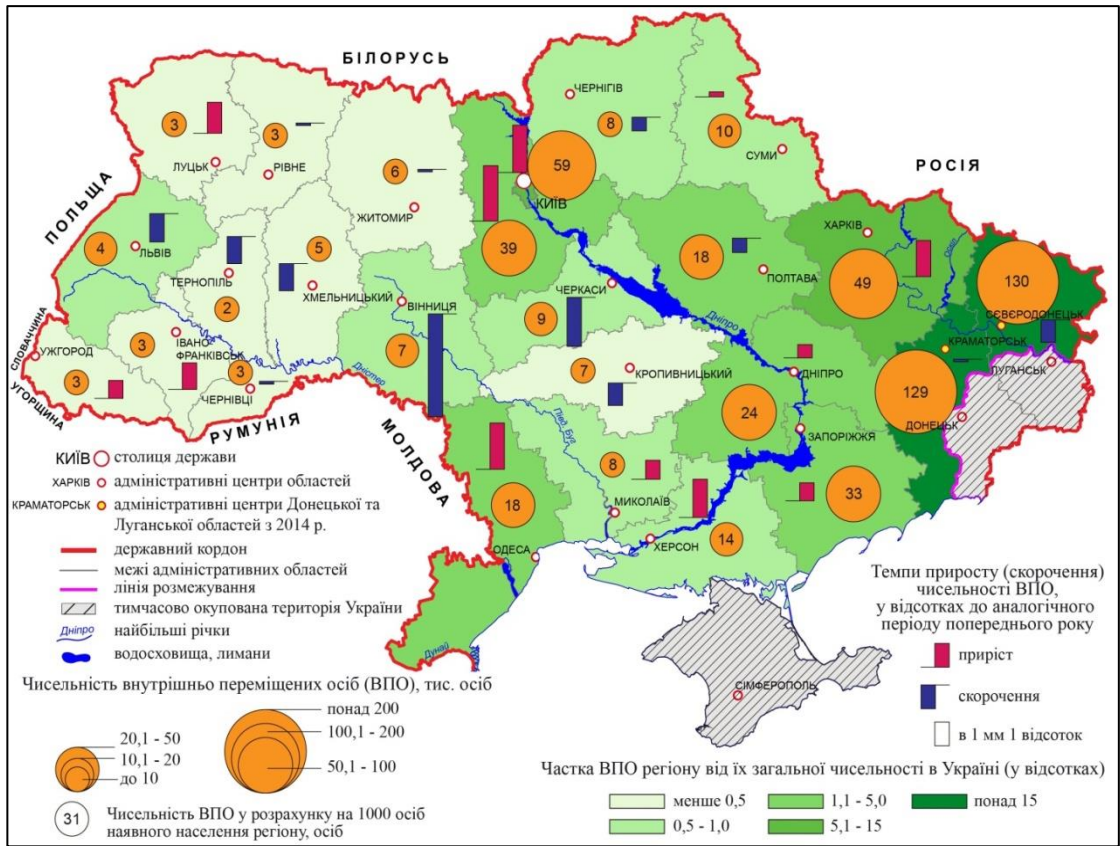


Рис. 3.9 Просторово-часові особливості релокації ВПО України станом на 01.01.2019 р. Джерело: побудовано автором за даними додатка Л, табл. Л.4

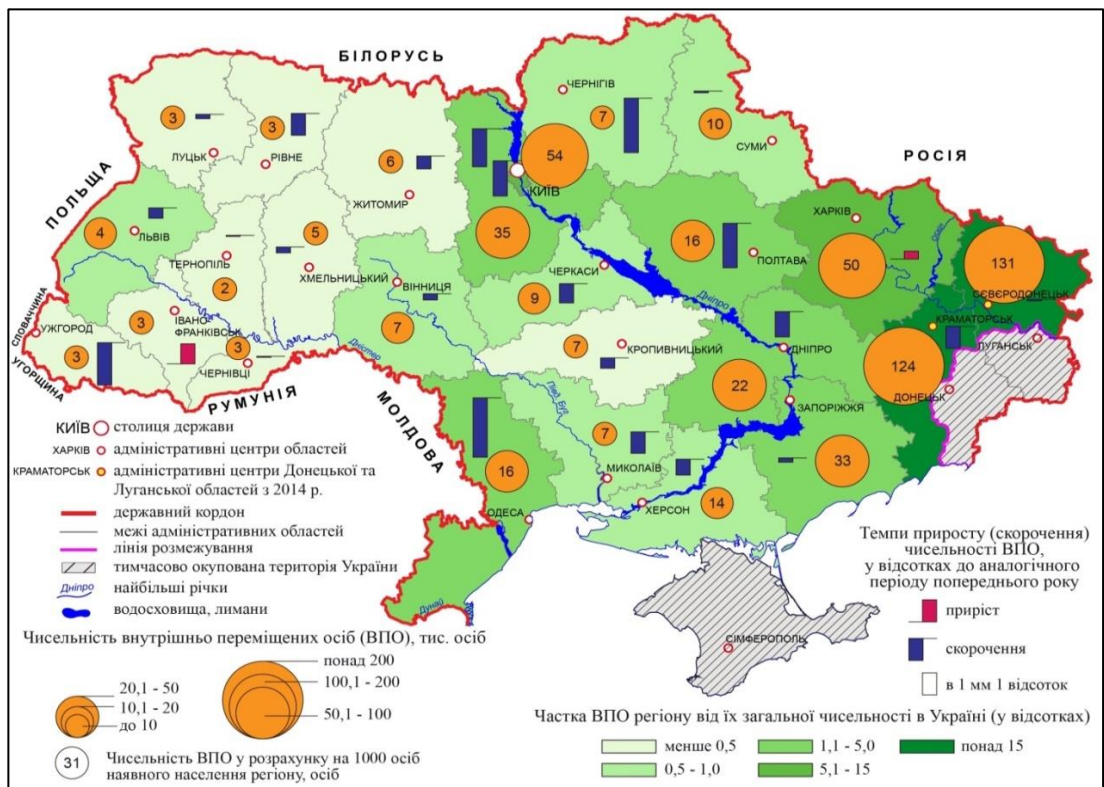


Рис. 3.10 Просторово-часові особливості релокації ВПО України станом на 13.04.2020 р. Джерело: побудовано автором за даними додатка Л, табл. Л.4

Слід зауважити, що за останні чотири роки, з моменту фіксації найбільшої в Україні чисельності ВПО, майже в усіх регіонах України відбулись значні скорочення чисельності ВПО, окрім Київської області, м. Києва, Луганської, Одеської та Херсонської областей (рис. 3.11). Такі тенденції пояснюються наявністю значної кількості робочих місць та можливістю професійної реалізації, пошуком гідного життя. Варто зауважити, що за останні три роки в середньому по Україні чисельність ВПО скоротилась на 14,1 %, що обумовлено як успішною інтеграцією ВПО у приймаючі громади, так і небажанням підтверджувати статус ВПО або поверненням частини ВПО, які не змогли успішно інтегруватися до місць їх попереднього проживання.

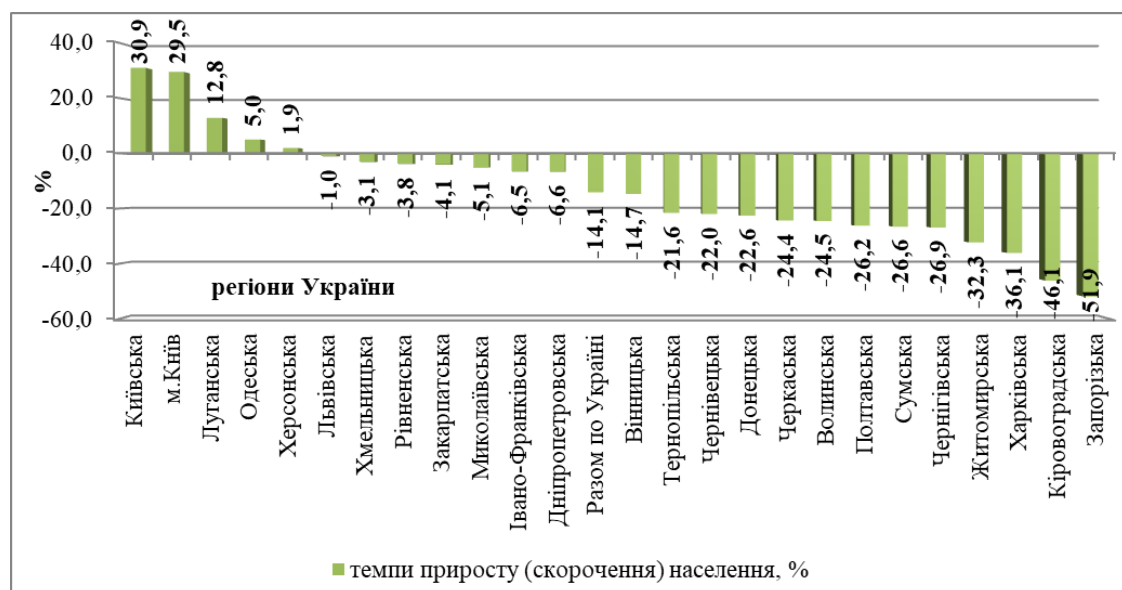


Рис. 3.11 Розподіл регіонів України за абсолютним приростом (скороченням) ВПО протягом січня 2016 р. – квітня 2020 р.

*Джерело:* обраховано та побудовано автором за даними [91]

Починаючи з 2018 р., вимушена міграція своє більш контрольованою та нагадує сезонну міграцію: весняно-літній період характеризується інтенсивним поверненням ВПО на тимчасово окуповані території та зону ОРДЛО для проведення польових робіт, догляду за присадибними ділянками та власним житлом. Аналіз просторового розподілу ВПО дозволяє виділити чинники їх розміщення в одних регіонів і причини майже повного ігнорування інших, які в узагальненому вигляді представлені у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

## Чинники розміщення внутрішньо переміщених осіб у регіонах України

<i>Група чинників</i>	<i>Зміст</i>
<i>Безпечні та політичні</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• безпечність території;</li> <li>• стабільна політична ситуація;</li> <li>• відсутність воєнних конфліктів;</li> <li>• наявність демократії та свободи вибору;</li> <li>• забезпечення прав та свобод вимушених мігрантів.</li> </ul>
<i>Територіальні</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• близькість населених пунктів до Окремих районів Донецької та Луганської областей;</li> <li>• висока транспортна доступність населених пунктів до лінії розмежування.</li> </ul>
<i>Природно-географічні</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• сприятливі природно-кліматичні умови, схожі до умов Донецької та Луганської областей;</li> <li>• рівнинний рельєф;</li> <li>• забезпеченість природними ресурсами;</li> <li>• значний земельний фонд (для ВПО сільської місцевості).</li> </ul>
<i>Економічні</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• розвинуті ринки праці;</li> <li>• наявність вільних робочих місць та сприятливі умови праці;</li> <li>• промислова спеціалізація регіону;</li> <li>• стабільний розвиток економіки;</li> <li>• високий індекс регіонального розвитку; висока якість життя.</li> </ul>
<i>Соціально-демографічні</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• досвід переселення мігрантів з попередніх хвиль та родинні зв'язки;</li> <li>• високі стандарти соціальної захищеності;</li> <li>• наявність можливостей для професійної самореалізації;</li> <li>• високий рівень розвитку соціальної інфраструктури, доступність та висока якість медичних, освітніх послуг;</li> <li>• переїзд вслід за членами родини;</li> <li>• високий рівень підтримки вимушених мігрантів регіональними органами влади та органами місцевого самоврядування;</li> <li>• виділення доступних кредитів на житло;</li> <li>• значний рівень урбанізації регіонів; допомога у працевлаштуванні.</li> </ul>
<i>Етнолінгвістичні, релігійні та електоральні</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• вибір регіонів за спільністю етнонаціональних, релігійних та електоральних поглядів місцевого населення;</li> <li>• категоричне протиставлення східних та західних регіонів України у цих питаннях.</li> </ul>
<i>Соціо-культурні</i>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• цінності населення;</li> <li>• схожість населення регіону за соціокультурними особливостями (переважно російськомовне населення, висока частка росіян у структурі населення);</li> <li>• ставлення місцевого населення до внутрішньо переміщених осіб.</li> </ul>

Джерело: складено автором за даними [57, с. 29; 226]



Спираючись на існуючі міграційні теорії та регіональні особливості розміщення ВПО в Україні, виділяємо такі групи чинників можливого розміщення внутрішньо переміщених осіб на території України: безпекові та політичні, територіальні, природно-географічні, економічні, соціально-демографічні. Вирішальними чинниками для розміщення ВПО в Україні є безпечність території, відсутність політичних та воєнних конфліктів, стабільна політична ситуація, забезпечення прав та свобод ВПО.

Вимушені мігранти обирають для свого розміщення території географічно близькі до місць їх попереднього проживання, регіони з високим рівнем соціально-економічного розвитку, з розвинутими ринками праці, можливістю доступу до якісних товарів та послуг, а також враховуючи родинні зв'язки та соціальні контакти, етнонаціональні, релігійні, електоральні погляди місцевого населення, можливість соціального захисту тощо. Тому протягом 2014–2020 рр. в Україні відбувається зменшення чисельності ВПО із віддаленістю від тимчасово окупованих територій, тобто місць попереднього проживання вимушених мігрантів; поступове зменшення чисельності ВПО у західноукраїнських регіонах та надмірна концентрація їх у великих містах.

**3.1.2 Просторово-часові особливості вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України.** Донецька, Луганська та Харківська області були та залишається регіонами, які прийняли найбільшу чисельність ВПО. Масштаби вимушеної міграції у прикордонних регіонах Східної України змінювались в залежності від політичної ситуації в регіоні (рис. 3.12). Активізація воєнних дій після «періоду тиші» збільшувала чисельність внутрішньо переміщених осіб. Масштаби вимушеної міграції обумовлені також діями уряду щодо забезпечення населення ВПО соціальними виплатами та обумовлені прагненням ВПО зберегти власне життя та свободу, а також соціально-економічними та культурно-ціннісними чинниками [67].

У кінці жовтня 2014 року в Україні нараховувалось 113 тис. ВПО з першої хвилі вимушеної міграції зі Сходу України, переважно це жителі Луганської області. Першою областю, яка прийняла найбільшу чисельність

вимушених мігрантів у 2014 році, була Харківська область [161], хоча перші офіційні статистичні дані свідчать про те, що 16,2 % усіх ВПО розмістились у Донецькій області, 11,3 % – у м. Києві, 10,0 % – у Дніпропетровській області, 9,5 % – у Харківській області. Лише 0,6 % від усіх ВПО України зареєстровано у Луганській області.

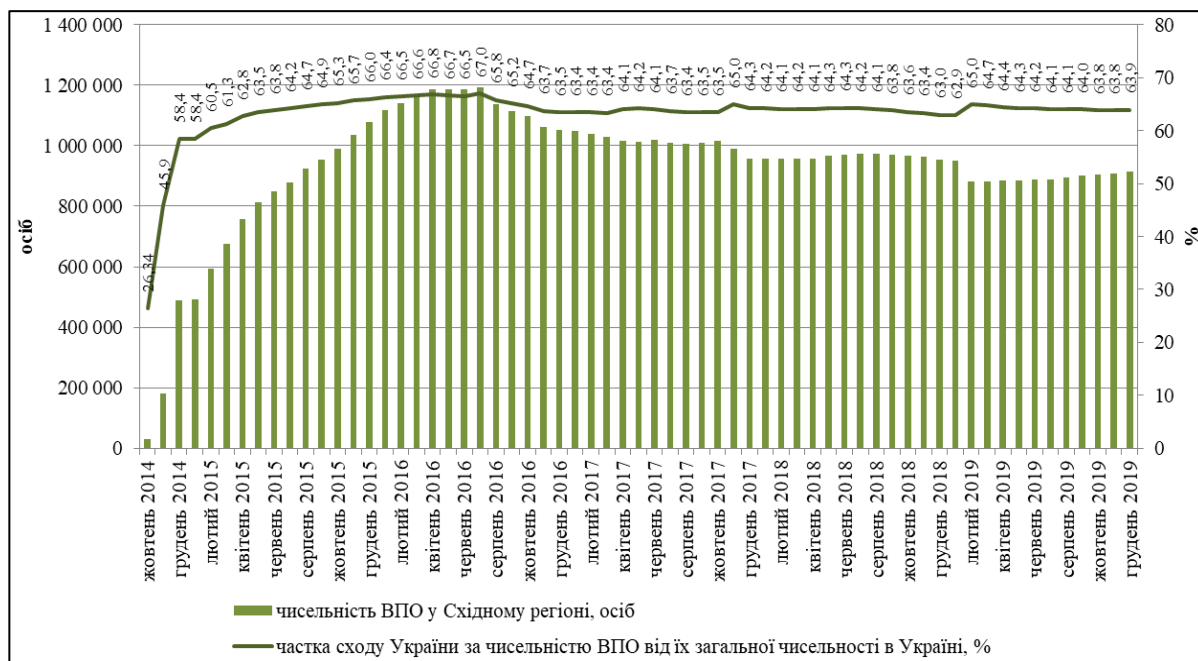


Рис. 3.12 Динаміка чисельності ВПО у Донецькій, Луганській та Харківській областях з жовтня 2014 по грудень 2019 рр.

*Джерело:* обраховано та побудовано автором за даними [91]

До кінця 2014 року чисельність ВПО в регіоні рекордно збільшилась до 489 716 осіб, а частка регіону стала 58,4 %. У подальшому частка прикордонних регіонів за чисельністю ВПО практично не змінювалась, на досліджуваних територіях проживає 2/3 усіх зареєстрованих ВПО в Україні. Рекордне збільшення чисельності ВПО у кінці 2014 року обумовлено певним розумінням тривалості конфлікту у зв'язку з початком найзапекліших воєнних дій на Донбасі, реальної загрози життю та здоров'ю населення Донбасу. Найбільший приріст ВПО до кінця 2014 року спостерігався у Луганській (на 12411,8 %) та Донецькій (на 1539,9 %) областях.

Просторовий розподіл ВПО у прикордонних регіонах Східної України свідчить про їх нерівномірне розміщення по території регіону. Більшість ВПО

працевдатного віку проживає у містах, особи пенсійного віку обирають переважно сільські райони, у яких є можливість знайти більш доступне житло. Станом на 01.01.2015 року у Донецькій, Луганській та Харківській областях проживало 491 329 ВПО. В межах досліджуваного регіону вони розподілились наступним чином: 61 % – у Донецькій області, 17,4 % – у Луганській, 21,6 % – у Харківській областях. Офіційна статистика чисельності ВПО у розрізі міст обласного значення, міських рад та районів Східної України свідчить, що переважна більшість ВПО регіону сконцентрована у містах. Серед загальної чисельності ВПО прикордонних регіонів Східної України найбільша питома вага їх у містах Харків (10,3 % від загальної чисельності ВПО у прикордонних регіонах), Маріуполь (8,4 %), Бахмут (6,0 %), Костянтинівка (6,0 %), Краматорськ (5,7 %), Слов'янськ (4,0 %). У кількісному відношенні найбільше вимушених мігрантів у Харкові (50 792 особи), Маріуполі (41 293 особи), Костянтинівці (29 464 особи).

На рис. 3.13. представлено питому вагу ВПО районів міст Харків та Маріуполь, які лідирують за чисельністю ВПО в регіоні. Найбільша чисельність ВПО у межах м. Харкова сконцентрована у трьох його найбільших за чисельністю районах: Московському (16,8 %), Дзержинському (з 2016 р. – Шевченківський) (14,7 %) та Київському (14,6 %) районах. Ці райони мають більше можливостей для працевлаштування та професійної самореалізації переселенців. Привабливість Харкова для ВПО пояснюється його порівняно високим рівнем соціально-економічного розвитку, переважно за рахунок третинного сектору і високотехнологічних галузей промисловості та можливістю працевлаштування, розвинутим ринком житлових послуг, широким транспортним сполученням як у межах міста, так і з периферійними районами, можливістю отримання якісних медичних, освітніх, фінансових та інших послуг.

У Маріуполі 46,5 % ВПО сконцентрована у Жовтневому (Центральному) районі, у якому розташовано більшість промислових підприємств, закладів освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

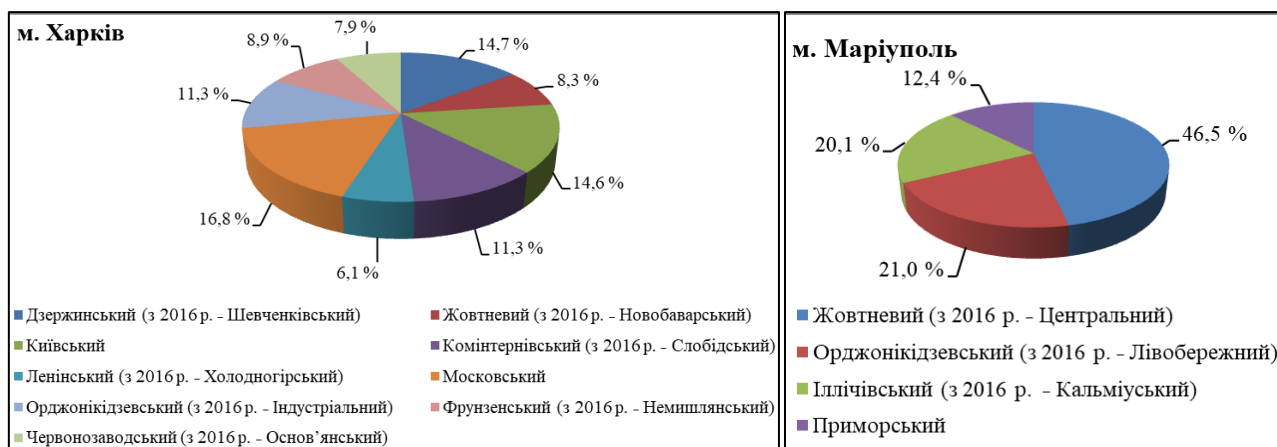


Рис. 3.13 Питома вага ВПО районів міста Харкова та Маріуполя у 2014 р.

*Джерело:* складено автором за даними [25, 163]

Населення пенсійного віку з числа ВПО обирали переважно наближені до лінії розмежування райони Донецької та Луганської областей та деякі «територіально зручні» райони Харківської області (рис. 3.14). Це – Великоновосілківський, Волноваський, Артемівський, Мар'їнський райони Донецької області, Марківський, Біловодський, Старобільський райони Луганської області та Балаклійський, Ізюмський райони Харківської області.

Деякі населені пункти досліджуваних регіонів суттєво збільшили чисельність населення через ВПО, а у Марківському районі Луганської області чисельність ВПО вперше перевищила загальну чисельність населення. Серед ВПО району, 85,4 % населення – це пенсіонери, більшість з яких не проживає в районі, проте вони періодично перетинають лінію розмежування з метою проходження перереєстрації. Найбільшою чисельність ВПО серед трьох регіонів Східної України, як і в цілому в Україні, була у червні 2016 року – 1191 949 осіб (67,0 % від загальної чисельності ВПО в Україні), що можна прослідкувати на рис. 3.15. Збільшення чисельності ВПО у цей період обумовлено рішеннями самопроголошених республік «ДНР» та «ЛНР» щодо обов'язкового прийняття громадянства населенням, яке проживає на тимчасово окупованих територіях. Ретельно обдумуючи рішення про міграцію, переселенці вже обирали регіони з високим рівнем соціально-економічного розвитку та, як правило, не планували повертатися назад.

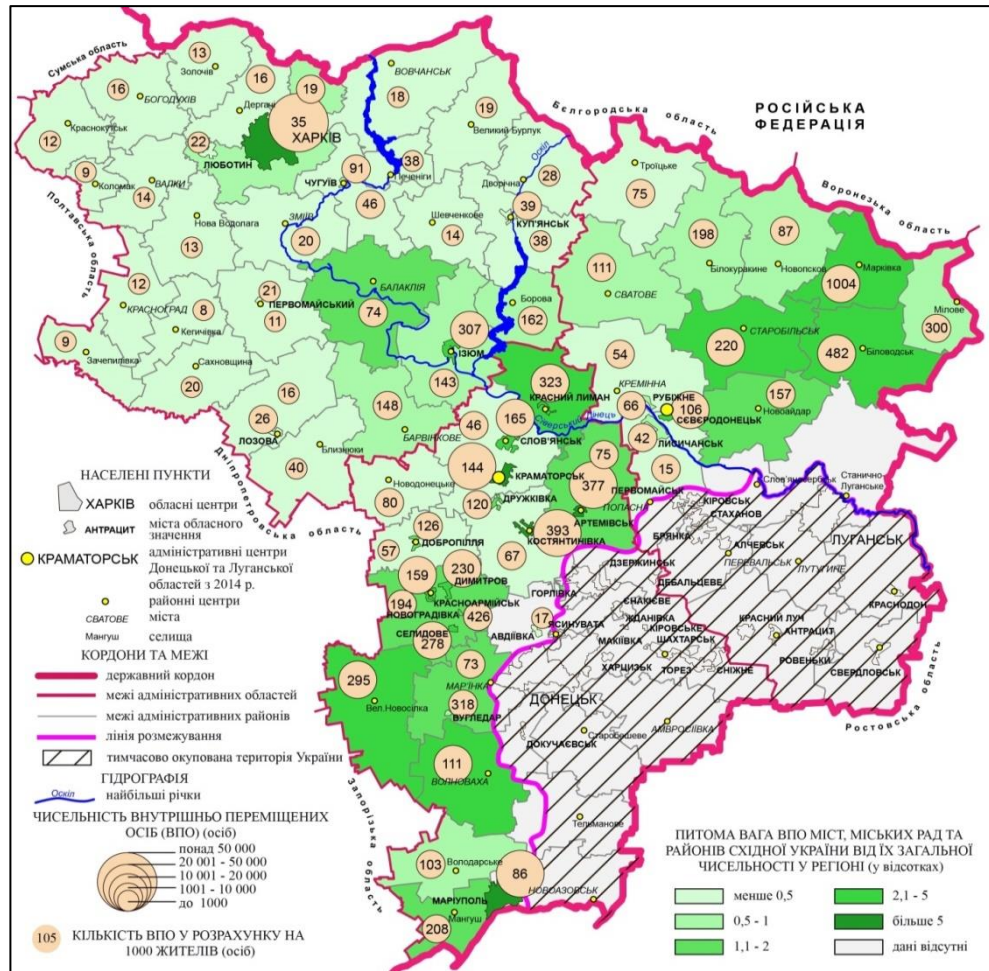


Рис. 3.14 Просторові особливості вимушеної міграції у Донецькій, Луганській та Харківській областях станом на 01.01.2015 року  
 Джерело: оброблено та побудовано автором за даними [25, 71, 163]

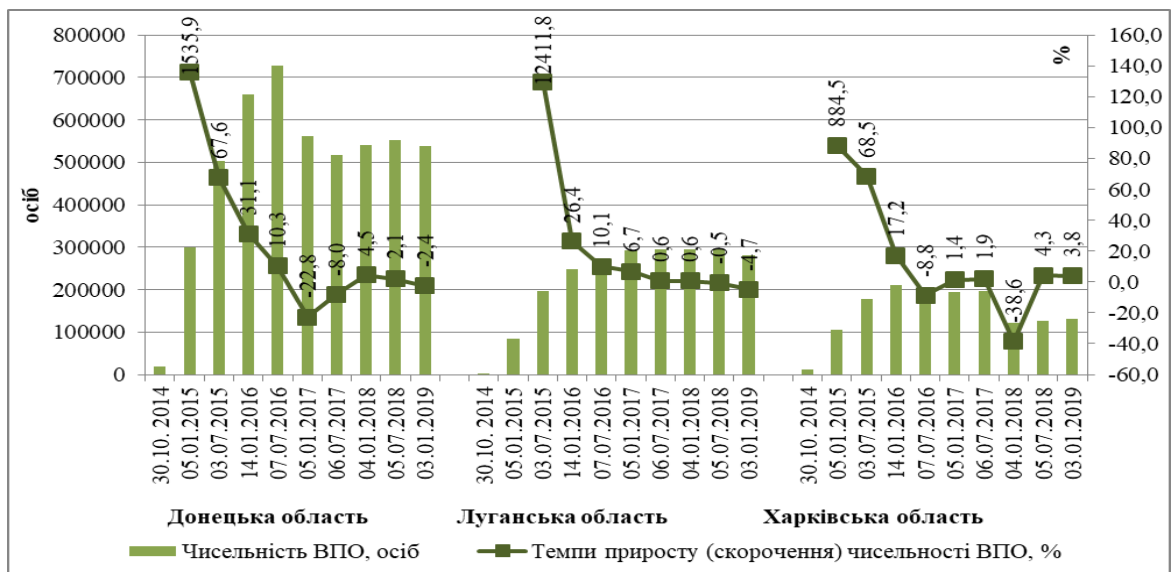


Рис. 3.15 Динаміка чисельності ВПО у Донецькій, Луганській та Харківській областях за 2014–2019 рр.

Джерело: [62, с. 32]

Просторові особливості вимушеної міграції у Донецькій, Луганській та Харківській областях станом на початок 2016, 2017, 2018 років представлено на у додатку (додаток Н, рис. Н.1, Н.2, Н.3).

Починаючи з 2017 року, чисельність ВПО у досліджуваному регіоні стрімко зменшується, що говорить про успішну інтеграцію вимушених мігрантів у приймаючі спільноти або небажання підтверджувати статус ВПО, спричинене бюрократичними процедурами та періодичними перевітками, або повторним переміщенням населення. Вимушені мігранти, які потребували державної допомоги у вирішенні житлової проблеми, допомоги з працевлаштуванням, одягом, медикаментами тощо та або її не отримали, або отримали не у повному обсязі, змушені були або повертатися назад у небезпечні регіони, а згодом переміщуватися в інші регіони України або виїжджати закордон. Виникає явище «повторного переміщення ВПО».

Станом на 01.01.2019 р. 35,2 % (538 751 особа) усіх ВПО України проживають на території Донецької області, 19,5 % (280549 осіб) – у Луганській області та 9,3 % (131564 особи) – у Харківській області (рис. 3.16).

Питома вага ВПО Донецької області серед прикордонних регіонів Східної України – 56,7 %, Луганської області – 29,5 %, Харківської області – 13,8 % [91]. Для Донецької, Луганської та Харківської областей характерна надмірна концентрація ВПО у містах, що дає переселенцям доступ до ринків праці та можливість забезпечення якісними соціальними послугами.

Незважаючи на загальне зменшення чисельності ВПО в Україні, їх розміщення у 2018 році майже не змінилось. Найбільше ВПО проживають у м. Маріуполь (99 967), Харків (87 887 осіб), Северодонецьк (51189 осіб), Бахмут (41308 осіб), Слов'янськ (37051 особа), Волноваському районі Донецької області (50719 осіб) та Біловодському (36898 осіб), Старобільському (29330 осіб) районах Луганської області. У Харківській області 66,8 % усіх ВПО розміщені в обласному центрі м. Харкові. Просторові особливості ВПО у Донецькій, Луганській, Харківській областях станом на 01.01.2019 року представлені на рис. 3.17.



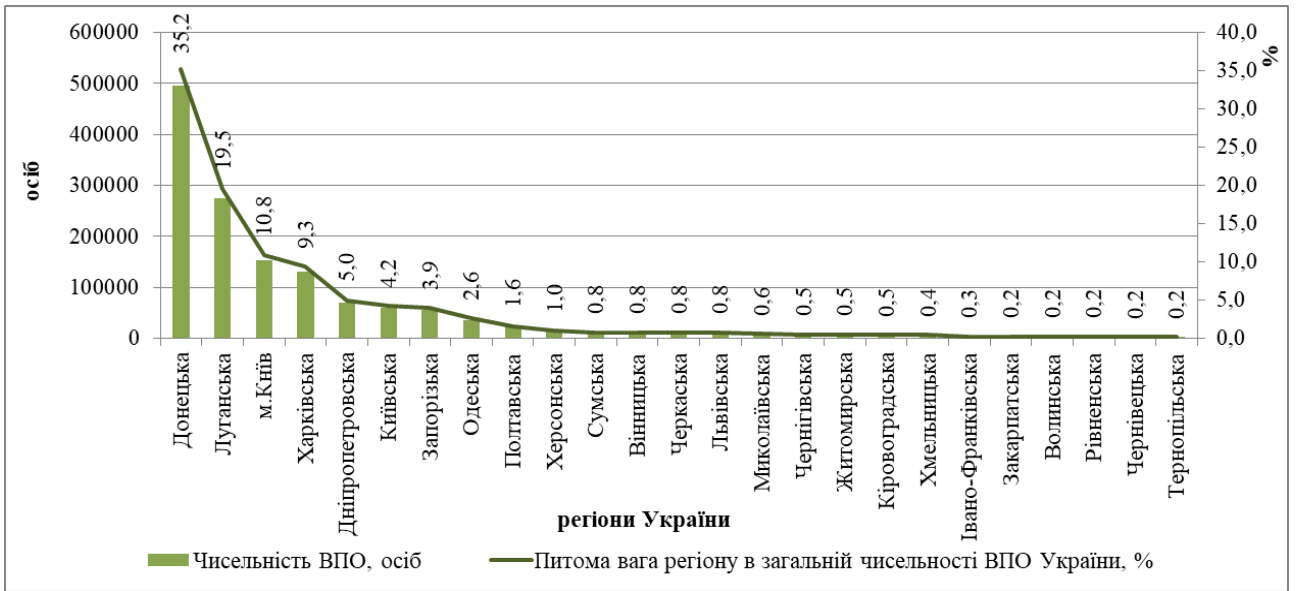


Рис. 3.16 Розподіл регіонів України за чисельністю та питомою вагою ВПО станом на 01.01.2019 року

Джерело: [62, с. 32]

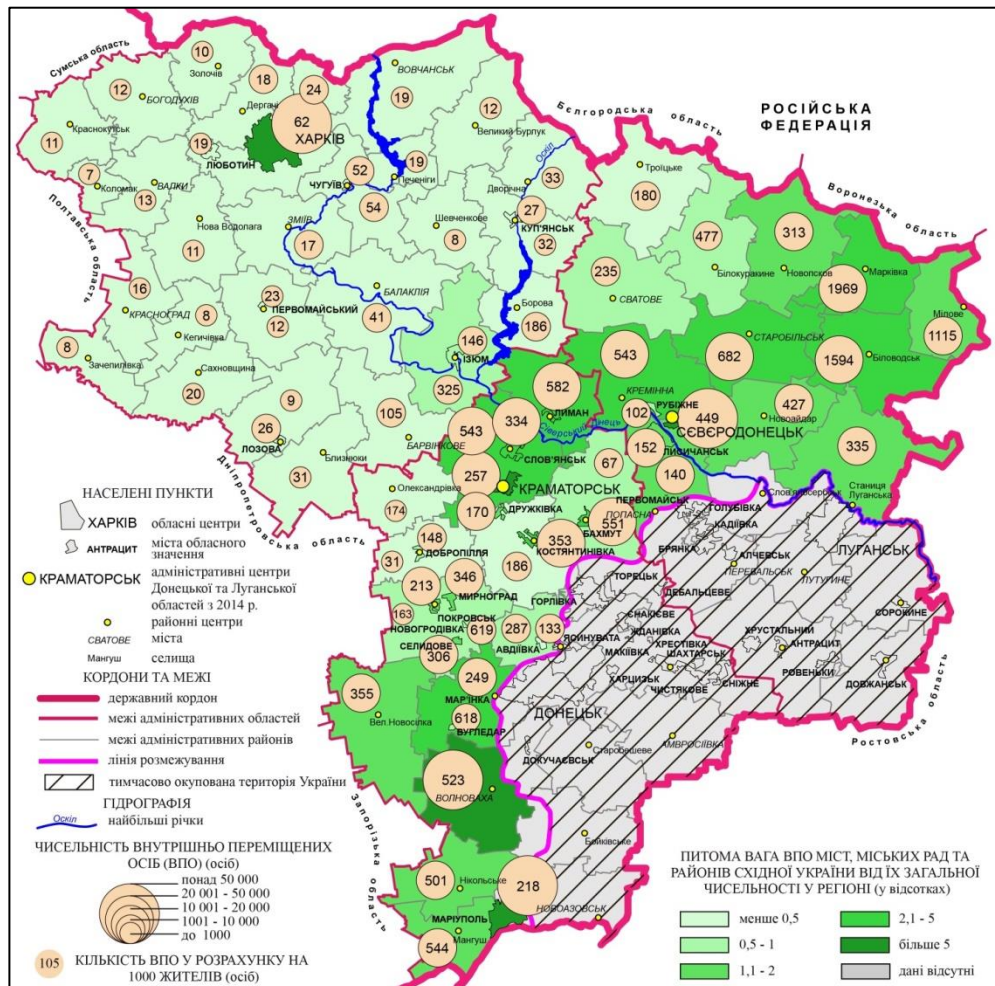


Рис. 3.17 Просторові особливості ВПО у Донецькій, Луганській, Харківській областях станом на 01.01.2019 року

Джерело: [62, с. 34]

З рис. 3.17 можна прослідкувати, що найбільше демографічне навантаження ВПО на місцеве населення спостерігається у Марківському (1969 ВПО на 1000 осіб місцевого населення), Біловодському районі (1594 ВПО), Міловському (1115 ВПО) районах Луганської області. Високе навантаження ВПО на 1000 осіб місцевого населення (понад 500 осіб) і у Донецькій області – м. Бахмут, Лиманській міській раді, м. Новгородівка, Волноваському, Мангушському, Нікольському, Слов'янському районах. Така кількість зареєстрованих ВПО створює надмірне навантаження на локальні ринки праці, соціальну інфраструктуру, державні органи влади та органи місцевого самоврядування. У 2018 році у місцях компактного проживання ВПО мешкало 3109 осіб, 0,33 % від загальної чисельності ВПО в регіоні [62].

Регіональний аналіз розміщення ВПО у прикордонних регіонах Східної України показує, що в усіх регіонах, окрім Луганської області, ВПО обирають для свого розміщення міські населені пункти (рис. 3.18) із розвинутими ринками праці та необхідною інфраструктурою. Серед ВПО Донецької області 69,6 % (374,8 тис. осіб) проживають у міських радах та містах обласного значення, 30,4 % ВПО надали перевагу районам, хоча більшість із них проживає у районних центрах.

У Харківській області 100,8 тис. ВПО проживають у містах (76,6 %), причому 66,8 % усіх ВПО області розмістились у місті Харкові. Протилежна картина спостерігається у Луганській області, де 206,5 тис. осіб (73,6 %) населення проживають у районах. 26,4 % ВПО Луганської області проживають у містах обласного значення: Северодонецьку (18,2 % від загальної чисельності ВПО по області), Лисичанську (6,0 %), Рубіжному (2,0 %).

Найбільш населеним ВПО містом на досліджуваній території є Маріуполь Донецької області, у якому проживає 99 967 ВПО або 18,6 % від їх загальної чисельності в області (рис. 3.19). На сьогодні Маріуполь залишається найбільшим промисловим центром Донбасу, до того ж має розвинуту металургійну промисловість, машинобудування та є центром тяжіння працездатного населення ВПО.



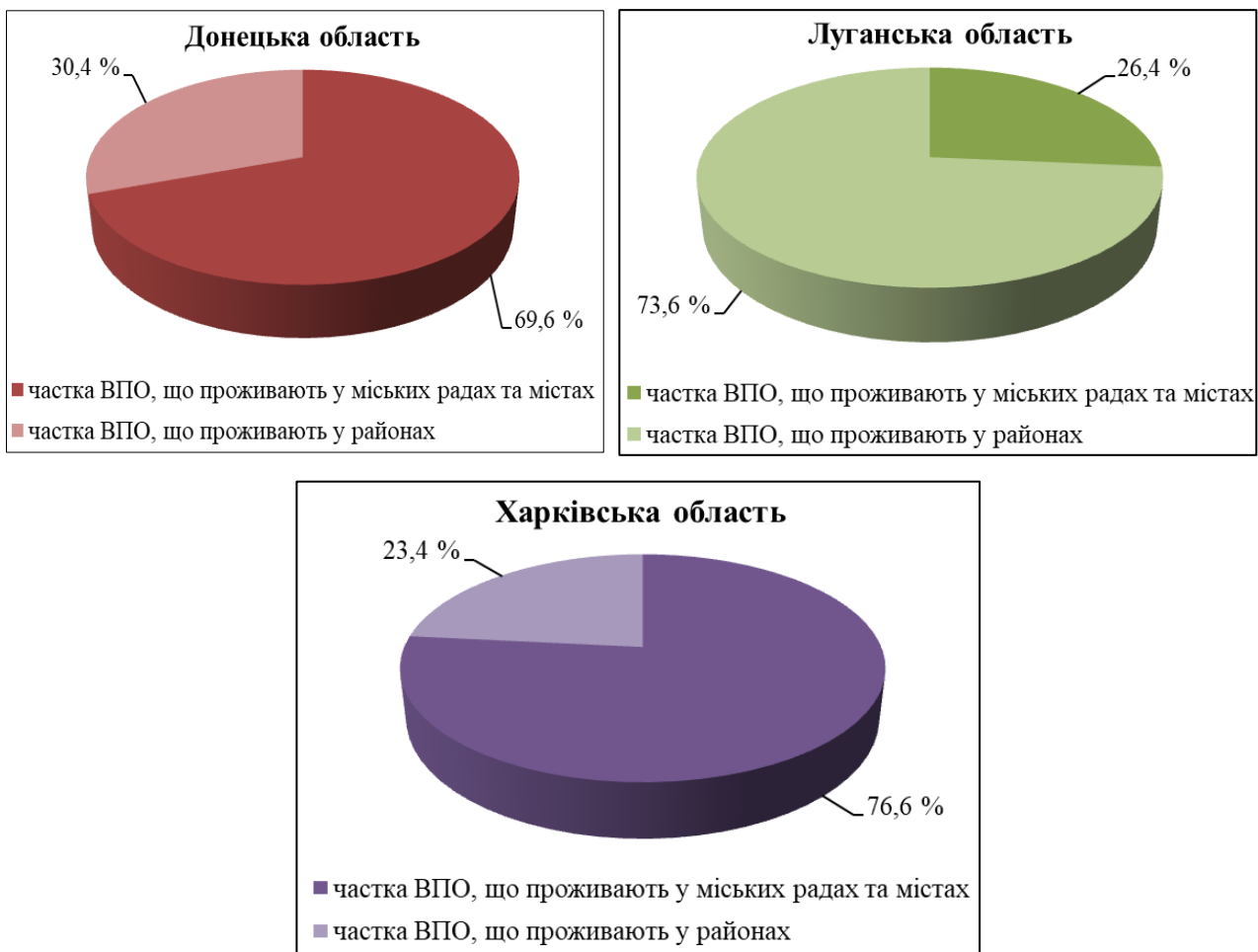


Рис. 3.18 Розподіл ВПО Донецької, Луганської та Харківської областей по міським поселенням та районам

Джерело: обраховано та побудовано автором за даними [25, 71, 163]

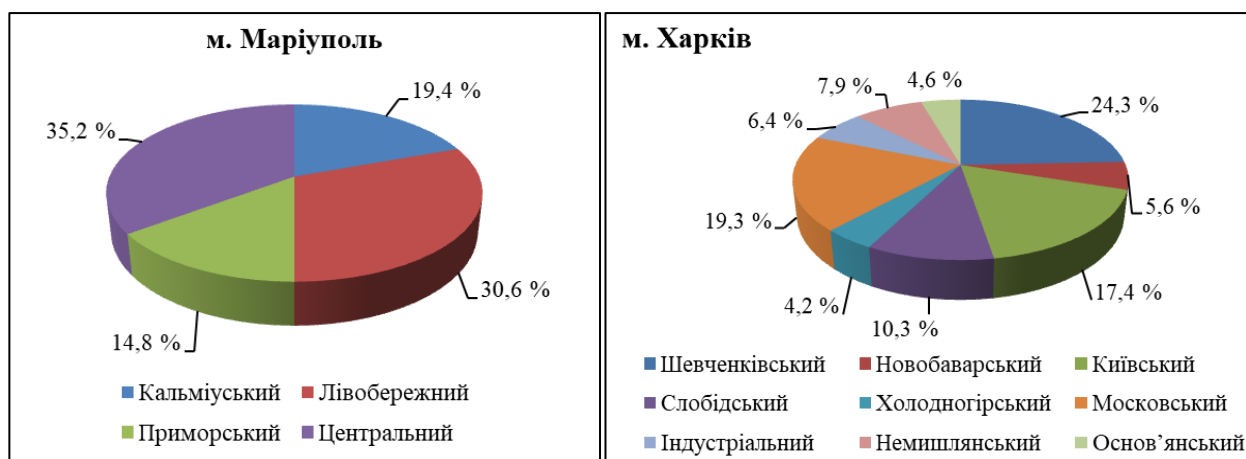


Рис. 3.19 Питома вага ВПО районів м. Маріуполя та Харкова у 2018 р.

Джерело: обраховано та побудовано автором за даними [25, 163]

У Харківській області спостерігається значна нерівномірність розміщення ВПО у бік обласного центру – 66,8 % усіх ВПО проживають у м. Харкові (рис. 3.19). Таке розміщення пояснюється порівняно високим рівнем соціально-економічного розвитку міста, можливістю працевлаштування та професійної самореалізації, доступом до якісних соціальних послуг тощо [229].

На третьому та четвертому місцях за чисельністю ВПО у досліджуваних регіонах Східної України – м. Северодонецьк та Краматорськ як нові адміністративні центри Луганської та Донецької областей. Відповідно висока частка ВПО у даних містах (18,2 % та 8,9 % відповідно) пояснюється їх переміщенням з окупованої території разом з освітніми закладами, медичними установами, банківсько-фінансовим сектором, підприємствами та організаціями і можливістю залишитися працевлаштованими у них (рис. 3.20).

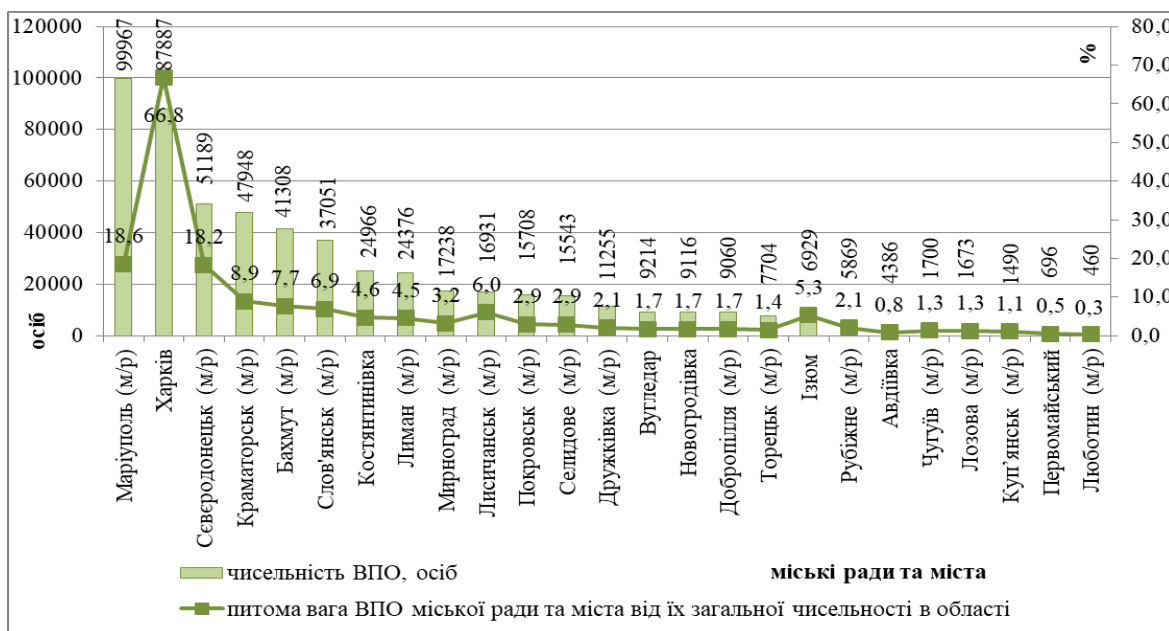


Рис. 3.20 Чисельність ВПО по міських радах та містах прикордонних регіонів Східної України

*Джерело:* обраховано та побудовано автором за даними [25, 71, 163]

Отже, досліджувані області прийняли найбільшу в Україні чисельність ВПО, що пов'язано із орієнтацією внутрішньо переміщених осіб на чинник територіальної близькості, доступністю населених пунктів до тимчасово окупованих територій України, можливостями працевлаштування, доступу до якісного житла, товарів та послуг.

## 3.2 Структурно-демографічні особливості вимушених мігрантів

**3.2.1 Статева структура.** Статева структура внутрішньо переміщених осіб в Україні суттєво відрізняється від статевої структури всього населення України. Хоча в цілому серед населення України переважає жіноче населення над чоловічим (53,9 % – жінки, 46,1 % – чоловіки), різниця між чисельністю жінок та чоловіків серед ВПО досить велика – 60,1 % та 39,9 % відповідно.

Статева структура ВПО станом на 01.01.2019 р. представлена на рис. 3.21. В усіх досліджуваних областях статева структура ВПО повторює загальноукраїнські тренди. У Донецькій області співвідношення чоловіків та жінок – 40,2 % та 59,8 % відповідно, у Луганській області – 39,6 % та 60,4 %, у Харківській області – 43,2 % та 56,8 %.

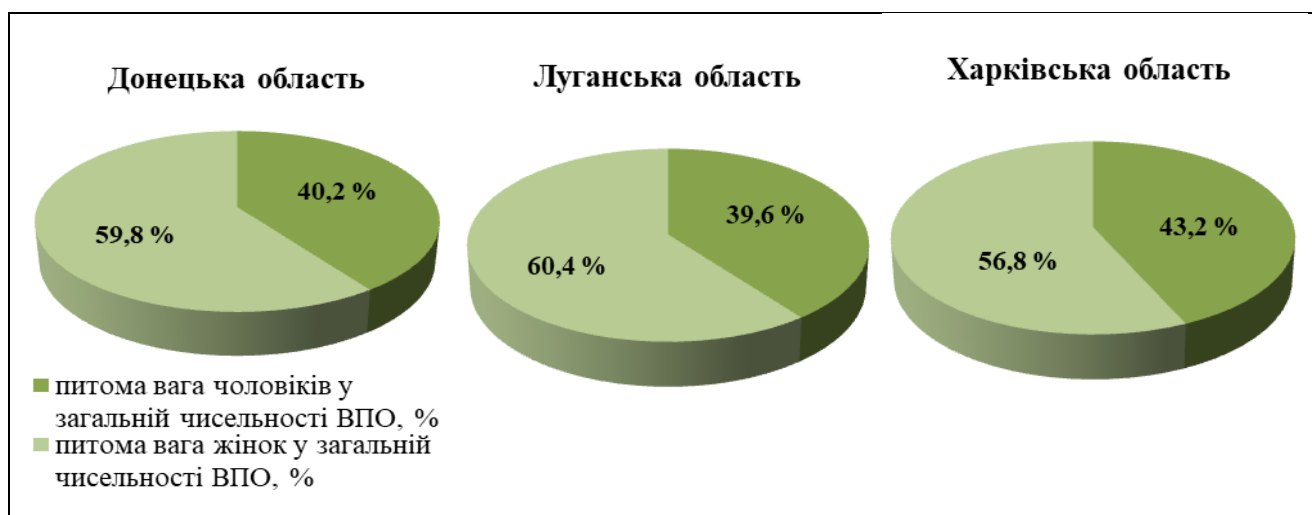


Рис. 3.21 Статевий склад населення Донецької, Луганської та Харківської областей

*Джерело:* побудовано автором за даними [10, 25, 71, 163]

Значна частка жінок серед ВПО пояснюється їх більшою тривалістю життя у порівнянні з чоловіками, а оскільки основною віковою групою ВПО в Україні є пенсіонери, то чисельність жінок збільшується зі збільшенням їх віку. Чоловіче населення переважає серед осіб працездатного віку, які отримали статус ВПО з метою працевлаштування. Крім того, існує група людей, серед якої більшість становлять чоловіки, які переселилися на підконтрольну територію України, але не оформили статус ВПО через небажання витратити

час на оформлення відповідних документів і подальші перевірки. До них належать і чоловіки призовного віку, які побоюються можливої мобілізації та намагаються уникнути призову до лав Збройних сил України, але все ж таки питома вага жінок у віковій структурі ВПО значно більша [116, 64].

В усіх адміністративно-територіальних одиницях прикордонних регіонів Східної України, окрім Барвінківського району Харківської області, у статевій структурі ВПО переважають жінки. У Барвінківському районі на 100 жінок в середньому проживає 118 чоловіків (рис. 3.22). Натомість у Луганській області – більшість районів, у яких на 100 жінок проживає менше 70 чоловіків ВПО. А у Станично-Луганському районі на 100 жінок проживає 57 чоловіків, Біловодському – 59 чоловіків. У містах співвідношення чоловіків до жінок набагато більше, хоча жінки тут також є переважаючою статтю.

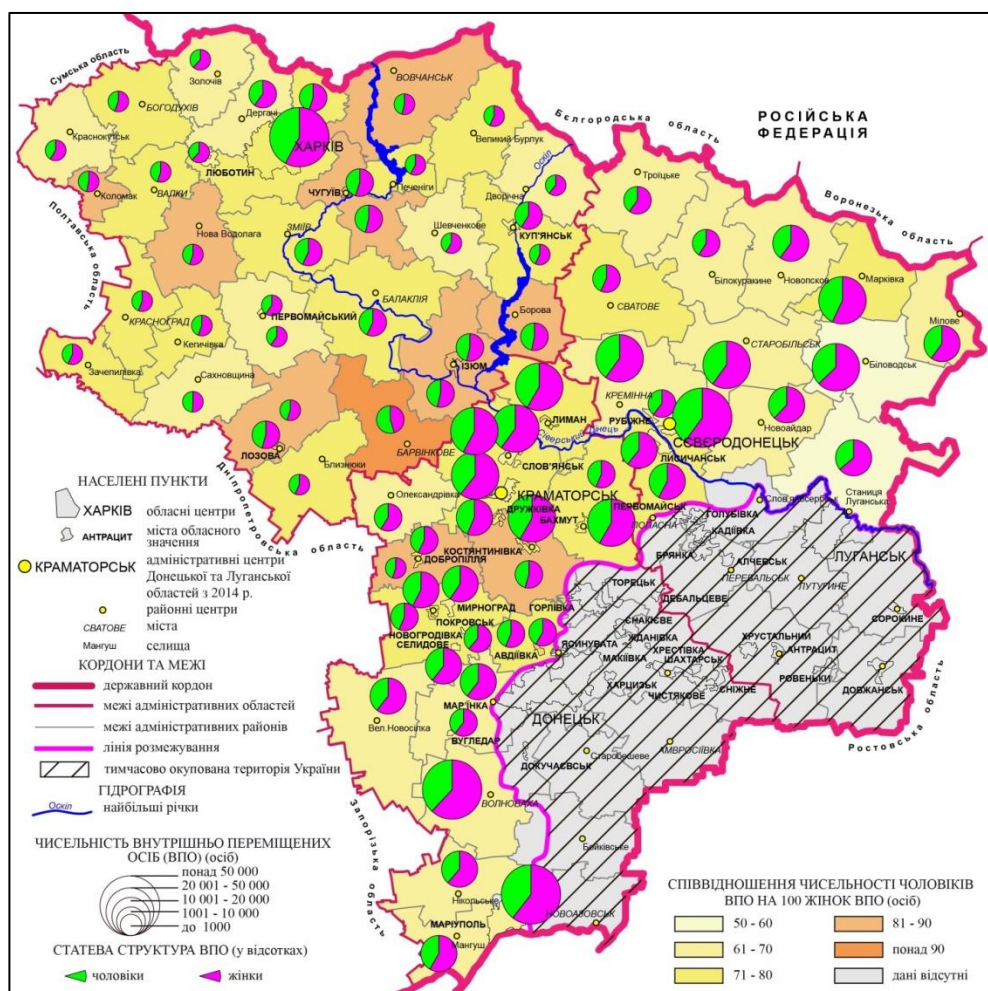


Рис. 3.22 Статеві структура ВПО Донецької, Луганської та Харківської областей станом на 01.01.2019 року

Джерело: побудовано автором за даними [25, 71, 163]

Такий статевий розподіл ВПО обумовлений тим, що чоловіки частіше залишаються на тимчасово окупованій території, доглядають за майном, присадибними ділянками, городами, у той час як жінки більш схильні до переміщення. Крім того, залишаючись на своєму місці проживання, на тимчасово окупованій території України, чоловіки часто вступають до складу органів влади самопроголошених республік, є учасниками воєнних дій на Сході у складі сепаратистських угруповань [80].

**3.2.2 Вікова структура.** Основною віковою групою ВПО прикордонних регіонів Східної України є пенсіонери, хоча останнім часом їх частка зменшується [64]. У Луганській області їх частка становить 77,9 % від загальної чисельності ВПО в регіоні, у Донецькій області – 63,1 %, у Харківській області – 41,9 %. Така висока частка пенсіонерів серед ВПО усіх регіонів України пов'язана із прив'язкою виплати пенсій до статусу ВПО, що значною мірою спотворює реальну статистику щодо чисельності внутрішньо переміщених осіб. Більшість пенсіонерів оформили статус ВПО для того, щоб не залишитись без гарантованих державою пенсій та соціальних виплат, хоча фактично проживають на непідконтрольних Україні територіях і періодично перетинають лінію розмежування для проходження необхідної перевірки та отримання пенсії [225, 62].

На початку 2015 року у Донецькій області проживало 217 552 пенсіонерів з числа ВПО (72,6 %), другою за чисельністю віковою категорією були особи працездатного віку – 15,5 %, третьою – діти (7,6 %), 4,3 % складала особи з інвалідністю (рис. 3.23). Суттєві зміни у віковій структурі ВПО відбулися за 2016 рік, внаслідок чого частка пенсіонерів стрімко скоротилась до 58,9 %, а частка осіб працездатного віку та дітей збільшилась. Такі зміни вікової структури спостерігаються в усіх регіонах Східної України та пов'язані передусім з інституційними чинниками. Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20. 10. 2014 р. № 1706-VII, ВПО можуть бути відсутніми на підконтрольній Україні території не більше 60 днів та зобов'язані періодично проходити фізичну ідентифікацію.

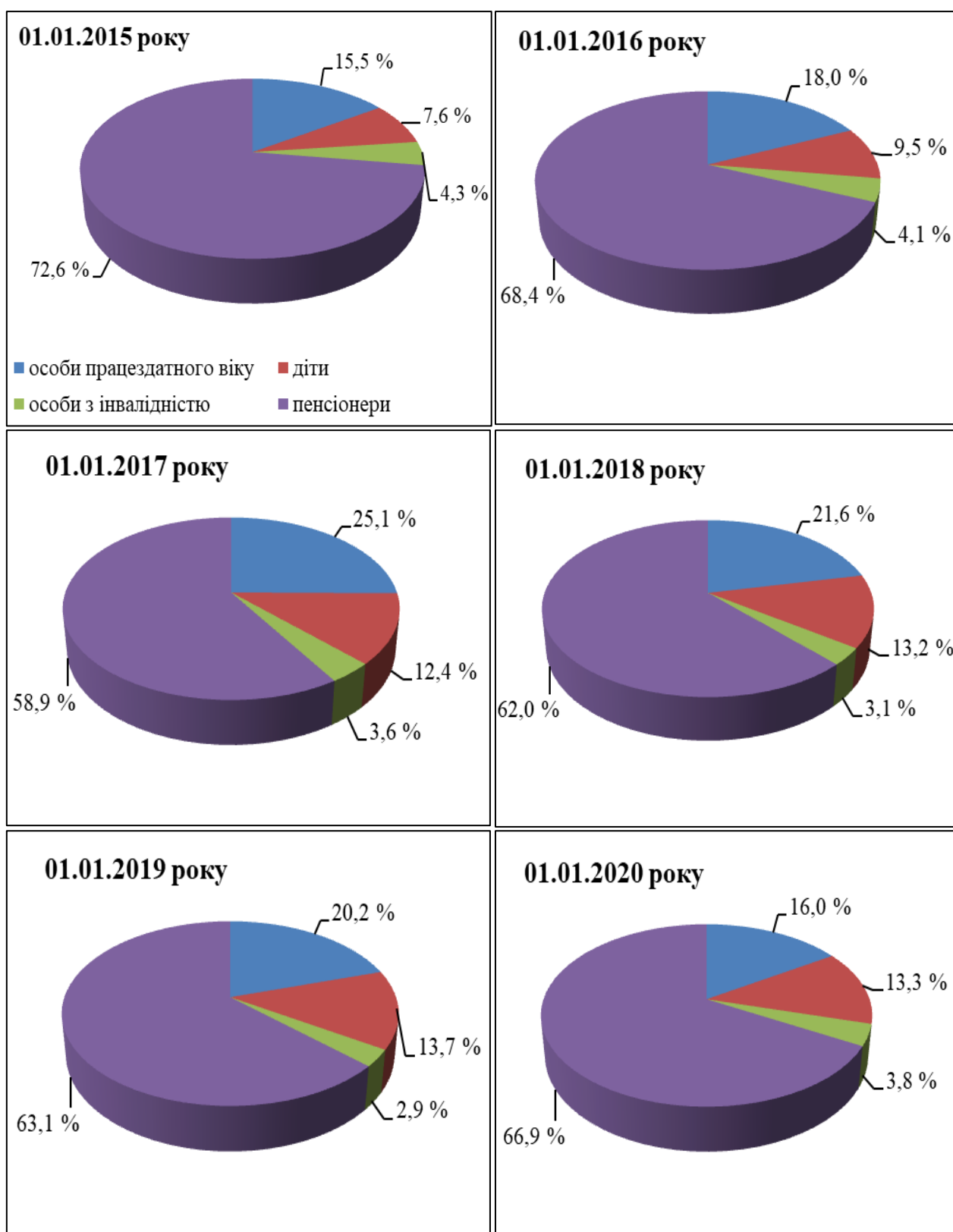


Рис. 3.23 Динаміка вікової структури ВПО Донецької області у 2015–2020 роках

Джерело: обраховано та побудовано автором за даними [25]

З 2017 року частка пенсіонерів з числа ВПО у Донецькій області збільшилась до 66,9 % на початку 2020 року, відтак стрімко зменшується частка осіб працездатного віку.

В Луганській області частка пенсіонерів у віковій структурі населення ВПО становить понад 75 %, що є практично незмінним показником протягом останніх п'яти років (рис. 3.24). Прийняття державою ряду постанов, що регламентують здійснення ВПО соціальних виплат, майже не вплинуло на чисельність ВПО у Луганській області. Лише у 2018 році частка пенсіонерів в області скоротилась до 72,6 %, але у 2019 році дана вікова категорія змогла підтвердити статус ВПО та відповідність необхідним вимогам для отримання гарантованих державою соціальних виплат. За 2018 рік суттєво збільшилась чисельність працездатного населення ВПО, що може бути обумовлено повторним переміщенням ВПО з інших регіонів після неуспішної інтеграції у місцеві громади. Частка дітей ВПО за досліджуваний період практично не змінилась – 8,2 % станом на 01.01.2020 року.

Зовсім інша ситуація спостерігається у віковій структурі ВПО Харківської області. Тут хоча пенсіонери і є переважаючою віковою групою ВПО, їх частка останніми роками стрімко зменшується, відтак зростає частка осіб працездатного віку (рис. 3.25). На початку 2020 року у Харківській області проживає 52 373 пенсіонери з числа ВПО, 43,5 % від загальної чисельності ВПО в регіоні. Другою за чисельністю віковою групою серед ВПО Харківської області є особи працездатного віку – 46182 осіб (38,4 %).

Варто зауважити, що єдиним населеним пунктом прикордонних регіонів Східної України, де пенсіонери не є найчисельнішою віковою групою, є м. Харків. Високий рівень соціально-економічного розвитку міста є суттєвим чинником у розміщенні для працездатного населення із числа ВПО. Саме тому 43,5 % ВПО, що проживають у місті – це особи працездатного віку, що орієнтуються у своєму розміщенні переважно на чинник працевлаштування.



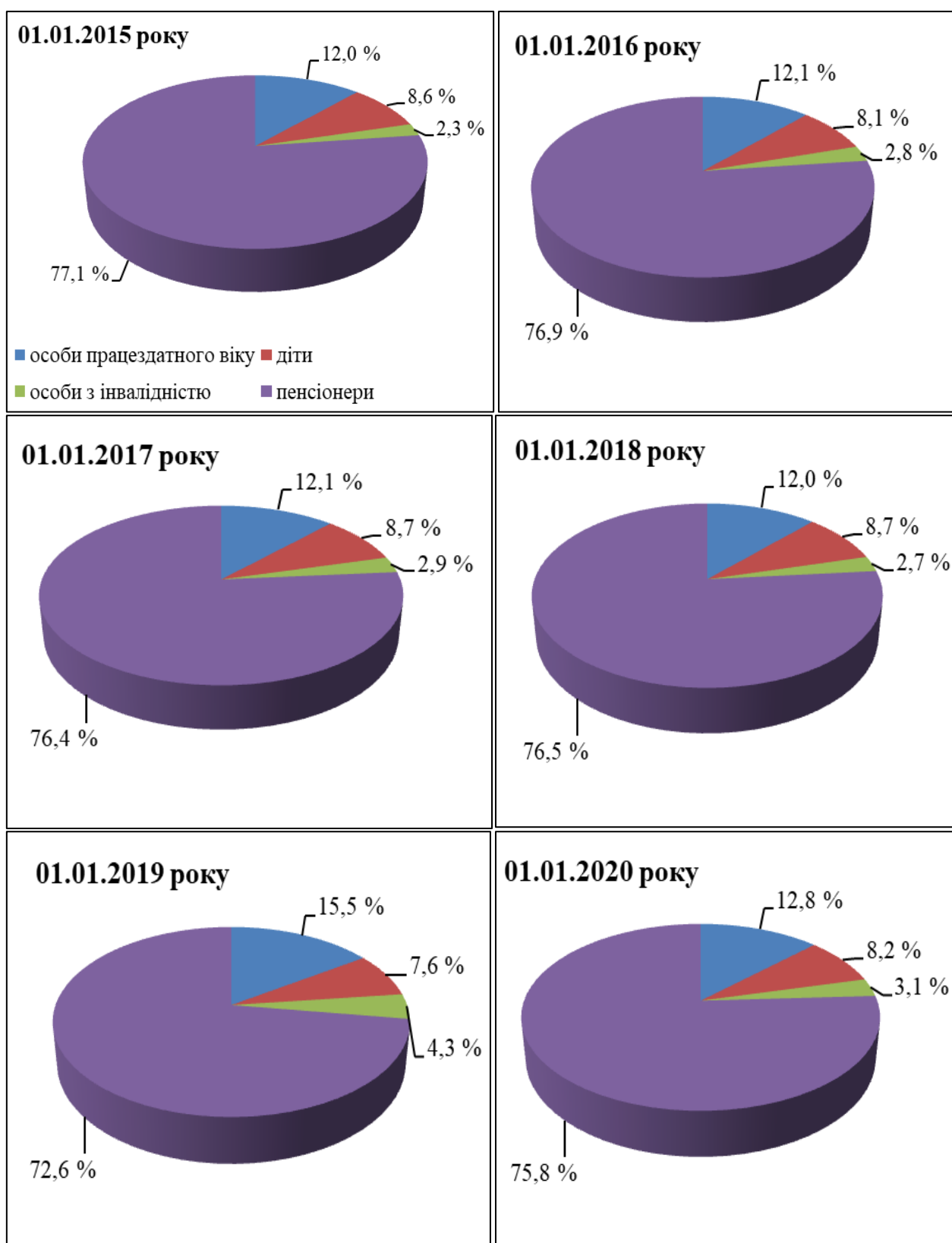


Рис. 3.24 Динаміка вікової структури ВПО Луганської області у 2015–2020 роках

Джерело: обраховано та побудовано автором за даними [71]



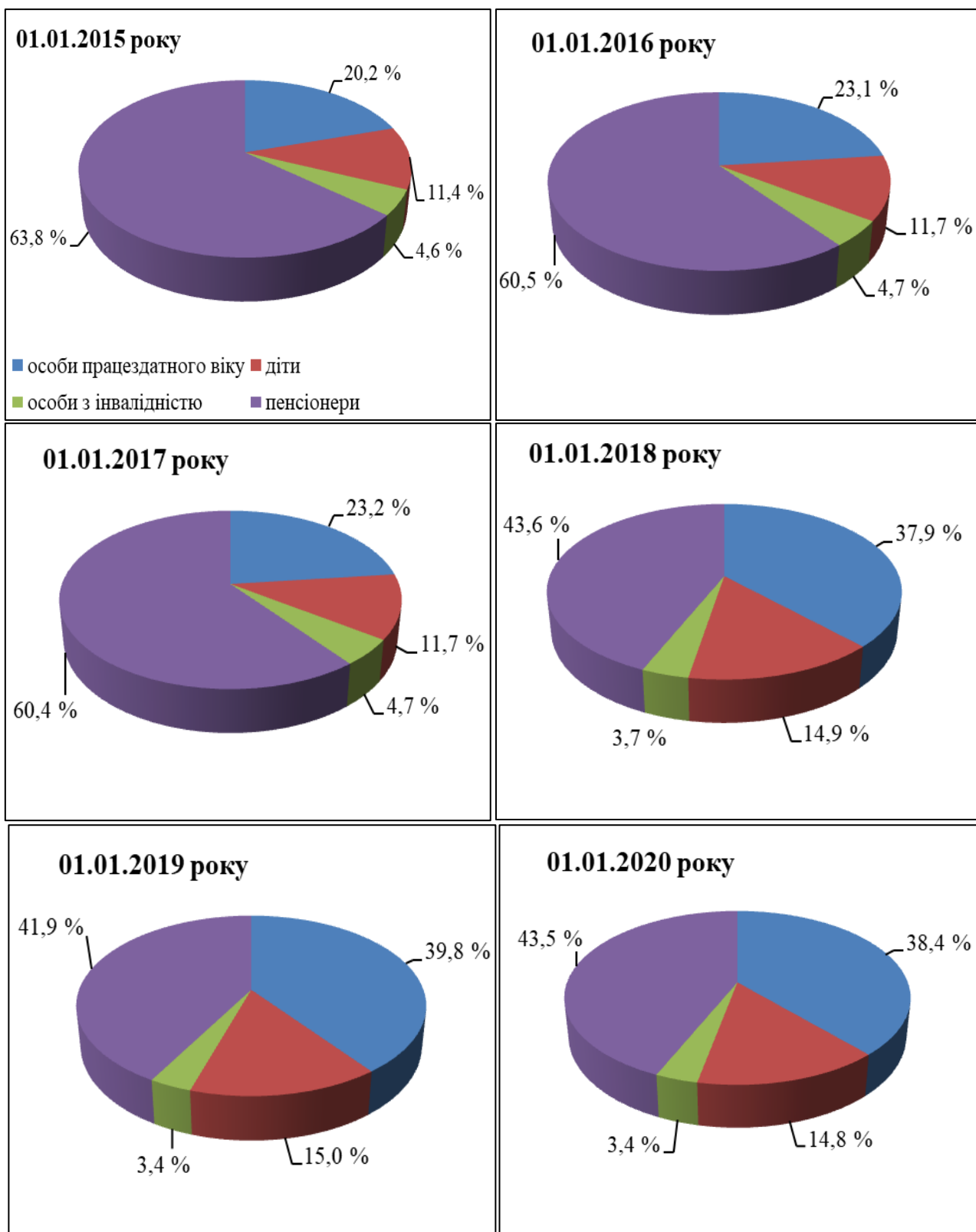


Рис. 3.25 Динаміка вікової структури ВПО Харківської області у 2015–2020 роках

Джерело: побудовано автором за даними [163]

Регіональний аналіз вікової структури ВПО дозволяє виділити певні тенденції: в усіх АТО досліджуваної території, окрім міста Харкова та Ясинуватського району Донецької області, у віковій структурі переважають пенсіонери, питома вага яких зменшується з віддаленістю від зони ОРДЛО. Частка осіб працездатного віку та дітей вища у містах у порівнянні з районами, що пов'язано з можливостями працевлаштування.

Найбільша питома вага пенсіонерів з числа ВПО спостерігається у таких районах та містах Донецької області: Костянтинівському (84,8 %), Слов'янському (81,1 %), Нікольському (79,4 %), м. Бахмуті (77,5 %), Покровському (72,9 %) та ін. (рис. 3.26). Дані райони є територіально зручними, мають хорошу транспортну доступність до тимчасово непідконтрольних Україні територій, забезпечені необхідною інфраструктурою [38, с. 77].

У містах обласного значення, міських радах та районах, що мають промислову спеціалізацію, пенсіонери хоча і становлять переважну більшість у віковій структурі, спостерігається висока частка населення працездатного віку. Найбільша частка осіб працездатного віку серед ВПО Ясинуватського району – вони зайняті переважно у сільському господарстві. Також висока частка осіб працездатного віку у віковій структурі ВПО спостерігається у м. Авдіївка (33,2 %), Торецьк (28,4 %), Добропільському (26,8 %), Бахмутському районах та містах Краматорськ (25,9 %), Маріуполь (25,6 %).

Подібна ситуація спостерігається і у Луганській області. Регіони з найвищою питоною вагою пенсіонерів у віковій структурі ВПО – Марківський (86,9 %), Кремінський (83,4 %), Міловський (83,1 %), Біловодський (82,2 %), Новопсковський (73,2 %), Станично-Луганський (72,5 %), Білокуракинський (70,1 %). У даних районах чисельність дітей серед ВПО практично дорівнює або перевищує чисельність населення працездатного віку. Найвища питома вага осіб працездатного віку у Троїцькому районі – 26,3 %, де працює чотири великих промислових підприємства харчової промисловості та з ремонту сільськогосподарської техніки, і містах обласного значення: Северодонецьку (21,9 %), Лисичанську (21,2 %), Рубіжному (22,7 %).

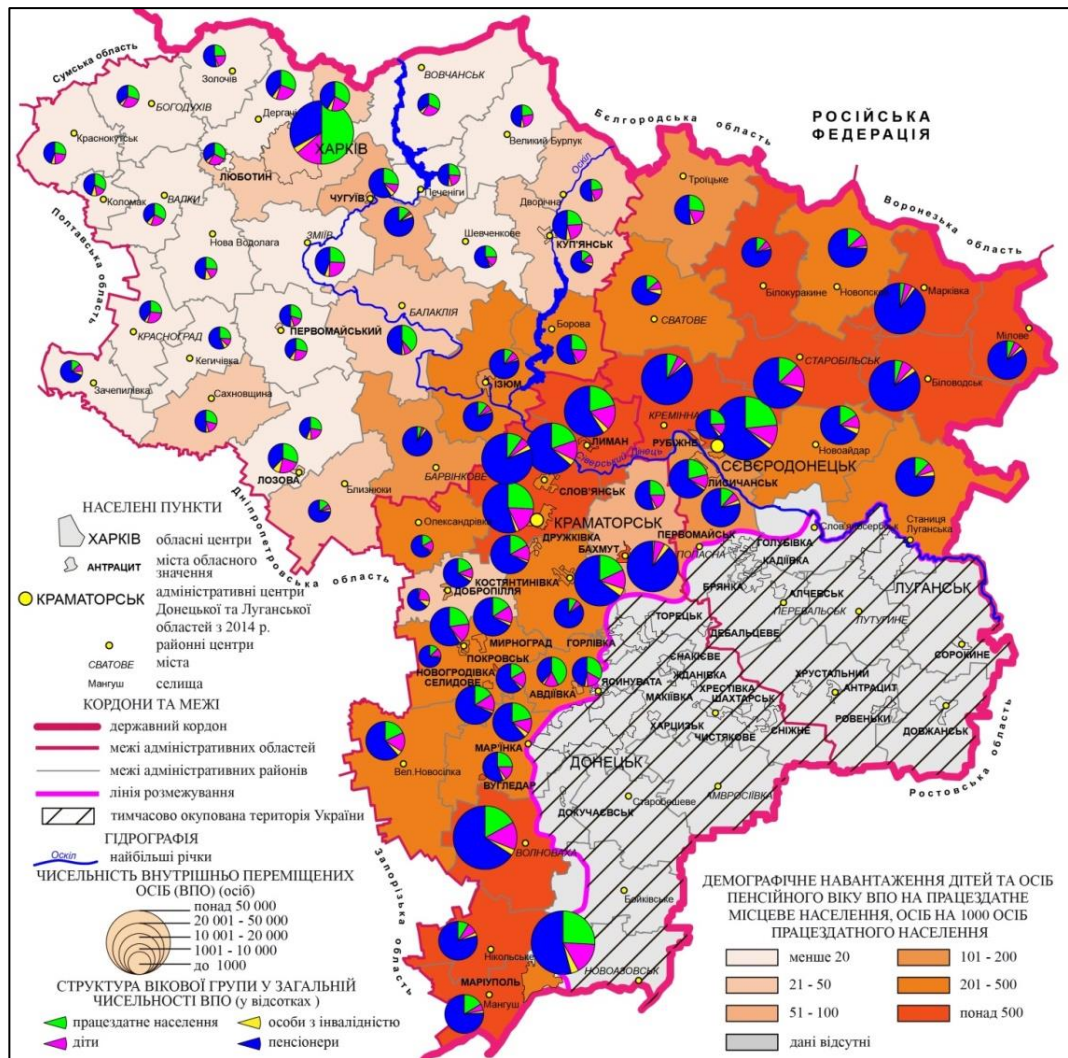


Рис. 3.26 Вікова структура ВПО Донецької, Луганської, Харківської областей станом на 01.01.2019 року

Джерело: [62, с. 35]

У Харківській області найвища частка пенсіонерів серед ВПО спостерігається у таких районах: Барвінківському (89,3 %), Чугуївському (81,3 %), Ізюмському (80,0 %), м. Ізюм (79,4 %), Близнюківському (74,8 %). Висока частка пенсіонерів у Барвінківському та Близнюківському районах обумовлена не стільки привабливістю їх для пенсіонерів, стільки непривабливістю для працездатного населення [98]. Працездатне населення ВПО обирають, переважно, міста обласного значення та райони, які мають розвинутий локальний ринок праці та потребу у робочій силі: м. Харків (48,8 %), Балаклійський (38,7 %), Харківський (34,4 %) райони, м. Люботин (33,5 %), Коломацький (32,7 %), Валківський (32,6 %), Вовчанський (32,5 %),

Дергачівський (30,8 %), Первомайський (30,3 %), Богодухівський (30,0 %) райони.

Висока частка пенсіонерів у віковій структурі населення ВПО досліджуваних регіонів призводить до надмірного демографічного навантаження пенсіонерів та дітей з числа ВПО на місцеве працездатне населення [62].

**3.2.3 Структурні та просторові аспекти зайнятості.** Спонтанний територіальний перерозподіл населення всередині країни на фоні складної соціально-економічної ситуації істотно вплинув на ринок праці. З одного боку, внутрішньо переміщені особи зайняли вакантні посади, часто непрестижні для місцевого населення, а з іншого боку, працездатне населення ВПО, маючи високий інтелектуальний потенціал, створили конкуренцію за робочі місця [211].

За даними обласних центрів зайнятості досліджуваних областей, серед ВПО працездатного віку, які знаходяться на обліку Державної служби зайнятості України, переважає жіноче населення. По-перше, жінки більше підготовлені до соціальної відповідальності, оскільки мають забезпечувати не лише себе, але й дітей. По-друге, внаслідок військових дій на тимчасово окупованій території припинили свою роботу багато підприємств та організацій сфери послуг, у якій були зайняті переважно жінки, тому у першу чергу саме вони втратили роботу. По-третє, більшість чоловіків, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, вступають до складу структур самопроголошених республік, стають учасниками воєнних дій на Сході у складі сепаратистських угруповань, коли їхні дружини переїзять на підконтрольні українській владі території для отримання соціальної допомоги та статусу ВПО [80, с. 93].

Внутрішньо переміщені особи мають високий кваліфікаційний та освітній рівень, тому з легкістю можуть конкурувати з місцевим населенням за технологічні робочі місця [69]. За даними державної служби зайнятості, серед ВПО, які звертаються до них за послугами, більшість (64 %) – це особи з

вищою освітою, 22% – особи з професійно-технічною, 14% – з середньою освітою. Серед безробітних осіб ВПО, 45 % – особи з вищою освітою, 35 % – з професійно-технічною освітою, 20 % – з середньою освітою. На високий професійний рівень внутрішньо переміщених осіб вказує і професійна структура: 57 % ВПО – фахівці, 30% – професіонали, службовці, особи з робітничими професіями і тільки 11% – особи без професійної підготовки. Крім того, перевагами використання людського потенціалу працездатного населення ВПО є їх більш молодий віковий склад у порівнянні з усім населенням України. Середній вік переселенців майже на 10 років менше, ніж постійного населення [19; 38, с. 24–25].

Розглянемо детальніше структуру зайнятості ВПО прикордонних регіонів Східної України. Станом на 01.01.2018 року на обліку у Донецькому обласному центрі зайнятості стояло 3896 осіб, 86,3 % з яких (3130 осіб) мали статус безробітного. За 2018 рік Державною службою зайнятості працевлаштовано 39,8 % (1553 особи) від загальної чисельності облікованих ВПО.

Структура зайнятості ВПО Донецької області виглядає таким чином: переважна більшість працевлаштованих (25,8 %) зайнята в оптовій та роздрібній торгівлі (переважно жінки) та ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів (переважно чоловіки). 16,7 % ВПО зайнято у переробній промисловості, що відповідає промисловій спеціалізації Донбасу. Питома вага зайнятих у інших видах економічної діяльності представлена на рис. 3.27.

У 2018 році на обліку Луганського обласного центру зайнятості перебувало 1330 осіб з числа ВПО, з яких – 91,0 – переселенці з Луганської області, 8,6 % – з Донецької, 0,4 % – з Автономної Республіки Крим. З них 1077 осіб (81,0 %) – мали статус безробітного та протягом 2018 року були працевлаштовані. Працевлаштування ВПО за видами економічної діяльності Луганської області має таку структуру: 22,1 % працевлаштованих ВПО зайняті в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів; 16,4 % – у сільському, лісовому та рибному господарстві; 11,2 % – у державному управлінні й обороні; соціальному страхуванні тощо (рис. 3.28).



Рис. 3.27 Структура зайнятості внутрішньо переміщених осіб Донецької області за видами економічної діяльності станом на 01.01.2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними додатка Н, табл. Н.1



Рис. 3.28 Структура зайнятості внутрішньо переміщених осіб Луганської області за видами економічної діяльності станом на 01.01.2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними додатка Н, табл. Н.1

У Харківській області отримували послуги Державної служби зайнятості 1769 осіб з числа ВПО, з них 55,2 % – переселенці з Донецької області, 42,8 % – 2,0 % – з АР Крим та м. Севастополь. Всього Харківським обласним центром зайнятості працевлаштовано 511 ВПО. Більшість переселенців зайняті у сфері обслуговування – оптовій та роздрібній торгівлі; ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів – 26,4 %. У переробній промисловості зайнято 15,5 % ВПО, у сільському господарстві – 7,4 %. 5,7 % працевлаштованих ВПО працює у сфері освіти, 5,5 % – у тимчасовому розміщуванні й організації харчування [166] (рис. 3.29).



Рис. 3.29 Структура зайнятості внутрішньо переміщених осіб Харківської області за видами економічної діяльності станом на 01.01.2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними додатка Н, табл. Н.1

Чисельність ВПО, які звертаються за послугами до Державного центру зайнятості, дуже мала порівняно з їх загальною чисельністю і зменшується з кожним роком. Більшість внутрішньо переміщених осіб шукали роботу самостійно. У розрахунку на 1000 осіб ВПО у 2018 році до Донецького



обласного центру зайнятості звернулось 7 осіб, Луганського обласного центру зайнятості – 5 осіб, Харківського обласного центру зайнятості – 2 особи.

Чисельність ВПО, які звертаються до міських центрів зайнятості, набагато вища за тих, що перебувають на обліку у районних центрах, що обумовлено більшими шансами на успішне працевлаштування, наявністю вакантних посад у різних видах економічної діяльності. Відтак найбільше ВПО, які отримували послуги Державної служби зайнятості у кількісному вимірі спостерігається у м. Харків (1011 осіб), Маріуполь (918 осіб), Краматорськ (371 особа), Слов'янськ (321 особа), Костянтинівка (207 осіб), Бахмут (184 особи), Сєвєродонецьк (186 осіб) та ін. (рис. 3.30)

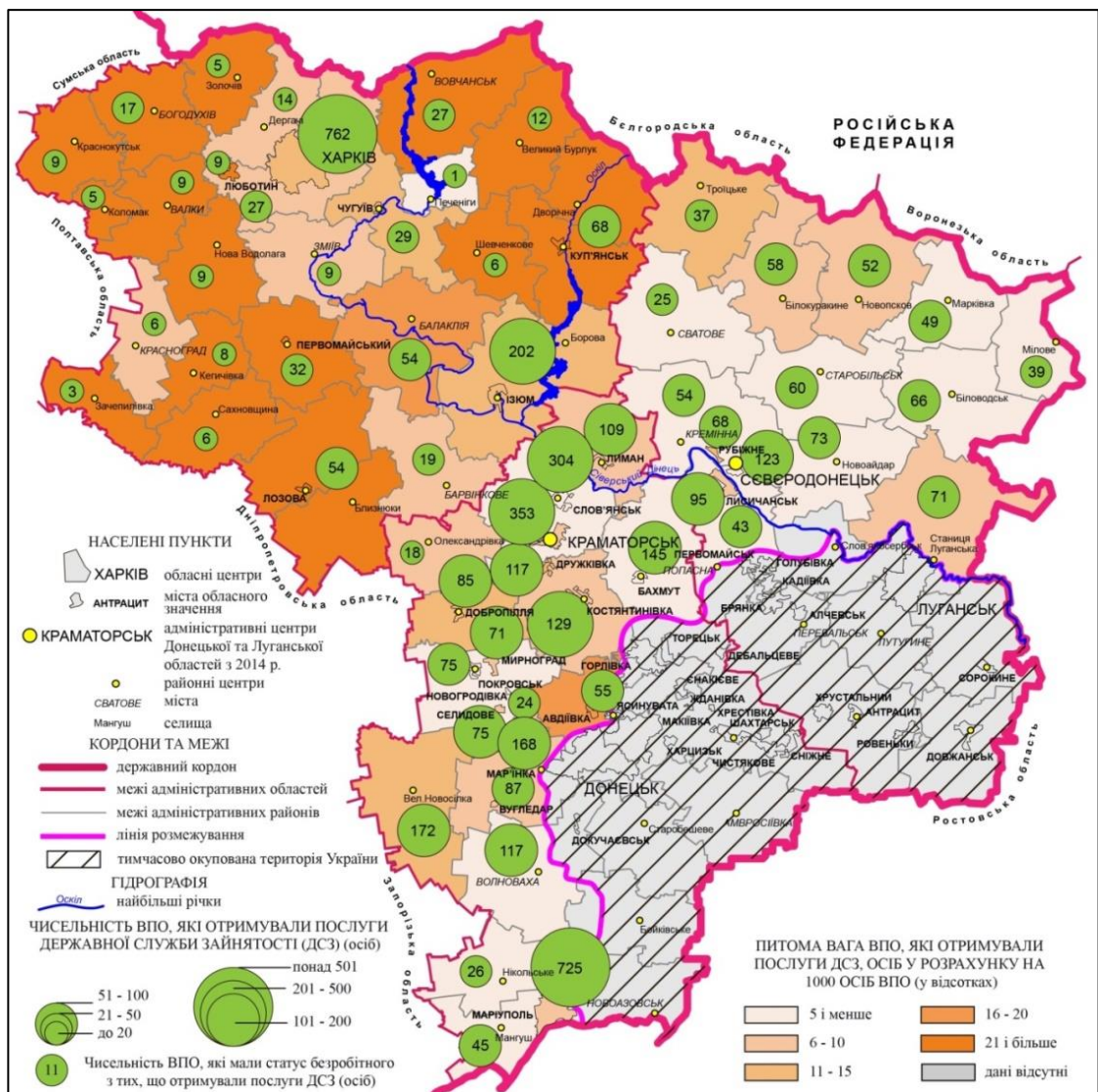


Рис. 3.30 Просторові особливості ВПО, що отримували послуги Державної служби зайнятості у 2018 році

Джерело: побудовано автором за даними додатка Н, табл. Н.2



У невеликих районах та районних центрах, де чисельність ВПО порівняно незначна, спостерігається вища питома вага ВПО, які отримували послуги Державної служби зайнятості від загальної чисельності ВПО, відповідно і більший відсоток працевлаштованих (понад 20 осіб на 1000 ВПО). До таких районів відносяться периферійні райони Харківської області: Богодухівський, Валківський, Великобурлуцький, Вовчанський, Золочівський, Кегичівський, Коломацький, Краснокутський, Первомайський, Шевченківський та інші.

Зміна зайнятості ВПО обумовлює необхідність повторного звернення до регіональних підрозділів Державного центру зайнятості України. У 2018 році найвища частка осіб, які звернулись до районних центрів зайнятості, у порівнянні з тими особами, які перебували на обліку у Державному центрі зайнятості України, спостерігалась у таких районах: Нововодолазькому, Красноградському, Зачепилівському, Печенізькому Харківської області. У 2018 році у Донецькій, Луганській та Харківській областях працевлаштовано переселенців більше, ніж мали статус безробітного з тих, що звернулись до Державного центру зайнятості у 2018 році (додаток П, табл. П.2).

У структурі працевлаштованих регіональними центрами зайнятості ВПО кожної з досліджуваних областей є певні тенденції. У Донецькій та Луганській областях серед працевлаштованих переважають жителі даних областей. Наприклад, у Донецькій області 92,8 % – переселенці з Донецької області, 6,9 % – з Луганської, 0,3 % – з АРК. Така ж ситуація спостерігається і у Луганській області, де більшість (89,5 %) – переселенці з Луганської області, 9,9 % – ВПО з Донецької області, 0,6 % – ВПО з АРК (додаток П, табл. П.3).

Через затяжність конфлікту, його активізацію у певні періоди часу, близькість підконтрольних Україні територій до зони бойових дій, внутрішньо переміщені особи з АРК практично ігнорують Донецьку та Луганську області. У структурі працевлаштованих у Харківській області 57,6 % – ВПО з Донецької області, 40,7 % – ВПО з Луганської області, 1,7 % – з АРК.

Більшість переселенців, які звернулись до Державної служби зайнятості та працевлаштованих у 2018 році, мали статус безробітних. Лише у

Краснокутському та Сахновщинському районах Харківської області безробітних з числа працевлаштованих у 2018 році – менше 50 %. Натомість стовідсоткова зайнятість безробітних з числа ВПО спостерігається у Троїцькому районі Луганської області, а також у деяких районах Харківщини: Балаклійському, Великобурлуцькому, Зачепилівському, Кегичівському, Коломацькому, Нововодолазькому, Первомайському, Печенізькому.

Отже, важливою проблемою визначення реального стану зайнятості ВПО є те, що більшість працездатного населення з числа ВПО самостійно працевлаштовується, не звертаючись до Державної служби зайнятості України. Це спотворює структуру зайнятості ВПО, про яку ми можемо робити висновки, лише оперуючи даними центрів зайнятості. В усіх досліджуваних регіонах Східної України більшість працездатного населення ВПО зайнято у сфері послуг, переважно в торгівлі. Високий професійно-кваліфікаційний та освітній рівень ВПО дозволяє їм успішно конкурувати з місцевим населенням за високотехнологічні робочі місця, що, з одного боку, створює навантаження на ринок праці, а з іншого боку, виступає рушійною силою соціально-економічного розвитку громад за рахунок людського потенціалу ВПО.

### **3.3 Особливості інтеграції внутрішньо переміщених осіб до приймаючих громад**

**3.3.1 Виявлення проблем ВПО за допомогою анкетування.** З метою комплексного дослідження ситуації з внутрішньо переміщеними особами у прикордонних регіонах Східної України нами проведено опитування (додаток Р), у якому взяли участь 207 ВПО. Така кількість респондентів дає 85 % ймовірність та достовірність вибірки із похибкою 5 %.

Опитані ВПО за статтю розподілились наступним чином: 55,1 % – жінки, 44,9 % – чоловіки. За віком переважають особи від 41 до 50 років (24,6 %), тобто населення працездатного віку. Більшість опитаних респондентів – переселенці з Донецької області (56 %), ВПО з Луганської області становлять

44 % опитаних. Більшість опитаних ВПО вважають рідною мовою російську (72 %), що пояснюється історичними особливостями розвитку території Донбасу, поширенням російської мови у великих промислових містах.

Як зазначалось раніше, внутрішньо переміщені особи мають достатньо високий рівень освіти, а відтак володіють значним людським потенціалом. Це підтверджують і результати проведеного опитування: 17,4 % ВПО мають неповну вищу освіту, 36,2 % – повну вищу; 3,4 % ВПО мають не одну вищу освіту; 3,4 % мають науковий ступінь. За сімейним станом більшість опитаних вимушених мігрантів одружені / заміжні (46,6 %).

В результаті вимушених міграцій відбулися зміни і у структурі зайнятості. До переміщення більшість ВПО працювало за наймом, були підприємцями, власниками фірми чи роботодавцями, займалися індивідуально-трудовою діяльністю. Незначна частина теперішніх ВПО були безробітними та знаходились у пошуках роботи. В результаті переміщення більшість ВПО працюють за наймом (46,8 %). Однак суттєво збільшилась частка безробітних (до 7,8 %), непрацюючих (12,1 %) та працюючих (7,8 %) пенсіонерів.

На рис. 3.31 та 3.32 можна прослідкувати зміну зайнятості ВПО у результаті переміщення. До переміщення більшість опитаних ВПО працювало у переробній, добувній промисловості та розробленні кар'єрів (17,3 %); торгівлі, громадському харчуванні, побутовому обслуговуванні та ЖКГ (11,3 %); освіті, професійній, науковій та технічній діяльності – 9,4 %. В результаті переміщення зросла частка зайнятих у торгівлі, громадському харчуванні, побутовому обслуговуванні та ЖКГ (до 13,3 %), освіті професійній, науковій та технічній діяльності (до 11,8 %), переробній промисловості (до 11,8 %) тощо.

Наймасовіша вимушена міграція населення відбулась у 2014 році, тобто в перший рік воєнного конфлікту, що і підтверджують результати опитування. Серед опитаних 55,1 % – ВПО, які перемістились з тимчасово окупованої території у 2014 році, 15,9 % – у 2015 році, 21,3 % – у 2016 році. У наступні роки вимушена міграція була не такою масштабною.



Рис. 3.31 Структура зайнятості ВПО до вимушеної міграції  
*Джерело:* побудовано автором за результатами опитування



Рис. 3.32 Структура зайнятості ВПО після вимушеної міграції  
*Джерело:* побудовано автором за результатами опитування

Переселенці зазначають, що основними причинами їх переміщення стали загроза власній безпеці, життю та здоров'ю, а також втрата роботи (табл. 3.4.). Більшість опитаних (41,7 %) зазначили, що вони не мають і ніколи не мали статусу ВПО. 41,3 % переселенців мають статус ВПО зараз, 17 % відповіли, що такий статус вони раніше мали.

Таблиця 3.4

## Приводи до вимушеної міграції, % до тих, хто відповів

Які приводи були вирішальними для прийняття Вами рішення про переміщення? (оберіть до 3-х варіантів)			
Варіанти відповіді	Ранг	Частота	% до всіх
загроза власній безпеці, життю та здоров'ю;	1	164	61,4
втрата роботи;	2	94	46,5
загроза безпеці, життю та здоров'ю рідних та близьких;	3	81	40,1
повне або часткове руйнування житла та іншого майна;	4	76	37,6
політика самопроголошеної влади;	5	60	29,7
необхідність отримання статусу ВПО;	6	50	24,8
політика самопроголошеної влади.	7	38	18,8

*Джерело:* складено автором за результатами опитування

В результаті переміщення ВПО зіткнулися з низкою проблем, які вони вирішували самотійно, за допомогою родичів та знайомих або ж за підтримки волонтерів, громадських організацій, регіональних та державних органів влади. Найбільш хвилюючими проблемами ВПО у перший час після переміщення були проблема пошуку житла, нестачі засобів для існування, проблема працевлаштування, індивідуальні психологічні проблеми, відновлення та оформлення документів, доступу до адміністративних послуг та ін. (табл. 3.5). 53,5 % респондентів зазначили, що на даний момент проблеми, з якими вони зіткнулись в результаті переміщення, частково вирішені, 18,4 % – повністю вирішені; 24,2 % – не вирішені. Тож головними проблемами, які турбують ВПО на даний момент, залишаються проблема пошуку житла (актуальна для 44,2 % ВПО); нестачі засобів для існування (33,2 %); доступу до медицини, надання кваліфікованої допомоги особам з інвалідністю (22,6 %); працевлаштування (21,6 %) та інші (таблиця 3.6.). Отже, розглянемо детальніше проблеми ВПО, які ми розділили на три групи: соціально-економічні, інституційно-правові, соціально-психологічні.

Таблиця 3.5

## Проблеми, з якими зіткнулись ВПО у результаті переміщення

З якими проблемами Ви стикалися при вимушеному переміщенні? (оберіть до 3-х варіантів)			
Варіанти відповіді	Ранг	Частота	% до всіх
проблема пошуку житла;	1	116	56,3
працевлаштування;	2	96	46,6
нестача засобів для існування;	3	80	40,1
індивідуальні психологічні проблеми	4	64	31,4
відновлення та оформлення документів, доступу до адміністративних послуг;	5	61	29,6
доступу до медицини, надання кваліфікованої допомоги особам з інвалідністю;	6	58	28,2
обмеженої свободи пересування на тимчасово окуповані території;	7	55	26,7
призупинення соціальних виплат;	8	42	20,4
доступу дітей до освіти;	9	40	19,4
проблема дискримінації з боку місцевого населення, роботодавців;	10	36	17,5
обмеження виборчих прав;	11	23	11,2
інші проблеми.	12	15	7,3

*Джерело:* складено автором за результатами опитування

Таблиця 3.6

## Проблеми, які хвилюють вимушених мігрантів у даний час

З якими проблемами Ви стикалися при вимушеному переміщенні? (оберіть до 3-х варіантів)			
Варіанти відповіді	Ранг	Частота	% до всіх
проблема пошуку житла;	1	88	44,2
нестачі засобів для існування;	2	66	33,2
доступу до медицини, надання кваліфікованої допомоги особам з інвалідністю;	3	45	22,6
працевлаштування;	4	43	21,6
обмеженої свободи пересування на тимчасово окуповані території;	5	35	17,0
доступу дітей до освіти;	6	33	16,6
відновлення та оформлення документів, доступу до адміністративних послуг;	7	29	14,6
індивідуальні психологічні проблеми	8	22	11,1
проблема дискримінації з боку місцевого населення, роботодавців;	9	21	10,6
обмеження виборчих прав;	10	19	9,5
призупинення соціальних виплат;	11	15	7,5
інші проблеми.	12	16	8,0

*Джерело:* складено автором за результатами опитування

*Соціально-економічні проблеми ВПО. Житлова проблема.* За результатами опитування для 56,3 % респондентів серед ВПО найбільш хвилюючою проблемою в результаті їх переміщення стала відсутність власного житла у місці переміщення та необхідність його оренди. Більшість опитаних респондентів вказали, що до переміщення вони мали власну квартиру або приватний будинок, а причиною переміщення стала повна або часткова руйнація власного житла. У деяких випадках знайти власне житло було вкрай важко, оскільки не було коштів на оренду чи придбання та відчувалось негативне ставлення власників житла до ВПО через їх статус.

Вимушені мігранти, які не змогли знайти орендоване та власне житло, а також, маючи переконання, що їх переміщення це короткочасне явище і тимчасова потреба, проживали у місцях компактного проживання. Державні та регіональні органи влади надавали допомогу у розміщенні ВПО – в оздоровчих таборах, санаторіях, базах відпочинку, підпорядкованих місцевій владі установах, які мало придатні для постійного проживання. Проте використання даних закладів за призначенням створювало необхідність переселення ВПО у літній період, а у зимовий період часто не було опалення [68].

За підтримки німецького уряду у трьох областях України, у тому числі і в Харківській, були створені транзитні містечка модульного типу, які призначені для тимчасового проживання ВПО терміном до 3-х років і загальною місткістю до 400 осіб. Проте, на сьогодні термін експлуатації таких містечок вичерпаний [68]. Проблемним питанням для ВПО залишаються неналежні умови проживання осіб з інвалідністю, які не мають змоги самостійно знайти житло [1, 225].

Проблеми з пошуку доступного житла, з якими зіткнулися більшість ВПО разом із високою вартістю його оренди і житлово-комунальних послуг, вплинули на рішення частини ВПО на повернення до тимчасово окупованих територій або до повторного переміщення у межах регіону або до іншого регіону.



Рис. 3.33 Проблеми внутрішньо переміщених осіб

Джерело: складено автором за даними [225]

*Проблема працевлаштування.* Актуальним питанням для ВПО після переміщення став пошук роботи у приймаючих їх громадах. Деякі переселенці здійснили переміщення разом із підприємством, організацією чи установою, тому проблема працевлаштування для них, як правило, не виникала. Однак більшість ВПО зіткнулися з проблемою зайнятості. Крім того, спеціалізація індустріального Донбасу на видобутку кам'яного вугілля та важкій промисловості змусила ВПО шукати регіон для переміщення із подібною спеціалізацією або займатись перекваліфікацією і влаштовуватись на будь-яку часто непрестижну роботу, щоб отримати хоч-який заробіток. За результатами проведеного опитування серед респондентів більшість – особи, які до переміщення працювали у сфері послуг – торгівлі, громадському харчуванні, побутовому обслуговуванні, а також переробній і добувній промисловості. Після переміщення практично усі особи з часом знайшли роботу у тому ж виді економічної діяльності, у якому були задіяні до переміщення.



*Проблема низького рівня доходів та нестачі засобів для існування.* Внаслідок бойових дій на Сході України пошкоджено та зруйновано об'єкти житлового фонду та іншого майна населення, соціальної інфраструктури та систем життєзабезпечення. Збільшився рівень безробіття населення внаслідок закриття підприємств, розриву економічних зв'язків, розпаду трудових колективів, фізичного знищення виробничих потужностей; часткового або повного руйнування фінансової, банківської сфери, транспортної інфраструктури, систем зв'язку та комунікацій тощо. Багато людей залишилось без роботи і будь-яких засобів існування. Внаслідок воєнних дій та тимчасової окупації з'явився новий феномен «раптової бідності», тобто виникла ситуація, коли населення, переважно середнього класу, раптово опинилась за межею крайньої бідності, втративши житло та інше майно, роботу тощо [161, с. 188].

Внутрішньо переміщені особи як вразлива категорія населення, яка потребує фінансової підтримки з боку держави, мають право на отримання гарантованих їм від держави соціальних виплат – щомісячної адресної допомоги, соціальних виплат, пенсії, субсидії тощо.

*Проблема призупинення виплати соціальних виплат і пенсій* для більшої частини ВПО стала актуальною у 2016 році. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 р. № 365 «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» затверджено Порядок призначення або відновлення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам і Порядок здійснення контролю за проведенням соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам за місцем їх фактичного проживання чи перебування. Дана постанова визначала процедуру фізичної верифікації ВПО та пов'язана із формуванням так званих «списків Служби Безпеки України», до яких потрапили особи, що не пройшли дану процедуру [120, 52]. За результатами опитування з проблемою призупинення соціальних виплат зіткнулись 30,3 % переселенців.

*Проблема доступу до соціальних послуг, медицини, надання кваліфікованої допомоги особам з інвалідністю.* Внутрішньо переміщені особи

зі Сходу України такі ж громадяни України, тому мають право на безкоштовну середню освіту, медичне обслуговування і пенсійне забезпечення. У той же час існують певні проблеми з доступністю ВПО до соціальних послуг.

Серед ВПО прикордонних регіонів Східної України більшість становлять пенсіонери – особи, які першочергово потребують доступу до якісних медичних послуг, лікарських засобів тощо. Досить гостро постає проблема доступу до медичних послуг та медикаментів для ВПО, які хворіють на ВІЛ/СНІД, гемофілію, інсулінозалежних, адже дані категорії осіб не отримують належної допомоги [38, с. 177].

Проблемою залишається доступ до медичних послуг осіб з інвалідністю. У прикордонних регіонах Східної України частка таких осіб становить 3,5 % (33067 осіб станом на 01.01.2019 р.) від загальної чисельності ВПО, а в Луганській області – 4,56 %. Особи з обмеженими фізичними можливостями з числа ВПО – найменш соціально захищена категорія населення, яка потребує значної уваги та допомоги. Складність полягає в тому, що для отримання соціальної допомоги їм необхідно підтверджувати або відновлювати статус особи з інвалідністю у надзвичайних умовах, проходити медико-соціальну експертну комісію, при тому що досі не створено єдиного центру для проходження медико-соціальних комісій [1, 225].

Дуже гостро у перші роки переміщення для внутрішньо переміщених осіб постала *проблема відновлення та оформлення документів*, зокрема, паспорта громадянина України. Регіональні підрозділи Державної міграційної служби відмовляються надавати будь-які адміністративні послуги ВПО, які з різних причин не мають довідки внутрішньо переміщеної особи та які зареєстровані на тимчасово окупованій території. Відповідно особи, які втратили паспорт та не встигли оформити довідку або бажають оформити закордонний паспорт чи отримати адміністративну послугу, не можуть це зробити без надання відповідної довідки. Дана проблема обумовлює низку обмежень прав ВПО, зокрема неможливість скористатися певними банківськими послугами, обмеження виборчих прав тощо.

*Інституційно-правові проблеми ВПО. Проблема інституційного забезпечення ВПО.* Дана проблема пов'язана з відсутністю єдиного централізованого державного органу, який би здійснював комплексну політику в сфері вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб в Україні. У квітні 2016 р. було створено Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, а з березня 2020 року його перейменовано у Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Основними напрямками діяльності Міністерства є реінтеграція тимчасово окупованих територій України та їх населення, подолання наслідків воєнного конфлікту на Донбасі, гуманітарне співробітництво, захист населення від воєнного конфлікту, встановлення миру тощо [90].

*Проблема недосконалої нормативно-правової бази стосовно ВПО.* Поточна ситуація в Україні зумовила необхідність прийняття спеціального законодавства, що регулює відносини, пов'язані з ВПО. На сьогоднішній день основним нормативно-правовим актом, що регулює відносини, пов'язані з реалізацією ВПО своїх прав, є Закон України «Про забезпечення прав і свобод ВПО». Крім того, права ВПО визначаються в Законах України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», «Про житловий фонд соціального призначення», «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [90].

У грудні 2015 року урядом України була затверджена «Комплексна державна програма щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року» [42]. Аналіз цієї програми свідчить про формальний стан її виконання окремими центральними і місцевими органами влади. На

сьогоднішній день вона вичерпала свій термін, що вимагає прийняття нової програми.

*Проблема обмеження виборчих прав ВПО.* Внутрішньо переміщені особи, які проживають на території прикордонних регіонів Східної України, становлять приблизно 2 % усіх виборців України. ВПО позбавлені можливості повноцінної реалізації своїх політичних прав, хоча вони є активною частиною електорату, оскільки вони не захотіли миритися з ситуацією, що склалася на тимчасово окупованій території, жити в так званих ЛНР і ДНР, пішовши шляхом зміни свого звичного способу життя. Для реалізації виборчих прав ВПО на президентських виборах у березні 2019 р. та парламентських виборах у жовтні 2019 р. переселенці повинні були пройти спеціальну процедуру – подати заяву про тимчасову зміну місця голосування щонайменше за п'ять днів до кожних виборів.

У 2020 році місцеві вибори будуть проводитись за новим Виборчим кодексом України, тому ВПО мають право змінити виборчу адресу до 9 вересня 2020 року та, після її зміни, зможуть брати участь у місцевих виборах. Виборче право є важливим елементом успішної інтеграції ВПО у приймаючих громадах, оскільки голосування ВПО на місцевих виборах заохочує переселенців до участі у житті громади [8].

*Проблема обмеженої свободи пересування населення на тимчасово окуповані території Донбасу.* Право на вільне пересування громадян територією країни забезпечує 33 стаття Конституції України. У 2015 році було затверджено порядок переміщення уздовж лінії розмежування в межах Донецької та Луганської областей. Згідно нього, всі пересування повинні проводитися через сім (а з 2020 р. – шість) визначених і контрольованих урядом контрольовано-пропускних пунктів (КПП), розташованих уздовж семи основних коридорів [157].

Проблемою перетину даних контрольовано-пропускних пунктів залишається їх розташування на межі зони воєнних дій, недостатня оснащеність, що стає критичним у період зимових морозів або літньої спеки, невідповідність

чисельності бажаючих перетнути дані пункти їх пропускній спроможності, що створює неабиякі черги.

**Соціально-психологічні проблеми ВПО.** Проблема погіршення психологічного здоров'я. Військовий конфлікт на Донбасі призвів до серйозних психічних навантажень для всіх його учасників, оскільки війна об'єднує і підсилює психотравмуючі фактори. Саме перебування в зоні бойових дій є психічною травмою з віддаленими наслідками [73]. Так, за результатами проведеного соціологічного опитування, із психологічними проблемами зіткнулись 36,6 % ВПО.

Індивідуальні психологічні проблеми часто переростають у соціальні: переселенці часто відчують ізольованість і неприйняття з боку приймаючої громади. Це є перешкодою для побудови нормальних відносин з місцевим населенням, працевлаштування за місцем переселення.

**Проблема дискримінації ВПО.** 30,3 % опитаних переселенців зазначили, що вони стикались із проблемою дискримінації як прямої (дискримінація у пошуках роботи, відмова в оренді житла тощо), так і непрямой (пов'язана із вимогами постановки на облік ВПО для соціальних виплат, постійної реєстрації для участі в місцевих виборах та ін.). Невирішеність основних проблем ВПО виступає бар'єром до успішної інтеграції переселенців у приймаючі громади.

**3.3.2 Особливості інтеграції внутрішньо переміщених осіб.** За результатами проведеного опитування серед внутрішньо переміщених осіб щодо інтегрованості їх у місцеву громаду, 15,0 % ВПО успішно інтегрувались у місцеву громаду, 60,9 % – вважають свою інтеграцію частково успішною, 15,9 % – вважають, що вони не змогли успішно інтегруватись у локальну громаду, та 8,2 % не змогли відповісти на це питання (рис. 3.34).

Більшість внутрішньо переміщених осіб, які вважають себе інтегрованими або частково інтегрованими у місцеву громаду, підтримують робочі та особисті відносини з місцевим населенням і можуть звернутися до них за допомогою (83,1 %).

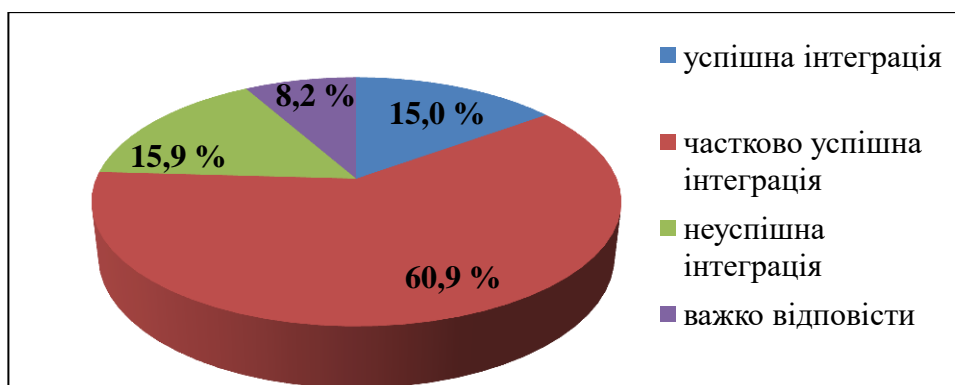


Рис. 3.34 Аналіз самооцінки ВПО своєї інтегрованості в місцеві громади на липень 2020 р., % від опитаних

*Джерело:* побудовано автором за результатами опитування

Про успішну інтеграцію ВПО у місцеві громади свідчить і той факт, що більшість ВПО (34,3 %) не планує повертатися до місць свого попереднього проживання, а 18,4 % опитаних ВПО планують повернутись після завершення конфлікту. 33,3 % респондентів не визначились із відповіддю.

Про повторне переміщення зазначили 32,8 % респондентів, що свідчить про неуспішну інтеграцію їх у попередню місцеву громаду. Так, 16,4 % опитаних респондентів змінили своє місце проживання у межах однієї області, 16,4 % – виїхали до іншої області України.

Деяка частина опитаних ВПО планує виїхати за межі України найближчим часом – 2,4 %; 8,7 % – планують згодом; 16,4 % – якщо зможуть одержати роботу за фахом або для навчання. 30,4 % ВПО не планують виїжджати за межі України на постійне проживання у зв'язку з проблемами, пов'язаними зі статусом ВПО, 42,1 % – не визначились з відповіддю.

Успішній інтеграції ВПО у місцевих громадах заважають прояви дискримінації ВПО з боку місцевого населення. 16,4 % респондентів зазначили, що вони періодично стикались з упередженим ставленням до них з боку місцевих жителів у зв'язку зі статусом ВПО, 44,4 % респондентів дуже рідко відчували до себе упереджене ставлення, 1 % респондентів – постійно. 38,2 % респондентів ніколи не відчували упередженого ставлення до себе з боку місцевих жителів. Упереджене ставлення до ВПО виявляли, як правило,

звичайні люди (сусіди, знайомі, колеги) (32,9 %); люди, що надають житло в оренду (31,4 %); державні службовці (23,6 %); роботодавці (17,1 %); вчителі, викладачі, лікарі (17,1 %); волонтери, представники благодійних, громадських організацій (15,7 %); працівники правоохоронних органів (11,4 %); підприємці або представники бізнесу (11,4 %).

47,1 % переселенців заявили про порушення їхніх прав, пов'язаних із статусом внутрішньо переміщеної особи. Найчастіше права ВПО порушувались в ситуаціях отримання соціальних виплат, пільг від держави (30,2 %); голосування на виборах (30,2 %); отримання послуг у медичних та освітніх установах (29,1 %); отримання інших послуг у державних установах (36,9 %); спроби працевлаштування (17,9 %), оренда житла (12,3 %).

Самооцінка ВПО їхньої інтегрованості в місцеві громади найбільшою мірою корелює з почуттям довіри до місцевих, з частотою, із котрою вони звертаються до місцевих по допомогу в повсякденних справах, а також із почуттям приналежності до людей у їхньому нинішньому місці проживання [224].

Рівень інтегрованості ВПО у місцеву громаду збільшується в залежності від віддаленості від території конфлікту: найнижчий рівень інтегрованості спостерігається на контрольованих українською владою територіях Донбасу, що пояснюється близькістю до тимчасово окупованих територій та намірами переселенців повернутись до місць свого попереднього проживання після завершення конфлікту.

На рівень інтеграції ВПО впливають їх житлові умови та матеріальне становище після переміщення. Більшість опитаних ВПО оцінюють своє матеріальне становище як задовільне та добре – це, переважно, особи, які змогли успішно інтегруватись у приймаючу громаду. 35,3 % ВПО зазначили, що їх матеріальне становище незадовільне та дуже погане, це стосується переважно тих осіб, які втратили все майно та житло в результаті воєнного конфлікту та тимчасової окупації і повністю залежать від державних соціальних виплат та проживають у місцях компактного проживання ВПО.

Основним доходом опитаних ВПО є заробітна платня (57,1 %) та соціальна допомога від держави (пенсія, соціальні виплати, виплати для переселенців). 21,0 % опитаних ВПО зазначили, що вони виживають завдяки підтримці родичів та знайомих; 7,3 % – завдяки гуманітарній допомозі. Від рівня доходу ВПО залежить вид житла. Більшість переселенців, які вважають свою інтеграцію у місцеву громаду успішною, проживають у власній квартирі та приміському будинку або в орендованій квартирі та будинку. Незначна частина ВПО продовжує проживати у місцях компактного проживання [68].

Отже, в цілому більша частина опитаних ВПО успішно або частково успішно інтегрувались у місцеве співтовариство. Проте, на жаль, існують проблеми інтеграції ВПО до місцевих громад, вирішення яких полегшить їх успішну інтеграцію.

**3.3.3 Ставлення місцевого населення до внутрішньо переміщених осіб (результати соціологічного опитування).** З метою всебічного дослідження інтеграції внутрішньо переміщених осіб у місцеві громади проведено опитування щодо ставлення місцевого населення до внутрішньо переміщених осіб (додаток Р). Усього в опитуванні взяли участь 384 особи – населення Донецької, Луганської та Харківської областей, що забезпечує 95 % достовірності результату при можливому відхиленні – 5 %. Генеральна сукупність складає 5250 тис. осіб., що дорівнює сумарній чисельності населення Донецької, Луганської (без урахування населення тимчасово окупованих територій) та Харківської областей. За областями залежно від чисельності населення кількість респондентів розподілилась наступним чином: 51 % (196 осіб) – респонденти з Харківської області, 36 % (138 осіб) – з Донецької області; 13 % (50 осіб) – з Луганської області.

В опитуванні взяли участь представники усіх вікових груп, серед яких більшість – населення працездатного віку від 41 до 50 років. Серед опитаних переважають жінки (52,0 %). Більшість опитаних респондентів зазначили, що серед членів їх родини, друзів чи знайомих є особи, які покинули місця свого проживання через воєнний конфлікт та окупацію Донбасу та перебувають у тій



же області, що і вони (71,4 % опитаних), 39,6 % респондентів зазначили, що такі особи проживають у іншій області України, 14,1 % респондентів вказали, що такі особи виїхали за кордон. Оскільки у респондентів була можливість обрати декілька варіантів, то сумарний відсоток тих, хто відповідав на дане запитання, перевищує 100 % (табл. 3.7).

Щодо відчутності присутності ВПО у своєму населеному пункті більшість респондентів (34,6 %) зазначили, що присутність ВПО швидше не відчутна, 25,0 % – швидше відчутна, 21,9 % – зовсім не відчутна, 14,1 % опитаних зазначають, що присутність ВПО дуже відчутна у їх населеному пункті, 4,4 % опитаних не дали відповідь. Серед тих осіб, які вказують, що не відчувають у своєму населеному пункті присутності ВПО, більшість – респонденти з м. Харкова, що обумовлено порівняно незначною питомою вагою ВПО у загальній чисельності населення та небажанням самим ВПО повідомляти свій статус. В цілому місцеве населення нейтрально ставиться до вимушених мігрантів (59,9 % опитаних), 27 % – позитивно, 8,9 % – негативно, що обумовлено особистісними відносинами місцевого населення з переселенцями, 4,2 % опитаних не відповіли.

Більшість респондентів (52,4 %) співпереживають вимушеним мігрантам, вважають, що ВПО – рівноправні громадяни України, які стали заручниками ситуації і потребують підтримки. На думку місцевого населення, найбільш актуальними проблемами, які турбували ВПО першочергово після переміщення, є житлова (74,5 %), нестача засобів для існування (51,0 %), працевлаштування (50,8 %), відновлення та оформлення документів (24,5 %), проблема дискримінації з боку місцевого населення, роботодавців (18,2 %), доступу до медицини, надання кваліфікованої допомоги особам з інвалідністю (16,4 %) та інші (табл. 3.8). На думку респондентів, держава приділяє недостатньо уваги вирішенню проблем ВПО – так вважають 66,2 % респондентів. 21,3 % опитаних вважає, що держава достатньо уваги приділяє вирішенню проблем ВПО, 12,5 % опитаних не змогли відповісти на дане запитання.

Таблиця 3.7

Зв'язок місцевого населення з внутрішньо переміщеними особами,  
% до тих, хто відповів

Чи є серед членів вашої родини, друзів чи знайомих особи, які покинули місця свого проживання через окупацію Донбасу та перебувають... (оберіть до 3-х варіантів)			
Варіанти відповіді	Ранг	Частота	% до всіх
у тій же області, що і я;	1	276	71,9
в одній із областей України;	2	152	39,6
перебувають на тимчасово окупованих територіях України;	3	104	27,1
виїхали за межі України;	4	54	14,1
не знаю таких осіб.	5	42	10,9

Джерело: складено автором за результатами опитування

Таблиця 3.8

Найбільш хвилюючі проблеми ВПО на думку місцевого населення,  
% до тих, хто відповів

Яка, на Вашу думку, проблема хвилювала переселенців в першу чергу після переміщення? (оберіть до 3-х варіантів)			
Варіанти відповіді	Ранг	Частота	% до всіх
проблема пошуку житла;	1	286	74,5
нестачі засобів для існування;	2	196	51,0
працевлаштування;	3	195	50,8
відновлення та оформлення документів, доступу до адміністративних послуг;	4	94	24,5
проблема дискримінації з боку місцевого населення, роботодавців;	5	70	18,2
доступу до медицини, надання кваліфікованої допомоги особам з інвалідністю;	6	63	16,4
призупинення соціальних виплат;	7	59	15,4
доступу дітей до освіти;	8	51	13,3
обмеженої свободи пересування на тимчасово окуповані території;	9	48	12,5
обмеження виборчих прав.	10	14	3,6

Джерело: складено автором за результатами опитування

Таблиця 3.9

Конкуренція між ВПО та місцевим населенням, % до тих, хто відповів

Яка, на Вашу думку, проблема хвилювала переселенців в першу чергу після переміщення? (оберіть декілька варіантів)			
Варіанти відповіді	Ранг	Частота	% до всіх
немає конкуренції;	1	153	40,1
конкуренція за робочі місця;	2	139	36,4
конкуренція за черги у відділах соціального забезпечення;	3	104	27,2
конкуренція за доступне житло;	4	97	25,4
конкуренція за вільні місця у дитячих садочках, школах;	5	75	19,6
конкуренція за черги у медичних закладах.	6	52	13,6

Джерело: складено автором за результатами опитування

Вивчаючи негативний вплив внутрішньо переміщених осіб на місцеву громаду, 59,6 % респондентів зазначили, що ВПО не проявляють негативного ставлення до місцевого населення через невирішеність своїх проблем, 17,2 % зазначають, що все ж таки цей негативний вплив відчувається, 23,2 % – вагаються з відповіддю. Щодо впливу ВПО на криміногенну ситуацію місцевої громади, 62,0 % опитаних вважають, що через ВПО криміногенна ситуація у населеному пункті не змінилась, 12,2 % респондентів зазначають, через ВПО погіршилась криміногенна ситуація, 25,8 % – не змогли відповісти.

В результаті інтеграції ВПО у місцеві громади можуть виникати конфлікти. 31,0 % опитаних респондентів вказують на дуже нечасті і поодинокі випадки конфліктів між місцевим населенням та переселенцями, 12,5 % зазначають, що конфлікти іноді відбуваються, 1,3 % опитаних зазначають, що конфлікти відбуваються постійно; натомість 47,7 % не знають та ніколи не чули про конфлікти між ВПО та місцевим населенням.

До конфліктів може призводити і зловживання деяких ВПО державною, регіональною та волонтерською допомогою, небажання переселенців працювати на вільних місцях ринку праці. 20,6 % опитаних респондентів вважають, що ВПО зловживають державною та волонтерською допомогою, 59,6 % опитаних так не вважають. На питання щодо інтеграції ВПО у приймаючі громади думки респондентів розділились практично порівну: 39,6 % респондентів вважають, що ВПО докладають багато зусиль, щоб успішно інтегруватися у місцеве співтовариство, 39,1 % респондентів думають інакше, 21,3 % опитаних не змогли відповісти.

Частіше вимушених мігрантів розглядають як ресурс соціально-економічного розвитку громад. Так, 39,0 % опитаних вважають, що ВПО мають достатньо високу трудову кваліфікацію і рівень освіти та можуть успішно конкурувати з місцевим населенням, а 41,4 % – вважають, що трудова кваліфікація ВПО не завжди відповідає потребам ринку праці, 11,3 % опитаних вважають, що трудова кваліфікація ВПО недостатня, щоб конкурувати на ринку праці з місцевим населенням.

Високий освітній та працересурсний потенціал ВПО може призвести до конкуренції між переселенцями та місцевим населенням. Так, 45 % опитаних зазначають, що існує конкуренція за робочі місця, 29,5 % – за доступне житло. Також ВПО створюють конкуренцію за черги у відділах соціального забезпечення, за вільні місця у дитячих садочках, школах. 33 % – не бачать конкуренцію між місцевим населенням та ВПО (табл. 3.9). Більшість опитаних респондентів (59,9 %) вважають, що переселенці найбільш постраждали в результаті конфлікту, тому потребують допомоги з працевлаштуванням, житлом. На питання, чи потрібно виділяти більші кошти на потреби та вирішення проблем ВПО з місцевого бюджету, 44,8 % респондентів погоджуються, 34,4 % – не погоджуються, 20,8 % – вагаються з відповіддю.

Отже, проведене опитування та його аналіз засвідчує, що в цілому місцеве населення нейтрально або позитивно ставиться до переселенців, не залишається осторонь проблем ВПО, допомагає у їх вирішенні. Дане опитування буде корисним для державних та регіональних органів влади для забезпечення механізму вирішення проблем ВПО, ефективного використання людського потенціалу переселенців, ефективної інтеграції ВПО у приймаючі громади, оскільки враховує не лише проблеми та потреби самих ВПО, а й місцевих громад, у яких проходить їх інтеграція.

**3.3.4 Взаємодія ВПО з приймаючими громадами.** Вплив вимушених переселенців на приймаючі громади напряму залежить від ступеня вирішеності нагальних проблем ВПО. Враховуючи вікову та освітньо-професійну структуру ВПО, можна стверджувати, що переселенці виступають рушійною силою економіки регіонів України, джерелом залучення додаткових можливостей для розвитку людського потенціалу та людського капіталу. За рахунок підвищення доходів жителів громади створюються можливості для забезпечення нормального гідного життя, розширення попиту на ринку товарів та послуг, що супроводжується розвитком національного виробництва. Отже, успішна інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах, яка триває приблизно 5–10 років та надає їм можливість перетворитись із

«маргіналізованої групи», яка стала причиною зростання соціальної напруги в суспільстві у важливий чинник соціально-економічного розвитку регіонів та приймаючих громад, у повній мірі реалізувати свій соціально-економічний, політичний та культурний потенціал [55, с. 154].

Для виявлення позитивного та негативного впливу внутрішньо переміщених осіб на приймаючі громади, а також можливостей та загроз для громад проведено SWOT-аналіз, який дозволяє виділити перспективи взаємодії ВПО та місцевого населення. Проведений аналіз дозволяє виділити три форми взаємодії внутрішньо переміщених осіб і населення приймаючих громад: повна інтеграція у місцеву громаду і взаємодія з місцевим населенням, результатом чого ВПО стають рушійною силою соціально-економічного розвитку регіонів; часткова взаємодія між ВПО та місцевим населенням (ВПО успішно інтегруються, але майже не впливають на розвиток приймаючих громад); дезінтеграція ВПО у місцеву громаду (неуспішна інтеграція ВПО у місцевій громаді через невирішеність нагальних проблем ВПО, що призводить до конфліктів і дискримінації, зростання соціальної напруги у суспільстві та збільшення рівня злочинності [224].

Відтак від появи ВПО та їх успішної інтеграції громади отримують високоосвічене конкурентоздатне населення, яке може стати важливим фактором розвитку високотехнологічних галузей промисловості та послуг з інтенсивним використанням знань в районах концентрації ВПО. Це, в свою чергу, призводить до відкриття нових підприємств та організацій, об'єктів інфраструктури, причому за рахунок як будівництва нових, так і переведення з тимчасово окупованої території вже існуючих [55].

Негативні наслідки появи ВПО, що полягають у виникненні конфліктів між ВПО та місцевим населенням через невирішеність проблем останніх, навантаження ВПО на ринки праці, об'єкти соціальної інфраструктури, фінансові установи тощо, значних фінансових витрат на вирішення проблем ВПО, дискримінації ВПО з боку місцевого населення призводить посилення соціальної напруги в суспільстві та до погіршення криміногенної ситуації.

Таблиця 3.10

## SWOT-аналіз впливу внутрішньо переміщених осіб на приймаючі громади

<b>Позитивні риси появи ВПО у громаді</b>	<b>Негативні риси появи ВПО у громаді</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- зміна чисельності населення, його якісного та кількісного складу;</li> <li>- відкриття нових підприємств, забезпечення робочими місцями жителів місцевої громади за рахунок підприємницької активності ВПО;</li> <li>- заповнення незатребуваних вакансій на ринку праці;</li> <li>- створення нових соціальних ініціатив;</li> <li>- поповнення місцевого бюджету за рахунок податків, сплачених ВПО;</li> <li>- розвиток споживчого ринку, покращення асортименту та якості продукції;</li> <li>- будівництво нових об'єктів соціальної інфраструктури та реконструкція існуючих;</li> <li>- збільшення міжнародної активності через збільшення уваги до ВПО з боку міжнародних організацій, залучення іноземних інвестицій та інновацій;</li> <li>- консолідація зусиль ВПО, громади, влади, бізнесу на принципах партнерства.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- виникнення конфліктів між ВПО та населенням приймаючої громади;</li> <li>- витрати місцевих бюджетних коштів на вирішення проблем ВПО, зокрема, житлової проблеми;</li> <li>- навантаження на об'єкти житлового фонду, заклади дошкільної, загальної середньої та вищої освіти, медичні установи, відділи соціального забезпечення населення, відділи пенсійного фонду, міські центри зайнятості;</li> <li>- дефіцит місцевих бюджетів за рахунок зростання витрат на проблеми ВПО;</li> <li>- навантаження на стипендіальні фонди, необхідність забезпечення студентів із числа ВПО соціальними стипендіями;</li> <li>- навантаження на фінансові установи, у тому числі державні банки;</li> <li>- посилення конкуренції на ринку праці.</li> </ul>
<b>Можливості для громад</b>	<b>Загрози для громад</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- збільшення загальної чисельності населення громади за рахунок ВПО, підвищення професійно-кваліфікаційного рівня трудових ресурсів;</li> <li>- зростання соціальної активності населення громади;</li> <li>- покращення стану виробничої та соціальної інфраструктури;</li> <li>- підвищення конкурентоздатності громади, її іміджу на місцевому та регіональному рівнях.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- зростання соціальної напруги в суспільстві та рівня злочинності;</li> <li>- зростання рівня безробіття населення за рахунок високої конкуренції на ринку праці;</li> <li>- зростання навантаження на об'єкти соціальної інфраструктури, частково їх занепад та руйнування;</li> <li>- дефіцит місцевих бюджетів;</li> <li>- посилення соціальної нерівності, виникнення феномену «раптової бідності»;</li> <li>- збільшення соціокультурної різниці (в мові, традиціях, цінностях, способі життя тощо).</li> </ul>

Джерело: складено автором за даними [55, 7]

Мінімізацію негативного прояву ВПО на приймаючі громади та перетворення ВПО на ресурс розвитку громад вбачаємо у вирішенні нагальних проблем переселенців, а саме у прийнятті довгострокових рішень щодо забезпечення ВПО житлом, вирішення проблеми працевлаштування, соціальну інтеграцію вимушених мігрантів, реалізацію позитивного потенціалу вимушеної внутрішньої міграції населення з урахуванням особливостей окремих регіонів та уроків міжнародного досвіду.

**3.3.5 Механізми вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб.** За 6 років вимушеної міграції проблеми внутрішньо переміщених осіб, на жаль, нікуди не зникли, навпаки вони залишились більш замаскованими, однак змінилось ставлення самих ВПО до цих проблем. Частина переселенців вже адаптувались до своїх нових реалій, вони самостійно або за допомогою родичів чи знайомих, громадських організацій та волонтерів, органів місцевої влади успішно інтегрувались у нові громади, більшість же – продовжує вирішувати проблеми, з якими вони стикнулись в результаті вимушеного переміщення.

Із проведеного опитування серед внутрішньо переміщених осіб Сходу України стало відомо, що найбільш хвилюючою проблемою для ВПО стала житлова проблема. На рис. 3.35 пропонуємо деякі заходи, направлені на вирішення проблем ВПО. Певна кількість ВПО може бути розселена у так званих місцях компактного проживання ВПО (адміністративних будівлях, гуртожитках, готелях, санаторіях, пансіонатах, базах відпочинку, культових будівлях, лікарнях, спеціально створених тимчасових поселеннях, модульних містечках) [68]. Проте це повністю не вирішує житлову проблему, оскільки як правило такі будівлі не пристосовані для тривалого проживання ВПО.

Житлова проблема потребує розв'язання на постійній основі. Рішення даної проблеми необхідна чітка державна політика, яка буде направлена на подолання негативних наслідків вимушеного внутрішнього переміщення. Одним із напрямків такої державної політики повинно стати запровадження державної програми «стійкого розселення» [150].



Рис. 3.35 Шляхи вирішення соціально-економічних проблем ВПО  
 Джерело: складено автором



На початку 2017 року для забезпечення ВПО власним житлом було прийнято програму «Доступне житло», яка давала можливість придбати первинне житло для учасників антитерористичної операції та переселенців за 50 %, 60 % або 70 % вартості, оформити іпотечний кредит під пільгові 7 % річних або безвідсотковий кредит на 15 років. Для сільської місцевості було прийнято програму індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім». Одним із напрямків розв'язання житлової проблеми є також будівництво нових будинків і навіть цілих містечок, пристосування закинутих військових містечок, їх відновлення.

Проблему працевлаштування можна вирішити шляхом стимулювання зайнятості ВПО, надання соціальної допомоги по безробіттю, їх професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації з урахуванням промислової специфіки регіону переселення та актуальних потреб ринку праці, встановлення спрощених процедур при прийомі на роботу тощо. Щодо державних рішень стимулювання зайнятості ВПО в Україні законодавчо передбачено компенсацію переселенцям транспортних витрат на переїзд до іншого регіону для працевлаштування і проходження медичного огляду, часткових витрат на проживання тощо [125].

Проблему нестачі засобів для існування на законодавчому рівні покликаний вирішити спеціальний порядок здійснення соціальних виплат ВПО. Соціальні виплати, серед яких і щомісячна адресна допомога ВПО для покриття витрат на проживання, нараховуються переселенцям лише за умови підтвердження статусу ВПО та проживання на підконтрольній Україною території [119].

Проблема доступу ВПО до соціальних послуг може бути вирішена за рахунок існуючих в країні соціальних гарантій. Необхідним є розширення кошика соціальних послуг, який передбачає забезпечення дітей-переселенців шкільного віку всіма необхідними канцтоварами, а також часткову оплату навчання студентів у закладах вищої освіти.

Повністю вирішити проблему призупинення соціальних виплат і пенсій можливо лише на державному рівні, скасувавши постанови, які обмежують право ВПО на соціальні виплати, оскільки вони порушують Конституцію і закони України, міжнародні стандарти прав людини. Потребує розробки механізм соціальних виплат, який був би максимально зручним, зокрема, для людей з інвалідністю та осіб для доставки пенсійних виплат їм додому.

Для полегшення життя ВПО з обмеженими фізичними можливостями, зокрема у частині вирішення житлової проблеми, держава частково надає компенсації на оплату житлово-комунальних витрат. Необхідним, на нашу думку, є надання компенсації для покриття витрат, пов'язаних з охороною здоров'я, реабілітацією, супроводом. Захист прав цієї категорії ВПО на законодавчому рівні надасть їм доступ до медикаментів та медичних послуг, адекватних житлових умов, можливості працевлаштування, підвищення кваліфікації, отримання освіти тощо.

*Інституційно-правові проблеми* можуть бути вирішені у більшості на державному рівні, зокрема прийняттям законів та постанов, змінами у законодавчому полі на користь ВПО. Так, наприклад, одним з напрямів вирішення проблеми обмеження виборчих прав ВПО стала розробка проекту внесення змін до деяких законів України, в результаті чого є сподівання на покращення виборчих прав ВПО.

Проблема обмеженого пересування через лінію розмежування потребує відкриття нових безпечних контрольно-пропускних пунктів для пішоходів та транспорту, зокрема в Луганській області, де наразі діє лише один КПП у Станиці Луганській. Необхідно вдосконалити дозвільну систему перетину лінії розмежування на основі перепусток, створити базу даних осіб, які перетинають державний кордон України із непідконтрольною територією, щоб уникнути щорічного оформлення пропускних перепусток. На державному рівні необхідно скасувати пропускну систему на основі довідок та дозволити можливість перетинати лінію розмежування на основі паспорта. Серед дозволів, які, на нашу думку, необхідно впровадити – це перетин лінії розмежування на

громадському транспорті та розширення переліку товарів, дозволених для перевезення закордон [161, 224, 225].

*Соціально-психологічні проблеми ВПО.* Проблему погіршення психологічного здоров'я можна вирішити за допомогою особистісно-орієнтованого підходу до адаптації переселенців у приймаючих громадах та комплексу психологічної підтримки. Необхідним для цього є створення центрів надання психологічної допомоги, які сприяють психологічній адаптації переселенців. Важливою складовою соціальної інтеграції ВПО у приймаючі громади є їх міжособистісне спілкування з місцевими жителями, залучення переселенців до місцевих звичаїв і традицій, проведення спільних культурно-мистецьких заходів тощо. Необхідна реалізація соціальних проектів на кшталт соціальної ініціативи «Нові сусіди» для інтеграції переселенців до нового соціального середовища, відкриття пунктів психологічної допомоги тощо [150].

### **3.4 Моделювання інтегральної функції впливу ситуації з ВПО**

При побудові ІФВ-моделей використовувались різні радіуси впливу – від 1 км до 30 км. В залежності від обраного радіусу зони впливу змінюється рівень генералізації отриманого зображення. На нашу думку, найбільш ефективним для аналізу є радіус від 15 до 20 км, що дозволяє найкраще прослідкувати зв'язки між об'єктами. Таким чином, використовуючи дані радіуси, можна детально вивчити макроструктуру полів [97, 102].

ІФВ-моделювання вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України проведено за показниками навантаження ВПО на місцеве населення, тобто за чисельністю ВПО у розрахунку на 1000 осіб місцевого населення за міськими населеними пунктами та районами з 2014 по 2020 роки. Базовими радіусами впливу для аналізу обрано радіуси 10, 15, 20, 25 кілометрів.

Аналізуючи просторовий розподіл інтегральної функції впливу за показниками навантаження ВПО у містах обласного значення на початку 2020 року, можемо прослідкувати такі тенденції:

На моделі із базовим радіусом 10 км (рис. 3.36) виділяється три суцільні зони надмірної концентрації ВПО та високого демографічного навантаження ВПО на місцеве населення: 1) ядро концентрації ВПО – м. Вугледар та м. Новгородівка, Селидове, Мирноград, які входять до зони впливу ядра; 2) ядро м. Лиман із м. Костянтинівка, Слов'янськ, Краматорськ; 3) ядро м. Северодонецьк із м. Лисичанськ та Рубіжне. Виявлення аномальних значень у м. Вугледар, Лиман, Северодонецьк, які є центрами витягнутих зон впливу свідчить про виділення саме цих ядер. На ІФВ-моделі прослідковується послаблення поляризуючого впливу ВПО на місцеве населення у західному та північно-західному напрямках у зв'язку з віддаленістю від тимчасово окупованої території України. Серед міст обласного значення Харківської області найбільшу зону впливу на розміщення ВПО формує м. Ізюм [60].

Модель із базовим радіусом 15 км дозволяє говорити про суцільну зону розміщення ВПО уздовж лінії розмежування із аномальними значеннями у м. Покровськ, Краматорськ, Бахмут, Новгородівка, що дозволяє виділити нові ядра концентрації ВПО саме у цих містах. У Луганській області ядром концентрації ВПО є м. Северодонецьк, зона впливу якого охоплює міста Лисичанськ та Рубіжне.

На ІФВ-моделі із базовим радіусом впливу 20 км максимальне значення інтегральної функції впливу характерне для міст Краматорськ, Покровськ, Северодонецьк. Утворюється суцільна зона впливу на межі трьох областей, включаючи усі території уздовж лінії розмежування у Донецькій області, усі міста обласного значення Луганської області та м. Ізюм Харківської області. Те ж саме прослідковується і на моделі із базовим радіусом 25 км, до суцільної зони концентрації ВПО якої, окрім названих територій, входить м. Куп'янськ Харківської області, а міста Харків і Люботин утворюють єдину зону впливу.

Цікавою для нас є ІФВ-модель навантаження ВПО на 1000 осіб місцевого населення, побудована за районами без урахування міст обласного значення. Як і для попередніх моделей, для побудови даних моделей використовувались базові радіуси 5, 10, 15, 20 км.

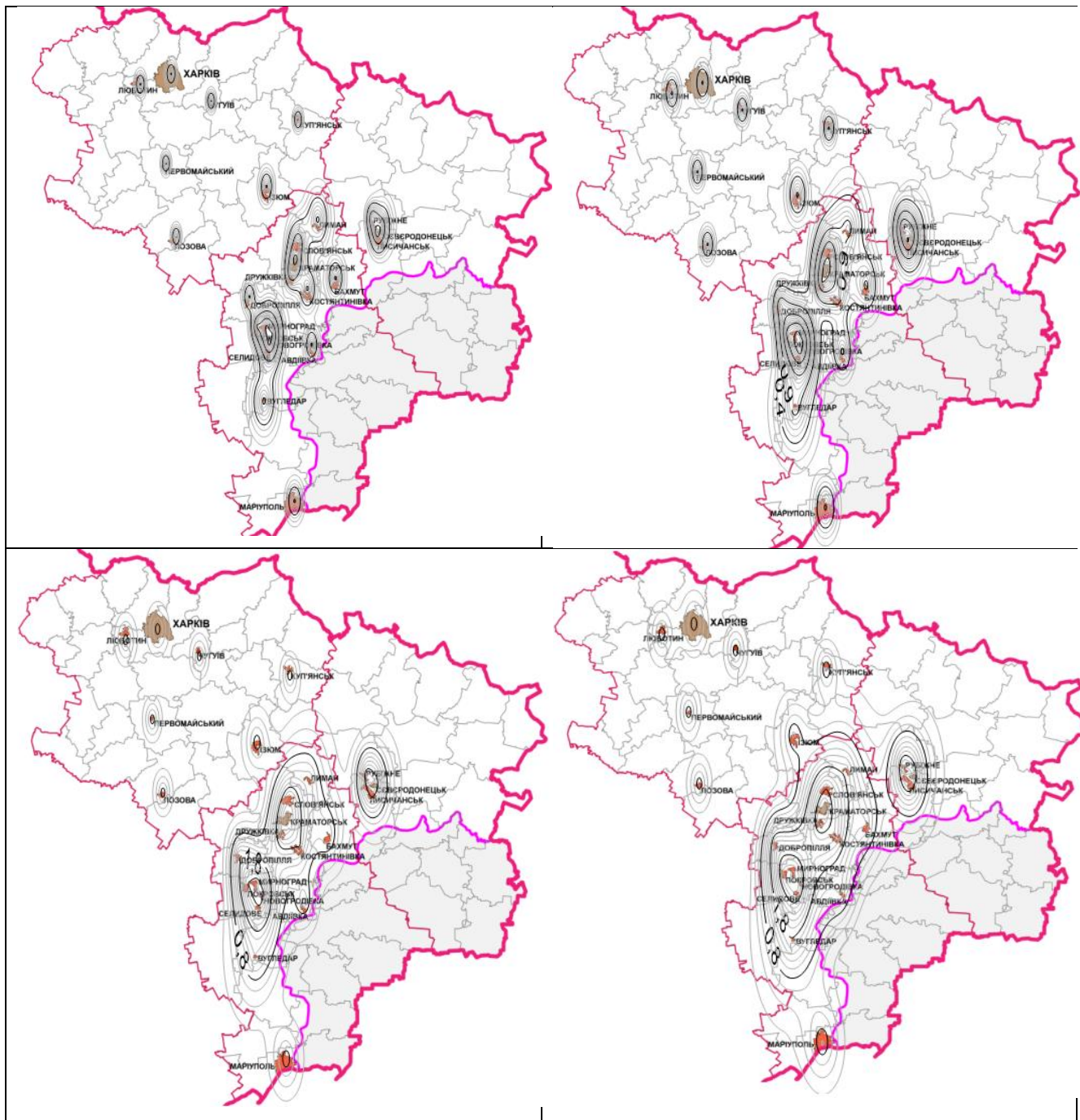


Рис. 3.36 Модель поверхні ІФВ за навантаженням ВПО на 1000 осіб місцевого населення у містах обласного значення прикордонних регіонів Східної України з базовими радіусами впливу  $R_0 = 10, 15, 20, 25$  км за 2020 рік  
*Джерело: побудовано автором за результатами ІФВ-моделювання*

Модель із базовим радіусом впливу 10 км вказує на максимальні значення інтегральної функції впливу у Марківському та Біловодському; Старобільському та Новоайдарському районах Луганської області, які утворюють суцільну зону розміщення ВПО (рис. 3.37). Аномальні значення спостерігаються також у Барвінківському районі Харківської області та Олександрівському районі Донецької області. Суцільну зону впливу утворюють Чугуївський та Печенізький райони Харківської області, а також Нікольський та Мангушський райони Донецької області. Аномальні значення показників навантаження ВПО у цих районах свідчать про наявність привабливих факторів для розміщення вимушених мігрантів [60].

Аналізуючи модель із базовим радіусом 15 км (рис. 3.38), виділяємо суцільні зони концентрації вимушених мігрантів на території Луганської області – Марківський, Біловодський та Станично-Луганський райони з ядром у Марківському районі; Новопсковський, Білокуракинський, Старобільський, Новоайдарський райони із ядром у Старобільському районі; Сватівський, Кременський, Попаснянський райони Луганської області та Бахмутський район Донецької області з ядром у Кременському районі та ін. Аномальними є значення у Міловському районі Луганської області та Нікольському, Мангушському районах Донецької області.

Розподіл значень інтегральної функції впливу з радіусом впливу 20 км подібний до попереднього розподілу та дозволяє більш детально виділити власні зони впливу, які сформовані між декількома районами (рис. 3.39). Так, наприклад велика зона концентрації ВПО сформована на сході Луганській області. Локальні аномалії простежуються у Міловському, Станично-Луганському, Новопсковському, Білокуракинському, Старобільському, Новоайдарському районах. Максимальне значення інтегральної функції впливу спостерігається у Марківському районі. Саме тут чисельність ВПО вдвічі перевищує чисельність місцевого населення, хоча більшість із вимушених мігрантів є лише зареєстрованими та фактично тут не проживають [60].



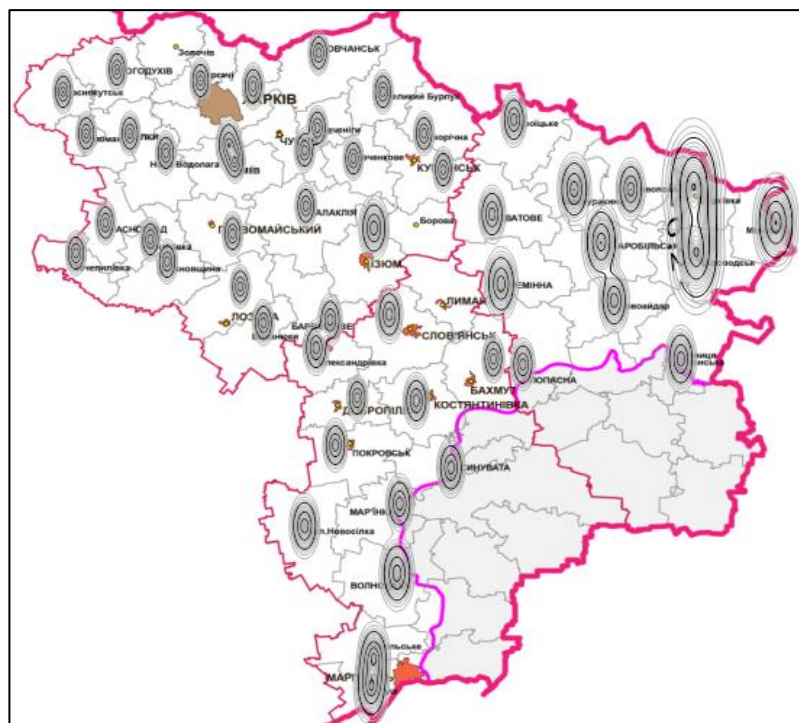


Рис. 3.37 Модель поверхні ІФВ за навантаженням ВПО на 1000 осіб місцевого населення у районах (без урахування міст обласного значення) прикордонних регіонів Східної України з базовими радіусами впливу  $R_0 = 10$  км за 2020 рік  
*Джерело:* побудовано автором за результатами ІФВ-модельювання

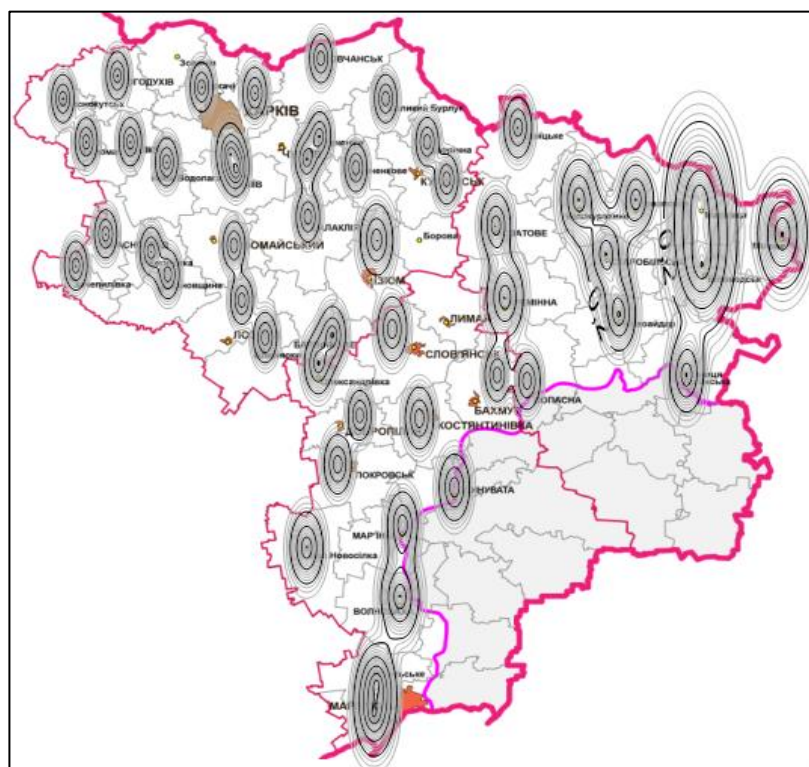


Рис. 3.38 Модель поверхні ІФВ за навантаженням ВПО на 1000 осіб місцевого населення у районах (без урахування міст обласного значення) прикордонних регіонів Східної України з базовими радіусами впливу  $R_0 = 15$  км за 2020 рік  
*Джерело:* побудовано автором за результатами ІФВ-модельювання

Західні райони Луганської області та Бахмутський район Донецької області також утворюють суцільну зону впливу. Така ж зона впливу утворена у районах Донецької області уздовж східного кордону лінії розмежування, що свідчить про розміщення вимушених мігрантів з урахуванням територіального чинника з метою періодичних поїздок на тимчасово окуповані території України. Три великі зони концентрації ВПО довготного напрямку утворились у Харківській області, проте зв'язки між елементами всередині цих зон не є чітко вираженими. Як правило, суцільні зони концентрації ВПО утворюють сусідні райони. Модель із базовим радіусом  $R=25$  км представлена на рис. 3.40.

При базовому радіусі  $R=25$  км (рис. 3.40), як і в попередніх випадках, спостерігається наявність аномальних значень у північно-східних районах Луганської області, зокрема Біловодському, Міловському, Марківському; Мангушському та Нікольському районах Донецької області тощо. Суцільні зони впливу утворюють прикордонні райони Донецької та Харківської областей. Проте з віддаленістю від тимчасово окупованих територій зменшується значення показника інтегральної функції впливу. Більшість районних центрів є локальними ядрами надмірного демографічного навантаження ВПО на місцеве населення.

Отже, порівняльний аналіз ІФВ-моделей за містами обласного значення та районами дозволив виявити ключові тенденції концентрації вимушених мігрантів, території надмірного демографічного навантаження ВПО на 1000 осіб місцевого населення. Просторовий аналіз свідчить про зменшення показника інтегральної функції впливу з віддаленістю від лінії розмежування, а найвище демографічне навантаження ВПО спостерігається саме у прикордонних із лінією розмежування територіях [60].



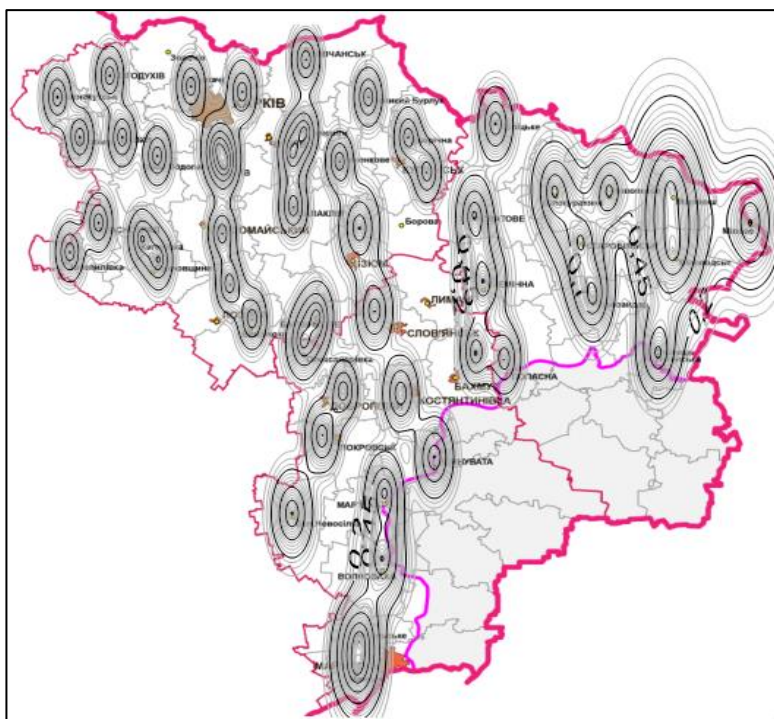


Рис. 3.39 Модель поверхні ІФВ за навантаженням ВПО на 1000 осіб місцевого населення у районах (без урахування міст обласного значення) прикордонних регіонів Східної України з базовими радіусами впливу  $R_0 = 20$  км за 2020 рік. Джерело: побудовано автором за результатами ІФВ-модельювання

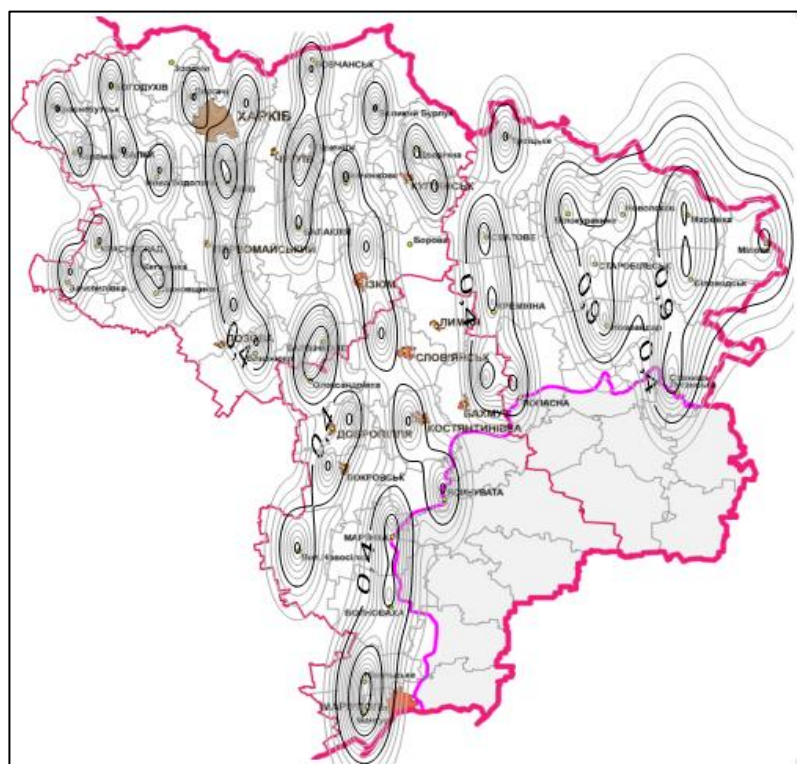


Рис. 3.40 Модель поверхні ІФВ за навантаженням ВПО на 1000 осіб місцевого населення у районах (без урахування міст обласного значення) прикордонних регіонів Східної України з базовими радіусами впливу  $R_0 = 25$  км за 2020 рік  
Джерело: побудовано автором за результатами ІФВ-модельювання

### 3.5 Групування прикордонних регіонів Східної України за результатами кластерного аналізу

Для виявлення просторово-часових особливостей вимушених міграцій населення у прикордонних регіонах Східної України використано метод кластерного аналізу. Групування у кластери відбувалось за нормалізованими показниками, представленими у індексному вигляді, сума яких наведена на рис. 3.41–3.42. До таких показників належать чисельність ВПО, чисельність родин ВПО, показники вікової та статевої структури вимушених мігрантів, питома вага ВПО, загальне навантаження вимушених мігрантів на місцеве населення тощо (додаток Е, табл. Е.1).

Проведення кластерного аналізу відбувалось послідовно, на кожному кроці виконання даного аналізу відбувалось розширення вже утворених кластерів та формування нових. На завершальному етапі кластерного аналізу усі об'єкти об'єднуються в один кластер. На основі дистанційного коефіцієнту евклідової відстані можемо порівняти об'єкти між собою [97].

Проведення кластерного аналізу серед міст обласного підпорядкування прикордонних регіонів Східної України дозволяє виділити 5 груп (кластерів), які мають свої особливості вимушеної міграції (рис. 3.43). До першого кластеру входять міста Харків та Маріуполь. Зазначені міста характеризуються великими масштабами вимушеної міграції, оскільки є центрами концентрації людського, промислового, виробничого, інтелектуального, освітнього, культурного, інвестиційного потенціалу. Другий кластер об'єднує невеликі міста Донецької області – Лиман, Новогродівку, Вугледар. Третій кластер утворюють Сєверодонецьк, Краматорськ, Селидове, Мирноград, Слов'янськ, Костянтинівка, Бахмут. Сєверодонецьк та Краматорськ, які є центрами регіональних систем розселення. Інші міста цієї групи концентрують значну кількість вимушених мігрантів. Четвертий кластер формують Чугуїв, Лозова, Ізюм, Покровськ, Добропілля, Дружківка. П'ятий кластер складається з міст Люботин, Рубіжне, Лисичанськ, Первомайський, Куп'янськ, Торецьк, Авдіївка.

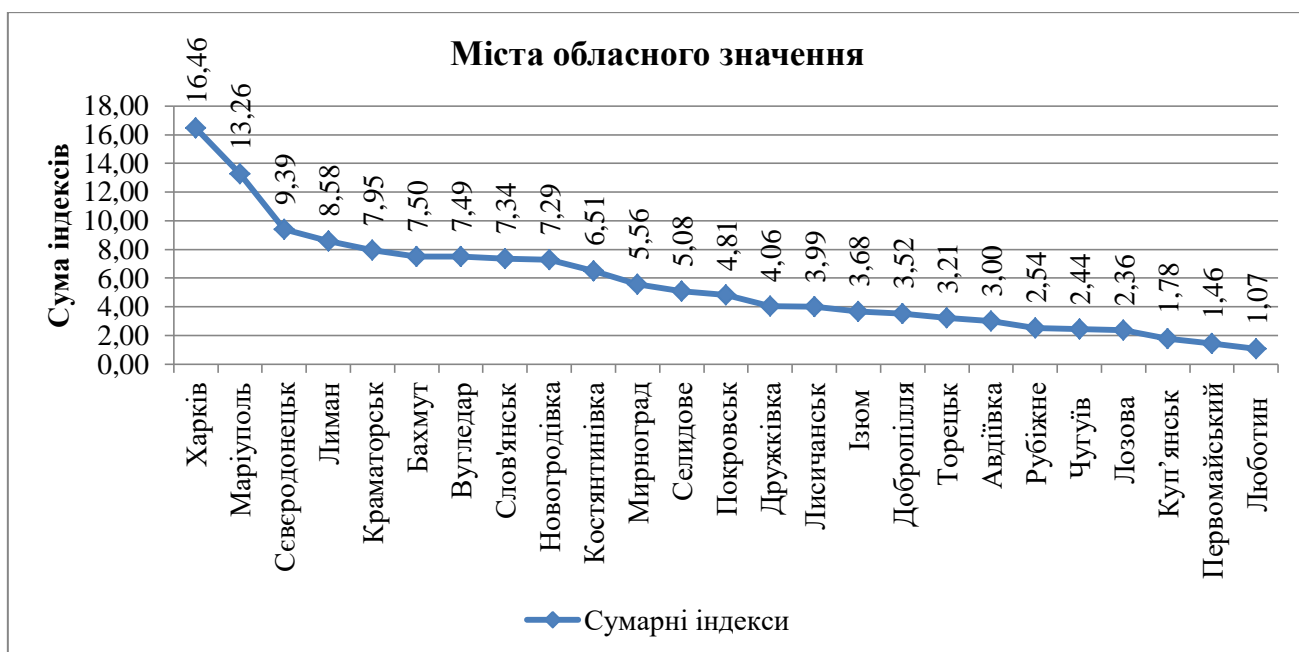


Рис. 3.41 Ранжирування міст обласного значення прикордонних регіонів Східної України за сумою індексів структурних показників ВПО  
Джерело: побудовано автором

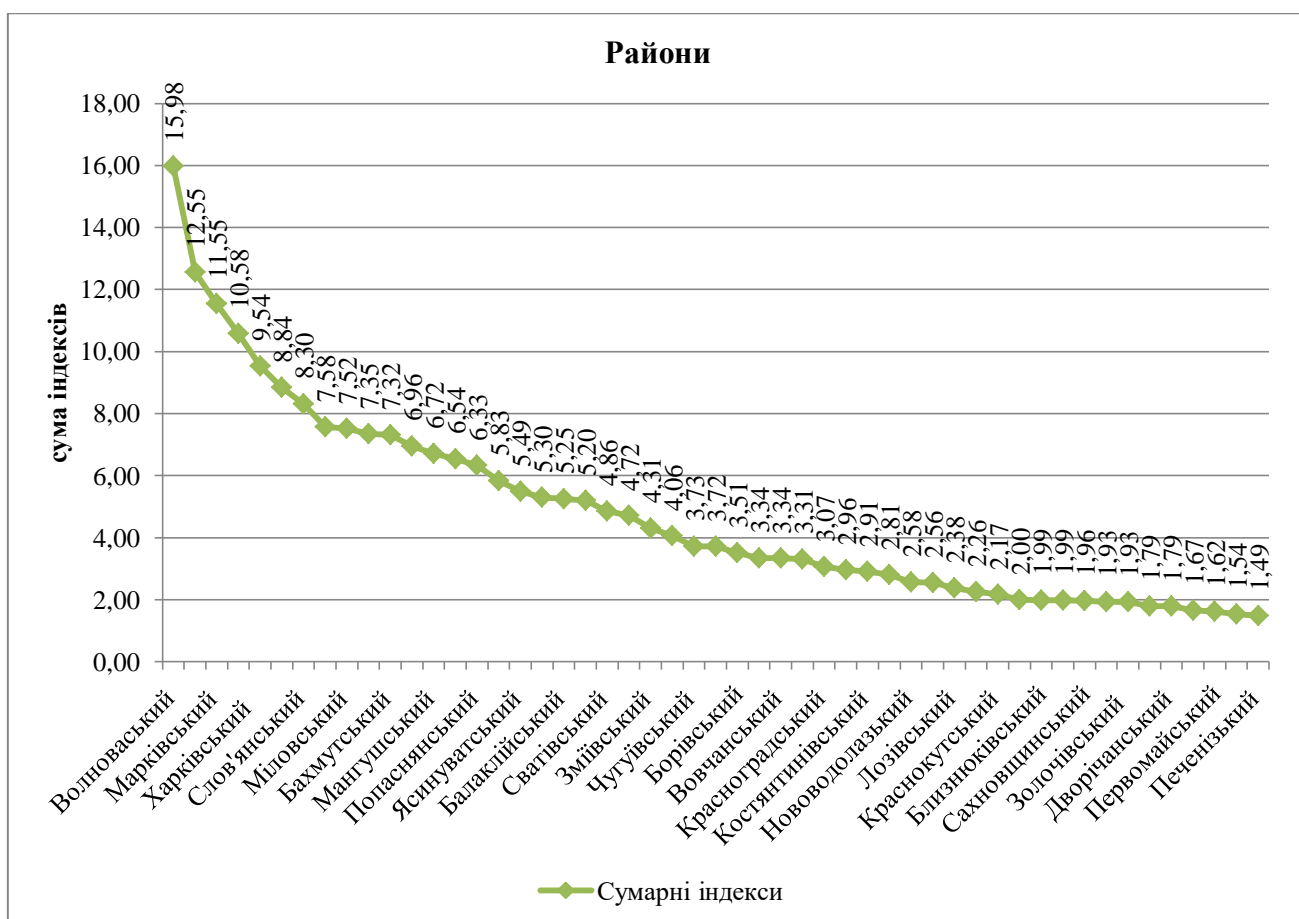


Рис. 3.42 Ранжирування районів прикордонних регіонів Східної України за сумою індексів структурних показників внутрішньо переміщених осіб)  
Джерело: побудовано автором

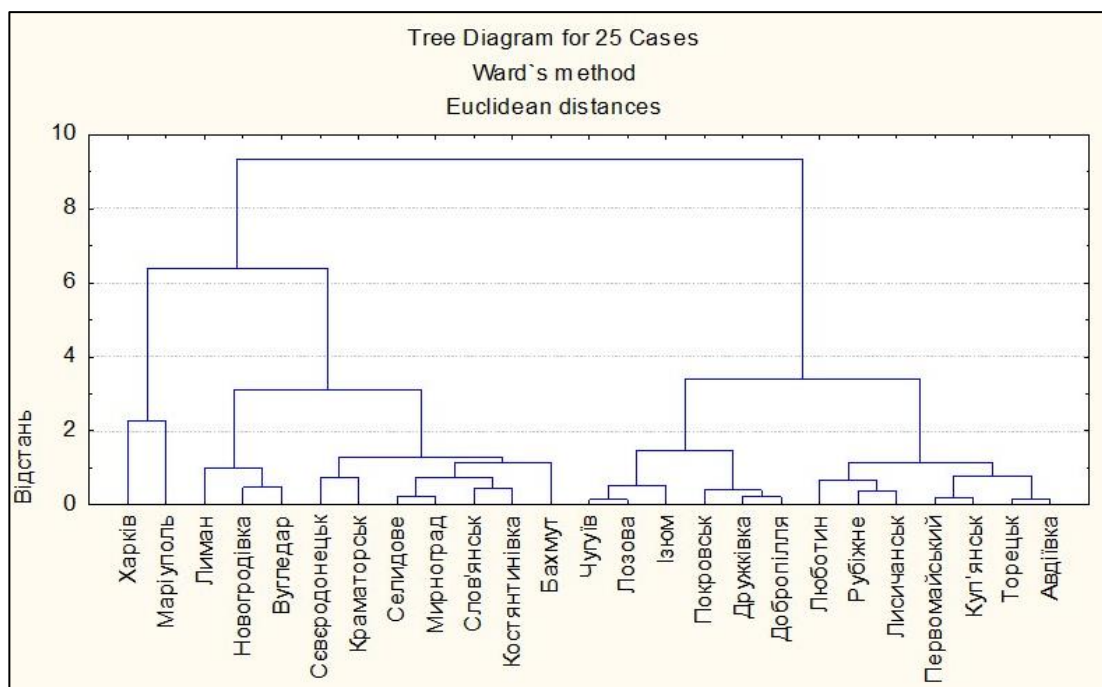


Рис. 3.43 Дендрограма групування міст обласного значення прикордонних регіонів Східної України за подібністю структурних показників ВПО за 2018 рік методом Варда за Евклідовою відстанню  
*Джерело:* обчислено та побудовано автором

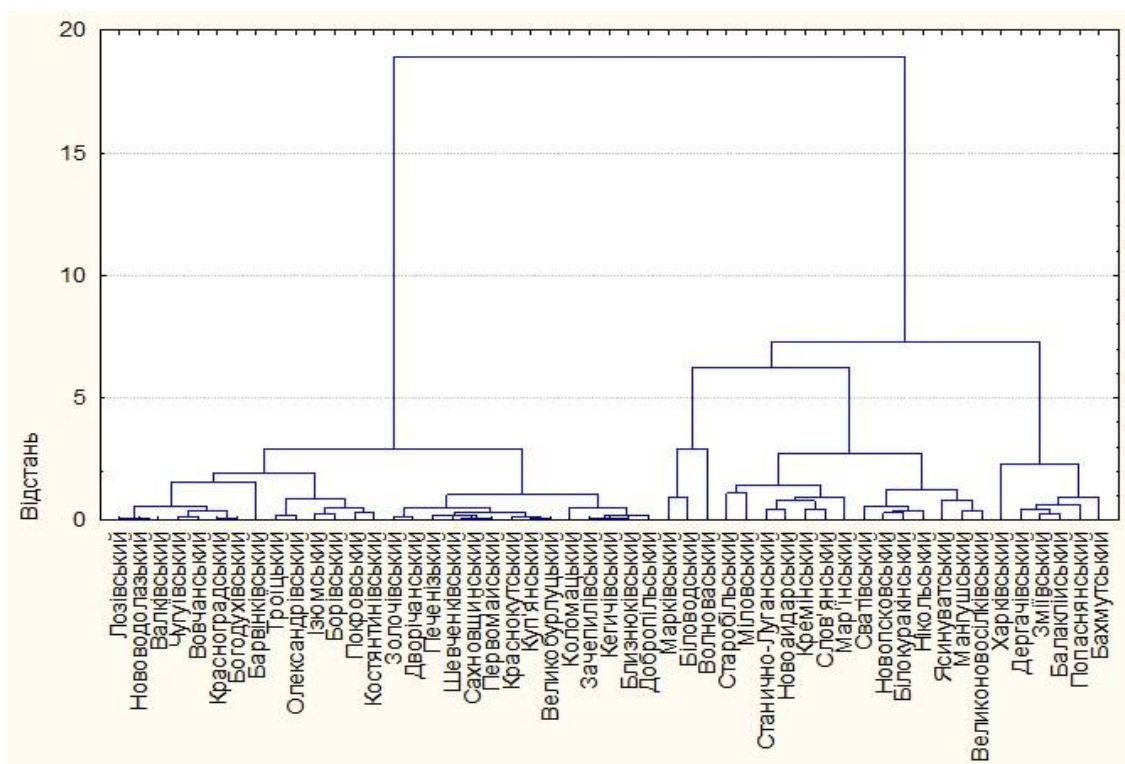


Рис. 3.44 Дендрограма групування районів Донецької, Луганської та Харківської областей за подібністю структурних показників ВПО за 2018 рік методом Варда за Евклідовою відстанню  
*Джерело:* обчислено та побудовано автором



Така ж дендрограма була побудована для районів досліджуваних областей (додаток С). На відстані до 5 умовних одиниць виділяємо чотири кластери (рис. 3.44). За результатами кластерного аналізу побудова картосхема, яка дозволяє наочно представити виділені групи кластерів (рис. 3.45).



Рис. 3.45 Групування міст обласного значення та районів прикордонних регіонів Східної України за результатами кластерного аналізу станом на 1 січня 2019 року

Джерело: побудовано автором

Серед районів перший кластер утворюють 28 районів Донецької, Луганської та Харківської областей. Другий кластер включає Марківський, Біловодський райони Луганської області та Волноваський район Донецької області, де спостерігається найбільша концентрація пенсіонерів з числа ВПО та велике навантаження ВПО на місцеве населення. Третій кластер об'єднує лише

райони Донецької (Слов'янський, Мар'їнський, Нікольський, Ясинуватський, Мангушський, Великоновосілківський) та Луганської (Старобільський, Міловський, Станично-Луганський, Новоайдарський, Кременський, Сватівський, Новопсковський, Білокуракинський) областей. Дані райони є територіями, які безпосередньо чи опосередковано межують із лінією розмежування; ВПО обирають дані райони для подальшого переміщення через лінію розмежування; у цих районах спостерігається високе навантаження ВПО на місцеве населення; у структурі ВПО – висока частка пенсіонерів [61]. До четвертого кластеру входять переважно райони Харківської області, які прийняли найбільшу в регіоні кількість ВПО – Харківський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, а також Бахмутський район Донецької області та Попаснянський район Луганської області.

Отже, проведене групування міст обласного значення та районів прикордонних регіонів Східної України дозволило виділити групи населених пунктів, які мають подібні особливості вимушеної міграції, що є основою для консолідації органів місцевої влади для розробки ефективних регіональної міграційної політики з метою покращення становища вимушених мігрантів.

### **3.6 Заходи регіональної міграційної політики щодо ситуації з ВПО**

На основі виявлених за допомогою соціологічного опитування проблем внутрішньо переміщених осіб та особливостей їх інтеграції у приймаючі громади нами розроблено заходи регіональної міграційної політики, реалізація яких не лише вирішить проблеми ВПО, а й перетворить їх у потужну силу соціально-економічного розвитку регіонів.

Варто зазначити, що заходи запропоновані на основі аналізу та узагальнення регіональних програм підтримки та адаптації ВПО [210], враховуючи Регіональну програму підтримки та інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Донецькій області на 2019–2020 роки [129], Регіональну цільову програму щодо підтримки та адаптації внутрішньо переміщених осіб у

Луганській області на 2017–2018 роки [135], Програму надання підтримки учасникам АТО для будівництва і придбання житла в Харківській області на 2016–2018 роки, Програму надання підтримки учасникам АТО та операції ООС для будівництва житла в Харківській області на 2019–2021 роки [107].

Відповідно до Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року [128] та вищезазначених регіональних програм пропонуємо заходи щодо вирішення проблем ВПО, забезпечення успішної інтеграції ВПО до приймаючих громад та перетворення ВПО на ресурс соціально-економічного розвитку. Основні заходи регіональної міграційної політики щодо успішної інтеграції ВПО у приймаючі громади на період 2020-2025 рр. представлені у додатку Т., табл. Т.1.

Вбачаємо реалізацію заходів у чотирьох важливих напрямках – соціальному, медико-психологічному, інформаційно-правовому, інтеграції ВПО у приймаючі громади. Передбачається, що кожен напрям вирішує певні проблеми ВПО. Соціальний напрям вирішує житлову проблему, проблеми працевлаштування ВПО, низького рівня доходів, доступу до соціальних послуг. Медико-психологічний напрям вирішує проблему доступу до медичних послуг, проблеми людей з обмеженими можливостями, погіршення психологічного здоров'я ВПО. Інформаційно-правовий напрям націлений на вирішення проблем інституційного забезпечення ВПО, недосконалої нормативно-правової бази, обмеженої свободи пересування на території Донбасу. Інтеграційний напрям вирішує проблеми соціальної адаптації та реінтеграції ВПО [58].

Запропоновані заходи регіональної міграційної політики є універсальними як для регіонів з надмірною концентрацією ВПО, так і для тих регіонів, які ВПО практично ігнорували для свого розміщення. Проте варто зазначити, що за допомогою консолідації органів регіональної влади, місцевої влади, громадських та волонтерських організацій та за реалізацією даних заходів соціально-економічні ефекти в громаді від появи ВПО будуть слугувати індикатором розвитку громади.

### Висновки до 3 розділу

1. Проаналізовано динамічні особливості вимушених міграцій в Україні. Найбільшу кількість зареєстрованих ВПО в Україні з моменту їх виникнення зафіксовано у червні 2016 р. – 1 млн. 786 тис. осіб, що пов'язано із загостренням воєнного конфлікту на Донбасі. Відтоді спостерігається зменшення чисельності ВПО, що обумовлено успішною інтеграцією частини вимушених мігрантів у приймаючі громади, небажанням підтверджувати статус ВПО через бюрократичні процедури, а також поверненням частини ВПО до місць попереднього проживання чи виїзд за кордон. На основі аналізу статистики щодо чисельності ВПО в Україні обґрунтовано етапи та хвилі вимушених міграцій, зокрема виділено етап раптової тимчасової вимушеної міграції населення (лютий–липень 2014 р.); першу хвилю масової вимушеної міграції населення (серпень–листопад 2014 р.); етап обдуманого вимушеної міграції населення (грудень 2014–грудень 2015 р.); другу хвилю масової вимушеної міграції населення (січень–грудень 2016 р.); етап маятникових переміщень ВПО (з 2017 р. – донині). Кожному із етапів (хвиль) відповідає переважаючий фактор міграції та привід до переміщення.
2. Просторовий аналіз внутрішнього переміщення населення в Україні свідчить про орієнтацію більшості вимушених мігрантів на чинник територіальної близькості до тимчасово окупованих територій або території з розвинутими ринками праці. Найбільше ВПО розміщено у Донецькій, Луганській, м. Києві, Харківській та Дніпропетровській областях. Крім територіальних, на розміщення ВПО в Україні, на нашу думку, впливають безпекові та політичні, природно-географічні, економічні, соціально-демографічні, етнолінгвістичні, релігійні, електоральні, соціо-культурні чинники.
3. На прикордонні регіони Східної України припадає 64,85 % від загальної чисельності внутрішньо переміщених осіб в Україні. Найбільша концентрація ВПО у досліджуваному регіоні спостерігається удовж лінії розмежування, на що вплинули територіальні чинники, а також у великих містах та обласних



центрах – містах Харків, Маріуполь, Краматорськ, Сєвєродонецьк, Бахмут, Слов'янськ, Костянтинівка, Лиман тощо. Серед районів найбільша чисельність ВПО спостерігається у Волноваському районі Донецької області, а також Біловодському та Старобільському районах Луганської області. Значна чисельність внутрішньо переміщених осіб у деяких містах та районах створює надмірне демографічне навантаження ВПО на локальні ринки праці, соціальну інфраструктуру, державні органи влади та органи місцевого самоврядування. До районів зі значним демографічним навантаженням ВПО на місцеве населення належать Марківський, Біловодський, Міловський райони Луганської області (чисельність ВПО перевищує чисельність місцевого населення); м. Бахмут, Лиманська міська рада, м. Новгородівка, Волноваський, Мангушський, Нікольський, Слов'янський райони Донецької області.

4. У статевій структурі ВПО досліджуваних регіонів, окрім Барвінківського району Харківської області, переважають жінки. У віковій структурі населення ВПО усіх міст, міських рад та районів досліджуваної території, окрім м. Харкова та Ясинуватського району Донецької області, переважають пенсіонери, а у Луганській області їх частка становить 77,5 %. Найвища частка осіб працездатного віку у структурі ВПО у м. Харків, Авдіївка, Торезьк, Краматорськ, Маріуполь, Ясинуватському, Добропільському, Бахмутському районах Донецької області. Серед вимушених мігрантів, які потребують працевлаштування лише незначна кількість звертається до обласних центрів зайнятості: у Донецькій області 7 осіб у розрахунку на 1000 ВПО, у Луганській – 5 осіб, Харківській області – 2 особи.
5. З метою комплексного дослідження проблем ВПО, особливостей їх інтеграції у приймаючі громади проведено опитування, у якому взяли участь 207 вимушених мігрантів. За результатами опитування усі проблеми, з якими стикаються ВПО, поділено на соціально-економічні, соціально-психологічні, інституційно-правові. Запропоновано конкретні шляхи щодо вирішення даних проблем. Подібне опитування щодо ставлення населення до вимушених мігрантів проведено і з місцевим населенням, у якому взяли участь 384

представника місцевих громад. Проведено SWOT-аналіз впливу внутрішньо переміщених осіб на приймаючі громади, виявлено позитивні та негативні риси такого впливу, а також можливості та загрози для громад.

6. Методом моделювання інтегральної функції впливу підтверджено результати просторового аналізу розподілу ВПО на досліджуваній території за показником демографічного навантаження ВПО на 1000 осіб місцевого населення, а саме зменшення показника інтегральної функції впливу з віддаленістю від лінії розмежування, зменшення демографічного навантаження ВПО з віддаленістю від прикордонних із лінією розмежування територій. Серед міст обласного значення аномальні значення прослідковуються у м. Покровськ, Краматорськ, Бахмут, Новгородівка Донецької області та м. Сєверодонецьк, зона впливу якого охоплює м. Лисичанськ та Рубіжне Луганської області, що свідчить про надмірну концентрацію ВПО та високе демографічне навантаження ВПО на місцеве населення саме у цих містах. Такі моделі із базовими радіусами 10, 15, 20, 25 км були побудовані і для районів досліджуваних регіонів.
7. З метою групування міст обласного значення та районів за структурними показниками ВПО виконаний кластерний аналіз, до бази якого увійшли 25 показників. Проведене групування серед міст обласного значення прикордонних регіонів Східної України дозволило виділити 5 кластерів серед міських населених пунктів та 4 кластери серед районів, які мають подібні особливості вимушеної міграції, що може слугувати передумовою для консолідації органів місцевої влади для вирішення проблем ВПО.
8. З метою забезпечення успішної інтеграції ВПО у приймаючі громади та перетворення вимушених мігрантів на чинник соціально-економічного розвитку регіонів запропоновані заходи регіональної міграційної політики. Вбачаємо реалізацію заходів у чотирьох важливих напрямках – соціальному, медико-психологічному, інформаційно-правовому, інтеграційному.

Результати проведених наукових досліджень, викладених у розділі 3, опубліковані у наукових працях автора [52, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 64, 67, 68, 69, 98, 210, 211, 213, 224, 225, 229].

## ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Вимушена міграція населення є суспільно-географічною категорією, виступає складним феноменом, може одночасно розглядатись як система (міграційна система) та як процес (переміщення населення). Міграційні процеси прикордонних регіонів Східної України є регіональною міграційною системою, яка характеризується такими властивостями: складністю, ієрархічністю, відкритістю, саморегульованістю, багатофункціональністю; вони об'єднують міграційні потоки у складі декількох адміністративних областей та можуть функціонувати в рамках окремих міграційних районів.

Уточнено поняття вимушеної міграції як міграції, що має вимушений, раптовий характер, зумовлений загрозою для життя мігрантів у результаті стихійних лих, військових дій або переслідувань за політичними причинами, національною ознакою та ін., має тимчасовий або постійний характер та охоплює такі категорії мігрантів як біженці, вимушені переселенці, особи, які шукають притулок. Основною категорією вимушених мігрантів на території України є внутрішньо переміщені особи.

2. Обґрунтовано методику суспільно-географічного дослідження вимушених міграцій, яка складається із п'яти етапів: організаційного, підготовчого, аналітичного, синтетичного і підсумкового та базується на міждисциплінарних підходах: географічному, системному, синергетичному, інформаційному, історичному, демографічному, економічному, юридичному, соціологічному, психологічному, індивідуальному, а також сукупності філософських, загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціальних методів дослідження. Вдосконалено методику суспільно-географічного дослідження вимушених міграцій за рахунок використання соціологічних методів дослідження – аналізу документів та анкетування, а також оригінальних методів суспільної географії – ІФВ-моделювання. Під час дослідження сформовано дві бази даних, одна з яких складається із варіант вибірки за 34 показниками для виявлення просторово-часових особливостей ВПО в Україні,

інша – за 92 показниками для дослідження часових, просторових та структурних особливостей вимушених мігрантів у прикордонних регіонах Східної України.

3. Причиною виникнення вимушених міграцій на Сході України з 2014 року став воєнний конфлікт на Донбасі, окупація частини територій Донецької та Луганської областей, поділ їх на дві частини: одна з яких контролюється українською владою, а інша – владами самопроголошених «республік». Однак головній причині появи внутрішньо переміщених осіб передували певні передумови: заселенські, соціально-демографічні та економічні. Серед соціально-демографічних виділяємо особливості демографічної ситуації, етнолінгвістичні, культурні та ментальні передумови, працересурсний потенціал регіону та доходи населення.

4. Виділяємо три етапи та дві хвилі вимушених міграцій в Україні: етап раптової тимчасової вимушеної міграції населення (лютий–липень 2014 р.); перша хвиля масової вимушеної міграції населення (серпень–листопад 2014 р.); етап обдуманого вимушеної міграції населення (грудень 2014–грудень 2015 р.); друга хвиля масової вимушеної міграції населення (січень–грудень 2016 р.); етап маятникових переміщень ВПО (з 2017 р. – донині). Серед чинників, які впливають на вибір вимушеними мігрантами одних регіонів для переміщення та практично повне ігнорування інших є, на нашу думку, безпекові та політичні, територіальні, природно-географічні, економічні, соціально-демографічні, етнолінгвістичні, релігійні та електоральні, соціо-культурні чинники. Тому існує закономірність розміщення вимушених мігрантів: з віддаленістю від тимчасово окупованих територій зменшується чисельність ВПО та їх частка.

5. Масштаби вимушеної міграції у прикордонних регіонах Східної України відповідають попереднім етапам і хвилям та змінювались в залежності від воєнно-політичної ситуації на Донбасі. Донецька, Луганська та Харківська область займають відповідно перше, друге та четверте місце в Україні за чисельністю ВПО. У розміщенні ВПО по досліджуваному регіону

прослідковується закономірність: більшість вимушених мігрантів працездатного віку розміщено у міських поселеннях, особи пенсійного віку обирають, як правило, сільські райони. Найбільше ВПО проживають у м. Маріуполь, Харків, Сєвєродонецьк, Бахмут, Слов'янськ, а також у Волноваському районі Донецької області і Біловодському та Старобільському районах Луганської області. У Харківській області більшість ВПО розміщені в обласному центрі. У Марківському, Біловодському, Міловському районах Луганській області чисельність ВПО більша за чисельність місцевого населення, переважно за рахунок осіб пенсійного віку.

У статевій структурі ВПО усіх адміністративно-територіальних одиниць прикордонних регіонів Східної України, окрім Барвінківського району Харківської області, переважають жінки. У віковій – пенсіонери. Частка працездатного населення серед досліджуваних регіонів найбільша у Харківській області (43,5 %), а у м. Харків та Ясинуватському районі Донецької області працездатне населення – переважаюча вікова група ВПО. Працездатне населення ВПО обирають, переважно, міста обласного значення та райони, які мають розвинутий локальний ринок праці та потребу у робочій силі. У структурі зайнятості ВПО усіх регіонів більшість зайнято в оптовій та роздрібній торгівлі та ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів.

6. З метою всебічного вивчення стану інтеграції ВПО у приймаючі громади, виявлення основних проблем вимушених мігрантів нами проведено анкетування серед вимушених мігрантів, у якому взяло участь 207 ВПО з Донецької, Луганської та Харківської областей. За результатами опитування усі проблеми ВПО згруповано у 3 групи: соціально-економічні, інституційно-правові, соціально-психологічні. Визначено, що більшість ВПО частково успішно або успішно інтегрувались у приймаючі громади. Для виявлення ставлення місцевого населення до ВПО проведено опитування 384 представників місцевих громад Донецької, Луганської та Харківської областей. В результаті анкетування виявлено зв'язок вимушених мігрантів з місцевим

населенням, проблеми ВПО на думку місцевого населення, наявність конфліктів та конкуренції у місцевих громадах через ВПО.

7. Виконано ІФВ-моделювання за містами обласного значення та окремо за районами без урахування міст обласного значення прикордонних регіонів Східної України за показником навантаження ВПО на 1000 осіб місцевого населення. Побудовані моделі із базовими радіусами 10, 15, 20, 25 км. Аномальні значення інтегральної функції впливу спостерігаються у прикордонних із лінією розмежування територіях, а сама функція впливу зменшується з віддаленістю від ОРДЛО. Для найбільш точного аналізу використовуємо моделі з базовим радіусом впливу 15, 20 км. На моделях із зазначеними базовими радіусами ядрами надмірного навантаження ВПО на місцеве населення виступають міста Покровськ, Краматорськ, Бахмут, Новогродівка Донецької області та Северодонецьк Луганської області; серед районів – ядра у Марківському, Старобільському, Кременському районах Луганської області та Нікольському, Мангушському районах Донецької області. Аномальні значення серед міст та районів Харківської області на моделях із зазначеними радіусами зони впливу не прослідковуються.

8. Запропоновано заходи регіональної міграційної політики з питань вимушеної міграції у прикордонних регіонах Східної України у чотирьох напрямках: соціальному, медико-психологічному, інформаційно-правовому, інтеграції ВПО у приймаючі громади. Завданням кожного напрямку є часткове або повне вирішення певних проблем вимушених мігрантів. Запропоновані напрями можуть використовуватись для роботи з внутрішньо переміщеними особами будь-якого регіону України.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальний стан забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Доповідь представлена до Універсального періодичного огляду ООН. 28-а сесія Ради з прав людини ООН. 2017. URL : [http://naiu.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/UPR\\_IDP\\_ukr.pdf](http://naiu.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/UPR_IDP_ukr.pdf).
2. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. Харків : Основа, 1991. 256 с.
3. Балакірєва О. М. Спектр проблем вимушених переселенців: швидка оцінка ситуації та потреб. Вимушені переселенці в Україні : питання термінового та середньострокового реагування : матеріали круглого столу, 9 липня 2019 р., Київ : Український інститут соціальних досліджень.
4. Барановський М. О. Економічна та соціальна географія України: реальний сектор економіки : навч. посіб. Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2018. 376 с.
5. Беженцы и вынужденные переселенцы в государствах СНГ / Под. ред. В. И. Мукомеля, Э. А. Паина. Москва : «Комплекс-Прогресс», 1996. 160 с.
6. Вибрані наукові праці : у 2-х томах / за заг. ред. С. І. Пирожкова. Демографічний і трудовий потенціал. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. Т.1. 934 с.
7. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху : монографія / за ред. О. Ф. Новікової, О. І. Амоши, В. П. Антонюк. Київ : Інститут промисловості НАН України, 2016. 448 с.
8. Войналович І. А., Кримова М. О., Щетініна Л. В. Вимушені переселенці : зарубіжний досвід, стан та реалізація їх прав в Україні. *Соціально-трудові відносини : теорія та практика*. 2014. № 2. С.250–257. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp\\_2014\\_2\\_37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_2_37).
9. Всеукраїнський перепис населення. URL : <https://www.ukrcensus.gov.ua>.
10. Гендерні профілі 24 областей України та м. Києва / Децентралізація дає можливості. URL : <https://decentralization.gov.ua/gender/genderni-profili-oblastei>.

11. Географічна енциклопедія України : В 3 т. Т. 2 / під ред. О. М. Маринич та ін. Київ : «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана. 1990. 480 с.
12. Голиков А. П., Казакова Н. А., Шуба М. В. Харьковская область: региональное развитие: состояние и перспективы : монография / под. ред. проф. В. С. Бакирова. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2011. 328 с.
13. Головне управління статистики у Донецькій області. URL : <http://www.donetskstat.gov.ua>.
14. Головне управління статистики у Луганській області. URL : <http://www.lg.ukrstat.gov.ua>.
15. Головне управління статистики у Харківській області. URL : <http://kh.ukrstat.gov.ua>.
16. Гудвін-Гілл Г. Статус біженця в міжнародному праві. М., 1997. С. 314–315.
17. Демографический энциклопедический словарь / под. ред. Д. И. Валентей. Москва : Советская энциклопедия, 1985. 608 с.
18. Державна служба статистики України. доступу: URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
19. Державний центр зайнятості. URL : <https://www.dcz.gov.ua>.
20. Децентралізація дає можливості. URL : <https://decentralization.gov.ua>.
21. Джаман В. О. Особливості географії міграцій населення України. *Український географічний журнал*. 2002. № 1. С. 28–36.
22. Джаман В. О. Регіональні системи розселення: демографічний аналіз (на прикладі Західного регіону України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра геогр. наук : 11.00.02. Київ, 2014. 20 с.
23. Донбас в етнополітичному вимірі / за ред. В. Котигоренко. Київ : ІІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 584 с.
24. Донбас в огні. Путівник зоною конфлікту. Львів : Центр дослідження безпекового середовища ГО «Прометей», 2017. 100 с. URL : <https://prometheus.ngo/donbas-v-ogni>.
25. Донецька обласна державна адміністрація. URL : <https://dn.gov.ua/ua>.



26. Донецький обласний центр зайнятості. URL : <https://don.dcz.gov.ua>.
27. Донік О. Індустріальне освоєння Донбасу у XIX – на початку XX ст. *Регіональна історія України*. 2015. № 9. С. 201–214. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/reisuk\\_2015\\_9\\_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/reisuk_2015_9_15).
28. Дюран Б., Одел П., Кластерный анализ. Москва : Статистика, 1977. 128 с.
29. Єрмоленко О. А., Аксьонова М. В. Ринок праці Харківської області : особливості і перспективи. *Управління персоналом: сучасні підходи та технології*. 2016. URL : <http://212.111.199.244/bitstream/123456789/12200/1/Ermolenko.pdf>.
30. Жванія Т. В. Сучасна вимушена міграція: соціально-політичні аспекти. *Сучасне суспільство*. 2005. № 2(2). С. 46–56.
31. Жванко Л. М. Краєзнавство : конспект лекцій (для студентів усіх курсів денної і заочної форм навчання напрямів підготовки : 6.030504 «Економіка підприємства», 6. 030509 «Облік і аудит», 6.030601 «Менеджмент»). Харків: Харк. нац. акад. міськ. госп-ва, 2010. 163 с.
32. Закіров М. Внутрішньо переміщені особи в Україні : сучасні реалії / Центр досліджень соціальних комунікацій. URL : [http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=2206:vnutrishno-peremishcheni-osobi-v-ukrajini-suchasni-realiji-2&catid=63&Itemid=393](http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2206:vnutrishno-peremishcheni-osobi-v-ukrajini-suchasni-realiji-2&catid=63&Itemid=393).
33. Западнюк С. О. Міграції населення України : передумови, динаміка та наслідки розвитку / наук. ред. Л. Г. Руденко. Київ : Академперіодика, 2011. 240 с.
34. Заславская Т. И., Рыбаковский Л. Л. Процессы миграции и их регулирование в социалистическом обществе. *Социологические исследования*. 1978. № 1. С. 56–66.
35. Захист прав внутрішньо переміщених осіб : монографія / за ред. О. Я. Рогача. Ужгород : РІК-У, 2018. 268 с.

36. Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами, вересень 2019 / Міжнародна організація з міграції, 2019. 64 с.  
URL : [https://iom.org.ua/sites/default/files/nms\\_round\\_15\\_ukr\\_screen.pdf](https://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_15_ukr_screen.pdf).
37. Інвестиційний паспорт Донецької області. Краматорськ : Донецька обласна державна адміністрація 2009. 156 с. URL : [https://dn.gov.ua/storage/app/sites/1/NewsODA/11.10.2019/invest/invest\\_passport\\_ukr.pdf](https://dn.gov.ua/storage/app/sites/1/NewsODA/11.10.2019/invest/invest_passport_ukr.pdf).
38. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення : монографія / за ред. О. Ф. Новікової, В. П. Антонюк, О. В. Панькової. Київ : Інститут промисловості НАН України, 2018. 244 с.
39. Ісаєва Н. С. Теоретико-правова характеристика визначення поняття «внутрішньо переміщені особи». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С.70–75.
40. Ичдуйгу А. Региональные и локальные перспективы. Политика международных мигрирующих режимов: транзитные миграционные потоки в Турции. *Международный журнал социальных наук*. 2001. № 32. С. 131–142.
41. Капінус О. Державне регулювання внутрішньої вимушеної міграції: понятійно-категоріальний апарат. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2007. № 3. С. 17–25.
42. Комплексна державна програма щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1094 (редакція від 12 січня 2018 р.). URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1094-2015-%D0%BF>.

43. Крахмальова К. О. Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні : дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 210 с.
44. Кузіна К. В., Лихолобова З. Г. Соціально-економічні процеси у монопрофільних шахтарських містах Донбасу (1950–1980-ті роки) : монографія. Донецьк, 2010. 335 с.
45. Кульчицький Т. Р. Поняття внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Адміністративне право і процес*. 2017. № 1(19). С. 51–57.
46. Куш О. Макроекономічний аналіз економіки ОРДО і ОРЛО / Ділова столиця. URL : <https://www.dsnews.ua/static/longread/donbas-ukr/macroekonomichniy-analiz.html>.
47. Кхасраві О. З. Поняття та підстави внутрішніх переміщень населення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. № 3(1). С.154–157.
48. Кхасраві О. З. Співвідношення понять «мігрант», «біженець», «переселенець», «внутрішньо переміщена особа». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 20. С. 73–76.
49. Лаврів П. І. Історія Південно-Східної України. Київ : Українська Видавнича Спілка, 1996. 208 с.
50. Лібанова Е. М. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 8 жовтня 2014 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2014. № 12. С. 15–24.
51. Логвинова М. О. Адаптація теорії “Pull and push” до розміщення внутрішньо переміщених осіб у Харківській області // *Регіон–2019 : суспільно-географічні аспекти : матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців, 10–11 квітня 2019 р., Харків, 2019. С. 89–93.*

52. Логвинова М. О. Вимушені міграції в Україні: динамічний аспект // Четверті Сумські наукові географічні читання : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 11–13 жовтня 2019 р., Суми, 2019. С. 147–153.
53. Логвинова М. О. Внутрішньо переміщені особи як категорія вимушених мігрантів: поняття та ознаки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2019. № 11. С. 44–50.
54. Логвинова М. О. Внутрішня вимушена міграція: теоретизування поняття // Регіон–2019 : суспільно-географічні аспекти : матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців, 10–11 квітня 2019 р., Харків, 2019. С. 29–32.
55. Логвинова М. О. Вплив вимушених мігрантів зі Сходу України на соціально-економічний розвиток приймаючих громад // Четверті Сумські наукові географічні читання : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 11–13 жовтня 2019 р., Суми, 2019. С. 154–157.
56. Логвинова М. О. До питання прогнозування процесів вимушеного внутрішнього переміщення населення у прикордонних регіонах Східної України // Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 31 серпня 2020 р., Переяслав-Хмельницький, 2020. Вип. 62. С. 13–16.
57. Логвинова М. О. До питання про чинники розміщення внутрішньо переміщених осіб зі Сходу України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2019. № 10. С. 27–33.
58. Логвинова М. О. До питання удосконалення регіональної політики щодо ситуації з вимушеними мігрантами у прикордонних регіонах Східної України // П'яті Сумські наукові географічні читання : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 9–10 жовтня 2020 р., Суми, 2020. С. 156–159.
59. Логвинова М. О. Заселенські процеси Донбасу як передумова виникнення вимушеного внутрішнього переміщення населення // Регіон–2019 : стратегія

- оптимального розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 жовтня 2019 р., Харків, 2019. С. 182–185.
60. Логвинова М. О. ІФВ-моделювання вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України // Регіон–2019 : стратегія оптимального розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 8–9 жовтня 2020 р., Харків, 2020. С. 43–48.
61. Логвинова М. О. Кластеризація територіальних одиниць регіональної міграційної системи (на прикладі прикордонних регіонів Східної України) // Регіон–2019 : стратегія оптимального розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 8–9 жовтня 2020 р., Харків, 2020. С. 210–213.
62. Логвинова М. О. Масштаби, динаміка та просторові особливості вимушеного внутрішнього переміщення населення на сході України. *Економічна та соціальна географія*. 2020. Вип. 83. С. 29–36.
63. Логвинова М. О. Міждисциплінарні дослідження внутрішньо переміщених осіб зі Сходу України у працях українських науковців // Регіональні проблеми України : географічний аналіз та пошук шляхів вирішення : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю), 3–4 жовтня 2019 р., Херсон, 2019. С. 148–152.
64. Логвинова М. О. Особливості вікової та статевої структури внутрішньо переміщених осіб в Україні // Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів : матеріали III Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, 11–12 квітня 2019 р., Луцьк, 2019. С. 140–142.
65. Логвинова М. О. Особливості застосування соціологічних методів у суспільно-географічному дослідженні вимушеного внутрішнього переміщення населення // Теоретичні та прикладні аспекти досліджень з біології, географії та хімії : матеріали III Всеукраїнської наукової конференції студентів та молодих учених, 30 квітня 2020 р., Суми, 2020. С. 116–120.

66. Логвинова М. О. Передумови вимушеного внутрішнього переміщення населення на сході України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2020. Вип. 12. С. 7–16.
67. Логвинова М. О. Просторово-часові особливості внутрішнього переміщення населення в Україні. *Наукові записки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. Географічні науки*. 2019. № 2(1). С. 134–141.
68. Логвинова М. О. Регіональні особливості розміщення внутрішньо переміщених осіб в Україні у місцях компактного проживання // Державна політика у сфері трудової міграції : правові, економічні, демографічні, освітні аспекти : матеріали міждисциплінарного круглого столу з нагоди Міжнародного дня мігранта, 18 грудня 2019 р., Київ, 2020. С. 71–76.
69. Логвинова М. О. Структурні та просторові особливості зайнятості внутрішньо переміщених осіб на Сході України // Українське суспільство в умовах війни : виклики сьогодення та перспективи миротворення : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 22 червня 2020 р., Маріуполь, 2020. С. 121–126.
70. Логвинова М. О. Сучасні тенденції міграційних процесів на Сході України // Регіон–2020: суспільно-географічні аспекти : матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців, 2–3 квітня 2020 р., Харків, 2020. С. 92–95.
71. Луганська обласна державна адміністрація. URL : <http://loga.gov.ua>.
72. Луганський обласний центр зайнятості. URL : <https://lug.dcz.gov.ua>.
73. Луценко О. Л., Цапкова А. С. The experience of stress and fear of students – IDPs. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2017. № 62. С. 18–25.
74. Малиновська О. А. Внутрішня міграція та тимчасові переміщення в Україні в умовах політичних та соціально-економічних загроз : аналітична доповідь. *Соціальна політика*. 2014. № 17. С. 1–23. URL : [http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/vnutrishnya\\_migratsia-45aa1.pdf](http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/vnutrishnya_migratsia-45aa1.pdf).

75. Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями. Київ : Видавництво НАДУ, 2004. 236 с.
76. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : НІСД, 2018. 472 с.
77. Малиновська О. А. Трудова міграція : соціальні наслідки та шляхи регулювання. Київ : НІСД, 2011. 40 с.
78. Малиха М. І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна підтримка. *Грані*. 2015. № 8. С. 6–11.
79. Малокозак Е. Международная классификация категорий мигрантов / Соціальні виміри суспільства : збірник наукових праць. Київ : Інститут соціології НАН України, 2002. № 5. 516 с.
80. Мальчикова Д. С., Ковальова К. І., Лозова Л. В. Вимушена зміна зайнятості та основні потреби внутрішньо переміщених осіб внаслідок воєнного конфлікту на Сході України та анексії Криму. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2018. Вип. 8. С. 92–97.
81. Мальчикова Д. С., Лозова Л. В. Сучасні внутрішні міграції в Україні : тенденції, проблеми, шляхи вирішення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки*. 2017. Вип. 6. С. 63–68.
82. Мандель И. Д. Кластерный анализ. Москва : Финансы и статистика, 1988. 176 с.
83. Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2005. 253 с.
84. Миграции сельского населения / под. ред. Т. И. Заславской. Москва : Мысль, 1970. 348 с.
85. Михайловський В. І. Внутрішньо переміщені особи – особливості національного та міжнародно-правового забезпечення. *Адміністративне право і процес. Фінансове право*. 2016. № 16. С.151–155.

86. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика) : енциклопедія / за ред. Ю. І. Римаренка. Київ : Довіра, 1998. 912 с.
87. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / за ред. О. В. Позняка. Умань : СПД Сочінський, 2007. 276 с.
88. Міжнародна асоціація з вивчення вимушеної міграції. URL : <http://iasfm.org>.
89. Міжнародна організація з міграції. URL : <https://iom.org.ua>.
90. Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. URL : <http://mtot.gov.ua/>.
91. Міністерство соціальної політики України. URL : <http://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>.
92. Міхеєва О., Серета В. Сучасні українські внутрішньо переміщені особи : основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації : соціологічне дослідження / *Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні*. Збірка аналітичних матеріалів. Львів : Галицька видавнича спілка, 2015. С. 9–49.
93. Наслідки міграційних процесів : нові виклики та можливості для регіонів : монографія / за ред. У. Я. Садової. Львів : НАН України, Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього, 2015. 252 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). URL : <http://ird.gov.ua/irdp/p20150804.pdf>.
94. Немец К. А., Сегида Е. Ю. Статистические методы и обработка геоинформации : учеб.-мет. пособ. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2013. 60 с.
95. Немець К. А. Моделювання траєкторії розвитку регіональних соціогеосистем України. *Часопис соціально-економічної географії*. 2009. Вип. 7(2). С. 66–80.
96. Немець К. А., Немець Л. М., Немець О. К. Дослідження просторової взаємодії суспільно-географічних об'єктів. *Часопис соціально-економічної географії*. 2009. Вип. 6(1). С. 20–31.



97. Немець К. А., Немець Л. М. Теорія і методологія географічної науки : методи просторового аналізу : навч.-метод. посібн. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 172 с.
98. Немець Л. М., Гусева Н. В., Логвинова М. О., Кандиба Ю. І., Ключко Л. В. Вимушені внутрішні міграції в Харківській області: структурно-динамічні та регіональні особливості. *Часопис соціально-економічної географії*. 2018. Вип. 25. С. 81–97.
99. Немець Л. М., Сегіда К. Ю., Немець К. А. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 200 с.
100. Немець Л. М., Сегіда К. Ю., Немець К. А. Методика суспільно-географічного дослідження демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми (на прикладі Харківської області) / *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Географія*. 2012. № 1. С.73–80.
101. Немець Л. М., Сегіда К. Ю. Системний підхід до суспільно-географічного дослідження населення регіону. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2009. Вип. 9. С.180–184.
102. Немець Л., Сегіда К., Немець К. Просторовий аналіз демографічного розвитку Харківського регіону як регіональної соціогеосистеми (на основі ІФВ-моделювання). *Наукові записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Географія»*. 2011. Т. 24 (63). №1. С. 277–281.
103. Ніколаєвський М. В., Прохоренко Н. Є. Теоретико-методологічні засади вивчення міграції населення. *Вісник міжнародного слов'янського університету*. 2009. № 12(1). С.34–39.
104. Ніколаєць Ю. О. Поселенська структура населення Донбасу : етнополітичний аспект динаміки : монографія. Київ : ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 188 с.

105. Новікова О. Ф., Шамілева Л. Л. Мобілізація соціальних ресурсів внутрішньо переміщених осіб із промислових регіонів України на забезпечення розвитку територіальних громад / *Економіка промисловості*. 2016. № 4(76). С. 70–79.
106. Новосельский А. А. Борьба Московского государства с татарами в первой половине XVII в. М.–Л. : АН СССР, 1948. 450 с.
107. Обласні програми / Офіційний сайт Харківської міської ради. URL : <http://www.oblrada.kharkov.ua/ua/public-information/oblasni-programi>.
108. Олефір В. І. Адміністративно-правове регулювання протидії нелегальної міграції та торгівлі людьми : монографія. Київ : Друкарня МВС України, 2004. 308 с.
109. Паспорт Луганської області за 2018 рік / Луганська обласна державна адміністрація. Сєверодонецьк, 2019. 32 с. URL : [http://loga.gov.ua/sites/default/files/pasport\\_2018.pdf](http://loga.gov.ua/sites/default/files/pasport_2018.pdf).
110. Переведенцев В. И. Методы изучения миграции населения. М. : Наука, 1975. 231 с.
111. Підгрушний Г. П., Мезенцев К. В., Дудін В. С., Провотар Н. І., Бондар В. В. Комерційна субурбанізація у Київському метрополісному регіоні: нерівномірність і поліцентричність розвитку // *Український географічний журнал*. 2020. Вип. 4 (112). С. 19–28.
112. Пірко В. О. Заселення Донеччини у XVI-XVIII ст. (короткий історичний нарис і уривки з джерел) / Український культурологічний центр. Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. 180 с.
113. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1996. 231 с.
114. Плинокос Д. Д., Бойченко В. С., Коваленко М. О. Дослідження впливу внутрішньо переміщених осіб на стан ринку праці України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 13. С. 166–171.

115. Покшишевский В. В. Миграции населения как общественное явление и задачи статистического их изучения. *Статистика миграции населения*. 1973. С. 7–34.
116. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / за ред. Е. М. Лібанової. Київ : НАН України, 2015. 363 с.
117. Полчанов А. Ю. Втрати української економіки від військового конфлікту. *Агросвіт*. 2019. № 11. С. 40–46.
118. Попова О. А. Классификационный анализ вынужденной внутренней миграции в Украине. *Грані*. 2017. Т. 20, № 17. С. 65–71.
119. Порядок надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 01 жовтня 2014 р. № 505 (редакція від 20 січня 2018 р.). URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>.
120. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 8. 06. 2016 р. № 365. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249110200>.
121. Прибиткова І. М. Основи демографії : посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів. Київ : АртЕк, 1995. 256 с.
122. Прибиткова І. Просторова самоорганізація населення: теоретико-методологічні передумови дослідження. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2009. № 4. С. 84–98.
123. Прибиткова І. Сучасні міграційні процеси: теоретико-методологічні аспекти досліджень. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2009. № 1. С. 161–172.
124. Прибиткова І. Хроніки міграційних подій в Україні до і після розпаду СРСР. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2009. № 1. С. 41–77.

125. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 05 березня 2015 р. № 245-VIII (редакція від 05 березня 2015 р.) / Верховна Рада України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-19>.
126. Провотар Н., Паренюк В., Рейманн М. Молодіжний ринок праці Естонії: безробіття та міграційні настрої студентської молоді // Економічна та соціальна географія. 2020. Вип. 83. С. 12–20. URL : [http://bulletin-esgeograph.org.ua/images/docs/Volume-83/Provotar-et-al\\_12-20.pdf](http://bulletin-esgeograph.org.ua/images/docs/Volume-83/Provotar-et-al_12-20.pdf).
127. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII (редакція від 27 бер. 2018 р.) / Верховна Рада України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.
128. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квіт. 2014 р. № 1207-VII (редакція від 29 квіт. 2018 р.) / Верховна Рада України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.
129. Про Регіональну програму підтримки та інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Донецькій області на 2019-2020 роки / Донецька обласна державна адміністрація. URL : <https://dn.gov.ua/ua/npa/pro-regionalnu-programu-pidtrimki-ta-integraciyi-vnutrishno-peremishchenih-osib-v-doneckij-oblasti-na-2019-2020-roki>.
130. Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року / Розпорядження КМУ від 15 листопада 2017 р. № 909-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-p#Text>.
131. Проценко О. О. «Внутрішньо переміщені особи» як категорія теоретизування та соціальної практики. *Грані*. 2018. № 21(4). С.47–55. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani\\_2018\\_21\\_4\\_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2018_21_4_9).
132. Пугач С. О. Міграції населення Волинської області (суспільно-географічне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : 11.00.02. Київ, 2011. 20 с.

133. Пугач С. О., П'ятак Д. Ю. Суспільно-географічна характеристика вимушених міграцій населення з Донецької, Луганської областей та АР Крим на територію Волинської області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія.* 2016. № 1. С. 74-79. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUg\\_2016\\_1\\_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUg_2016_1_12).
134. П'ятковська О. Р., Ключковська І. М. Україна в міграційних системах: погляд з перспектив економічного та інноваційного розвитку. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.* 2013. № 3. С. 23–35. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu\\_2013\\_3\\_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2013_3_5).
135. Регіональна цільова програма щодо підтримки та адаптації внутрішньо переміщених осіб у Луганській області на 2017–2018 роки / Офіційний сайт Луганської обласної державної адміністрації. URL : [http://loga.gov.ua/oda/about/depart/praci/programs/programs/regionalna\\_cilova\\_programa\\_shchodo\\_pidtrimki\\_ta\\_adaptaciyi](http://loga.gov.ua/oda/about/depart/praci/programs/programs/regionalna_cilova_programa_shchodo_pidtrimki_ta_adaptaciyi).
136. Регіони України. Статистичний збірник 2014 / Державна служба статистики України. URL : [http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat\\_u/2014/zb/12/zb\\_regUk1\\_w.zip](http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2014/zb/12/zb_regUk1_w.zip).
137. Регіони України. Статистичний збірник 2019 / Державна служба статистики України. Київ, 309 с. URL : [http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat\\_u/2019/zb/12/zb\\_ru1ch2019.pdf](http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_ru1ch2019.pdf).
138. Рыбаковский Л. Л. К уточнению понятия «миграция населения». *Социологические исследования.* 2016. № 12. С.78–83.
139. Рыбаковский Л. Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика / за ред. Т. И. Заславской. М. : Наука, 1987. 199 с.
140. Рыбаковский Л. Л. Стадії міграційного процесу. *Міграція населення.* 2001. № 5. 125 с.
141. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. *Політичний менеджмент.* 2006. № 2. С. 127–139.

142. Руководящие принципы по вопросу перемещения лиц внутри страны / Экономический и социальный совет ООН, 1998. URL : <http://www.refworld.org.ru/docid/50b345932.html>.
143. Русначенко А. С. Донбас в історії України ХХ століття. *Наукові записки ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України*. 2013. № 5(67). С. 130–150.
144. Садова У. Я., Князев С. І., Андрусин Н. І. Територіальна міграційна система України як чинник розвитку економіки, держави і суспільства. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. № 3. С. 3–12. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu\\_2013\\_3\\_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2013_3_3).
145. Садова У. Я., Риндзак О. Т., Андрусин Н. І. Актуальні проблеми зайнятості внутрішньо переміщених осіб : регіональний аспект. Демографія та соціальна економіка. 2016. № 3. С. 171–185. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse\\_2016\\_3\\_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2016_3_16).
146. Сегіда К., Костріков С. Просторовий економетричний аналіз маятникової трудової міграції на регіональному рівні // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. 2016. Вип. 1 (64). С. 42–53. URL: <https://visnyk-geo.knu.ua/wp-content/uploads/2016/12/09-64.pdf>.
147. Семигіна Т. В., Гусак Н. Є., Трухан С. О. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. *Український соціум*. 2015. № 2. С.65–72.
148. Скляр В. Чисельність та етномовний склад населення на не підпорядкованих Україні територій Донецької та Луганської областей. *Наукові записки Інституту політичних і етносоціальних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. № 5–6. С. 256–278. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend\\_2016\\_5-6\\_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2016_5-6_16).
149. Смаль В. Велике переселення: скільки насправді в Україні внутрішньо переміщених осіб. URL : <https://voxukraine.org/2016/06/30/velyke-pereselelnnya-skilky-naspravdi-v-ukraini-vpo-ua/>.
150. Смаль В., Позняк О. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах. За матеріалами Вінницької, Запорізької, Івано-Франківської та Полтавської областей. Київ, 2016. 93 с.

URL : [http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/IDP\\_REPORT\\_PLEDDG\\_edited\\_09.06.2016.pdf](http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/IDP_REPORT_PLEDDG_edited_09.06.2016.pdf).

151. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України : історичний досвід, модерні виклики, перспективи : аналітична доповідь. Київ : Інститут історії України НАН України, 2016. 616 с.
152. Статистичний щорічник Донецької області за 2018 рік / за ред. О. А. Зеленого. Бахмут : Головне управління статистики у Донецькій області, 2019. 404 с.
153. Статистичний щорічник Луганської області за 2018 рік / за ред. Д. Я. Протопопова. Сєверодонецьк : Головне управління статистики у Луганській області, 2019. 402 с.
154. Стратегія розвитку Донецької області на період до 2020 року. Краматорськ, 2016. 43 с. URL : [https://dn.gov.ua/wp-content/uploads/3\\_Strategiya-2020.pdf](https://dn.gov.ua/wp-content/uploads/3_Strategiya-2020.pdf).
155. Стратегія розвитку Луганської області до 2020 року / Луганська обласна державна адміністрація. Сєверодонецьк, 2017. 128 с. URL : [http://loga.gov.ua/sites/default/files/collections/strategy\\_ukr\\_20-07-2017.pdf](http://loga.gov.ua/sites/default/files/collections/strategy_ukr_20-07-2017.pdf)
156. Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року / Харківська обласна державна адміністрація 2015. 177 с.
157. Тимчасовий порядок контролю за переміщенням осіб через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей / Державна прикордонна служба України. URL : <https://dpsu.gov.ua/ua/Timchasoviy-poryadok-kontrolyu-za-peremishchennyam-osib-cherez-liniyu-zitknennya-u-mezhah-Doneskoi-ta-Luganskoj-oblastey/>
158. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження : методологія, методи, методики : навчальний посібник. Одеса : Астропринт, 2005. 362 с.
159. Турецька Я. П. Співвідношення понять «біженець» та «внутрішньо переміщена особа». *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С.72–74.

160. Україна : Оцінка відновлення та розбудови миру. Аналіз впливу кризи та потреб на Східній Україні. Заключний звіт за березень 2015 р. URL : [https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/poverty/Recovery\\_and\\_Peacebuilding\\_Assessment\\_ukr\\_voll.html](https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/poverty/Recovery_and_Peacebuilding_Assessment_ukr_voll.html)
161. Українське суспільство: міграційний вимір : національна доповідь / за ред. Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с. URL : [https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine\\_migration.pdf](https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf).
162. Хаггет П. Пространственный анализ в экономической географии. Москва : Прогресс, 1968. 392 с.
163. Харківська обласна державна адміністрація. URL : <https://kharkivoda.gov.ua>.
164. Харківська область: експортний, інвестиційний потенціал, перспективи розвитку. URL : <http://www.compet.kh.gov.ua/images/2017/buk.pdf>.
165. Харківська область у 2018 році : статистичний щорічник / за ред. О. Г. Мамонтової. Харків: Головне управління статистики у Харківській області, 2019. 437 с.
166. Харківський обласний центр зайнятості. URL : <https://kha.dcz.gov.ua>.
167. Хомра А. У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования. Київ : Наукова думка, 1979. 146 с.
168. Хомра О. Структура і напрямки міграційних потоків населення України. *Економіка України*. 2010. № 3. С. 24.
169. Цапенко И. Социально-политические последствия международной миграции населения. *Мировая экономика и международные отношения*. 1999. № 3. С. 52–63.
170. Чмирьова Л. Ю., Федяй Н. О. Районування території України як один з факторів просторового соціально-економічного розвитку регіонів. *Ефективна економіка*. 2013. № 3. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1878>.



171. Шаблій О. І. Математичні методи в соціально-економічній географії: навчальний посібник. Львів : Світ, 1994. 304 с.
172. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : підручник. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 444 с.
173. Шамилева Л. Л. Моделирование миграций населения в районе : автореф. дис. канд. экон. наук. Москва, 1975. 24 с.
174. Шелюк В. Соціальна міграція: Етапи, функції, типи. *Перспективи*. 2001. № 3(15). С. 45–50.
175. Шиманська К. В. Міграція людських ресурсів в умовах гео економічних трансформацій: регіональний вимір : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2017. 588 с.
176. Шульга Н. А. Великое переселение народов: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты. Киев : Институт социологии НАН Украины, 2002. 700 с.
177. Яковлєва Ю. К. Вплив промислового розвитку на формування поселенської мережі Донецької області у ХХ столітті. *Український географічний журнал*. 2013. № 3. С.51–56.
178. Якубова Л. Д. Етнонаціональна історія Донбасу: тенденції, суперечності, перспективи в світлі сучасного етапу українського націотворення. Київ : Інститут історії НАНУ, 2014. 109 с.
179. Bakewell O., De Haas H., Kubal A. Migration systems, pioneer migrants and the role of agency. *Journal of Critical Realism*. 2012. № 11(4). P. 413–437.
180. Berry J. W. Global psychology: implications for cross-cultural research and management. *Cross Cultural Management*. 2015. № 22(3). P. 342–355.
181. Berry J. W. Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied psychology: an international review*. 1997. № 46 (1). P. 5–68.
182. Betts A. Forced migration and global politics. Chichester: Wiley-Blackwell, 2009. 216 p.
183. Bozorgmehr M. and Sabagh G. A Comparison of Exiles and Immigrants: Iranians in Los Angeles in Iranian Exiles and Refugees / edited by A. Fathi. Leiden: Netherlands. 1990.

184. Brun K. Local Citizens or Internally Displaced Persons? Dilemmas of Long Term Displacement in Sri Lanka. *Journal of Refugee Studies*. 2003. № 16(4). P. 376–397.
185. Castles S. International Migration at the Beginning of the Twenty-First Century : Global Trends and Issues. *International Social Science Journal*. 2000. № 52(165). P. 270–271.
186. Cernea M. and Guggenheim S. Anthropological Approaches to Resettlement: Policy, Practice and Theory. Boulder, CO : Westview Press, 1993. 406 p.
187. Cohen R. The Guiding Principles on Internal Displacement: An Innovation in International Standard Setting. *Global Governance*. 2004. № 10(4). P. 459–480.
188. Cohen E. Impact of the Group of Co-migrants on Strategies of Acculturation: Towards an Expansion of the Berry Model. *International Migration*. 2011. № 49(4). P. 1–22.
189. Collinson S. Europe and International Migration. London; New York : Pinter Publishers, 1994. 210 p.
190. Elizbarashvili N., Niemets L., Meladze G., Lohvynova M., Meladze M., Sehida K., Sidamonidze D. Forced migrations of Georgia and Ukraine: reasons for the appearance, process features, implications for countries. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія»*. 2020. Вип. 52. С. 139–155.
191. Fawcett J., Arnold F. “Explaining Diversity: Asian and Pacific Immigration Systems”, In *Pacific Bridges: The New Immigration from Asia and the Pacific Islands* / Edited by J. Fawcett and B. Carino. New York : Center for Migration Studies. P. 453–473.
192. Fawcett J. Networks, Linkages, and Migration Systems. *International Migration Review*. 1989. № 23(3). P. 671–680.
193. Forced migration and protracted crises : A multilayered approach / Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome, 2017. 25 p.
194. Forced Migration Learning Module / Columbia University Mailman School of Public Health. URL :

<http://www.columbia.edu/itc/hs/pubhealth/modules/forcedMigration/definitions.html#top>.

195. Global report on internal displacement 2019 / Internal displacement monitoring center, 159 p. URL : <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2019/>.
196. Global Trends. Forced displacement in 2017 / United Nations High Commissioner for Refugees UNHCR. URL : <http://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/5b27be547/unhcr-global-trends-2017.html>.
197. Global Warming and Climate Change: Prospects and Policies in Asia and Europe / Edited by A. Marquina. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2010. 368 p.
198. Goss D., Lindquist B. Conceptualizing International Labor Migration: A Structuralizing Perspective. *International migration Review*. 1995. № 29(2). P. 319–345.
199. Hathaway J. C. Forced Migration Studies: Could We Agree Just to “Date”? *Journal of Refugee Studies*. 2007. № 20(3). P. 349–369.
200. Haynes S. Displaced people and the challenge to development. *POLIS Journal*. 2009. № 1(9), P. 1–55.
201. Immigration: a world movement and its American significance / Edited by H. P. Fairchild. New York : Macmillan, 1933. 445 p.
202. International Migration Systems : A Global Approach / Edited by M. M. Kritz, L. L. Lim and H. Zlotnik. New York : Oxford University Press, 1992. 354 p.
203. Jaffe A. J. Notes on the Population Theory of Eugene M. Kulischer / Edited by The Mil-bank Memorial Fund Quarterly. 1962. № 40 (2). P. 187–206.
204. Jennissen R. Causality Chains in the international migration systems approach. *Population Research and Policy Review*. 2007. № 26(4). P. 411–436.
205. Kaczmarczyk P., Okólski M. Economic of emigration in Poland and the Baltic states. Oslo : FAFO Papers, 2008, № 1. 77 p.
206. Kostrikov S. V., Niemets L. M., Sehida K. Yu., Niemets K. A., Morar C. Geoinformation approach to the urban geographic system research (case studies of

- Kharkiv region) // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія». 2018. Вип. 49. С. 107–124.
207. Kostrikov S. V., Sehida K. Yu. GIS-modelling of regional commuting (a case study of Kharkiv region). *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 12. С. 399–410. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape\\_2016\\_12\\_45](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2016_12_45).
208. Kulischer E. M. Displaced Persons in the Modern World. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1949. № 262. P. 166–177.
209. Lee E. A Theory of Migration. *Demography*. 1966. № 3. P. 47–57.
210. Lohvynova M. Analysis of regional integration programs of internally displaced persons in the Eastern region of Ukraine // *Регіон–2020: суспільно-географічні аспекти : матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців, 2–3 квітня 2020 р., Харків, 2020*. С. 13–16.
211. Lohvynova M. A. Ways of solution of problems of internal displaced persons in the labor market of Ukraine // *Academic and Scientific Challenges of Diverse Fields of Knowledge in Diverse Fields of Knowledge in the 21st Century : матеріали Міжнародної студентської наукової конференції, 1 березня 2019 р., Харків, 2019*. С. 64–67.
212. Lohvynova M. Implementation of foreign migration theories to the study of forced migrations of the regional level // *Регіон–2019 : стратегія оптимального розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 жовтня 2019 р., Харків, 2019*. С. 46–50.
213. Lohvynova M. Stages of forced internal displacement of the population from East Ukraine // *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів : матеріали IV Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, 9–10 квітня 2020 р., Луцьк, 2020*. С. 12–15.
214. Lohvynova M. To the methodology of socio-geographical research of the internal displacement of the population. *Часопис соціально-економічної географії*. 2019. Вип. 27. С. 20–27.

215. Mabogunje A. L. Systems approach to a theory of rural-urban migration. *Geographical Analysis*. 1970. № 2(1). P. 1–18.
216. Massey D. S. Economic Development and International Migration in Comparative Perspective. *Population and Development Review*. 1988. № 14 (3). P. 383–413.
217. Migration and the Ukraine Crisis A Two-Country Perspective / Ed. by A. Pikulicka-Wilczewska and G. Uehling. Bristol : E-International Relations, 2017. 220 p.
218. Migration for Development: Within and Beyond Frontiers / Ed. by International Organization for Migration, 2006. 436 p.
219. Migration Theory: Talking Across Disciplines / Edited by C. B. Brettell and J. F. Holfield. Routledge, 2015. 306 p.
220. Mooney E., French C. Barriers and Bridges: Access to Education for Internally Displaced Children. Washington, D. C. : Brookings Institution, 2005.
221. Mooney E. The Concept of Internal Displacement and the Case for Internally Displaced Persons as a Category of Concern. *Refugee Survey Quarterly*. 2005. № 24 (3). P. 9–26.
222. Myers N. Environmental Refuges: A Growing Phenomenon of the 21st Century. *Philosophical Transactions: Biological Sciences* / Reviews and a Special Collection of Papers on Human Migration. 2002. № 357 (1420). P. 609–613.
223. Nafees A. Internally Displaced Persons and International Refugee Law: Protection Gaps, Challenges and Implementation in Practice. *The King's Student Law Review*. 2017. № 8(2). P. 94–117.
224. Niemets L., Husieva N., Pohrebskyi T., Bartosh O., Lohvynova M. Integration of internally displaced persons of Ukraine: realities, problems, perspectives. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія»*. 2019. Вип. 51. С. 140–157.
225. Niemets L., Husieva N., Sehida K., Krayniukov O., Lohvynova M., Suptelo O. Forced Internal Displacement In Ukraine: Realities, Socio-Economic Problems, Perspectives // Proceedings of the 33nd International Business Information

- Management Association Conference (IBIMA) / Editor Khalid S. Soliman, 10–11 April, Granada, Spain, 2019. P. 3064–3081.
226. Niemets L., Lohvynova M., Sehida K., Husieva N., Kravchenko K. Modern challenges of external labor migration in Ukraine // Proceedings of the 34th International Business Information Management Association Conference (IBIMA) / Editor Khalid S. Soliman, 13–14 November, Madrid, Spain, 2019. P. 516–527.
227. Niemets L., Lohvynova M., Suptelo O. Sociological methods in human-geographic researches: features of application. *Часопис соціально-економічної географії*. 2019. № 26. С. 13–23.
228. Niemets L., Sehida K., Kravchenko K., Telebienieva I., Peresadko V. Trends Forming Policentric Model of Space Development and Implementation of the World Experience for Ukraine // Proceedings of the 32nd International Business Information Management Association Conference (IBIMA) / Editor Khalid S. Soliman, 15–16 November, Seville, Spain, 2018. P. 362–374.
229. Niemets L., Suptelo O., Lohvynova M., Kliuchko L., Telebienieva I. Peripheral-central migration as a component of the post-industrial development of the city (Case Kharkiv, Ukraine) // Proceedings of the 35th International Business Information Management Association Conference (IBIMA) / Editor Khalid S. Soliman, 1–2 April, Seville, Spain, 2020. P. 4964–4974.
230. Nikolajchuk M. The constituent elements of the mechanism of regulation of migration processes of the rural population / *Regional economy*. 2005. № 3(37). P. 105–112.
231. Orchard P. The Contested Origins of Internal Displacement. *International Journal of Refugee Law*. 2016. № 28(2). P. 210–233.
232. Petersen W. A. General Typology of Migration. The politics of population / Ed. W. Peterson. Garden City, New York : Doubleday, 1964. P. 271–290.
233. Ravenstein E. G. The Birthplace of the People and the Laws of Migration. *The Geographical Magazine*. 1876. № 3. P. 173–233.
234. Ravenstein E. G. The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*. 1885. № 46. P. 167–235.

235. Renner M. Refugee numbers continue decline. In Vital signs 2000 / Edited by L. Brown, M. Renner and B. Halwell. New York: Norton, 2000. P. 102–103.
236. United Nations Educational Scientific and Cultural Organization. URL : <https://en.unesco.org>.
237. World Migration Report 2020 / International Organization for Migration, 2019. 498 p. URL : [https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr\\_2020.pdf](https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf).
238. World Migration Report Update: Internally Displaced Persons / International Organization for Migration, 2018. 3 p. URL : <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-update-internally-displaced-persons>.

# ДОДАТКИ



## Додаток А

## СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Публікації у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:*

1. Немець Л. М., Гусєва Н. В., Логвинова М. О., Кандиба Ю. І., Ключко Л. В. Вимушені внутрішні міграції в Харківській області: структурно-динамічні та регіональні особливості. *Часопис соціально-економічної географії*. 2018. Вип. 25. С. 81–97.  
URL : <https://periodicals.karazin.ua/socecongeo/article/view/12414/11812>  
(Особистий внесок здобувача: проведено регіональний аналіз розміщення внутрішньо переміщених осіб у Харківській області, визначені фактори, які впливають на вибір Харківської області як регіону для переміщення).
2. Логвинова М. О. До питання про чинники розміщення внутрішньо переміщених осіб зі Сходу України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2019. Вип. 10. С. 27–33. URL : <https://gj.journal.kspu.edu/index.php/gj/article/view/241/234>
3. Логвинова М. О. Внутрішньо переміщені особи як категорія вимушених мігрантів: поняття та ознаки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2019. Вип. 11. С. 44–50. URL : <https://gj.journal.kspu.edu/index.php/gj/article/view/272/264>
4. Niemets L., Lohvynova M., Suptelo O. Sociological methods in human-geographic researches: features of application. *Часопис соціально-економічної географії*. 2019. Вип. 26. С. 13–23.  
URL : <https://periodicals.karazin.ua/socecongeo/article/view/13597/12799>  
(Особистий внесок здобувача: проаналізовано особливості використання соціологічних методів дослідження для вивчення внутрішнього переміщення населення (вимушених міграцій) в Україні; розроблено анкету для проведення структурованого інтерв'ю з ВПО).

5. **Лохвинова М.** To the methodology of socio-geographical research of the internal displacement of the population. *Часопис соціально-економічної географії*. 2019. Вип. 27. С. 20–27.  
URL : <https://periodicals.karazin.ua/socecongeo/article/view/15409/14387>
6. **Логвинова М. О.** Масштаби, динаміка та просторові особливості вимушеного внутрішнього переміщення населення на сході України. *Економічна та соціальна географія*. 2020. Вип. 83. С. 29–36. URL : [http://bulletin-esgeograph.org.ua/images/docs/Volume-83/Lohvynova\\_29-36.pdf](http://bulletin-esgeograph.org.ua/images/docs/Volume-83/Lohvynova_29-36.pdf)
7. **Логвинова М. О.** Передумови вимушеного внутрішнього переміщення населення на сході України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2020. Вип. 12. С. 7–16.  
URL : <https://gj.journal.kspu.edu/index.php/gj/article/view/288/276>

**Фахові наукові публікації, які входять до категорії «А» фахових наукових видань України**

8. Niemets L., Husieva N., Pohrebskyi T., Bartosh O., **Lohvynova M.** Integration of internally displaced persons of Ukraine: realities, problems, perspectives. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія»*. 2019. Вип. 51. С. 140–157. (**Web of Science**).  
URL : [https://apps.webofknowledge.com/InboundService.do?product=WOS&Func=Frame&DestFail=http%3A%2F%2Fwww.webofknowledge.com&SrcApp=RRC&locale=ru\\_RU&SrcAuth=RRC&SID=C4rz2noovMJeURtJqjp&customersID=RRC&mode=FullRecord&IsProductCode=Yes&Init=Yes&action=retrieve&UT=WOS%3A000540337600010](https://apps.webofknowledge.com/InboundService.do?product=WOS&Func=Frame&DestFail=http%3A%2F%2Fwww.webofknowledge.com&SrcApp=RRC&locale=ru_RU&SrcAuth=RRC&SID=C4rz2noovMJeURtJqjp&customersID=RRC&mode=FullRecord&IsProductCode=Yes&Init=Yes&action=retrieve&UT=WOS%3A000540337600010) (Особистий внесок здобувача: узагальнено зарубіжний досвід інтеграції ВПО; проаналізовано відмінності понять «адаптація» та «інтеграція»; запропоновано шляхи успішної інтеграції ВПО у приймаючі громади).
9. Elizbarashvili N., Niemets L., Meladze G., **Lohvynova M.**, Meladze M., Sehida K., Sidamonidze D. Forced migrations of Georgia and Ukraine: reasons for the appearance, process features, implications for countries. *Вісник Харківського*

національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія». 2020. Вип. 52. С. 139–155. (Web of Science).

URL : [https://apps.webofknowledge.com/InboundService.do?product=WOS&Func=Frame&DestFail=http%3A%2F%2Fwww.webofknowledge.com&SrcApp=RRC&locale=ru\\_RU&SrcAuth=RRC&SID=C4rz2noovMJeURtJqjp&customersID=RRC&mode=FullRecord&IsProductCode=Yes&Init=Yes&action=retrieve&UT=WOS%3A000555463000011](https://apps.webofknowledge.com/InboundService.do?product=WOS&Func=Frame&DestFail=http%3A%2F%2Fwww.webofknowledge.com&SrcApp=RRC&locale=ru_RU&SrcAuth=RRC&SID=C4rz2noovMJeURtJqjp&customersID=RRC&mode=FullRecord&IsProductCode=Yes&Init=Yes&action=retrieve&UT=WOS%3A000555463000011) (Особистий внесок здобувача: проаналізовано причини вимушених міграцій в Україні; виявлено просторові та часові особливості внутрішньо переміщених осіб в Україні, а також проблеми вимушених мігрантів).

***Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:***

10. **Lohvynova M. A.** Ways of solution of problems of internal displaced persons in the labor market of Ukraine // Academic and Scientific Challenges of Diverse Fields of Knowledge in Diverse Fields of Knowledge in the 21st Century : матеріали Міжнародної студентської наукової конференції, 1 березня 2019 р., Харків, 2019. С. 64–67.
11. **Логвинова М. О.** Адаптація теорії “Pull and push” до розміщення внутрішньо переміщених осіб у Харківській області // Регіон–2019 : суспільно-географічні аспекти : матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців, 10–11 квітня 2019 р., Харків, 2019. С. 89–93.
12. **Логвинова М. О.** Внутрішня вимушена міграція: теоретизування поняття // Регіон–2019 : суспільно-географічні аспекти : матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців, 10–11 квітня 2019 р., Харків, 2019. С. 29–32.
13. Niemets L., Husieva N., Sehida K., Krauniukov O., **Lohvynova M.**, Suptelo O. Forced Internal Displacement In Ukraine: Realities, Socio-Economic Problems, Perspectives // Proceedings of the 33nd International Business Information Management Association Conference (IBIMA) / Editor Khalid S. Soliman, 10–11

- April, Granada, Spain, 2019. P. 3064–3081 (*Особистий внесок здобувача: проведено групування проблем внутрішньо переміщених осіб; охарактеризовано основні проблеми ВПО та запропоновано шляхи їх вирішення*) (Scopus, Web of Science).
14. **Логвинова М. О.** Особливості вікової та статевої структури внутрішньо переміщених осіб в Україні // Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів : матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 11–12 квітня 2019 р., Луцьк, 2019. С. 140–142.
  15. **Логвинова М. О.** Міждисциплінарні дослідження внутрішньо переміщених осіб зі Сходу України у працях українських науковців // Регіональні проблеми України : географічний аналіз та пошук шляхів вирішення : матеріали VIII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (з міжнародною участю), 3–4 жовтня 2019 р., Херсон, 2019. 148–152.
  16. **Логвинова М. О.** Вимушені міграції в Україні: динамічний аспект // Четверті Сумські наукові географічні читання : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 11–13 жовтня 2019 р., Суми, 2019. С. 147–153.
  17. **Логвинова М. О.** Вплив вимушених мігрантів зі Сходу України на соціально-економічний розвиток приймаючих громад // Четверті Сумські наукові географічні читання : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 11–13 жовтня 2019 р., Суми, 2019. С. 154–157.
  18. **Логвинова М. О.** Заселенські процеси Донбасу як передумова виникнення вимушеного внутрішнього переміщення населення // Регіон–2019 : стратегія оптимального розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 жовтня 2019 р., Харків, 2019. С. 182–185.
  19. **Lohvynova M.** Implementation of foreign migration theories to the study of forced migrations of the regional level // Регіон–2019 : стратегія оптимального розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 16–17 жовтня 2019 р., Харків, 2019. С. 46–50.
  20. Niemets L., **Lohvynova M.**, Sehida K., Husieva N., Kravchenko K. Modern

- challenges of external labor migration in Ukraine // Proceedings of the 34th International Business Information Management Association Conference (IBIMA) / Editor Khalid S. Soliman, 13–14 November, Madrid, Spain, 2019. P. 516–527 (*Особистий внесок здобувача: аналіз причин трудової міграції з України, виявлення регіональних особливостей зовнішніх трудових міграцій з регіонів України; виявлення наслідків трудових міграцій для України*) (**Web of Science**).
21. **Логвинова М. О.** Регіональні особливості розміщення внутрішньо переміщених осіб в Україні у місцях компактного проживання // Державна політика у сфері трудової міграції: правові, економічні, демографічні, освітні аспекти: матеріали міждисциплінарного круглого столу з нагоди Міжнародного дня мігранта, 18 грудня 2019 р., Київ, 2020. С. 71–76.
22. Niemets L., Suptelo O., **Lohvynova M.**, Kliuchko L., Tebieniieva I. Peripheral-central migration as a component of the post-industrial development of the city (Case Kharkiv, Ukraine) // Proceedings of the 35th International Business Information Management Association Conference (IBIMA) / Editor Khalid S. Soliman, 1–2 April, Seville, Spain, 2020. P. 4964–4974 (*Особистий внесок здобувача: доведено зв'язки між центральними та периферійними райони Харківського регіону; виконано періодизацію міграційних процесів у м. Харкові*).
23. **Lohvynova M.** Analysis of regional integration programs of internally displaced persons in the Eastern region of Ukraine // Регіон–2020: суспільно-географічні аспекти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців, 2–3 квітня 2020 р., Харків, 2020. С. 13–16.
24. **Логвинова М. О.** Сучасні тенденції міграційних процесів на Сході України // Регіон–2020: суспільно-географічні аспекти матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців, 2–3 квітня 2020 р., Харків, 2020. С. 92–95.
25. **Lohvynova M.** Stages of forced internal displacement of the population from East Ukraine // Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: матеріали

- IV Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, 9–10 квітня 2020 р., Луцьк, 2020. С. 12–15.
26. **Логвинова М. О.** Особливості застосування соціологічних методів у суспільно-географічному дослідженні вимушеного внутрішнього переміщення населення // Теоретичні та прикладні аспекти досліджень з біології, географії та хімії: матеріали III Всеукраїнської наукової конференції студентів та молодих учених, 30 квітня 2020 р., Суми, 2020. С. 116–120.
27. **Логвинова М. О.** Структурні та просторові особливості зайнятості внутрішньо переміщених осіб на Сході України // Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 22 червня 2020 р., Маріуполь, 2020. С. 121–126.
28. **Логвинова М. О.** До питання прогнозування процесів вимушеного внутрішнього переміщення населення у прикордонних регіонах Східної України // Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 31 серпня 2020 р., Переяслав-Хмельницький, 2020. Вип. 62. С. 13–16.
29. **Логвинова М. О.** ІФВ-моделювання вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України // Регіон–2019: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 8–9 жовтня 2020 р., Харків, 2020. С. 43–48.
30. **Логвинова М. О.** Кластеризація територіальних одиниць регіональної міграційної системи (на прикладі прикордонних регіонів Східної України) // Регіон–2019: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 8–9 жовтня 2020 р., Харків, 2020. С. 210–213.
31. **Логвинова М. О.** До питання удосконалення регіональної політики щодо ситуації з вимушеними мігрантами у прикордонних регіонах Східної

України // П'яті Сумські наукові географічні читання : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 9–10 жовтня 2020 р., Суми, 2020. С. 156–159.

***Наукові публікації, які додатково відображають результати  
дисертаційного дослідження***

32. **Логвинова М. О.** Просторово-часові особливості внутрішнього переміщення населення в Україні. *Наукові записки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. Географічні науки.* 2019. Том 2. Вип. 1. С. 134–141. URL : [http://scinotesgeo.at.ua/Vol2\\_Iss1/lohvynova\\_m.o-spatio-temporal\\_features.pdf](http://scinotesgeo.at.ua/Vol2_Iss1/lohvynova_m.o-spatio-temporal_features.pdf)

## Додаток Б

## Таблиця Б.1

## Визначення поняття «міграції» за різними авторами і підходами

№ з/п	Автор	Рік	Зміст поняття «міграція»
1	2	3	4
1	Е. Равенштейн	1885	це безперервний процес, обумовлений взаємодією чотирьох основних груп чинників, що діють: у початковому місці проживання мігранта, на стадії його переміщення, в місці в'їзду, а також чинники особистого характеру [234, с. 36].
2	А. Хомра	1979	<i>найбільш широке розуміння</i> – міграції тотожні поняттю «рухливість»; у даному випадку під міграціями населення розуміється його переміщення по території країни, у ширшому значенні слова вони постають як галузевий, територіальний і соціальний перерозподіл населення; <i>широке розуміння</i> – міграції як сукупність механічних, професійних і галузевих переміщень; під міграціями населення у широкому значенні варто розуміти будь-які територіальні переміщення людей, пов'язані зі зміною пункту трудової діяльності та галузі прикладення праці; <i>міграції як будь-які просторові переміщення населення</i> , під якими розуміються відвідання підприємств торгівлі, побутового обслуговування; рух населення, пов'язаний зі зміною місця роботи в межах одного і того ж населеного пункту або з еміграцією [167, с. 5–6].
3	Демографічний енциклопедичний словник	1985	«...це переміщення людей (мігрантів) через кордони тих чи інших адміністративно-територіальних одиниць зі зміною місця проживання назавжди або на більш менш тривалий час» [17, с. 251].
4	Л. Рибаківський	1987	«будь-яке територіальне переміщення, яке здійснюється між різними населеними пунктами однієї або декількох адміністративно-територіальних одиниць, незалежно від тривалості, регулярності та цільової спрямованості» [138, с. 26].
5	Географічна енциклопедія України	1990	«...це переміщення населення, пов'язані зі зміною постійного місця проживання (зон життєдіяльності)» [11, с. 359]
6	І. Прибиткова	1995	«це вид територіального переміщення населення, який завершується зміною постійного місця проживання, що у прямому значенні слова означає переселення» [121, с. 231]
7	Ю. Римаренко	1998	Переміщення людей (мігрантів) через кордони тих або інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий час [86, с. 740].
8	В. Шелюк	2001	«...це поняття, яке відображає соціально-економічні і демографічні процеси, сукупність переміщень, які здійснюються людьми між країнами, регіонами однієї країни, різного виду поселеннями та інші види переміщень» [174, с. 46–47].



## Продовження таблиці Б.1

1	2	3	4
9	О. Малиновська	2004	«...територіальні переміщення людей, які пов'язані з перетином певних кордонів: адміністративних чи державних» [75, с. 9].
10	О. Ровенчак	2006	«...це перетин адміністративного кордону, добровільний чи примусовий просторовий рух осіб чи груп осіб від місця (країни) виїзду до місця (країни) в'їзду за наявності або без неї законних підстав на певний період часу або назавжди, що може вести за собою зміну постійного місця проживання; цей рух включає в себе еміграцію та імміграцію» [141, с. 129].
11	Міжнародна організація з міграції	2006	процес переміщення населення через міжнародний кордон або в межах країни; вона охоплює будь-який вид переміщень незалежно від їх тривалості, складу чи причин; міграція включає пересування біженців, переміщених осіб, виселених людей та економічних мігрантів [218, с. 15]
12	С. Западнюк	2011	«...переміщення осіб через межі адміністративно-територіальних одиниць країни або через кордони країни зі зміною місця постійного проживання людини назавжди чи на визначений мінімальний період часу, або з регулярним поверненням до нього» [33, с. 20].
13	С. Пугач	2011	«...це стихійні чи опосередковано керовані переміщення індивідів чи груп людей по території із одного місця у інше із зміною місця проживання назавжди або на більш чи менш тривалий час, які зумовлені низкою факторів (передусім соціально-економічних) та призводять до перерозподілу населення та трудових ресурсів між різними регіонами» [132, с. 13].
14	Л. Рибаківський	2016	«...це територіальні переміщення, які являють собою серії подій, локалізованих у просторі та часі, здійснювані тільки між різними населеними пунктами, причому ці переміщення фіксуються тим чи іншим способом» [138, с. 82].
15	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)		це переміщення через кордон політичної або адміністративної одиниці на визначений мінімальний період часу, що включає рух біженців, переміщених осіб, економічних мігрантів тощо [233]

*Джерело:* узагальнено та систематизовано автором

## Додаток В

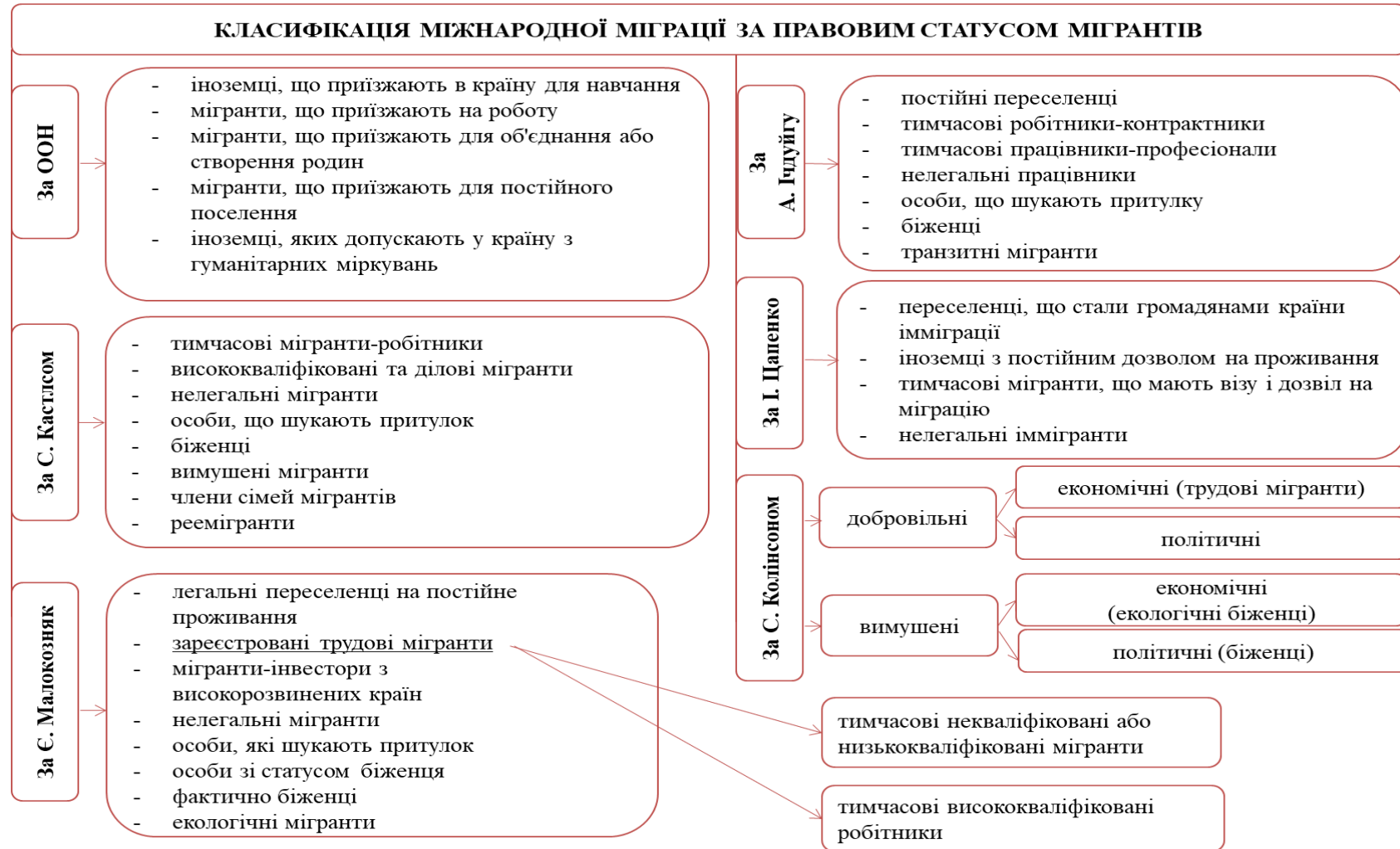


Рис. В.1 Класифікація міжнародних мігрантів за правовим статусом (складено автором за даними Джерело: складено автором на основі узагальнень [40, 79, 169, 185, 189])

## Додаток Г

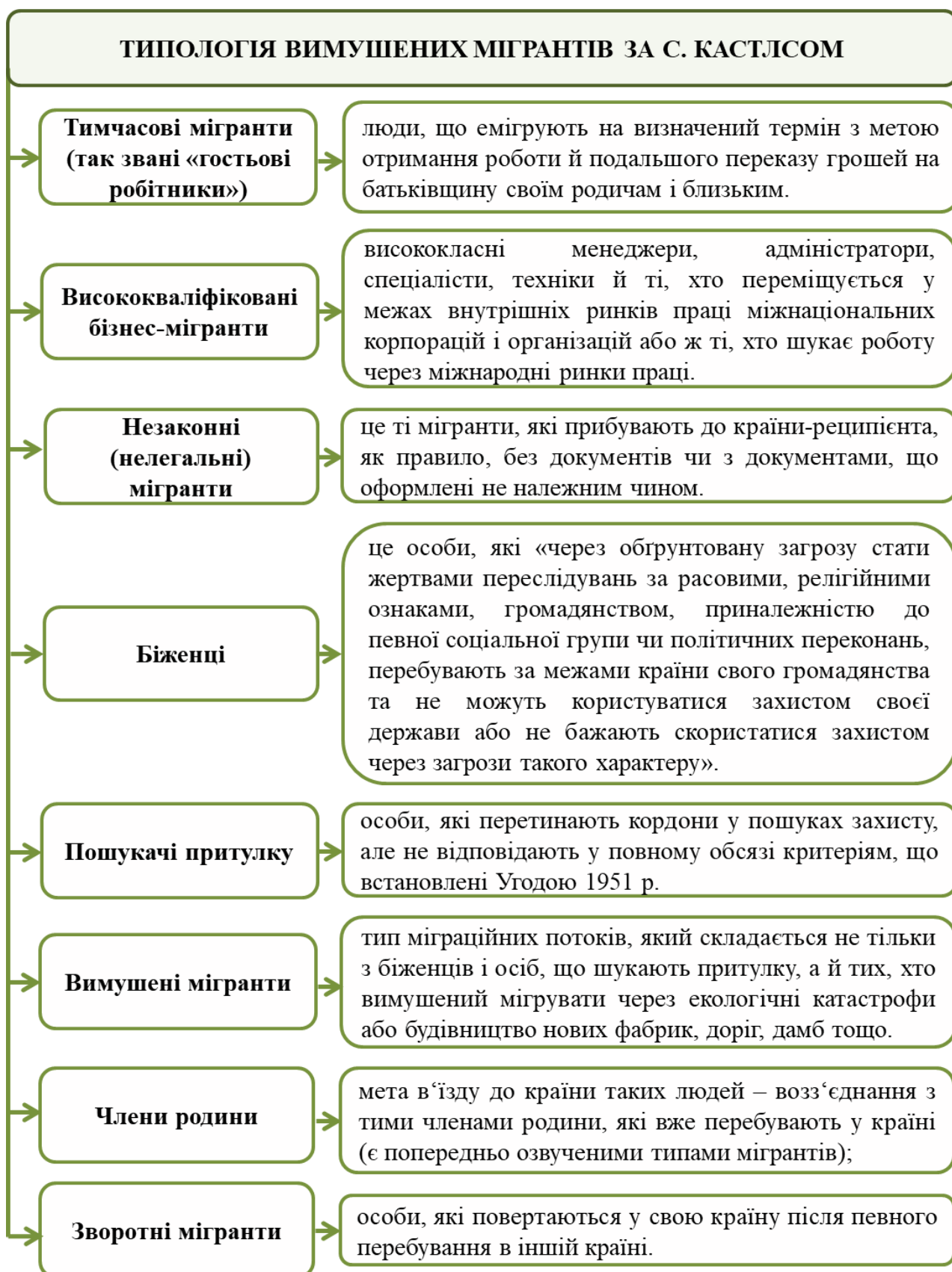


Рис. Г.1 Типологія вимушених мігрантів за С. Кастлсом  
 Джерело: узагальнено та систематизовано автором на підставі [185]

## Додаток Д

## Таблиця Д.1

## Причини та приводи вимушеного переміщення населення

Причина	Привід	Приклад з історії
1	2	3
<i>Переміщення викликане конфліктами (політичні причини)</i>	Війна, громадянська війна, політичні репресії, насильство та переслідування, релігійні конфлікти, переслідування за расовою, релігійною, національною ознаками, політичними переконаннями приналежністю до соціальної групи	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Друга громадянська війна в Судані (1983–2005 рр.) – внутрішньо переміщеними особами стали 4,9 млн. осіб;</li> <li>- громадянська війна у Південному Судані з 2013 року по теперішній час – 1,86 млн. ВПО;</li> <li>- Перша (1996–1997 рр.) та Друга (1998–2002 рр.) Конголезька війна (ВПО у Демократичній Республіці Конго стали понад 3 млн. осіб);</li> <li>- конфлікт в Ківу (Демократична Республіка Конго, 2012–2013 рр.) – 2,4 млн. ВПО;</li> <li>- у результаті кризи між Венесуелою та Колумбією у 2015 році внутрішньо переміщеними особами стали 5,7 млн. осіб;</li> <li>- релігійні війни в Нігерії (з 1953 р. – по теперішній час, загострення конфлікту у 2015 р.) призвели до переміщення 2,2 млн. ВПО;</li> <li>- Громадянська війна в Сирії (2011 р. – донині) – 6,1 млн. ВПО;</li> <li>- у результаті загострення індо-пакистанського конфлікту (з 1947 року – донині), війни у Візірістані (з 2009 р.) – ВПО стали 1,9 млн. у Пакистані та більше 1 млн. в Індії;</li> <li>- війна в Афганістані (2001–2014 рр., загострення конфлікту з 2015 р.) – 5,7 млн. біженців;</li> <li>- 2,6 млн. ВПО (2018 р.); Іракська війна (2003–2011 рр.), громадянська війна в Іраку (2011–донині) – понад 3 млн. ВПО;</li> <li>- Сомалійська війна (2006–2009 рр.) – 1,5 млн. ВПО;</li> <li>- громадянська війна в Ємені (2015 р. – донині) – ВПО стали 2,3 млн. осіб тощо.</li> </ul>
<i>Екологічні причини (стихійні лиха)</i>	Повені, цунамі, зсуви, землетруси, виверження вулканів тощо.	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Ураган «Катріна» (США, 2005 р.) привів до переміщення майже всього населення Нового Орлеана (90 тис. осіб);</li> <li>- ураган Харві (США, 2005 р.) – ВПО стали 70 тис. осіб;</li> <li>- тайфун Раммасун (Філіппіни, 2014 р.) призвів до переміщення 3 млн. осіб;</li> <li>- тайфун Хагупіт (Філіппіни, 2014 р.) став причиною переміщення 1,8 млн. осіб;</li> <li>- повінь у штаті Одіша (Індія, 2014 р.) призвела до переміщення більше 1 млн. осіб;</li> </ul>

## Продовження таблиці Д.1

1	2	3
<i>Екологічні причини, (екологічні зміни)</i>	Біологічні, фізичні, хімічні зміни в екосистемі, повільні кліматичні зміни, опустелювання, підвищення рівня моря та океану, збезлісення та деградація земель	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Посуха в Ефіопії 1983-1985 рр. (Великий ефіопський голод);</li> <li>- переселення індійського населення на острові Жан-Шарль внаслідок ерозії та підвищення рівня води (США, 2016 р.);</li> <li>- найсильніша за останні пів століття посуха і відсутність продовольчої безпеки в Сомалі привели до переміщення 761 000 осіб (2016 р.);</li> <li>- 100 тис. осіб покинули Казахстан через забруднення 35 000 км<sup>2</sup> в басейні Аральського моря.</li> </ul>
<i>Екологічні причини, антропогенні катастрофи</i>	Промислові аварії, аварії, пов'язані з хімічними речовинами або радіоактивністю	<ul style="list-style-type: none"> <li>- аварія на хімічному комбінаті «Маяк» у м. Озерськ (Киштимська аварія, СРСР, 1957 р.) – ліквідовано 27 населених пунктів, переселено 270 тис. осіб;</li> <li>- аварія на заводі з виробництва пестицидів, що належить американській корпорації «Юніон Карбайд» в Бхопалі (Індія, 1984 р.) – евакуйовано 115 тис. осіб;</li> <li>- аварія на четвертому енергоблоці Чорнобильської атомної електростанції (Україна, 1986 р.) – евакуйовано та переселено більше 330 тис. осіб;</li> <li>- аварія на заводі AZF у м. Тулуза (Франція, 2001 р.) – 40 тис. осіб переміщено;</li> <li>- екологічна катастрофа, викликана аварією на японській АЕС «Фукусіма-1» (Японія, 2011 р.) – евакуйовано 150 тис. осіб;</li> <li>- аварія на хімічному заводі Formosa Chemical and Fiber Corp. (Тайвань, 2019 р.) – евакуйовано 10 тис. осіб;</li> <li>- 150 тис. осіб змушені переміщуватись з м. Семей (Казахстан), де знаходиться один з найбільших ядерних випробувальних полігонів.</li> </ul>
<i>Переміщення, викликане соціально-економічним розвитком</i>	Будівництво гребель для гідроенергетики та іригації, видобуток корисних копалин, будівництво доріг, портів, аеропортів, створення природоохоронних парків, заповідників, біосферних проєктів.	<ul style="list-style-type: none"> <li>- У 1980-і роки 10 млн. осіб насильно переміщені в результаті будівництва гребель і шляхів сполучення;</li> <li>- внаслідок будівництва греблі «Три ущелини» (Китай) у 1992–2013 рр. ВПО стали від 90 до 100 млн. осіб.</li> </ul>

Джерело: узагальнено та систематизовано автором на підставі [89, 195, 196]

## Додаток Е

Таблиця Е.1

Показники ВПО для проведення кластерного аналізу  
(складено автором)

№ у базі	Показник
1	Загальна чисельність внутрішньо переміщених осіб (ВПО), осіб
2	Кількість сімей ВПО, одиниць
3	Чисельність дітей ВПО, осіб
4	Чисельність осіб працездатного віку, осіб
5	Чисельність осіб з інвалідністю, осіб
6	Чисельність пенсіонерів, осіб
7	Питома вага ВПО міст та районів в регіоні, %
8	Чисельність наявного населення, осіб
9	Кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у розрахунку на 1000 жителів, осіб
10	Чисельність чоловіків ВПО, осіб
11	Чисельність жінок ВПО, осіб
12	Питома вага чоловіків ВПО у їх загальній чисельності, %
13	Питома вага жінок ВПО у їх загальній чисельності, %
14	Співвідношення чисельності чоловіків ВПО на 1000 жінок ВПО, осіб
15	Чисельність чоловіків місцевого населення, осіб
16	Чисельність жінок місцевого населення, осіб
17	Навантаження ВПО чоловіків на 1000 чоловіків місцевого населення, осіб
18	Навантаження ВПО жінок на 1000 жінок місцевого населення, осіб
19	Чисельність постійного населення віком до 14 років, осіб
20	Чисельність постійного працездатного населення, осіб
21	Чисельність населення пенсійного віку, осіб
22	Навантаження дітей ВПО на 1000 дітей постійного населення, осіб
23	Навантаження працездатного населення ВПО на 1000 осіб працездатного місцевого населення, осіб
24	Навантаження пенсіонерів ВПО на 1000 осіб населення пенсійного віку, осіб
25	Кількість зареєстрованих безробітних, осіб

*Джерело:* узагальнено та систематизовано автором

## Додаток Ж

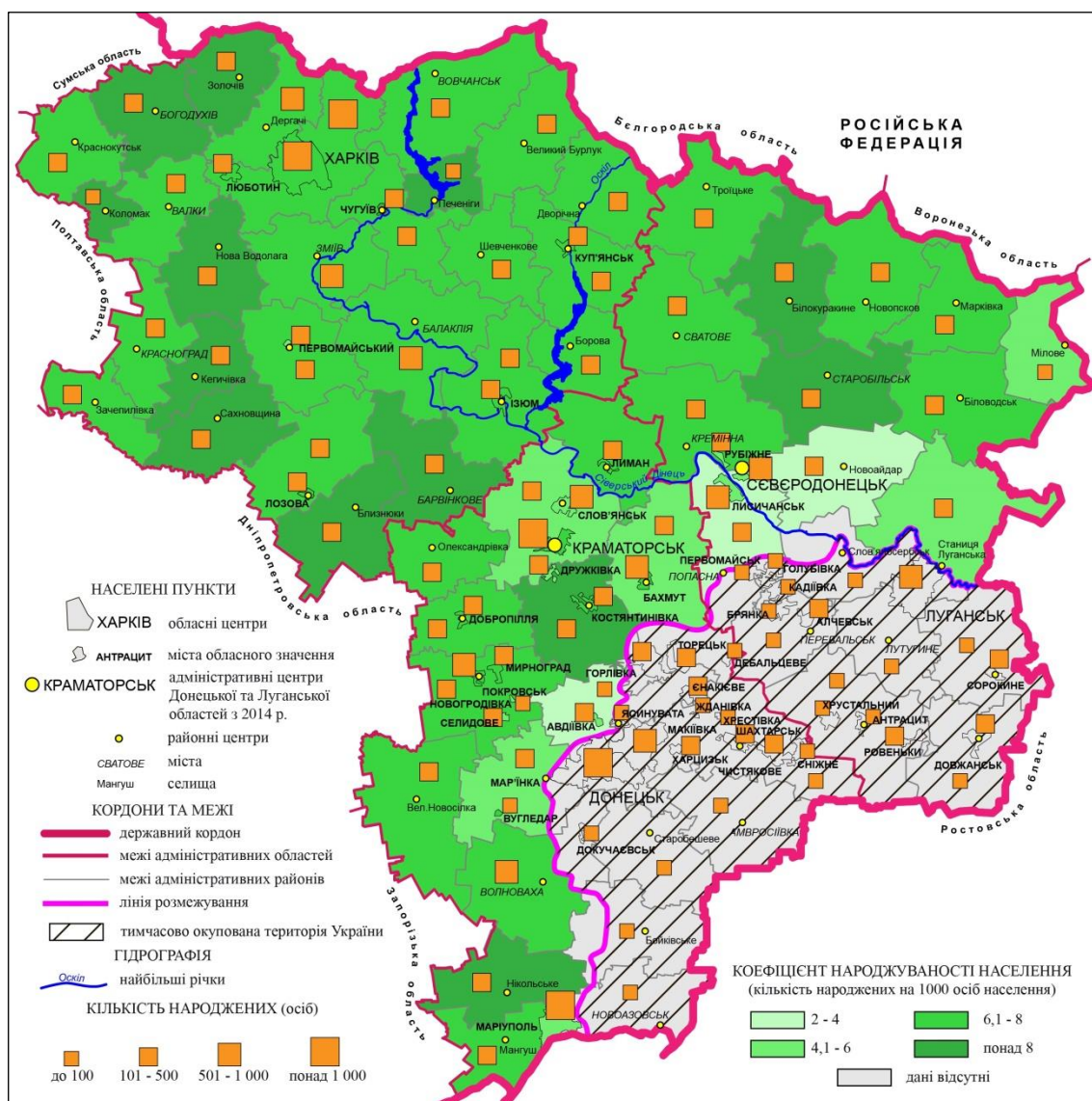


Рис. Ж.1 Народжуваність населення у розрізі районів, міських рад та міст прикордонних регіонів Східної України у 2018 році

Джерело: побудовано автором за даними [152, 153, 165]



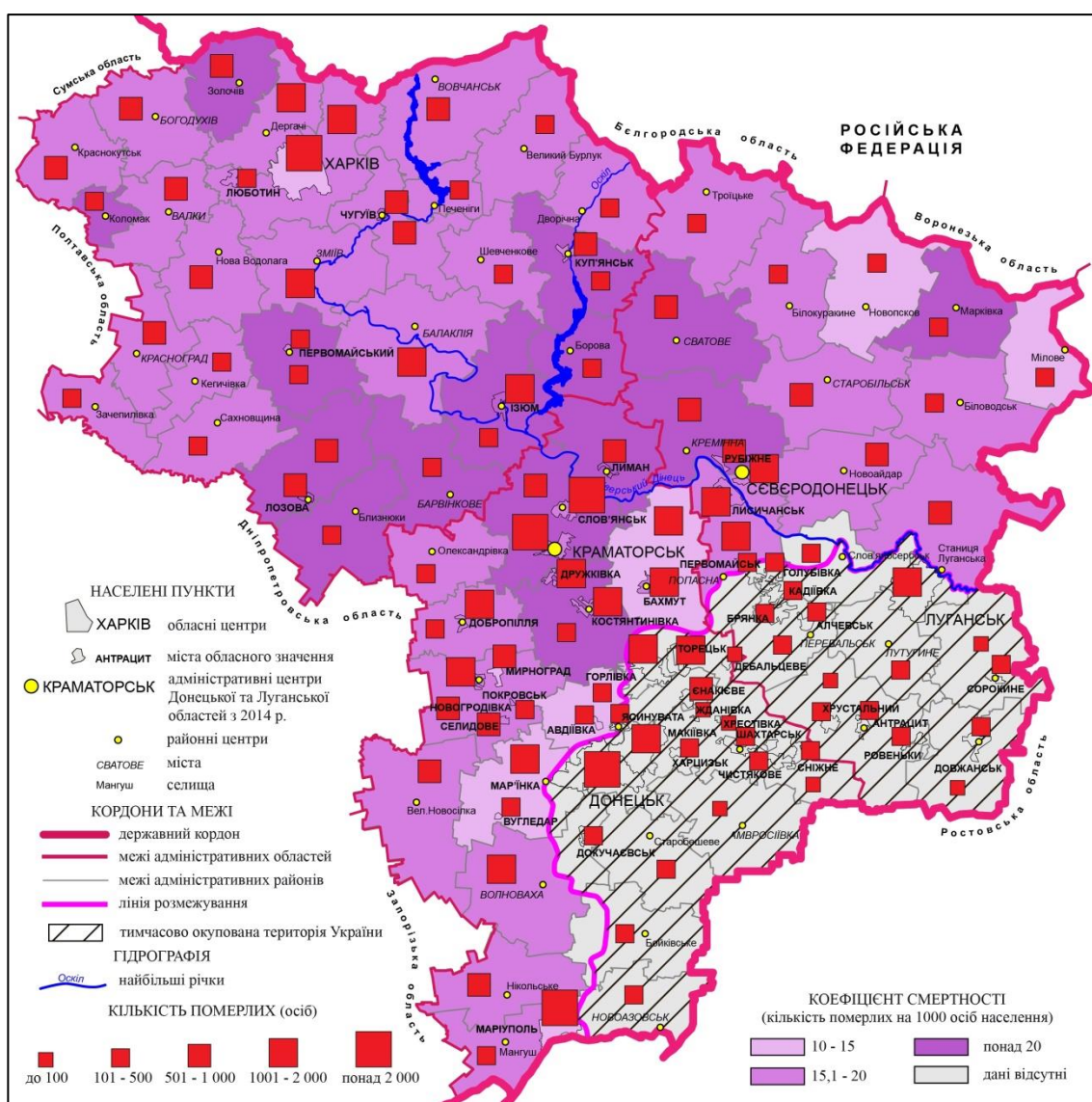


Рис. Ж.2 Смертність населення у розрізі районів, міських рад та міст прикордонних регіонів Східної України у 2018 році  
Джерело: побудовано автором за даними [152, 153, 165]



## Додаток И

Таблиця И.1

## Основні соціально-економічні показники прикордонних регіонів Східної України у 2013 році

Показники	Україна	Донецька область	Луганська область	Харківська область	Частка області в Україні, %		
					Дон.	Луг.	Харк.
Площа території, тис. км <sup>2</sup>	603,5	26,5	26,7	31,4	4,39	4,42	5,2
Кількість населення, тис. осіб	45426,2	4343,9	2239,5	2737,2	9,56	4,93	6,0
Кількість зайнятих економічною діяльністю, тис. осіб	20404,1	1968,1	1011,7	1282,8	9,64	4,95	6,3
Наявний дохід на 1 особу, грн.	26167,5	29981,4	25185,5	26227,0	-	-	-
Витрати населення у розрахунку на 1 особу, грн.	30706,7	31614,8	25177,9	34233,4	-	-	-
Середньомісячна заробітна плата, грн.	3265	3755	3337	2975	-	-	-
Індекс споживчих цін, %	100,5	101,3	101,3	99,6	-	-	-
Валовий регіональний продукт (у фактичних цінах), млн. грн.	1459096	170775	58767	82223	11,7	4,0	5,6
Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг), млн. грн.	1354745,4	220630,9	72657,0	78114,2	16,3	5,4	5,8
Продукція сільського господарства, млн. грн.	252859,0	11488,2	6502,2	14644,5	4,5	2,6	5,8
- у тому числі рослинництва	175895,2	7384,3	4645,8	11119,4	4,2	2,6	6,3
- у тому числі тваринництва	76963,8	4103,9	1856,4	3525,1	5,3	2,4	4,6
Прийняття в експлуатацію загальної площі житла, тис. м <sup>2</sup>	11217	416	178	392	3,7	1,6	3,5
Роздрібний товарооборот підприємств, млрд. грн.	433,1	40,1	15,0	28,0	9,3	3,5	6,5
Обсяг реалізованих послуг, млн. грн.	357068,1	22137,7	6194,3	15059,9	6,2	1,7	4,2
Обсяг експорту товарів, млн. дол. США	63320,7	12408,6	3543,6	1987,3	19,6	5,6	3,1
Обсяг імпорту товарів, млн. дол. США	76986,8	4054,6	1849,9	2280,0	5,3	2,4	3,0
Обсяг експорту послуг, млн. дол. США	14836,3	639,6	157,4	345,0	4,3	1,1	2,3
Обсяг імпорту послуг, млн. дол. США	7609,0	621,2	167,4	181,4	8,2	2,2	2,4
Капітальні інвестиції, млрд. грн.	267,7	27,9	11,4	9,3	10,4	4,3	3,5

Джерело: складено автором за даними [136]

Таблиця И.2

Основні соціально-економічні показники прикордонних регіонів Східної України у 2018 році

Показники	Україна	Донецька область	Луганська область	Харківська область	Частка області в Україні, %		
					Дон.	Луг.	Харк.
Кількість наявного населення, осіб	42153201	4153016	2151833	2675598	9,85	5,1	6,3
Кількість зайнятого населення, тис. осіб	16360,9	741,0	298,2	1258,9	4,5	1,8	7,7
Наявний дохід населення у розрахунку на одну особу, грн.	57908,6	31888,0	20618,6	60117,7	-	-	-
Витрати населення у розрахунку на одну особу, грн.	75769,2	29138,7	19176,8	92488,5	-	-	-
Валовий регіональний продукт, млн. грн.	2983882	166404	30285	187454	5,6	1,0	6,3
Валовий регіональний продукт на 1 особу, грн.	70233	39411	13883	69489	-	-	-
Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн.	8865	9686	7365	7657	-	-	-
Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів і послуг), млн. грн.	3045201,9	322988,1	24135,7	220439,4	10,6	0,8	7,3
Продукція сільського господарства, грн.	-	-	-	-	2,6	1,8	5,5
у т. ч. рослинництва	-	-	-	-	2,3	2,2	6,0
у т. ч. тваринництва	-	-	-	-	3,4	1,0	4,3
Загальна площа житлових будівель, прийнятих в експлуатацію, тис. м <sup>2</sup>	8689	41	16	529	0,5	0,2	6,1
Оптовий товарооборот, млн. грн.	2215367,4	60669,1	6246,0	78960,5	2,7	0,3	3,6
Роздрібний товарооборот, млн. грн.	668369,6	29153,3	4393,0	51926,0	4,4	0,7	7,8
Інвестиції в основний капітал, тис. грн.	578726000	26979400	3219250	23551300	4,7	0,6	4,1
Прямі іноземні інвестиції, тис. дол. США	6295000	1116400	438012,5	638345,7	17,7	7,0	10,1
Обсяг експорту товарів, тис. дол. США	47335000	4845400	202920,8	1618700	10,2	0,4	2,7
Обсяг імпорту товарів, тис. дол. США	57187600	2247200	285036,0	1805500	3,9	0,5	3,0
Експорт послуг, млн. дол. США	11637,9	153,2	28,8	339,7	1,3	0,2	2,9
Імпорт послуг, млн. дол. США	6308,8	159,5	27,3	65,5	2,5	0,4	1,0
Рівень безробіття, %	8,8	14,0	15,1	5,3	-	-	-

Джерело: складено автором за даними [137, 152, 153, 165]

## Додаток К

Таблиця К.1

## Втрати української економіки на Сході України

<i>Група втрат</i>	Характеристика
<i>Втрати промислового потенціалу</i>	пошкодження, повне руйнування або закриття містоутворюючих підприємств; пошкодження об'єктів енергетичної інфраструктури; втрати галузі машинобудування, важкої та видобувної промисловості; перехід значної частки цих підприємств під контроль влади самопроголошених «республік»; зменшення економічної активності малих та середніх підприємств, 40 % з яких припинили свою діяльність; суттєве скорочення обсягів виробництва промислової продукції та обсягу експорту; зменшення частки Донбасу у виробництві валового регіонального продукту України; порушення технологічних ланцюгів «вугілля – кокс – метал» та «вугілля – електроенергетика»; втрата виробничих потужностей та майна державних підприємств та фінансово-промислових груп («Систем Кепітал Менеджмент», Група «Індустріальний союз Донбасу», Group DF, Група «Приват»); із 93 вугільних копалень 12 зруйновано повністю зруйновано, 55 не функціонують; середньодобовий видобуток кам'яного вугілля упав майже на 60%; два металургійних заводи у Донецьку припинили виробництво; не функціонує Алчевський металургійний комбінат, закритий Єнакіївський металургійний комбінат; пошкоджено виробничі потужності Єнакіївського та Макіївського коксохімічних заводів; повністю зруйновані виробничі потужності «Луганськтепловоз» (великого виробника локомотивів).
<i>Втрати агропромислового комплексу</i>	знищення частини орних сільськогосподарських земель; зменшення посівних площ зернових, технічних, овоче-баштанних культур, картоплі; падіння обсягів виробництва сільськогосподарської продукції; зменшення поголів'я великої рогатої худоби, свиней, птахівництва; зменшення обсягів виробництва продукції галузі тваринництва, яке розміщувалось, переважно у передмістях; пошкодження матеріальної бази близько 20 тис. господарств у Донецькій області та понад 9 тис. господарств у Луганській області; загроза продовольчій безпеці регіону; припинення роботи сільськогосподарських компаній із іноземними інвестиціями (Мар'їнський завод соняшникової олії американської компанії Cargill, компанія «АПК-Інвест»); втрата великих підприємств борошномельно-круп'яної галузі через перехід на тимчасово окуповану територію: Єленівський, Донецький КХП, ПАТ Луганськмлин; втрата підприємств м'ясної, молочної, хлібопекарської, кондитерської та виноробної галузей; зменшення обсягів агропромислової продукції; втрата великих ринків збуту – міст, які знаходяться на тимчасово окупованій території; зниження агропродовольчого попиту населення в регіоні.

## Продовження таблиці К.1

<i>Втрати інфраструктури водо-, тепло- та газопостачання, житлово-комунального господарства</i>	руйнування інфраструктури водо-, енерго- та газопостачання; водоканали Донецької та Луганської області опинилися на межі санітарної катастрофи; відсутність енергопостачання у деяких частково зруйнованих населених пунктах; пошкоджено 130 об'єктів водопостачання та водовідведення Донецької та Луганської області [25, 71]; значні руйнування каналу Сіверський Донець – Донбас; повне руйнування або пошкодження значної кількості приватних і багатоповерхових будинків та квартир у поселеннях Донбасу – (9579 у Донецькій області та 1689 у Луганській області).
<i>Втрати транспортної інфраструктури</i>	пошкодження понад 1600 об'єктів транспортної інфраструктури, залізничних шляхів, автомобільних доріг, газопроводів, мостів; руйнування та простій 50 вантажних станцій (Чаплінський залізничний напрям); втрата матеріальної інфраструктури, скорочення загального парку пасажирського рухомого складу Укрзалізниці; падіння пасажиропотоку; руйнування понад 1500 км автомобільних доріг у Донецькій та Луганській областях; пошкодження 33 мостів і шляхопроводів; знищено Донецький та Луганський аеропорти; зруйновано залізничний вузол Дебальцеве; паралізовано роботу значний залізничних вузлів Ясинувата, Попасна, Микитівка; зменшення обсягів пасажирських та вантажних перевезень.
<i>Втрати охорони здоров'я, освітньо-культурного комплексу</i>	у Донецькій області зруйновано 41 споруду охорони здоров'я, у Луганській області – 19; пошкоджено 60 % медичних споруд, з яких 70 % знаходяться на тимчасово окупованій території; збільшився рівень безробіття серед медичного персоналу, внаслідок чого зменшилось його чисельність; збільшилось навантаження на одного лікаря; загальний обсяг збитків системи охорони здоров'я оцінюється в 6530 млн. дол. США; матеріально-технічні втрати закладів загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти; у Донецькій області зруйновано і пошкоджено понад 10 тис. об'єктів, зокрема 176 шкіл, 86 дитячих садків, 28 професійно-технічних, 19 закладів вищої освіти, 26 об'єктів фізкультури і спорту, 54 заклади культури; в Луганській області зруйновано і пошкоджено 136 дошкільних та загальноосвітніх закладів, а сума збитків оцінюється в 4,9 млрд. дол. США; зменшення контингенту даних навчальних закладів; евакуація майже 40 тис. студентів та 3 тис. науково-педагогічного персоналу в інші регіони України.
<i>Зниження обороноздатності</i>	пошкодження або руйнування майна відомств силового блоку (Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Міністерства Оборони та ін.), підприємств концерну Укроборонпром на непідконтрольній території
<i>Втрати фіскального потенціалу</i>	недоотримання податків та зборів до державного бюджету, внесків у фонди соціального страхування та неможливість виконувати соціальні зобов'язання

*Джерело:* складено автором за даними [116, 117, 160]

## Додаток Л

Таблиця Л.1

Розподіл мігрантів прикордонних регіонів Східної України за основними міграційними потоками  
станом на 01.01.2019 року

територія (для прибулих - звідки прибули, для вибулих - куди вибули)	всі потоки			в тому числі за потоками :								
				внутрішньорегіональна міграція			міжрегіональна міграція			міждержавна міграція		
	число прибулих	число вибулих	міграцій ний приріст (скороче ння)	число прибули х	число вибулих	міграцій ний приріст (скороче ння)	число прибулих	число вибулих	міграцій ний приріст (скороче ння)	всього		
										число прибули х	число вибули х	міграцій ний приріст (скороче ння)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
<b>ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ</b>	19197	29477	-10280	12934	12934	0	5549	15879	-10330	714	664	50
міські поселення	15718	24849	-9131	10121	9653	468	4923	14579	-9656	674	617	57
сільська місцевість	3479	4628	-1149	2813	3281	-468	626	1300	-674	40	47	-7
Донецьк (міськрада)	0	4285	-4285	0	845	-845	0	3440	-3440	0	0	0
м. Авдіївка	92	258	-166	57	73	-16	33	180	-147	2	5	-3
м. Бахмут (міськрада)	824	929	-105	525	515	10	298	402	-104	1	12	-11
м. Вугледар	124	226	-102	95	122	-27	29	103	-74	0	1	-1
Горлівка (міськрада)	0	915	-915	0	165	-165	0	750	-750	0	0	0
м. Дебальцеве	0	120	-120	0	16	-16	0	104	-104	0	0	0
Добропілля (міськрада)	870	856	14	647	451	196	220	394	-174	3	11	-8
Докучаєвськ (міськрада)	0	74	-74	0	21	-21	0	53	-53	0	0	0
Дружківка (міськрада)	531	732	-201	400	412	-12	130	301	-171	1	19	-18
Єнакієве (міськрада)	0	341	-341	0	40	-40	0	301	-301	0	0	0
Жданівка (міськрада)	0	28	-28	0	5	-5	0	23	-23	0	0	0
м. Хрестівка	0	70	-70	0	9	-9	0	61	-61	0	0	0

## Продовження таблиці Л.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
м. Костянтинівка	706	780	-74	493	328	165	186	316	-130	27	136	-109
Краматорськ (міськрада)	2732	2315	417	1674	1229	445	965	1036	-71	93	50	43
Лиман (міськрада)	714	716	-2	544	499	45	154	196	-42	16	21	-5
Макіївка (міськрада)	0	972	-972	0	180	-180	0	792	-792	0	0	0
Маріуполь (міськрада)	3313	3372	-59	1555	827	728	1280	2281	-1001	478	264	214
м. Новоградівка	158	131	27	113	59	54	42	72	-30	3	0	3
Мирноград (міськрада)	435	532	-97	288	261	27	145	265	-120	2	6	-4
Покровськ (міськрада)	1005	1036	-31	662	584	78	326	441	-115	17	11	6
Селидове (міськрада)	403	521	-118	311	266	45	92	251	-159	0	4	-4
Слов'янськ (міськрада)	990	1384	-394	594	717	-123	396	647	-251	0	20	-20
Сніжне (міськрада)	0	181	-181	0	16	-16	0	165	-165	0	0	0
Торез (міськрада)	0	242	-242	0	25	-25	0	217	-217	0	0	0
Чистякове (міськрада)	0	241	-241	0	25	-25	0	216	-216	0	0	0
Торецьк (міськрада)	630	841	-211	494	513	-19	128	314	-186	8	14	-6
Харцизьк (міськрада)	0	301	-301	0	38	-38	0	263	-263	0	0	0
Шахтарськ (міськрада)	0	148	-148	0	14	-14	0	134	-134	0	0	0
м. Ясинувата	0	133	-133	0	61	-61	0	72	-72	0	0	0
<b>райони</b>												
Амвросіївський	0	122	-122	0	25	-25	0	97	-97	0	0	0
Бахмутський	1061	1074	-13	795	717	78	246	339	-93	20	18	2
Бойківський	0	56	-56	0	30	-30	0	26	-26	0	0	0
Великоновосілківський	151	269	-118	74	106	-32	72	157	-85	5	6	-1
Волноваський	994	1169	-175	798	778	20	190	371	-181	6	20	-14
Добропільський	321	357	-36	272	297	-25	45	60	-15	4	0	4
Костянтинівський	331	440	-109	275	365	-90	55	69	-14	1	6	-5
Лиманський	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Мангушський	436	501	-65	371	398	-27	61	100	-39	4	3	1
Мар'їнський	452	564	-112	356	238	118	95	315	-220	1	11	-10

## Продовження таблиці Л.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Нікольський	320	482	-162	247	359	-112	68	110	-42	5	13	-8
Новоазовський	0	121	-121	0	78	-78	0	43	-43	0	0	0
Олександрівський	244	351	-107	187	253	-66	57	97	-40	0	1	-1
Покровський	499	532	-33	406	401	5	89	131	-42	4	0	4
Слов'янський	713	672	41	579	477	102	125	183	-58	9	12	-3
Старобешівський	0	107	-107	0	24	-24	0	83	-83	0	0	0
Шахтарський	0	47	-47	0	4	-4	0	43	-43	0	0	0
Ясинуватський	148	174	-26	122	93	29	22	81	-59	4	0	4
<b>ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ</b>	7975	13605	-5630	5501	5501	0	2214	7942	-5728	260	162	98
Міські поселення	5960	10701	-4741	3918	3660	258	1807	6906	-5099	235	135	100
Сільська місцевість	2015	2904	-889	1583	1841	-258	407	1036	-629	25	27	-2
Луганськ (міськрада)	0	2290	-2290	0	503	-503	0	1787	-1787	0	0	0
М. Алчевськ	0	347	-347	0	25	-25	0	322	-322	0	0	0
Антрацит (міськрада)	0	215	-215	0	15	-15	0	200	-200	0	0	0
Брянка (міськрада)	0	100	-100	0	8	-8	0	92	-92	0	0	0
Голубівка (міськрада)	0	95	-95	0	13	-13	0	82	-82	0	0	0
Сорокине (міськрада)	0	236	-236	0	25	-25	0	211	-211	0	0	0
Хрустальний (міськрада)	0	361	-361	0	27	-27	0	334	-334	0	0	0
Лисичанськ (міськрада)	1021	1046	-25	590	415	175	421	616	-195	10	15	-5
м. Первомайськ	0	146	-146	0	34	-34	0	112	-112	0	0	0
Ровеньки (міськрада)	0	208	-208	0	10	-10	0	198	-198	0	0	0
м. Рубіжне	799	618	181	385	238	147	296	331	-35	118	49	69
Довжанськ (міськрада)	0	238	-238	0	25	-25	0	213	-213	0	0	0
Северодонецьк (міськрада)	1694	1566	128	1227	798	429	407	714	-307	60	54	6
Кадіївка (міськрада)	0	256	-256	0	33	-33	0	223	-223	0	0	0
<b>райони</b>												
Антрацитівський	0	84	-84	0	4	-4	0	80	-80	0	0	0
Біловодський	244	308	-64	185	180	5	52	127	-75	7	1	6

## Продовження таблиці Л.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Білокуракинський	225	300	-75	156	197	-41	67	100	-33	2	3	-1
Сорокинський	0	44	-44	0	7	-7	0	37	-37	0	0	0
Кремінський	491	642	-151	356	419	-63	132	207	-75	3	16	-13
Лутугинський	0	166	-166	0	25	-25	0	141	-141	0	0	0
Марківський	212	250	-38	158	165	-7	49	84	-35	5	1	4
Міловський	111	108	3	63	45	18	20	62	-42	28	1	27
Новоайдарський	459	445	14	355	272	83	99	166	-67	5	7	-2
Новопсковський	399	454	-55	310	316	-6	83	134	-51	6	4	2
Перевальський	0	166	-166	0	14	-14	0	152	-152	0	0	0
Попаснянський	424	627	-203	311	329	-18	109	294	-185	4	4	0
Сватівський	510	561	-51	337	302	35	169	256	-87	4	3	1
Довжанський	0	20	-20	0	4	-4	0	16	-16	0	0	0
Слов'яносербський	0	132	-132	0	21	-21	0	111	-111	0	0	0
Станично-Луганський	247	280	-33	175	148	27	64	131	-67	8	1	7
Старобільський	891	998	-107	713	704	9	178	293	-115	0	1	-1
Троїцький	248	298	-50	180	180	0	68	116	-48	0	2	-2
<b>ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ</b>												
м. Харків	28491	22736	5755	8895	7607	1288	11831	9548	2283	7591	5523	2068
м. Ізюм	691	897	-206	507	707	-200	166	168	-2	16	22	-6
м. Первомайський	581	612	-31	525	548	-23	51	62	-11	2	2	0
Куп'янськ (міськрада)	1370	1241	129	1199	1098	101	149	123	26	22	20	2
Лозова (міськрада)	1233	1317	-84	1057	1071	-14	160	233	-73	14	13	1
Люботин (міськрада)	471	389	82	381	334	47	77	53	24	9	2	7
Чугуїв (міськрада)	583	588	-5	490	453	37	77	127	-50	15	8	7
<b>райони</b>												
Балаклійський	1287	1571	-284	1094	1357	-263	157	189	-32	32	23	9
Барвінківський	344	492	-148	232	297	-65	103	194	-91	8	1	7



## Продовження таблиці Л.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Близнюківський	399	557	-158	334	426	-92	61	121	-60	4	10	-6
Богодухівський	785	797	-12	613	685	-72	124	108	16	46	3	43
Борівський	236	358	-122	180	275	-95	51	82	-31	4	1	3
Валківський	558	527	31	472	466	6	75	53	22	11	8	3
Великобурлуцький	379	509	-130	335	458	-123	37	44	-7	6	7	-1
Вовчанський	687	786	-99	575	674	-99	70	92	-22	42	20	22
Дворічанський	263	459	-196	231	413	-182	29	43	-14	3	3	0
Дергачівський	1597	1350	247	1281	1096	185	222	186	36	92	67	25
Зачепилівський	218	280	-62	125	157	-32	88	120	-32	3	3	0
Зміївський	1316	1282	34	1156	1125	31	129	109	20	29	48	-19
Золочівський	309	494	-185	265	432	-167	37	43	-6	7	17	-10
Ізюмський	514	400	114	417	325	92	92	71	21	4	4	0
Кегичівський	330	464	-134	264	379	-115	51	68	-17	15	17	-2
Коломацький	111	175	-64	92	155	-63	16	18	-2	3	2	1
Красноградський	820	942	-122	665	746	-81	140	190	-50	10	5	5
Краснокутський	469	560	-91	378	453	-75	83	101	-18	8	6	2
Куп'янський	490	675	-185	447	601	-154	37	69	-32	6	5	1
Лозівський	534	813	-279	458	698	-240	59	108	-49	17	7	10
Нововодолазький	609	640	-31	446	561	-115	83	71	12	79	8	71
Первомайський	345	447	-102	322	410	-88	19	36	-17	4	0	4
Печенізький	168	157	11	143	147	-4	22	9	13	3	1	2
Сахновщинський	376	433	-57	287	334	-47	74	91	-17	13	7	6
Харківський	3913	2855	1058	3137	2336	801	547	438	109	215	80	135
Чугуївський	943	953	-10	804	858	-54	101	87	14	36	8	28
Шевченківський	384	514	-130	339	464	-125	38	46	-8	6	2	4

Джерело: складено автором за даними [25, 71, 163]

## Додаток М

Таблиця М.1

Динаміка чисельності ВПО в Україні та частка Східного регіону України у загальній чисельності ВПО з жовтня 2014 по грудень 2019

місяць, рік	загальна чисельність ВПО в Україні, осіб	чисельність ВПО у Східному регіоні, осіб	темпи приросту (скорочення) ВПО, %	Частка Східного регіону України	загальна чисельність ВПО в Україні, осіб	чисельність ВПО у Східному регіоні, осіб	темпи приросту (скорочення) ВПО, %	Частка Східного регіону України
1	2	3	4	5	6	7	8	9
жовтень 2014	113 232	29 834		26,3	червень 2017	1 591 374	1 019 367	0,7
листопад 2014	390 677	179 178	245,0	45,9	липень 2017	1 582 808	1 008 974	-0,5
грудень 2014	838314	489716	114,6	58,4	серпень 2017	1 586 439	1 006 372	0,2
січень 2015	842 439	492 127	0,5	58,4	вересень 2017	1592430	1010772	0,4
лютий 2015	978 482	592 226	16,1	60,5	жовтень 2017	1 599 171	1 015 632	0,4
березень 2015	1 099 603	674 102	12,4	61,3	листопад 2017	1 521 702	988 880	-4,8
квітень 2015	1 204 530	756 268	9,5	62,8	грудень 2017	1 487 455	956 499	-2,3
травень 2015	1 278 066	811 630	6,1	63,5	січень 2018	1 492 100	957 890	0,3
червень 2015	1 331 778	850 039	4,2	63,8	лютий 2018	1 493 057	957 729	0,1
липень 2015	1 369 844	879 086	2,9	64,2	березень 2018	1489659	955726	-0,2
серпень 2015	1 428 077	923 466	4,3	64,7	квітень 2018	1 494 636	958 727	0,3
вересень 2015	1 470 712	954 723	3,0	64,9	травень 2018	1 502 019	965 467	0,5
жовтень 2015	1 517 116	990 130	3,2	65,3	червень 2018	1 509 938	971 536	0,5
листопад 2015	1 578 925	1 037 064	4,1	65,7	липень 2018	1 515 128	973 154	0,3
грудень 2015	1 634 514	1 078 655	3,5	66,0	серпень 2018	1 516 237	972 431	0,1
січень 2016	1 684 815	1 118 461	3,1	66,4	вересень 2018	1519937	970363	0,2
лютий 2016	1714719	1140321	1,8	66,5	жовтень 2018	1 519 238	966 084	0,0
березень 2016	1 739 858	1 159 457	1,5	66,6	листопад 2018	1 520 531	964 083	0,1
квітень 2016	1 774 976	1 185 586	2,0	66,8	грудень 2018	1 513 574	953 773	-0,5
травень 2016	1 780 393	1 187 545	0,3	66,7	січень 2019	1512367	950864	-0,1

## Продовження таблиці М.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
червень 2016	1 785 740	1 188 303	0,3	66,5	лютий 2019	1358020	882837	-10,2
липень 2016	1 778 513	1 191 949	-0,4	67,0	березень 2019	1364578	883267	0,5
серпень 2016	1 725 751	1 136 059	-3,0	65,8	квітень 2019	1373675	884614	0,7
вересень 2016	1 709 083	1 114 823	-1,0	65,2	травень 2019	1377296	885135	0,3
жовтень 2016	1 696 326	1 097 042	-0,7	64,7	червень 2019	1 383 700	887 934	0,5
листопад 2016	1 663 843	1 060 603	-1,9	63,7	липень 2019	1387253	889221	0,3
грудень 2016	1 658 206	1 053 624	-0,3	63,5	серпень 2019	1397304	895259	0,7
січень 2017	1 653 284	1 048 467	-0,3	63,4	вересень 2019	1407172	901120	0,7
лютий 2017	1 640 335	1 040 783	-0,8	63,4	жовтень 2019	1415575	903456	0,6
березень 2017	1 622 835	1 028 516	-1,1	63,4	листопад 2019	1424967	909682	0,7
квітень 2017	1 586 885	1 017 376	-2,2	64,1	грудень 2019	1432290	915894	0,5
травень 2017	1 580 706	1 014 445	-0,4	64,2				

Джерело: обраховано та складено автором за даними [91]

Таблиця М.2

## Чисельність ВПО у розрізі регіонів України у 2014 та 2015 рр.

Регіони України	Чисельність ВПО на 31.12.2014 р., тис. осіб	Чисельність наявного населення на 01.01.2015 р.	Чисельність ВПО у розрахунку на 1000 осіб наявн. насел.	Частка ВПО регіону від їх загальної чисельності в Україні, %	Чисельність ВПО на 14.01.2016 р., тис. осіб	Чисельність наявного насел. на 01.01.2016 р.	Чисельність ВПО у розрахунку на 1000 осіб наявн. насел.	Частка ВПО регіону від їх загальної чисельності в Україні, %	Темпи приросту чисельності ВПО, %
Вінницька	8 832	1 610 573	5	1,05	13 107	1 602 163	8	0,78	48,4
Волинська	2 587	1 042 918	2	0,31	4 071	1 042 668	4	0,24	57,4
Дніпропетровська	58 056	3 276 637	18	6,93	76 206	3 254 884	23	4,52	31,3
Донецька	299 329	4 297 250	70	35,71	660 105	4 265 145	155	39,18	120,5
Житомирська	6 974	1 255 966	6	0,83	10 403	1 247 549	8	0,62	49,2
Закарпатська	2 595	1 259 570	2	0,31	3 478	1 259 158	3	0,21	34,0
Запорізька	62 232	1 765 926	35	7,42	116 411	1 753 642	66	6,91	87,1
Івано-Франківська	2 854	1 382 553	2	0,34	4 072	1 382 352	3	0,24	42,7
Київська	29 164	1 729 234	17	3,48	48 036	1 732 235	28	2,85	64,7
Кіровоградська	7 094	980 579	7	0,85	12 069	973 150	12	0,72	70,1
Луганська	84 462	2 220 151	38	10,08	248 519	2 205 389	113	14,75	194,2
Львівська	7 145	2 537 799	3	0,85	11 143	2 534 174	4	0,66	56,0
Миколаївська	7 172	1 164 342	6	0,86	8 696	1 158 207	8	0,52	21,2
Одеська	19 244	2 396 442	8	2,30	35 703	2 390 289	15	2,12	85,5
Полтавська	21 255	1 448 975	15	2,54	30 493	1 438 948	21	1,81	43,5
Рівненська	2 717	1 161 151	2	0,32	3 160	1 161 811	3	0,19	16,3
Сумська	11 070	1 123 448	10	1,32	15 243	1 113 256	14	0,90	37,7
Тернопільська	2 043	1 069 936	2	0,24	2 720	1 065 709	3	0,16	33,1
Харківська	105 925	2 731 302	39	12,64	209 837	2 718 616	77	12,45	98,1
Херсонська	8 423	1 067 876	8	1,00	14 070	1 062 356	13	0,84	67,0
Хмельницька	5 452	1 301 242	4	0,65	6 698	1 294 413	5	0,40	22,9
Черкаська	9 495	1 251 816	8	1,13	14 284	1 242 965	11	0,85	50,4
Чернівецька	1 970	909 965	2	0,23	3 131	909 893	3	0,19	58,9
Чернігівська	6 575	1 055 673	6	0,78	9 963	1 044 975	10	0,59	51,5
м. Київ	65 649	2 887 974	23	7,83	123 197	2 906 569	42	7,31	87,7
Разом по Україні	838 314	42 929 298	20	100,00	1 684 815	42 760 516	39	100,00	101,0

Джерело: складено автором за даними [91]

Таблиця М.3

## Чисельність ВПО у розрізі регіонів України у 2017 та 2018 рр.

Регіони України	Чисельність ВПО на 05.01.2017 р., тис. осіб	Чисельність наявного населення на 01.01.2017 р.	Чисельність ВПО у розрахунку на 1000 осіб наявн. насел.	Частка ВПО регіону від їх загальної чисельності в Україні, %	Темпи приросту чисельності ВПО, %	Чисельність ВПО на 04.01.2018 р., тис. осіб	Чисельність наявного населення на 01.01.2018 р.	Чисельність ВПО у розрахунку на 1000 осіб наявн. насел.	Частка ВПО регіону від їх загальної чисельності в Україні, %	Темпи приросту чисельності ВПО, %
Вінницька	14342	1 590 357	9	0,87	9,4	14 879	1 575 808	9	1,00	3,7
Волинська	4770	1 040 954	5	0,29	17,2	2 905	1 038 457	3	0,19	-39,1
Дніпропетровська	77268	3 230 411	24	4,67	1,4	73 770	3 231 140	23	4,94	-4,5
Донецька	562339	4 244 057	133	34,01	-14,8	540 686	4 200 461	129	36,24	-3,9
Житомирська	12 176	1 240 482	10	0,74	17,0	7 279	1 231 239	6	0,49	-40,2
Закарпатська	3546	1 258 777	3	0,21	2,0	3 587	1 258 155	3	0,24	1,2
Запорізька	93165	1 739 488	54	5,64	-20,0	54 264	1 723 171	31	3,64	-41,8
Івано-Франківська	4833	1 379 915	4	0,29	18,7	3 450	1 377 496	3	0,23	-28,6
Київська	57032	1 734 471	33	3,45	18,7	61 530	1 754 284	35	4,12	7,9
Кіровоградська	14905	965 756	15	0,90	23,5	7 028	956 250	7	0,47	-52,8
Луганська	292 088	2 195 290	133	17,67	17,5	295 757	2 167 802	136	19,82	1,3
Львівська	12118	2 534 027	5	0,73	8,7	12 091	2 529 608	5	0,81	-0,2
Миколаївська	8605	1 150 126	7	0,52	-1,0	8 339	1 141 324	7	0,56	-3,1
Одеська	42665	2 386 516	18	2,58	19,5	39 605	2 383 075	17	2,65	-7,2
Полтавська	29959	1 426 828	21	1,81	-1,8	26 024	1 413 829	18	1,74	-13,1
Рівненська	3 204	1 162 763	3	0,19	1,4	3 225	1 160 647	3	0,22	0,7
Сумська	16257	1 104 529	15	0,98	6,7	11 078	1 094 284	10	0,74	-31,9
Тернопільська	2515	1 059 192	2	0,15	-7,5	2 277	1 052 312	2	0,15	-9,5
Харківська	194040	2 701 188	72	11,74	-7,5	121427	2 694 007	45	8,14	-37,4
Херсонська	16 667	1 055 649	16	1,01	18,5	13 708	1 046 981	13	0,92	-17,8
Хмельницька	6930	1 285 267	5	0,42	3,5	7 000	1 274 409	5	0,47	1,0
Черкаська	13855	1 231 207	11	0,84	-3,0	12 812	1 220 363	10	0,86	-7,5
Чернівецька	3433	908 120	4	0,21	9,6	2 466	906 701	3	0,17	-28,2
Чернігівська	9609	1 033 412	9	0,58	-3,6	8 690	1 020 078	9	0,58	-9,6
м. Київ	156963	2 925 760	54	9,49	27,4	158 223	2 934 522	54	10,60	0,8
Разом по Україні	1 653 284	42 584 542	39	100,00	-1,9	1 492 100	42 386 403	35	100,00	-9,7

Джерело: складено автором за даними [91]

Таблиця М.4

## Чисельність ВПО у розрізі регіонів України у 2019 та 2020 рр.

Регіони України	Чисельність ВПО на 03.01. 2019 р., тис. осіб	Чисельність наявного населення на 01.01. 2019 р.	Чисельність ВПО у розрахунку на 1000 осіб наявн. насел.	Частка ВПО регіону від їх загальної чисельності в Україні, %	Темпи приросту чисельності ВПО, %	Чисельність ВПО на 13.04. 2020 р., тис. осіб	Чисельність наявного населення на 01.04.2020 р.	Чисельність ВПО у розрахунку на 1000 осіб наявн. насел.	Частка ВПО регіону від їх загальної чисельності в Україні, %	Темпи приросту чисельності ВПО, %
Вінницька	11 335	1 560 394	7	0,75	-23,8	11181	1542799	7	0,77	-1,36
Волинська	3 109	1 035 330	3	0,21	7,0	3073	1031038	3	0,21	-1,16
Дніпропетровська	75 780	3 206 477	24	5,01	2,7	71171	3171624	22	4,92	-6,08
Донецька	538 751	4 165 901	129	35,62	-0,4	510764	4126308	124	35,30	-5,19
Житомирська	7 265	1 220 193	6	0,48	-0,2	7047	1206360	6	0,49	-3,00
Закарпатська	3 732	1 256 802	3	0,25	4,0	3336	1253422	3	0,23	-10,61
Запорізька	56 541	1 705 836	33	3,74	4,2	56017	1684304	33	3,87	-0,93
Івано-Франківська	3 645	1 373 252	3	0,24	5,7	3 806	1367021	3	0,26	4,42
Київська	69 332	1 767 940	39	4,58	12,7	62901	1783037	35	4,35	-9,28
Кіровоградська	6 673	945 549	7	0,44	-5,1	6505	931092	7	0,45	-2,52
Луганська	280 549	2 151 833	130	18,55	-5,1	280437	2133580	131	19,38	-0,04
Львівська	11 308	2 522 021	4	0,75	-6,5	11 032	2510122	4	0,76	-2,44
Миколаївська	8 701	1 131 096	8	0,58	4,3	8255	1118354	7	0,57	-5,13
Одеська	43 765	2 380 308	18	2,89	10,5	37487	2376097	16	2,59	-14,34
Полтавська	25 190	1 400 439	18	1,67	-3,2	22505	1384851	16	1,56	-10,66
Рівненська	3213	1 157 301	3	0,21	-0,4	3041	1152441	3	0,21	-5,35
Сумська	11 196	1 081 418	10	0,74	1,1	11193	1066082	10	0,77	-0,03
Тернопільська	2 136	1 045 879	2	0,14	-6,2	2132	1037614	2	0,15	-0,19
Харківська	131 564	2 675 598	49	8,70	8,3	134100	2655467	50	9,27	1,93
Херсонська	14 926	1 037 640	14	0,99	8,9	14341	1026234	14	0,99	-3,92
Хмельницька	6 587	1 264 705	5	0,44	-5,9	6493	1253103	5	0,45	-1,43
Черкаська	11 350	1 206 351	9	0,75	-11,4	10803	1190000	9	0,75	-4,82
Чернівецька	2 451	904 374	3	0,16	-0,6	2442	900964	3	0,17	-0,37
Чернігівська	8 427	1 005 745	8	0,56	-3,0	7286	989209	7	0,50	-13,54
м. Київ	174841	2 950 819	59	11,56	10,5	159533	2966996	54	11,03	-8,76
Разом по Україні	1512367	42 153 201	36	100,00	1,4	1446881	41858119	35	100,00	-4,33

Джерело: складено автором за даними [91]

## Додаток Н

Таблиця Н.1

Чисельність ВПО у прикордонних регіонах Східної України станом на 01.01.2019 р.

№ з/п	Назва району (міста, району у місті)	Чисельність		Внутрішньо переміщені особи, осіб				Чисельність наявного насел., осіб	Частка ВПО регіону, %
		ВПО, осіб	Сімей ВПО, одиниць	Працездатного віку	Діти	Особи з інвалідністю	Пенсіонери		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	<b>ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ</b>	538751	468898	108918	74012	15864	339957	4165901	56,66
1	Авдіївка	4386	3868	1454	718	126	2088	32869	0,46
2	Бахмут	41308	38739	5701	2501	1084	32022	74964	4,34
3	Вугледар	9214	7902	1991	1275	235	5713	14906	0,97
4	Добропілля	9060	7991	1742	1062	315	5941	61161	0,95
5	Дружківка	11255	10135	1960	1547	199	7549	66296	1,18
6	Костянтинівка	24966	21660	4562	3037	1329	16038	70681	2,63
7	Краматорськ	47948	40296	12421	8206	599	26722	186471	5,04
8	Лиман	24376	20013	5062	3904	1007	14403	41899	2,56
9	Маріуполь	99967	83762	25559	16462	3499	54447	458001	10,51
10	Мирноград	17238	14744	2780	2373	560	11525	49887	1,81
11	Новоградівка	9116	7542	1517	1688	236	5675	14732	0,96
12	Покровськ	15708	13811	3659	2429	316	9304	73847	1,65
13	Селидове	15543	13831	2532	2120	287	10604	50803	1,63
14	Слов'янськ	37051	32018	7248	4804	1405	23 594	110767	3,90
15	Торецьк	7704	6165	2190	1373	277	3864	67655	0,81
16	<i>райони</i> Бахмутський	7262	6435	1882	1251	165	3964	108145	0,76
17	Великоновосілівський	13438	11018	2532	2215	463	8228	37872	1,41
18	Волноваський	50719	45618	9007	7264	1285	33163	96999	5,33
19	Добропільський	478	404	128	87	33	230	15380	0,05
20	Костянтинівський	3278	3086	279	194	24	2781	17597	0,34
21	Мангушський	14135	12537	2144	1937	306	9748	25965	1,49
22	Мар'їнський	19805	16994	4272	2619	684	12230	79684	2,08

## Продовження таблиці Н.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
23	Нікольський	13916	13077	1244	1226	392	11054	27762	1,46
24	Олександрівський	3159	2617	548	496	57	2058	18132	0,33
25	Покровський	4908	4424	660	607	63	3578	30181	0,52
26	Слов'янський	25246	23819	2611	1435	725	20475	46515	2,66
27	Ясинуватський	7567	6392	3233	1182	193	2959	26350	0,80
	<b>ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ</b>	280549	186917	46369	22763	12783	217552	684622,00	29,50
28	м. Лисичанськ	16931	14848	3586	1815	191	10714	111185	1,78
29	м. Рубіжне	5869	5151	1330	729	163	3447	57558	0,62
30	м. Северодонецьк	51189	44087	11233	5319	1098	30882	113967	5,38
31	<i>райони</i> Біловодський	36898	34134	1718	2539	942	30345	23150	3,88
32	Білокуракінський	8933	8266	857	655	184	6258	18717	0,94
33	Кремінський	20738	19571	1530	1000	404	17298	38193	2,18
34	Марківський	28414	26817	914	1527	416	24678	14429	2,99
35	Міловський	16716	16936	978	940	479	13884	14992	1,76
36	Новошковський	10510	9365	1353	1011	158	7695	33535	1,11
37	Новоайдарський	17246	15057	2670	1962	938	11350	40433	1,81
38	Попаснянський	10506	9569	1028	656	296	7161	75203	1,10
39	Сватівський	7859	6868	1112	700	440	5383	33399	0,83
40	Старобільський	29330	24178	3394	3893	811	18892	43031	3,08
41	Троїцький	3474	2703	913	575	143	1747	19285	0,37
42	Станично-Луганський	15936	14489	1949	1215	674	11554	47545	1,68
	<b>ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ</b>	131564	103789	52344	19693	4420	55107	2659962	13,84
43	м. Ізюм	6929	6224	675	600	154	5500	47447	0,73
44	м. Куп'янськ	1490	1028	356	334	81	719	55382	0,16
45	м. Лозова	1673	1222	498	402	135	638	64708	0,18
46	м. Люботин	460	385	154	118	21	167	23631	0,05
47	м. Первомайський	696	610	211	103	31	351	29973	0,07
48	м. Чугуїв	1700	1444	452	169	81	998	32504	0,18
49	м. Харків	87887	68659	42871	11692	2825	28502	1426540	9,24



## Продовження таблиці Н.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
50	<b>райони</b> Балаклійський	3269	2645	1266	273	92	1638	79625	0,34
51	Барвінківський	2233	1993	112	58	69	1994	21197	0,23
52	Близнюківський	567	144	83	41	19	424	18180	0,06
53	Богодухівський	470	309	141	135	21	173	38175	0,05
54	Борівський	3044	2819	790	527	51	1676	16360	0,32
55	Валківський	396	173	129	88	28	151	31428	0,04
56	Великобурлуцький	269	183	62	64	14	129	21730	0,03
57	Вовчанський	846	622	275	230	43	298	44801	0,09
58	Дворічанський	554	511	126	118	20	290	16957	0,06
59	Дергачівський	1706	1166	525	403	87	691	93553	0,18
60	Зачепилівський	127	80	18	14	7	88	15000	0,01
61	Зміївський	1205	877	318	305	54	528	69804	0,13
62	Золочівський	245	197	60	48	6	131	25251	0,03
63	Ізюмський	5514	4722	582	405	117	4410	16980	0,58
64	Кегичівський	173	143	45	19	11	98	20588	0,02
65	Коломацький	49	33	16	7	4	22	6810	0,01
66	Красноградський	703	519	190	195	30	288	43524	0,07
67	Краснокутський	301	227	83	65	18	135	27272	0,03
68	Куп'янський	765	640	107	96	37	525	23929	0,08
69	Лозівський	243	170	69	52	16	106	28037	0,03
70	Нововодолазький	347	260	91	56	32	168	31966	0,04
71	Первомайський	189	94	53	45	14	77	15189	0,02
72	Печенізький	184	115	48	37	9	90	9759	0,02
73	Сахновщинський	428	261	124	73	16	215	20899	0,05
74	Харківський	4253	2989	1461	838	182	1772	176759	0,45
75	Чугуївський	2491	2193	314	62	90	2025	46018	0,26
76	Шевченківський	158	132	39	24	5	90	19986	0,02

Джерело: складено автором за даними [91]

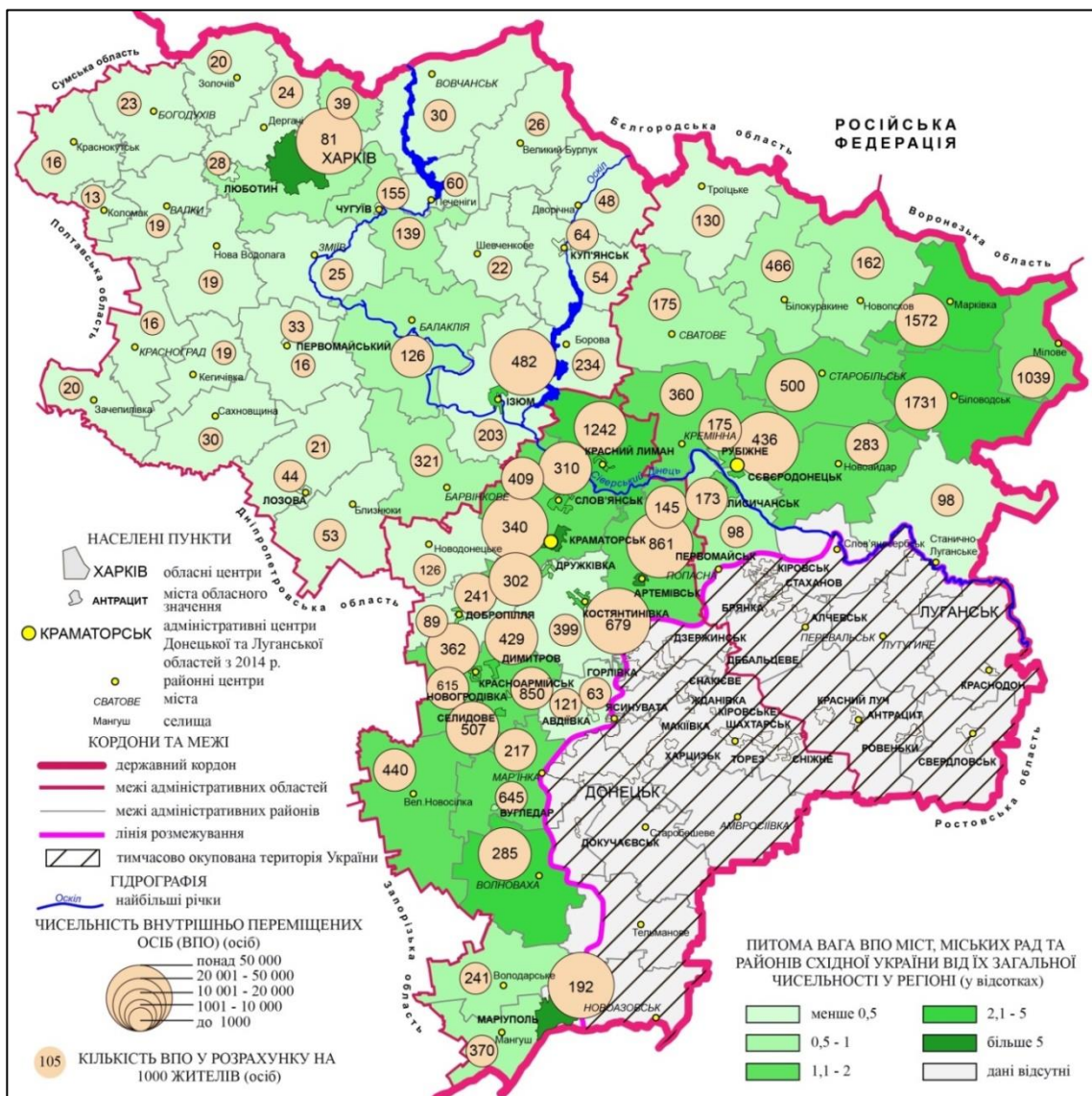


Рис. Н.1 Просторові особливості вимушеної міграції у Донецькій, Луганській та Харківській областях станом на 01.01.2016 року  
*Джерело:* побудовано автором за даними [25, 71, 163]

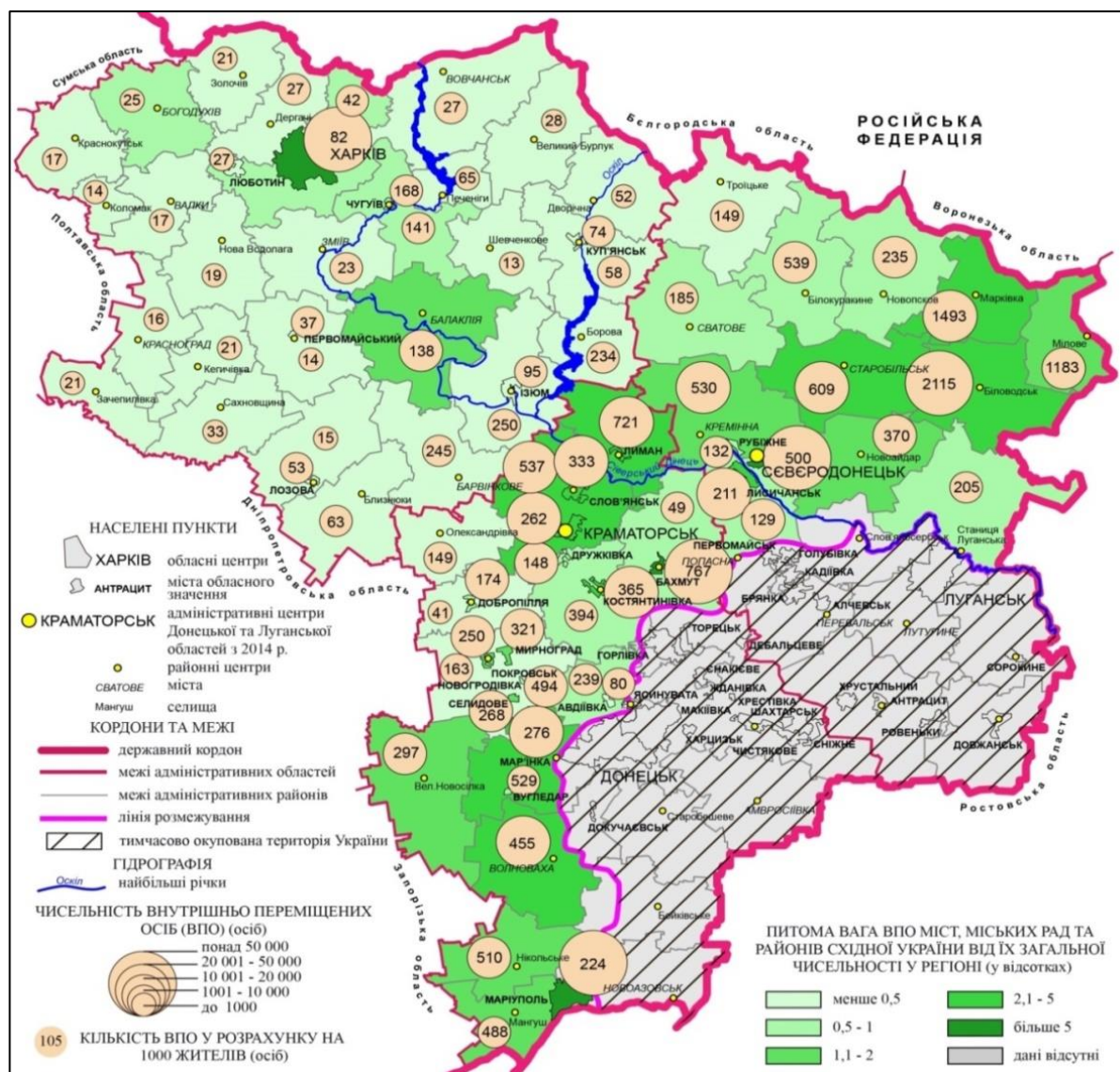


Рис. Н.2 Просторові особливості ВПО у Донецькій, Луганській, Харківській областях станом на 01.01.2017 року

Джерело: побудовано автором за даними [25, 71, 163]



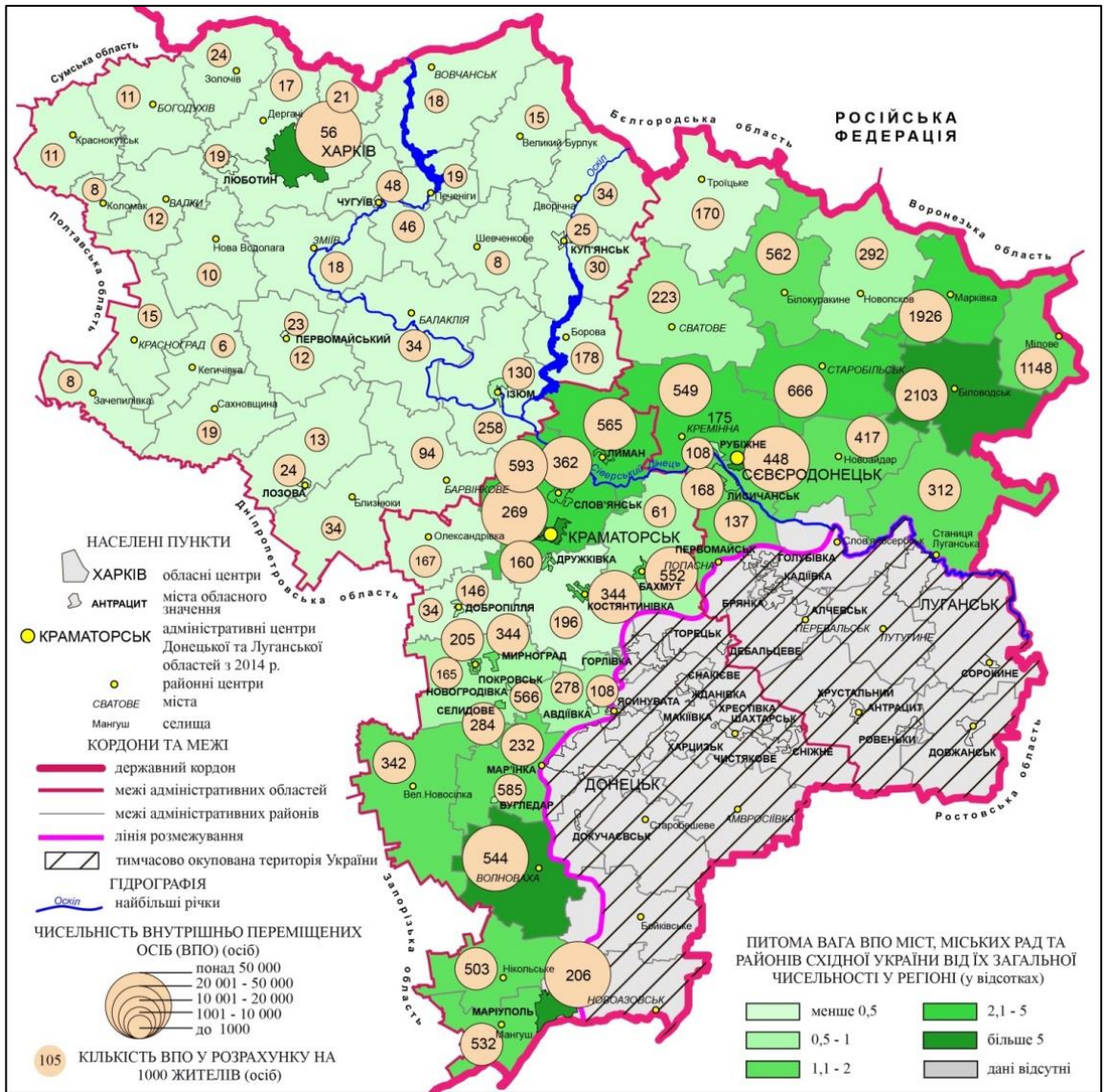


Рис. Н.3 Просторові особливості ВПО у Донецькій, Луганській та Харківській областях станом на 01.01.2018 року  
 Джерело: побудовано автором за даними [25, 71, 163]

## Додаток П

Таблиця П.1

Працевлаштування внутрішньо переміщених осіб  
за видами економічної діяльності

Види економічної діяльності	Донецька область		Луганська область		Харківська область	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	71	5,4	63	16,4	38	7,4
добувна промисловість і розроблення кар'єрів	22	1,7	1	0,3	4	0,8
переробна промисловість	218	16,7	36	9,4	79	15,5
постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	49	3,8	5	1,3	11	2,2
водопостачання; каналізація, поводження з відходами	28	2,1	7	1,8	16	3,1
будівництво	65	5,0	16	4,2	14	2,7
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	336	25,8	85	22,1	135	26,4
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	75	5,8	11	2,9	16	3,1
тимчасове розміщування й організація харчування	64	4,9	27	7,0	28	5,5
інформація та телекомунікації	15	1,2	4	1,0	17	3,3
фінансова та страхова діяльність	5	0,4	7	1,8	7	1,4
операції з нерухомим майном	18	1,4	3	0,8	8	1,6
професійна, наукова та технічна діяльність	33	2,5	9	2,3	23	4,5
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	32	2,5	10	2,6	14	2,7
державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	68	5,2	43	11,2	24	4,7
освіта	64	4,9	34	8,8	29	5,7
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	69	5,3	16	4,2	18	3,5
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	33	2,5	3	0,8	8	1,6
надання інших видів послуг	38	2,9	5	1,3	22	4,3
діяльність домашніх господарств	0	0,0	0	0,0	0	0,0
діяльність екстериторіальних організацій і органів	0	0,0	0	0,0	0	0,0
всього	1303	100,0	385	100,0	511	100,0

Джерело: побудовано автором за даними [26, 72, 166]

Таблиця П.2

## Працевлаштування ВПО

Назва центру зайнятості	Чисельність ВПО	Чисельність ВПО, які отримували послуги ДСЗ	Питома вага ВПО, які отримували послуги ДСЗ, осіб у розрахунку на 1000 осіб ВПО	Чисельність ВПО, які мали статус безробітного з тих, що отримували послуги ДСЗ, осіб	звернулися до служби зайнятості у 2018 році	Питома вага ВПО, які звернулись до ДСЗ у 2018 році від загальної чисельності ВПО, які отримували послуги ДСЗ, %	Мали статус безробітного, осіб	Працевлаштовані, осіб	Чисельність осіб, які перебували на обліку станом на 01.01.2019р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<b>ДОНЕЦЬКА ОБЛ.</b>	538751	3 896	7	3 130	2 603	66,8	1 270	1 553	1 159
Авдіївський МЦЗ	4386	69	16	55	48	69,6	29	32	11
Бахмутський МЦЗ	48750	184	4	145	140	76,1	86	99	44
Торецький МЦЗ	7704	95	12	61	62	65,3	27	31	38
Мирноградський МЦЗ	17238	140	8	71	89	63,6	56	64	68
Добропільський МЦЗ	9538	133	14	85	82	61,7	47	57	55
Дружківський МЦЗ	11255	121	11	117	93	76,9	49	52	28
Костянтинівський МЦЗ	28244	207	7	129	125	60,4	63	70	83
Краматорський МЦЗ	47948	371	8	353	293	79,0	124	147	79
Покровський МЦЗ	20616	93	5	75	79	84,9	31	48	14
Лиманський МЦЗ	24376	160	7	109	103	64,4	38	59	54
Маріупольський МЦЗ	99967	918	9	725	577	62,9	267	339	284
Новгородівський МЦЗ	9116	32	4	24	21	65,6	8	14	4
Селидівський МЦЗ	15543	103	7	75	70	68,0	42	49	31
Слов'янський МЦЗ	62297	321	5	304	232	72,3	127	141	63
Вугледарський МЦЗ	9214	93	10	87	70	75,3	37	43	21
Олександрівський РЦЗ	3159	22	7	18	14	63,6	5	7	8

## Продовження таблиці П.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
В.Новосілківський РЦЗ	13438	179	13	172	108	60,3	51	56	53
Волноваський РЦЗ	50719	166	3	117	84	50,6	34	50	66
Нікольський РЦЗ	13916	32	2	26	22	68,8	8	13	9
Мар'їнський РЦЗ	19805	171	9	168	116	67,8	48	65	43
Мангушський РЦЗ	14135	52	4	45	40	76,9	17	27	17
<b>ЛУГАНСЬКА ОБЛ.</b>	<b>280549</b>	<b>1 330</b>	<b>5</b>	<b>1077</b>	<b>885</b>	<b>66,5</b>	<b>418</b>	<b>528</b>	<b>506</b>
Лисичанський МЦЗ	16931	135	8	95	76	56,3	28	36	65
Рубіжанський МЦЗ	5869	86	15	68	65	75,6	29	44	34
Северодонецький МЦЗ	51189	186	4	123	98	52,7	52	63	75
Біловодський РЦЗ	36898	74	2	66	46	62,2	32	37	18
Білокуракинський РЦЗ	8933	76	9	58	54	71,1	27	39	26
Кремінський РЦЗ	20738	60	3	54	47	78,3	22	28	17
Марківський РЦЗ	28414	54	2	49	35	64,8	14	19	14
Міловський РЦЗ	16716	43	3	39	26	60,5	15	19	14
Новоайдарський РЦЗ	17246	80	5	73	63	78,8	25	30	22
Новопсковський РЦЗ	10510	60	6	52	43	71,7	15	23	22
Попаснянський РЦЗ	10506	51	5	43	41	80,4	19	24	10
Сватівський РЦЗ	7859	29	4	25	19	65,5	9	13	14
Станично-Луганський РЦЗ	15936	95	6	71	60	63,2	28	39	45
Старобільський РЦЗ	29330	76	3	60	52	68,4	22	31	37
Троїцький РЦЗ	3474	38	11	37	19	50,0	17	17	11
<b>ХАРКІВСЬКА ОБЛ.</b>	<b>96534</b>	<b>1 769</b>	<b>2</b>	<b>1 402</b>	<b>1 177</b>	<b>66,5</b>	<b>538</b>	<b>607</b>	<b>613</b>
Харківський МЦЗ	87887	1011	12	762	646	63,9	274	293	417
Балаклійський РЦЗ	3269	57	17	54	38	66,7	17	17	18
Барвінківський РЦЗ	2233	21	9	19	11	52,4	3	5	7
Богодухівський РЦЗ	470	23	49	17	16	69,6	5	9	8
Валківський РЦЗ	396	12	30	9	7	58,3	7	9	1

*Продовження таблиці П.2*

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Великобурлуцький РЦЗ	269	12	45	12	8	66,7	6	6	3
Вовчанський РЦЗ	846	35	41	27	25	71,4	10	13	14
Дергачівський РЦЗ	1706	17	10	14	13	76,5	9	9	5
Зачепилівський РЦЗ	127	3	24	3	3	100,0	1	1	2
Зміївський РЦЗ	1205	10	8	9	8	80,0	5	6	2
Золочівський РЦЗ	245	6	24	5	5	83,3	3	4	2
Ізюмський та Борівський РЦЗ	15487	220	14	202	128	58,2	67	78	56
Кегичівський РЦЗ	173	9	52	8	6	66,7	2	2	2
Коломацький РЦЗ	49	5	102	5	2	40,0	3	3	2
Красноградський РЦЗ	703	7	10	6	7	100,0	3	4	2
Краснокутський РЦЗ	301	14	47	9	9	64,3	3	7	1
Куп'янський та Дворічанський РЦЗ	2809	89	32	68	79	88,8	42	49	12
Лозівський та Близнюківський РЦЗ	2483	57	23	54	44	77,2	21	23	13
Люботинський МЦЗ	460	11	24	9	8	72,7	4	4	2
Нововодолазький РЦЗ	347	10	29	9	10	100,0	1	1	5
Первомайський РЦЗ	885	33	37	32	21	63,6	12	12	11
Печенізький РЦЗ	184	1	5	1	1	100,0	1	1	0
Сахновщинський РЦЗ	428	10	23	6	9	90,0	1	4	4
Харківський РЦЗ	4253	43	10	27	28	65,1	16	18	17
Чугуївський РЦЗ	4191	46	11	29	41	89,1	17	23	6
Шевченківський РЦЗ	158	7	44	6	4	57,1	5	6	1

*Джерело:* складено автором за даними [26, 72, 166]



Таблиця П.3

Працевлаштування внутрішньо переміщених осіб за регіонами їх переміщення станом на 01.01.2019 року

	Чисельність працевлаштованих ВПО за регіонами їх переміщення, осіб				Структура працевлаштованих ВПО за регіонами їх переміщення, %			Питома вага ВПО, які мали статус безробітного від загальної чисельності працевлаштованих у 2018 р. ВПО, %	Чисельність безробітних ВПО, осіб	
	Донецька область	Луганська область	АРК	Всього	Донецька область	Луганська область	АРК			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<b>ДОНЕЦЬКА ОБЛ.</b>	1 441	107	5	1 553	92,8	6,9	0,3	81,8	1 270	81,8
Донецький МЦЗ	32	0	1	33	97,0	0,0	3,0	93,9	31	93,9
Авдіївський МЦЗ	32	0	0	32	100,0	0,0	0,0	90,6	29	90,6
Бахмутський МЦЗ	84	15	0	99	84,8	15,2	0,0	86,9	86	86,9
Горлівський МЦЗ	30	1	0	31	96,8	3,2	0,0	96,8	30	96,8
Торецький МЦЗ	30	1	0	31	96,8	3,2	0,0	87,1	27	87,1
Мирноградський МЦЗ	61	3	0	64	95,3	4,7	0,0	87,5	56	87,5
Добропільський МЦЗ	53	4	0	57	93,0	7,0	0,0	82,5	47	82,5
Дружківський МЦЗ	47	5	0	52	90,4	9,6	0,0	94,2	49	94,2
Костянтинівський МЦЗ	61	9	0	70	87,1	12,9	0,0	90,0	63	90,0
Краматорський МЦЗ	133	12	2	147	90,5	8,2	1,4	84,4	124	84,4
Покровський МЦЗ	48	0	0	48	100,0	0,0	0,0	64,6	31	64,6
Лиманський МЦЗ	58	1	0	59	98,3	1,7	0,0	64,4	38	64,4
Макіївський МЦЗ	26	0	0	26	100,0	0,0	0,0	57,7	15	57,7
Маріупольський МЦЗ	308	29	2	339	90,9	8,6	0,6	78,8	267	78,8
Новгородівський МЦЗ	14	0	0	14	100,0	0,0	0,0	57,1	8	57,1
Селидівський МЦЗ	47	2	0	49	95,9	4,1	0,0	85,7	42	85,7
Слов'янський МЦЗ	126	15	0	141	89,4	10,6	0,0	90,1	127	90,1
Вугледарський МЦЗ	42	1	0	43	97,7	2,3	0,0	86,0	37	86,0
Олександрівський РЦЗ	7	0	0	7	100,0	0,0	0,0	71,4	5	71,4

## Продовження таблиці П.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
В.Новосіклівський РЦЗ	55	1	0	56	98,2	1,8	0,0	91,1	51	91,1
Волноваський РЦЗ	50	0	0	50	100,0	0,0	0,0	68,0	34	68,0
Нікольський РЦЗ	12	1	0	13	92,3	7,7	0,0	61,5	8	61,5
Мар'їнський РЦЗ	63	2	0	65	96,9	3,1	0,0	73,8	48	73,8
Мангушський РЦЗ	22	5	0	27	81,5	18,5	0,0	63,0	17	63,0
<b>ЛУГАНСЬКА ОБЛ.</b>	49	443	3	495	9,9	89,5	0,6	79,2	418	79,2
Луганський МЦЗ	3	39	1	43	7,0	90,7	2,3	97,0	64	97,0
Лисичанський МЦЗ	12	36	0	48	25,0	75,0	0,0	77,8	28	77,8
Рубіжанський МЦЗ	5	39	0	44	11,4	88,6	0,0	65,9	29	65,9
Сєверодонецький МЦЗ	7	44	0	51	13,7	86,3	0,0	82,5	52	82,5
Біловодський РЦЗ	1	26	0	27	3,7	96,3	0,0	86,5	32	86,5
Білокуракинський РЦЗ	2	29	0	31	6,5	93,5	0,0	69,2	27	69,2
Кремінський РЦЗ	1	14	0	15	6,7	93,3	0,0	78,6	22	78,6
Марківський РЦЗ	0	19	0	19	0,0	100,0	0,0	73,7	14	73,7
Міловський РЦЗ	2	11	0	13	15,4	84,6	0,0	78,9	15	78,9
Новоайдарський РЦЗ	2	34	0	36	5,6	94,4	0,0	83,3	25	83,3
Новопсковський РЦЗ	2	30	1	33	6,1	90,9	3,0	65,2	15	65,2
Попаснянський РЦЗ	4	22	0	26	15,4	84,6	0,0	79,2	19	79,2
Сватівський РЦЗ	2	16	1	19	10,5	84,2	5,3	69,2	9	69,2
Станично-Луганський РЦЗ	2	37	0	39	5,1	94,9	0,0	71,8	28	71,8
Старобільський РЦЗ	3	28	0	31	9,7	90,3	0,0	71,0	22	71,0
Троїцький РЦЗ	1	19	0	20	5,0	95,0	0,0	100,0	17	100,0
<b>ХАРКІВСЬКА ОБЛ.</b>	343	242	10	595	57,6	40,7	1,7			
Харківський МЦЗ	149	136	3	288	51,7	47,2	1,0	93,5	274	93,5
Балаклійський РЦЗ	10	6	0	16	62,5	37,5	0,0	100,0	17	100,0
Барвінківський РЦЗ	5	0	0	5	100,0	0,0	0,0	60,0	3	60,0

## Продовження таблиці П.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Богодухівський РЦЗ	4	5	0	9	44,4	55,6	0,0	55,6	5	55,6
Валківський РЦЗ	4	5	0	9	44,4	55,6	0,0	77,8	7	77,8
Великобурлуцький РЦЗ	3	3	0	6	50,0	50,0	0,0	100,0	6	100,0
Вовчанський РЦЗ	11	2	0	13	84,6	15,4	0,0	76,9	10	76,9
Дергачівський РЦЗ	4	3	0	7	57,1	42,9	0,0	100,0	9	100,0
Зачепилівський РЦЗ	0	0	0	0	0	0	0	100,0	1	100,0
Зміївський РЦЗ	5	0	0	5	100,0	0,0	0,0	83,3	5	83,3
Золочівський РЦЗ	2	2	0	4	50,0	50,0	0,0	75,0	3	75,0
Ізюмський та Борівський РЦЗ	67	11	0	78	85,9	14,1	0,0	85,9	67	85,9
Кегичівський РЦЗ	1	0	1	2	50,0	0,0	50,0	100,0	2	100,0
Коломацький РЦЗ	1	2	0	3	33,3	66,7	0,0	100,0	3	100,0
Красноградський РЦЗ	4	0	0	4	100,0	0,0	0,0	75,0	3	75,0
Краснокутський РЦЗ	5	0	2	7	71,4	0,0	28,6	42,9	3	42,9
Куп'янський та Дворічанський РЦЗ	21	25	3	49	42,9	51,0	6,1	85,7	42	85,7
Лозівський та Близнюківський РЦЗ	18	5	0	23	78,3	21,7	0,0	91,3	21	91,3
Люботинський МЦЗ	1	3	0	4	25,0	75,0	0,0	100,0	4	100,0
Нововодолазький РЦЗ	0	1	0	1	0,0	100,0	0,0	100,0	1	100,0
Первомайський РЦЗ	7	4	0	11	63,6	36,4	0,0	100,0	12	100,0
Печенізький РЦЗ	0	1	0	1	0,0	100,0	0,0	100,0	1	100,0
Сахновщинський РЦЗ	3	1	0	4	75,0	25,0	0,0	25,0	1	25,0
Харківський РЦЗ	7	9	1	17	41,2	52,9	5,9	88,9	16	88,9
Чугуївський РЦЗ	9	14	0	23	39,1	60,9	0,0	73,9	17	73,9
Шевченківський РЦЗ	2	4	0	6	33,3	66,7	0,0	83,3	5	83,3

Джерело: складено автором за даними [26, 72, 166]



Рис. П.1 Просторові особливості працевлаштування ВПО у 2018 році  
*Джерело: побудовано автором за даними [26, 72, 166]*

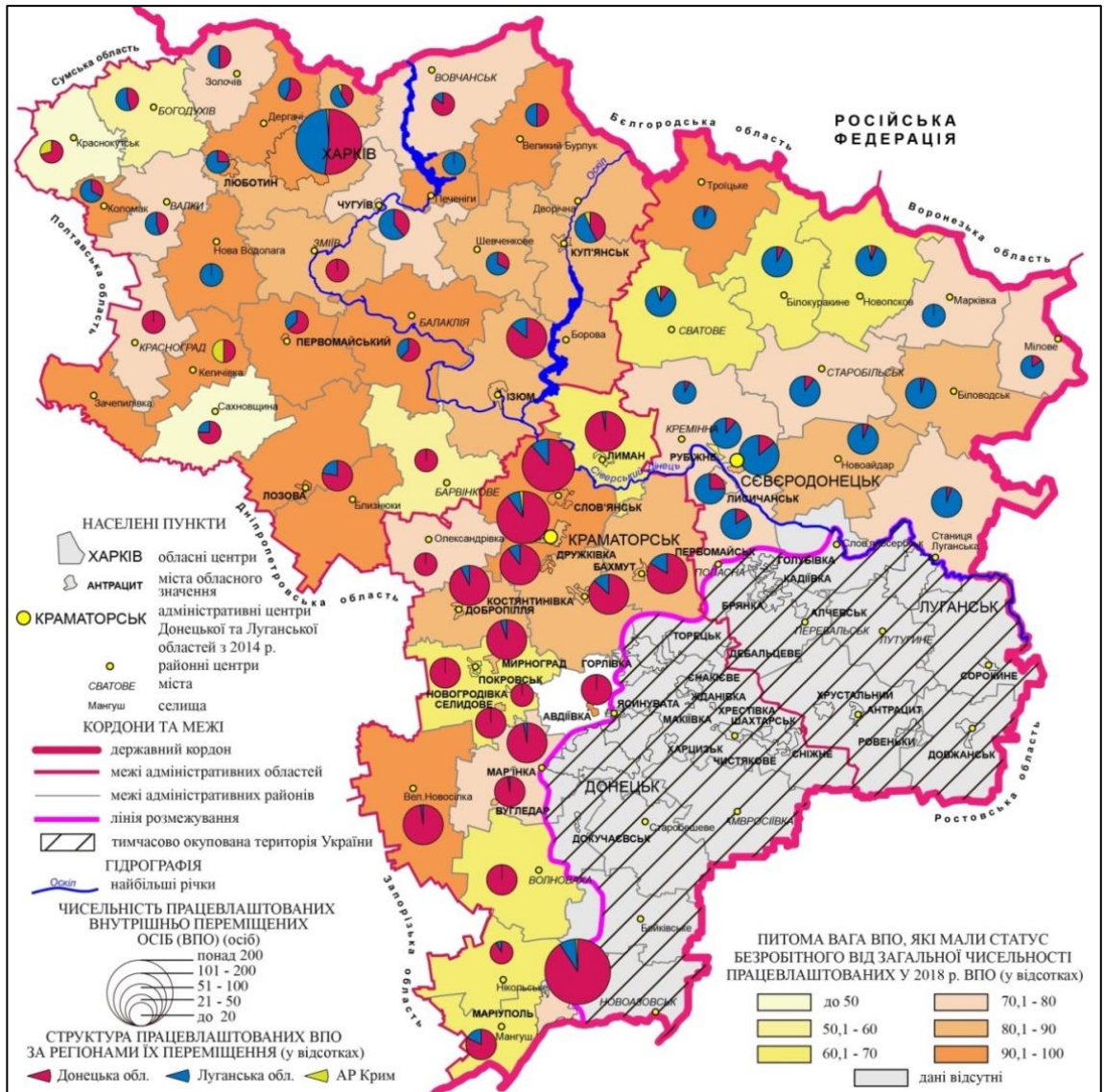


Рис. П.2 Структурні особливості працевлаштування ВПО у 2018 році  
 Джерело: побудовано автором за даними [26, 72, 166]

## Додаток Р

### АНКЕТА ДЛЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Просимо Вас надати допомогу у проведенні наукового дослідження, присвяченого вивченню людського потенціалу та проблем внутрішньо переміщених осіб (ВПО) на Сході України та взяти участь в анонімному опитуванні. Отримана від Вас інформація буде використовуватись лише в узагальненому вигляді разом із відповідями інших респондентів. Анкетування проводить кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

#### **Як працювати з анкетною**

Із запропонованих в анкеті варіантів відповідей оберіть один або декілька таких, що відповідають Вашій думці, обведіть їх. За необхідності там, де це передбачено, просимо Вас написати свої доповнення. Просимо Вас не пропускати жодного запитання!

#### **Загальні дані**

Стать: чоловіча \_\_\_\_\_; жіноча \_\_\_\_\_.

Кількість повних років: до 20 \_\_\_\_; 21-30 \_\_\_\_; 31-40 \_\_\_\_; 41-50 \_\_\_\_; 51-60 \_\_\_\_; понад 61 \_\_\_\_.

Населений пункт вашого проживання до переміщення \_\_\_\_\_.

Населений пункт після переміщення \_\_\_\_\_.

Рідна мова: українська \_\_\_\_\_; російська \_\_\_\_\_; інша мова \_\_\_\_\_.

Ваша освіта: базова загальна середня \_\_\_\_; повна загальна середня \_\_\_\_; професійно-технічна \_\_\_\_; неповна вища \_\_\_\_; повна вища \_\_\_\_; декілька освіт \_\_\_\_; науковий ступінь \_\_\_\_.

Сімейний стан: одружений / одружена \_\_\_\_; неодружений / неодружена \_\_\_\_; вдова / вдовець / розведений / розведена \_\_\_\_; проживаю окремо \_\_\_\_.

Кількість дітей: немає \_\_\_\_; одна дитина \_\_\_\_; двоє \_\_\_\_; троє та більше \_\_\_\_.

#### *1. Назвіть рід Вашого заняття до вимушеного переміщення*

- |   |  |
|---|--|
| 1. працівник за наймом;                             | 6. догляд за дитиною;                              |
| 2. підприємець (власник фірми, роботодавець);       | 7. домогосподарка (домогосподар);                  |
| 3. самозайнятий (індивідуально-трудова діяльність); | 8. безробітний – менше 3-х місяців (шукає роботу); |
| 4. працюючий пенсіонер;                             | 9. студент, аспірант;                              |
| 5. непрацюючий пенсіонер;                           | 10. інше (вказати) _____.                          |

#### *2. В якій галузі господарства Ви працювали за основним місцем роботи до моменту переміщення*

- |   |  |
|---|--|
| 1. добувна промисловість і розроблення кар'єрів;  | 8. охорона здоров'я, надання соціальної допомоги;      |
| 2. сільське, лісове та рибне господарство;  | 9. освіта, професійна, наукова та технічна діяльність; |
| 3. переробна промисловість;   | 10. мистецтво, спорт, розваги та відпочинок;           |
| 4. постачання електроенергії, газу, пари, водопостачання, поводження з відходами;       | 11. фінансова та страхова діяльність;                  |
| 5. будівництво;   | 12. державне управління й оборона;                     |
| 6. торгівля, громадське харчування, побутове обслуговування та ЖКГ;                     | 13. інший вид діяльності (вказати) _____.              |
| 7. транспорт і зв'язок, поштова та кур'єрська діяльність, інформація і телекомунікації; | 14. не працював(ла).                                   |



3. *Вкажіть вид Вашого помешкання до переміщення*

1. власна квартира / приватний будинок;
2. орендована квартира / будинок;
3. орендована кімната в квартирі / будинку;
4. гуртожиток;
5. інше (вказати) \_\_\_\_\_.

4. *Який привід був вирішальним для прийняття Вами рішення про переміщення?*

1. загроза власній безпеці, життю та здоров'ю;
2. загроза безпеці життю та здоров'ю рідних та близьких;
3. повне або часткове руйнування житла та іншого майна;
4. втрата роботи;
5. порушення прав;
6. необхідність отримання статусу ВПО;
7. політика самопроголошеної влади;
8. інше (вказати) \_\_\_\_\_.

5. *У якому році Ви перемістились з тимчасово окупованої території України?*

1. у 2014 р.; 2. у 2015 р.; 3. у 2016 р.; 4. у 2017 р.; 5. у 2018 р.; 6. у 2019-2020 рр.

6. *Який чинник був вирішальним при виборі Вами регіону переміщення?*

1. близькість до тимчасово окупованої території України;
2. наявність родичів, друзів, знайомих, соціальні контакти;
3. переміщення разом із підприємством, організацією, установою;
4. наявність розвинутого ринку праці та можливість працевлаштування;
5. наявність у місці переміщення доступного житла;
6. можливість доступу до якісних медичних, освітніх та інших послуг;
7. інше (вказати) \_\_\_\_\_.

7. *Чи маєте (мали) Ви офіційний статус внутрішньо переміщеної особи (переселенця)?*

1. так, маю зараз; 2. так, раніше мав / мала – зараз не маю; 3. ні, ніколи не мав / не мала.

8. *Назвіть теперішній рід Вашого заняття*

- |   |  |
|---|--|
| 1. працівник за наймом;                       | 6. догляд за дитиною;                              |
| 2. підприємець (власник фірми, роботодавець); | 7. домогосподарка (домогосподар);                  |
| 3. самозайнятий;                              | 8. безробітний – менше 3-х місяців (шукає роботу); |
| 4. працюючий пенсіонер;                       | 9. студент, аспірант;                              |
| 5. непрацюючий пенсіонер;                     | 10. інше (вказати) _____.                          |

9. *В якій галузі господарства Ви працюєте за основним місцем роботи на даний момент*

- |   |  |
|---|--|
| 1. добувна промисловість і розроблення кар'єрів;                                  | 8. охорона здоров'я, надання соціальної допомоги;      |
| 2. сільське, лісове та рибне господарство;  | 9. освіта, професійна, наукова та технічна діяльність; |
| 3. переробна промисловість;   | 10. мистецтво, спорт, розваги та відпочинок;           |
| 4. постачання електроенергії, газу, пари, водопостачання, поводження з відходами; | 11. фінансова та страхова діяльність;                  |
| 5. будівництво;   | 12. державне управління й оборона;                     |
| 6. торгівля, громадське харчування, побутове обслуговування та ЖКГ;               | 13. інший вид діяльності (вказати) _____.              |
| 7. транспорт і зв'язок, поштова та кур'єрська діяльність;                         | 14. не працюю.   |

10. З якими проблемами Ви стикалися при вимушеному переміщенні?

1. проблема нестачі засобів для існування;
2. пошуку житла;
3. працевлаштування;
4. призупинення соціальних виплат;
5. доступу до медицини, надання кваліфікованої допомоги особам з інвалідністю;
6. доступу дітей до освіти;
7. відновлення та оформлення документів, доступу до адміністративних послуг;
8. проблема дискримінації з боку місцевого населення, роботодавців;
9. обмеженої свободи пересування на тимчасово окуповані території;
10. обмеження виборчих прав;
11. індивідуальні психологічні проблеми;
12. інше (вказати) \_\_\_\_\_

11. Чи вирішені проблеми, з якими Ви зіткнулись в результаті переміщення на даний момент?

1. так;
2. ні;
3. частково;
4. важко відповісти.

12. Хто допомагав Вам у вирішенні проблем, з якими Ви зіткнулись в результаті переміщення?

1. родичі та знайомі;
2. випадкові небайдужі люди;
3. волонтери;
4. роботодавці, колеги;
5. громадські організації;
6. органи державної та місцевої влади;
7. самостійно вирішував / вирішувала;
8. інше (вказати) \_\_\_\_\_.

13. Які проблеми є для Вас найбільш хвилюючими на даний момент?

1. проблема нестачі засобів для існування;
2. житлова (відсутність власного житла, необхідність пошуку та оренди);
3. працевлаштування;
4. призупинення соціальних виплат;
5. доступу до медицини, надання кваліфікованої допомоги особам з інвалідністю;
6. доступу дітей до освіти;
7. відновлення та оформлення документів, доступу до адміністративних послуг;
8. проблема дискримінації з боку місцевого населення, роботодавців;
9. обмеженої свободи пересування на тимчасово окуповані території;
10. обмеження виборчих прав;
11. індивідуальні психологічні проблеми;
12. інше (вказати) \_\_\_\_\_

14. Чи відмовляли Вам у спробі оренди житла / працевлаштування на роботу з тих підстав, що Ви внутрішньо переміщена особа?

1. так;
2. ні;
3. важко відповісти.

15. Чи відчували Ви упереджене ставлення до себе місцевих жителів у зв'язку з тим, що Ви переселенець?

1. так, постійно;
2. так, періодично;
3. таке трапляється дуже рідко;
4. ні.

16. Хто саме виявляв до Вас упереджене ставлення?

1. звичайні люди (сусіди, знайомі, колеги);
2. державні службовці;
3. люди, що надають житло в оренду;
4. працівники правоохоронних органів;
5. волонтери, представники благодійних, громадських організацій;
6. підприємці або представники бізнесу;



4. роботодавці; 9. інші (вказати)\_\_\_\_\_.
5. вчителі, викладачі, лікарі;
17. Чи стикалися Ви з порушенням Ваших прав у зв'язку з тим, що Ви є переселенцем?  
1. так; 2. ні; 3. важко відповісти.
18. В яких ситуаціях порушувалися Ваші права / права Ваших родичів, друзів, знайомих?  
1. отримання соціальних виплат, пільг від держави;  
2. оренда житла;  
3. спроби працевлаштування;  
4. голосування на виборах;  
5. отримання послуг в медичних та освітніх установах;  
6. отримання інших послуг в державних установах;  
7. інше (вказати)\_\_\_\_\_;  
8. важко відповісти.
19. Як Ви оцінюєте свою інтегрованість у місцеву громаду?  
1. успішна інтеграція; 3. неуспішна інтеграція;  
2. частково успішна інтеграція; 4. важко відповісти.
20. Чи підтримуєте Ви відносини з місцевим населенням?  
1. підтримую робочі або особисті відносини з місцевими;  
2. не підтримую робочі або особисті відносини з місцевими;  
3. підтримую робочі або особисті відносини з місцевими, можу звернутися до них за допомогою;  
4. підтримую робочі або особисті відносини з місцевими, не можу звернутися до них за допомогою;  
5. важко відповісти;
21. Як Ви оцінюєте своє матеріальне становище на сьогоднішній день?  
1. відмінне; 2. добре; 3. задовільне; 4. незадовільне; 5. дуже погане; 6. важко відповісти.
22. Ваше основне джерело існування на даний момент  
1. заробітна платня; 5. виплати для переселенців;  
2. випадкові заробітки; 6. соціальна допомога;  
3. пенсія; 7. гуманітарна допомога;  
4. підтримка родичів та знайомих; 8. інше (вказати)\_\_\_\_\_
23. Вид Вашого житла на даний момент:  
1. орендована квартира; 5. гуртожиток;  
2. власна квартира / приватний будинок; 6. орендована кімната в квартирі / будинку;  
3. приймаюча сім'я / родичі; 7. центр колективного проживання ВПО;  
4. орендований будинок; 8. інше (вказати)\_\_\_\_\_.
24. Чи доводилось Вам відвідувати невідконтрольні українській владі території Донбасу після Вашого переміщення?  
1. так, я відвідував (- ла) населений пункт, де я проживав(ла) до вимушеного переселення;  
2. так, я відвідував (- ла) інший населений пункт на тимчасово окупованій території;  
3. ні;  
4. важко відповісти.

25. Чи плануєте Ви повернутися до місця свого попереднього проживання до конфлікту?

- |                                     |                      |
|-------------------------------------|----------------------|
| 1. так, найближчим часом;           | 4. ні;               |
| 2. так, після закінчення конфлікту; | 5. важко відповісти. |
| 3. так, в недалекому майбутньому;   |                      |

26. Чи доводилось Вам змінювати населений пункт свого проживання після переміщення з тимчасово окупованих територій України (тобто повторно переміщуватись)?

- |                                 |                           |     |
|---------------------------------|---------------------------|-----|
| 1. так, в межах однієї області; | 3. так, до іншої області; | ні. |
|---------------------------------|---------------------------|-----|

27. Чи хотіли б Ви виїхати за межі України у зв'язку з проблемами, пов'язаними зі статусом ВПО?

- |  |                       |
|--|-----------------------|
| 1. так, планую найближчим часом;             | 4. так, для навчання; |
| 2. так, планую згодом;                       | 5. ні;                |
| 3. так, якщо зможу одержати роботу за фахом; | 6. важко відповісти.  |

***Щиро дякуємо за Вашу особисту участь в опитуванні!***

**АНКЕТА**  
**Ставлення місцевого населення до внутрішньо переміщених осіб**  
**(переселенців з Донбасу)**

Просимо Вас надати допомогу у проведенні наукового дослідження, присвяченого вивченню інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у приймаючі громади та взяти участь в анонімному опитуванні. Отримана від Вас інформація буде використовуватись лише в узагальненому вигляді разом із відповідями інших респондентів.

Анкетування проводить кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства  
 (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

**Як працювати з анкетною**

Із запропонованих в анкеті варіантів відповідей оберіть один або декілька таких, що відповідають Вашій думці, обведіть їх. За необхідності там, де це передбачено, просимо Вас написати свої доповнення. Просимо Вас не пропускати жодного запитання!

Стать: чоловіча \_\_\_\_\_; жіноча \_\_\_\_\_.

Кількість повних років: до 20 \_\_\_\_\_; 21-30 \_\_\_\_\_; 31-40 \_\_\_\_\_; 41-50 \_\_\_\_\_; 51-60 \_\_\_\_\_; понад 61 \_\_\_\_\_.

Область вашого проживання: Донецька \_\_\_\_\_; Луганська \_\_\_\_\_; Харківська \_\_\_\_\_; інша \_\_\_\_\_.

1. Чи є серед членів вашої родини, друзів чи знайомих особи, які покинули місця свого проживання через окупацію Донбасу та перебувають...

- |  |  |
|--|--|
| 1. у тому ж населеному пункті, що і я; | 4. перебувають на тимчасово окупованих територіях України; |
| 2. в одній із областей України;        | 5. не знаю таких осіб.                                     |
| 3. виїхали за межі України;            |  |

2. Наскільки відчутною є присутність у Вашому місті внутрішньо переміщених осіб (ВПО)?

- |                        |                        |
|------------------------|------------------------|
| 1. дуже відчутна;      | 4. зовсім не відчутна; |
| 2. швидше відчутна;    | 5. важко відповісти.   |
| 3. швидше не відчутна; |                        |

3. Як Ви в цілому ставитесь до внутрішньо переміщених осіб (переселенців) з Донбасу?

- |                |                      |
|----------------|----------------------|
| 1. позитивно;  | 3. негативно;        |
| 2. нейтрально; | 4. важко відповісти. |

4. Чи змінилося Ваше ставлення до внутрішньо переміщених осіб за останні 2 роки?

- |                  |                      |
|------------------|----------------------|
| 1. поліпшилось;  | 3. погіршилось;      |
| 2. не змінилось; | 4. важко відповісти. |

5. Чи вважаєте Ви, що переселенці з тимчасово окупованих територій України – рівноправні громадяни України, які стали заручниками ситуації і потребують підтримки?

- |         |                      |
|---------|----------------------|
| 1. так; | 3. частково;         |
| 2. ні;  | 4. важко відповісти. |

6. Яка, на Вашу думку, проблема хвилювала переселенців в першу чергу після переміщення?

- |  |  |
|--|--|
| 1. проблема нестачі засобів для існування; | 6. доступу дітей до освіти;  |
| 2. пошуку житла;                           | 7. відновлення та оформлення документів, доступу до адміністративних послуг; |
| 3. працевлаштування;                       | 8. проблема дискримінації з боку місцевого населення, роботодавців;          |
| 4. призупинення соціальних виплат;         |  |

5. доступу до медицини, надання кваліфікованої допомоги особам з інвалідністю;

9. обмеженої свободи пересування на тимчасово окуповані території;

10. обмеження виборчих прав.

7. Чи достатньо уваги приділяє держава вирішенню проблем ВПО?

1. так; 2. ні; 3. важко відповісти.

8. Чи проявляють ВПО негативне ставлення до місцевого населення через свої проблеми?

1. так; 2. ні; 3. важко відповісти.

9. Чи погіршилася криміногенна ситуація у Вашому населеному пункті під впливом ВПО?

1. так; 2. ні; 3. важко відповісти.

10. Чи відомо Вам про будь-які конфлікти, які відбуваються / відбувались між внутрішньо переміщеними особами і місцевим населенням у Вашому населеному пункті?

1. так, це відбувається постійно; 4. ні, не знаю ні про які конфлікти;  
2. так, це іноді відбувається; 5. важко сказати.  
3. так, але дуже не часті, поодинокі випадки;

11. На Вашу думку, більшість ВПО зловживають державною та волонтерською допомогою, небажаючи працювати на вільних місцях ринку праці?

1. так; 2. ні; 3. важко відповісти.

12. На Вашу думку, ВПО докладають достатньо зусиль, щоб успішно інтегруватися у місцеве співтовариство?

1. так; 2. ні; 3. важко відповісти.

13. На Вашу думку, ВПО мають достатньо високу трудову кваліфікацію і рівень освіти та можуть успішно конкурувати з місцевим населенням?

1. так; 3. трудова кваліфікація ВПО не завжди відповідає потребам ринку праці;  
2. ні; 4. важко відповісти.

14. Чи існує, на Вашу думку, конкуренція між переселенцями та місцевим населенням?

1. за робочі місця; 4. за черги у медичних закладах;  
2. за доступне житло; 5. за черги у відділах соціального забезпечення;  
3. за вільні місця у дитячих садочках, школах; 6. немає конкуренції.

15. Чи потрібно, на Вашу думку, надавати більш суттєву допомогу переселенцям?

1. переселенці найбільш постраждали в результаті конфлікту, тому потребують допомоги з працевлаштуванням, житлом тощо;  
2. переселенці вже отримали достатньо допомоги і далі повинні справлятися зі своїми проблемами самостійно;  
3. важко відповісти.

16. Чи надавали Ви особисто якусь допомогу внутрішньо переміщеним особам?

1. так, випадковим переселенцям; 3. ні;  
2. так, знайомим, родичам тощо; 4. не можу відповісти.

17. Чи потрібно виділяти більші кошти з місцевого бюджету на вирішення проблем переселенців, які мешкають у вашому населеному пункті?

1. так; 2. ні; 3. важко відповісти

Додаток С



Рис. С.1 Ранжирування міст обласного значення та районів Донецької області за сумою індексів структурних показників внутрішньо переміщених осіб  
Джерело: побудовано автором за результатами кластерного аналізу



Рис. С.2 Ранжирування міст обласного значення та районів Луганської області за сумою індексів структурних показників внутрішньо переміщених осіб  
Джерело: побудовано автором за результатами кластерного аналізу

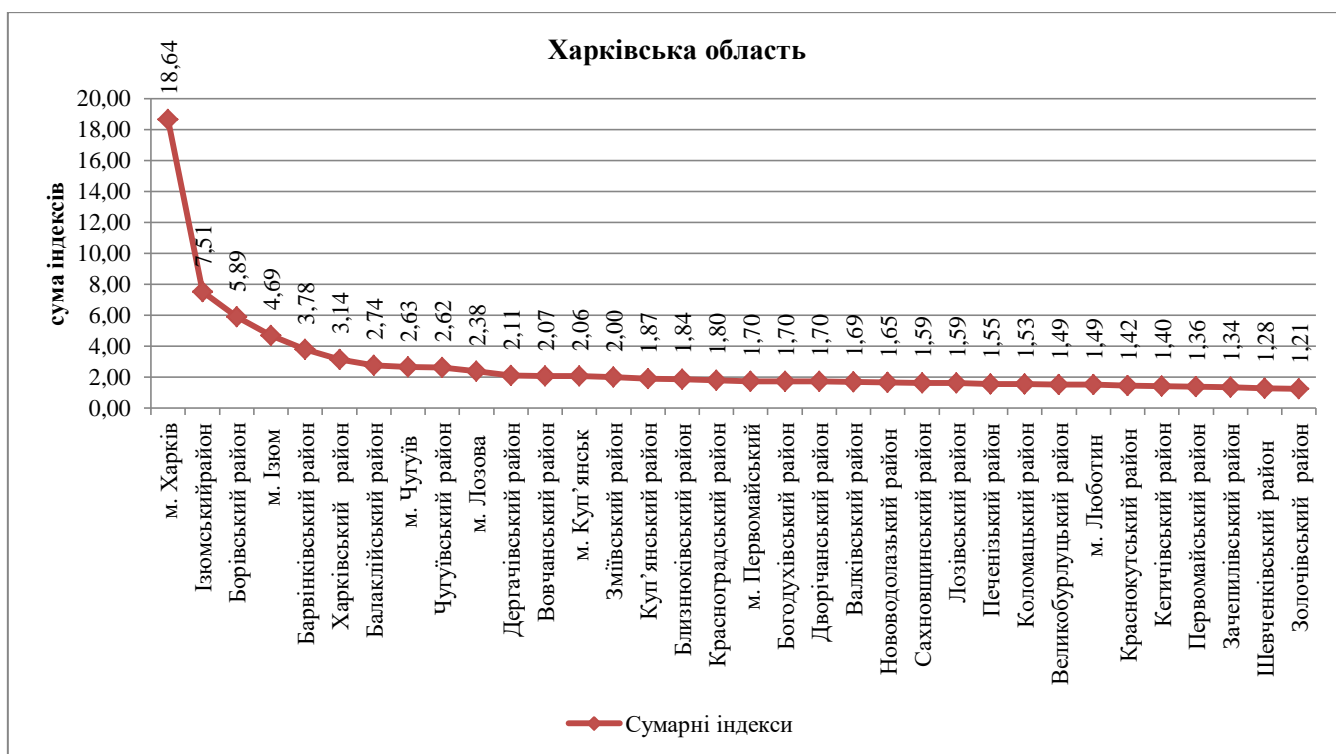


Рис. С.3 Ранжирування міст обласного значення та районів Харківської області за сумою індексів структурних показників внутрішньо переміщених осіб  
Джерело: побудовано автором за результатами кластерного аналізу

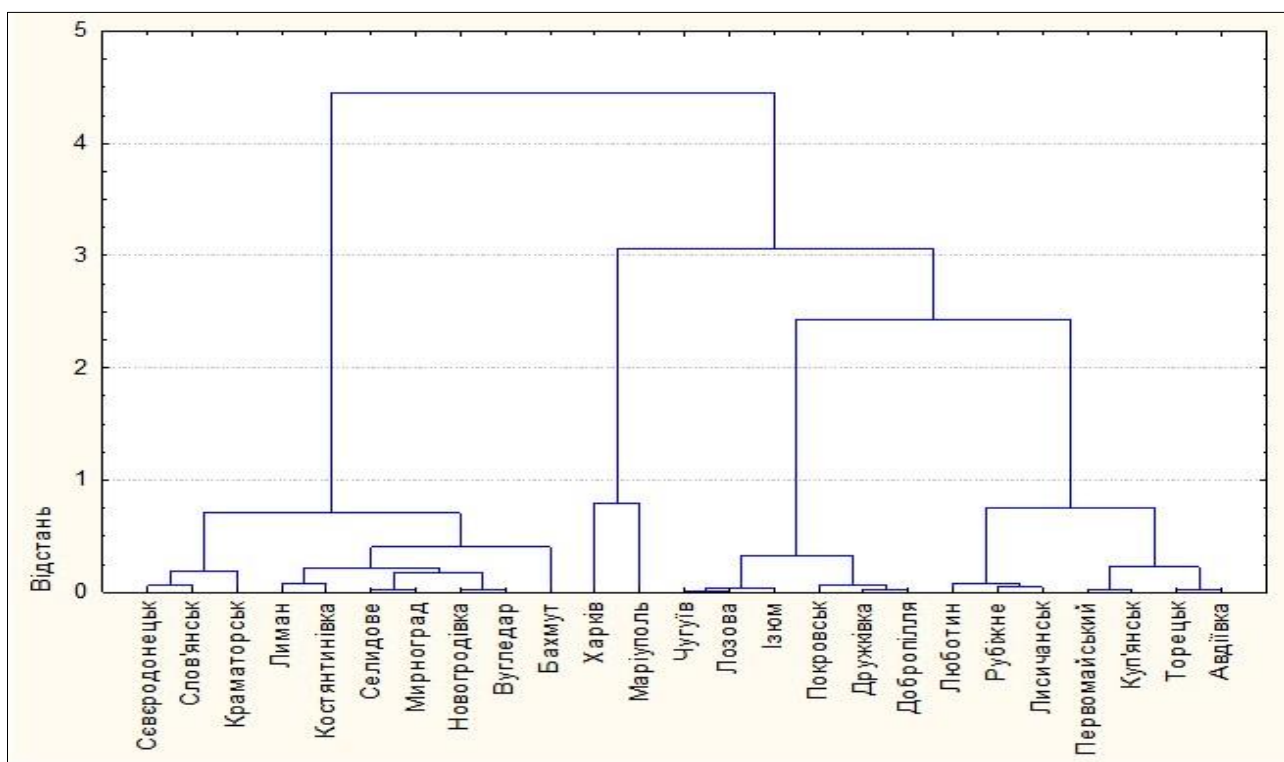


Рис. С.4 Дендрограма групування міст обласного значення прикордонних регіонів Східної України за подібністю структурних показників ВПО за 2018 рік методом Варда за критерієм Пірсона  
Джерело: побудовано автором за результатами кластерного аналізу

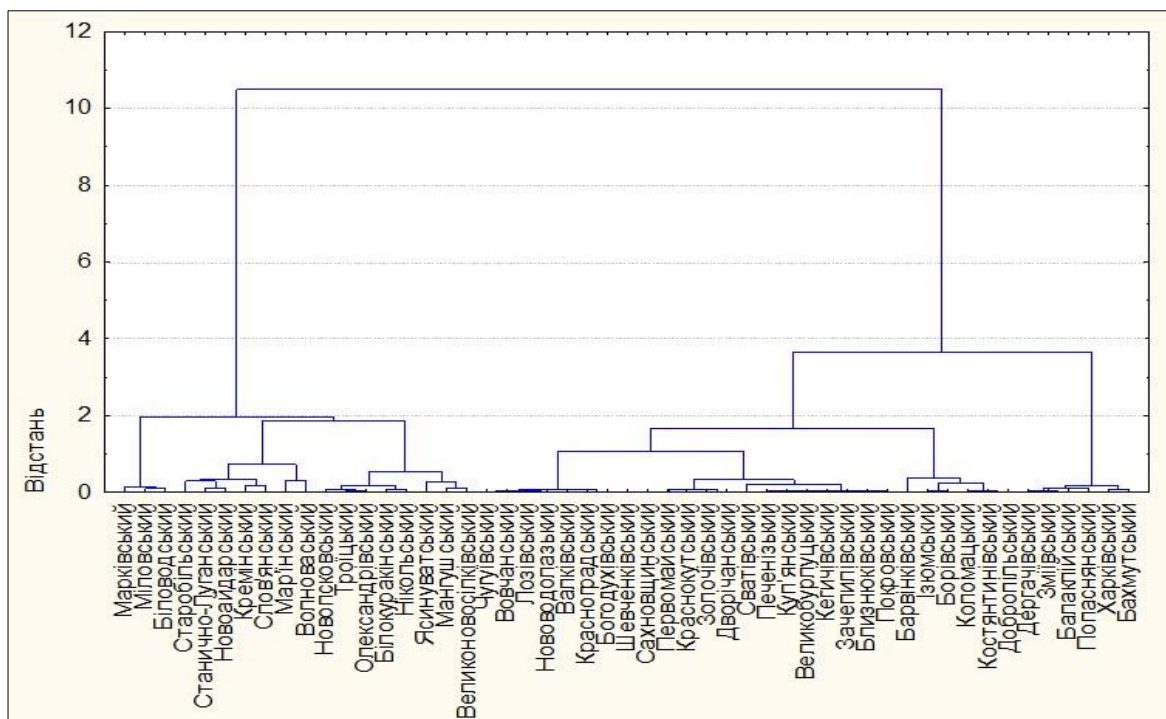


Рис. С.5 Дендрограма групування районів Донецької, Луганської та Харківської областей за подібністю структурних показників ВПО за 2018 рік методом Варда за критерієм Пірсона

*Джерело:* побудовано автором за результатами кластерного аналізу

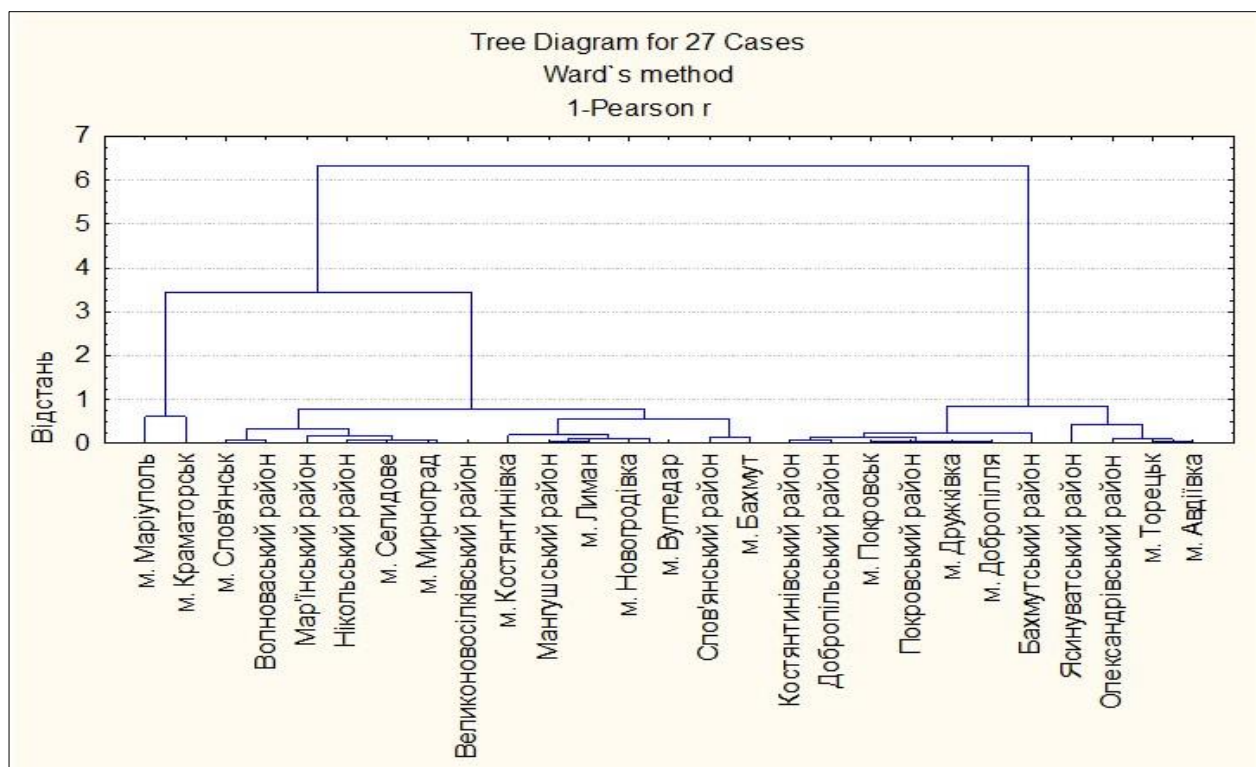


Рис. С.6 Дендрограма групування міст обласного значення та районів Донецької області за подібністю структурних показників ВПО за 2018 рік методом Варда за критерієм Пірсона



Джерело: побудовано автором за результатами кластерного аналізу

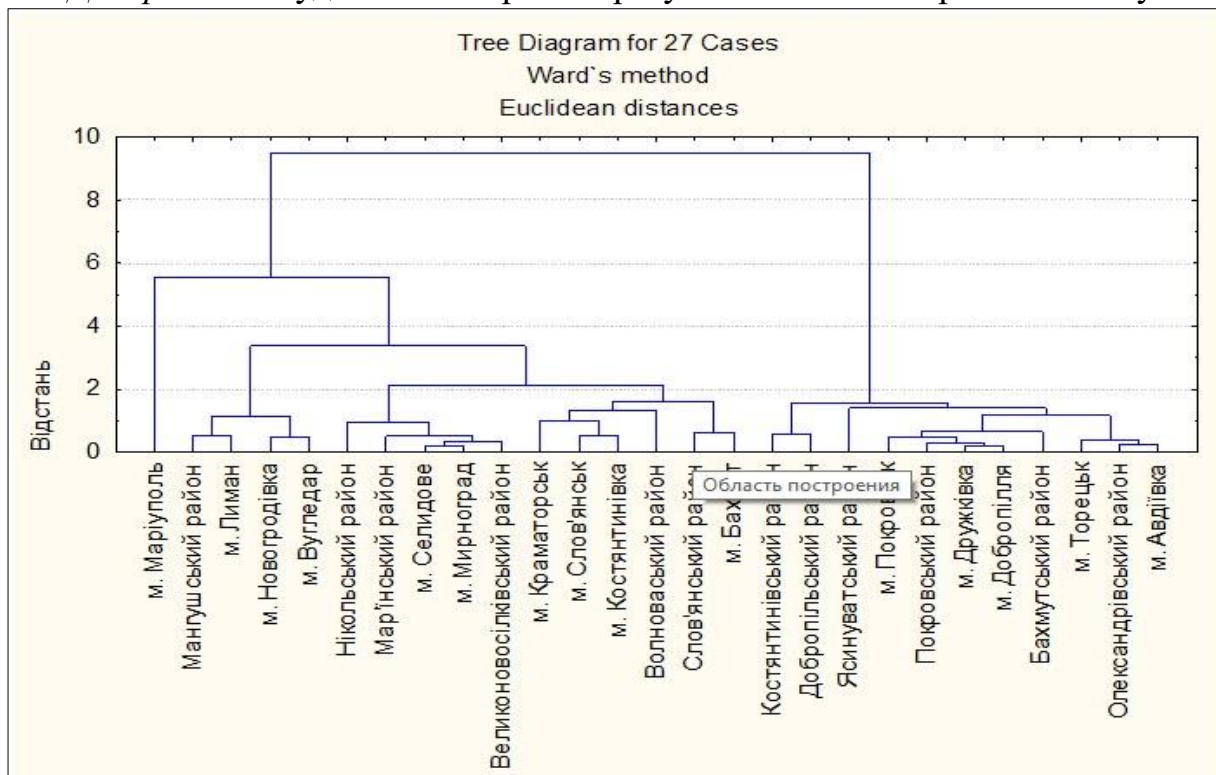


Рис. С.7 Дендрограма групування міст обласного значення та районів Донецької області за подібністю структурних показників ВПО за 2018 рік методом Варда за Евклідовою відстанню

Джерело: побудовано автором за результатами кластерного аналізу

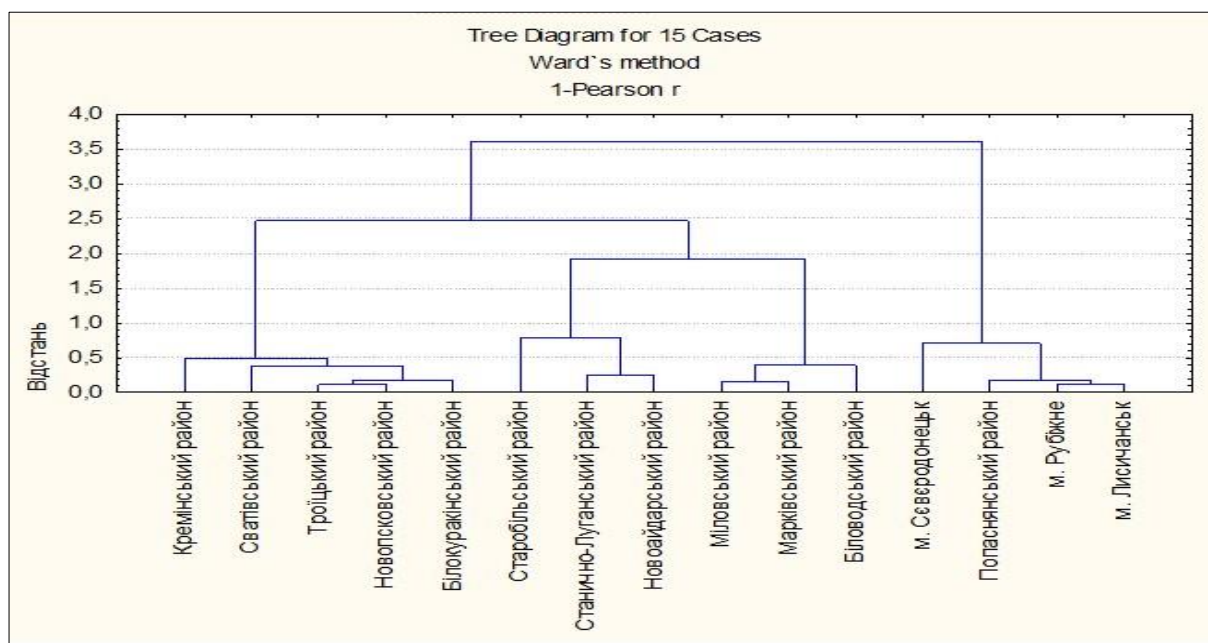


Рис. С.8 Дендрограма групування міст обласного значення та районів Луганської області за подібністю структурних показників ВПО за 2018 рік методом Варда за критерієм Пірсона

Джерело: побудовано автором за результатами кластерного аналізу



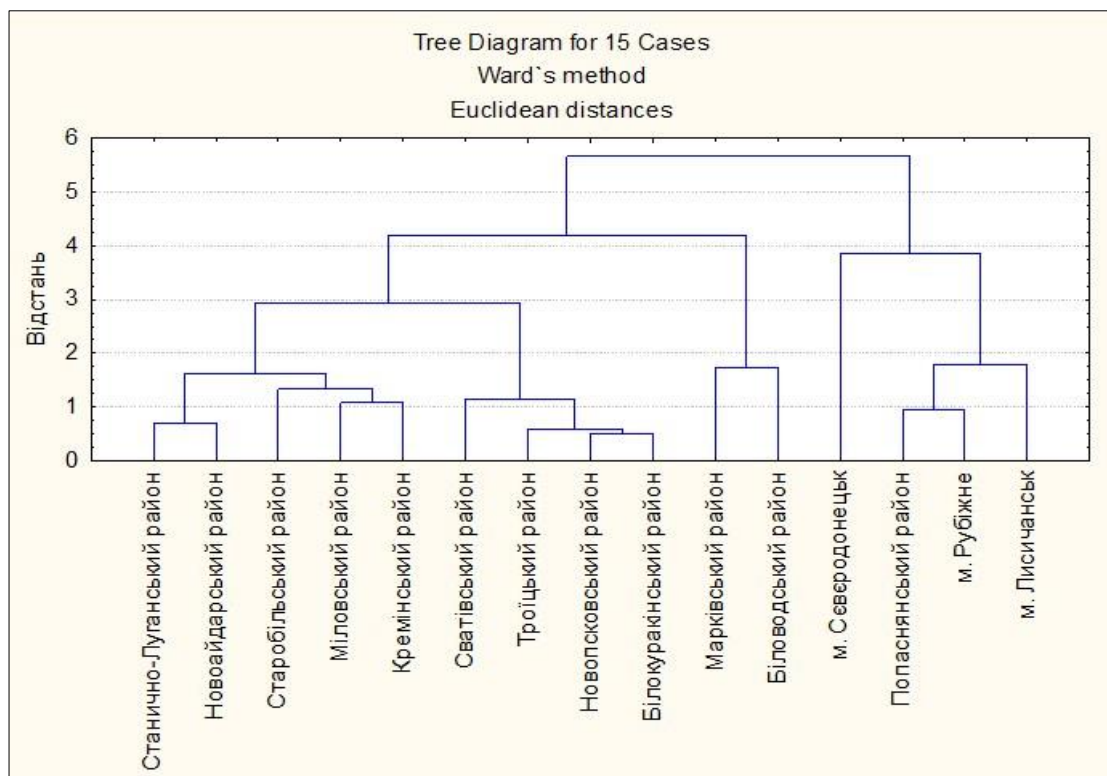


Рис. С.9 Дендрограма групування міст обласного значення та районів Луганської області за подібністю структурних показників ВПО за 2018 рік методом Варда за Евклідовою відстанню

Джерело: побудовано автором за результатами кластерного аналізу

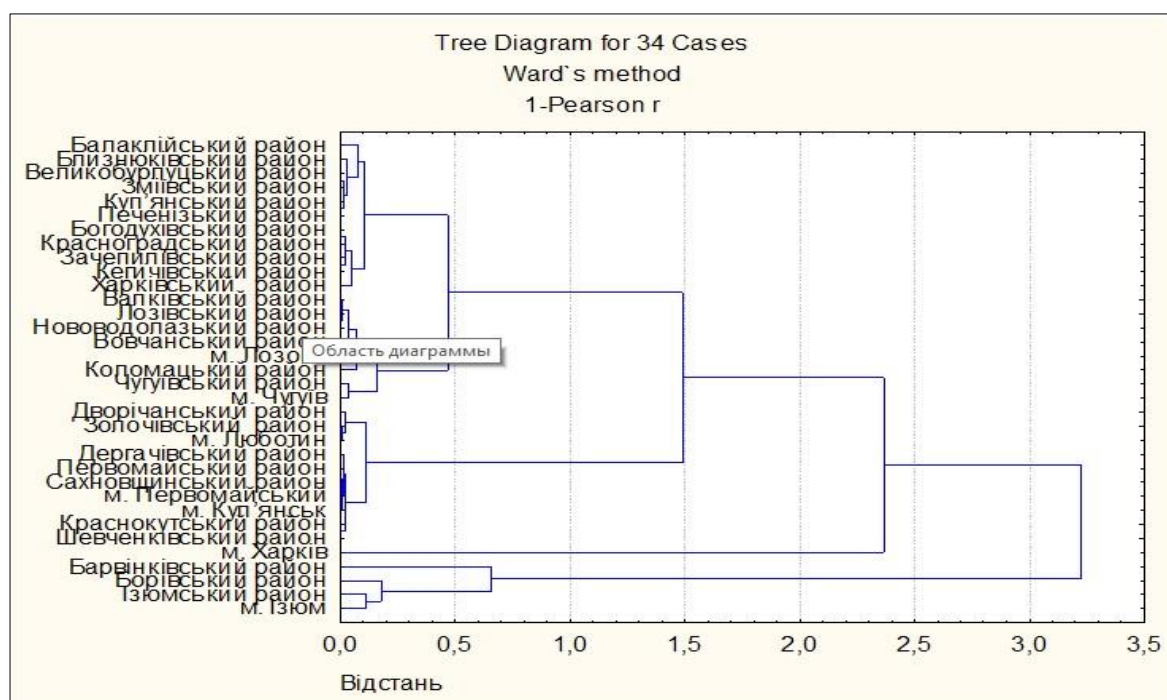


Рис. С.10 Дендрограма групування міст обласного значення та районів Харківської області за подібністю структурних показників ВПО за 2018 рік методом Варда за критерієм Пірсона

Джерело: побудовано автором за результатами кластерного аналізу

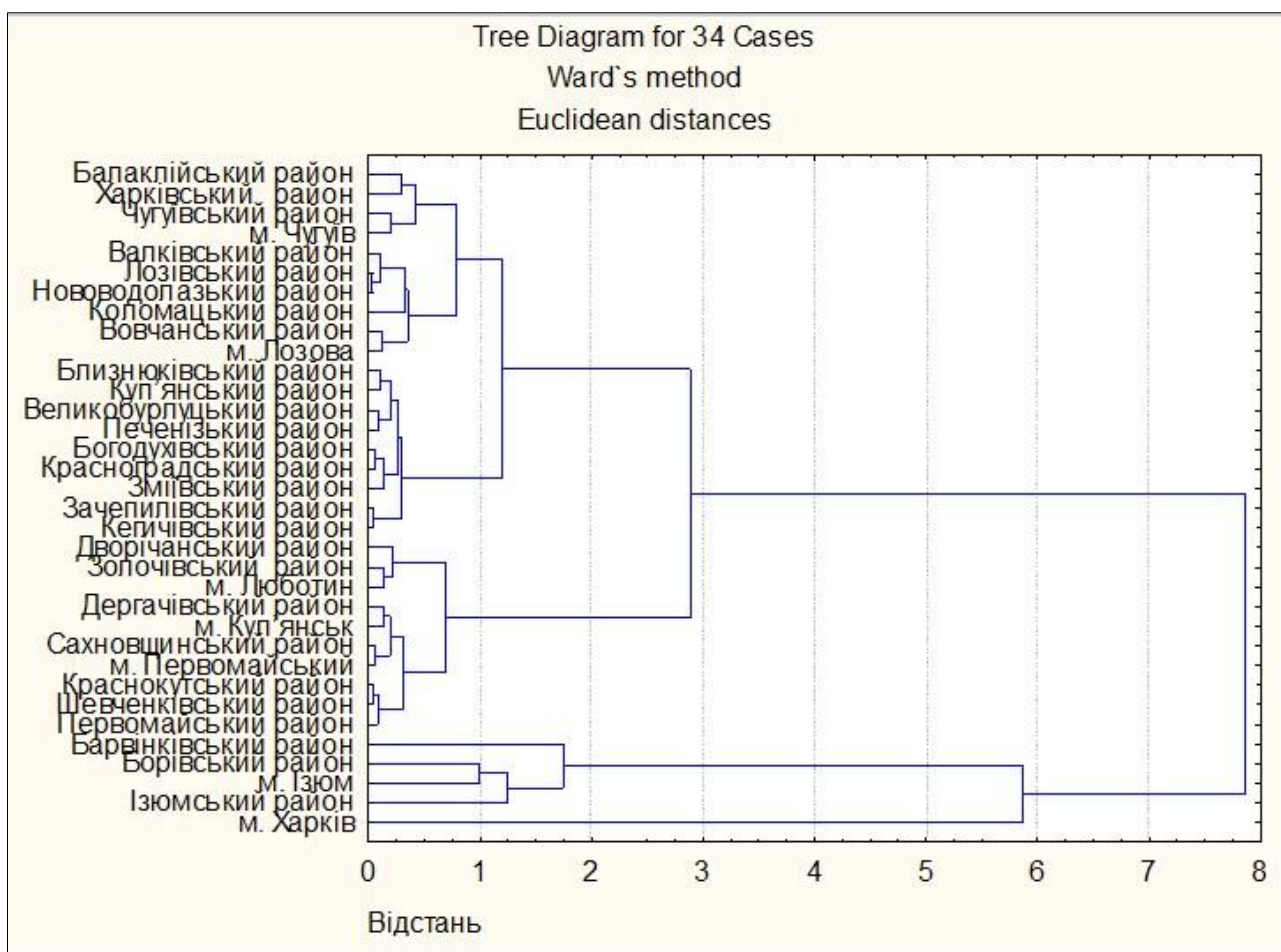


Рис. С.11 Дендрограма групування міст обласного значення та районів Харківської області за подібністю структурних показників ВПО за 2018 рік методом Варда за Евклідовою відстанню

*Джерело:* побудовано автором за результатами кластерного аналізу

## Додаток Т

Таблиця Т.1

Основні заходи регіональної міграційної політики щодо успішної інтеграції ВПО у приймаючі громади та перетворення ВПО на чинник соціально-економічного розвитку регіонів на період 2020-2025 рр.

Напря м	Проблеми, які вирішуються	Основні заходи регіональної міграційної політики			Очікувані результати
		<i>Донецька область</i>	<i>Луганська область</i>	<i>Харківська область</i>	
<i>Соціальний</i>	житлова, проблема працевлаштува ння ВПО, низького рівня доходів, доступу до соціальних послуг	<p><i>1. <u>Забезпечення ВПО житлом</u></i> надання в оренду внутрішньо переміщеним особами соціального житла; створення комфортних умов для проживання ВПО у вільних (покинутих) приміщеннях у малих містах, районних центрах, селах; допомога у проведенні ремонтних робіт у приміщеннях; виділення земельних ділянок для будівництва власного житла для ВПО; надання матеріальної допомоги для пошуку житла та часткового покриття витрат на проживання (оплату ЖКП); будівництво модульних містечок з використанням технологій швидкого будівництва в місцях великої концентрації ВПО; створення сприятливих житлових умов для осіб з обмеженими фізичними можливостями; надання пільгових кредитів на будівництво житла; залучення міжнародної допомоги та коштів міжнародних організацій на вирішення житлової проблеми; впровадження квартирної обліку із найбільш вразливих категорій ВПО (матерів-одиначок, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з інвалідністю).</p>			Сприяння вирішення житлової проблеми ВПО, створення гідних та комфортних умов проживання ВПО
		компенсація коштів на ремонт та відновлення житла, що постраждало в результаті воєнного конфлікту			
		<p><i>2. <u>Забезпечення права на працевлаштування</u></i> створення обласного інформаційно-ресурсного центру з метою консультування ВПО з питань працевлаштування, самозайнятості, відкриття власного бізнесу; надання допомоги ВПО з пошуку роботи, створення умов для перекваліфікації переселенців; надання компенсацій роботодавцям, які займаються працевлаштуванням ВПО, допомога у пошуку грантів та міжнародних проектів, які забезпечують тимчасове працевлаштування ВПО; відшкодування транспортних витрат на переїзд до місця працевлаштування, медичний огляд тощо; залучення волонтерів та громадських організацій для забезпечення зайнятості ВПО; проведення професійних тренінгів із фінансової грамотності, підприємництва; надання пільгових кредитів для відкриття власного бізнесу та запровадження спільних із місцевими громадами соціальних ініціатив; сприяння зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями; поширення позитивного досвіду зайнятості ВПО через інформаційні ресурси; забезпечення зайнятості ВПО у процесі розбудови миру на Донбасі;</p>			Вирішення проблем зайнятості ВПО, зменшення рівня безробіття серед переселенців та забезпечення високої якості життя

## Продовження таблиці Т.1

		<p><u>3. Забезпечення доступу до освіти</u> забезпечення сприятливих умов реалізації права на освіту дітей та молоді з числа ВПО; надання права доступу на безкоштовну позашкільну освіту; забезпечення повноцінним безкоштовним харчуванням дітей шкільного віку з числа ВПО; надання соціальних стипендій студентам із числа ВПО; спрощення процедури вступу дітей ВПО до закладів професійно-технічної та вищої освіти.</p>	Реалізація права дітей на безкоштовну освіту
		<p><u>4. Забезпечення ВПО соціальними послугами</u> надання соціального захисту ВПО; залучення волонтерів, громадських організацій, міжнародних організацій для надання соціальної підтримки ВПО; надання щомісячної адресної допомоги переселенцям за умови наявності статусу ВПО та проходження перевірок; надання матеріальної допомоги матерям-одиначкам, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, особам з інвалідністю, ВПО, які опинились у складних життєвих обставинах; забезпечення своєчасного обліку ВПО; регіонального інклюзивно-ресурсного центру для роботи з ВПО; залучення закладів загальної середньої освіти до співпраці із освітніми центрами «Донбас-Україна»;</p>	Надання соціального захисту ВПО, забезпечення права доступу до соціальних послуг
Медико-психологічний	доступу до медичних послуг, проблеми людей з обмеженими можливостями, погіршення психологічного здоров'я ВПО	<p><u>1. Забезпечення доступу до медичних послуг</u> надання безкоштовної медичної та психологічної допомоги особам з числа ВПО; надання одноразової медичної допомоги на лікування; організація безкоштовного оздоровлення дітей ВПО у пришкольних таборах, придбання путівок на оздоровлення дітей ВПО у оздоровчих закладах; закупівля за рахунок місцевих бюджетів ліків для осіб з обмеженими фізичними можливостями, інсулінозалежних, одиноких пенсіонерів тощо; проведення просвітницьких заходів щодо формування здорового способу життя.</p>	Реалізація прав ВПО доступу до медичних послуг
		<p><u>2. Проблема осіб із обмеженими фізичними можливості</u> Створення сприятливих умов для проживання осіб з інвалідністю, впровадження квартирної обліку із найбільш вразливих категорій ВПО (матерів-одиначок, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з інвалідністю).</p>	Забезпечення прав осіб із обмеженими фізичними можливостями
		<p><u>3. Сприяння психологічній стійкості ВПО</u> проведення психологічних тренінгів, забезпечення психологічного обов'язкового супроводу дітей та молоді з числа ВПО; створення районних та обласних кабінетів психологічної реабілітації переселенців; організація моніторингу психічного стану ВПО;</p>	Зменшення психологічних проблем ВПО, пришвидшення успішної інтеграції ВПО у приймаючі громади

## Продовження таблиці Т.1

<i>Інформаційно-правовий</i>	проблеми інституційного забезпечення ВПО, недосконалої нормативно-правової бази, обмеженої свободи пересування на території Донбасу	<p><i>1. Підвищення інформаційно-правової обізнаності ВПО</i></p> <p>проведення інформаційних зустрічей з представниками місцевої влади; забезпечення інформування населення щодо своїх прав, обов'язків та соціальних гарантій; публікація інформаційних матеріалів щодо прав ВПО у спеціальних тематичних збірниках – брошурах, буклетах тощо; надання безкоштовної правової допомоги ВПО у разі потреби; забезпечення ВПО інформаційними матеріалами про перелік громадських організацій, які надають благодійну та гуманітарну допомогу; забезпечення розповсюдження інформації про досягнення ВПО, їх позитивний вплив на приймаючі громади.</p>		
		надання безоплатної правової допомоги ВПО у контрольно-пропускних пунктах перетину лінії розмежування	надання інформаційно-правового супроводу ВПО у місцях перетину лінії розмежування, зокрема у контрольно-пропускних пунктах	
<i>Інтеграції ВПО</i>	проблеми соціальної адаптації та реінтеграції ВПО, дискримінації ВПО.	<p><i>1. Забезпечення адаптації та інтеграції ВПО</i></p> <p>проведення навчальних круглих столів за участю ВПО та населення приймаючих громад, спільне вирішення проблем громади; забезпечення індивідуального супроводу ВПО з метою успішної інтеграції у приймаючих громадах; забезпечення безоплатного доступу ВПО до об'єктів культури – музеїв, бібліотек, клубів тощо; сприяння розвитку творчого потенціалу ВПО – залучення до проведення творчих заходів, свят, фестивалів, концертів тощо.</p>		Забезпечення успішної інтеграції ВПО у приймаючі громади, впровадження нових соціальних ініціатив

Джерело: складено автором на основі [210]



## Додаток У

## Впровадження результатів дисертації



МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
імені В. Н. КАРАЗІНА

майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел. +38 057 706-13-54, +38 057 707-52-31, факс +38 057 705-02-41  
E-mail: univer@karazin.ua, сайт: www.univer.kharkov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 02071205

19.02.2021 № 0301-31  
на № \_\_\_\_\_

## Довідка

Видана Логвиновій Марині Олександрівні і підтверджує її участь у міжнародному міждисциплінарному дослідницькому проєкті “Ukrainian geopolitical fault-line cities: urban identities, geopolitics and urban policy” («Українські міста на лінії геополітичного розлому: міська ідентичність, геополітика та міська політика») (№ проєкту 287267) з акцентом на геополітику, урбаністику, дослідження медіа, суспільну географію, політологію, наданого програмою NORRUSS та фінансованого Науковою Радою Норвегії відповідно до угоди між Департаментом соціології та суспільної географії Університету Осло та Харківським національним університетом імені В. Н. Каразіна (від 16.11. 2018 р.).

Участь Логвинової М. О. у роботі над проєктом полягала у виконанні робочого пакету “Accommodating displaced persons from the Donbas and Crimea in Ukrainian cities” («Розміщення вимушених переселенців з Донбасу та Криму у містах України»).

Проректор з наукової роботи

Харківського національного університету

імені В. Н. Каразіна

доктор фізико-математичних наук, професор,

заслужений діяч науки і техніки України



*[Signature]* Віктор КАТРИЧ

0000

*[Signature]*





**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**  
**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**  
**імені В. Н. КАРАЗІНА**

майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел. +38 057 706-13-54, +38 057 707-52-31, факс +38 057 705-02-41  
 E-mail: univer@karazin.ua, сайт: www.univer.kharkov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 02071205

19.02.2021 № 0301-32  
 на № \_\_\_\_\_

**ДОВІДКА**

про впровадження результатів дисертаційного дослідження  
**Логвинової Марини Олександрівни**

Результати дисертаційного дослідження Логвинової Марини Олександрівни за темою «Суспільно-географічні особливості вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України» були використані при виконанні науково-дослідної роботи «*Формування людського потенціалу України через нівелювання демографічних проблем*» (номер державної реєстрації 0118U006480) на кафедрі соціально-економічної географії і регіонознавства факультету геології, географії, рекреації і туризму Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, зокрема при виявленні та обґрунтуванні демографічних проблем України та розробці науково-обґрунтованих заходів регіональної демографічної політики щодо їх подальшого вирішення.


Проректор з наукової роботи  
 Харківського національного університету  
 імені В. Н. Каразіна

доктор фізико-математичних наук, професор,  
 заслужений діяч науки і техніки України



 Віктор КАТРИЧ

000

Керівник ЦДРР  
 Сергій К. К. 





**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**  
**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**  
**імені В. Н. КАРАЗІНА**

майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел. +38 057 706-13-54, +38 057 707-52-31, факс +38 057 705-02-41  
 E-mail: univer@karazin.ua, сайт: www.univer.kharkov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 02071205

19022021 № 0301-33  
 на № \_\_\_\_\_

**ДОВІДКА**


про впровадження результатів дисертаційного дослідження  
**Логвиної Марини Олександрівни**

Результати дисертаційного дослідження Логвиної Марини Олександрівни за темою «Суспільно-географічні особливості вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України» були використані при виконанні науково-дослідної теми «*Суспільно-географічні особливості стійкого регіонального розвитку (на прикладі Харківської області)*» (номер державної реєстрації 0115U000504) на кафедрі соціально-економічної географії і регіонознавства факультету геології, географії, рекреації і туризму Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, зокрема при розробці рекомендацій регіональним органам державної влади і місцевого самоврядування щодо оптимізації та територіальної збалансованості регіонального соціально-економічного розвитку.

Проректор з наукової роботи  
 Харківського національного університету  
 імені В. Н. Каразіна

доктор фізико-математичних наук, професор,  
 заслужений діяч науки і техніки України



 Віктор КАТРИЧ

3000

*Сергійчук Н.П.*  
*Хмелько А.М.*  
*А.М.*





У К Р А Ї Н А

**ХАРКІВСЬКА МІСЬКА РАДА  
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ  
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ**



**АДМІНІСТРАЦІЯ  
НЕМИШЛЯНСЬКОГО РАЙОНУ  
ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ**

просп. Петра Григоренка, 17, м. Харків, 61091, тел. (057)725-32-32, факс (057)725-32-59  
E-mail: fr\_adm@city.kharkov.ua, сайт www.city.kharkov.ua, код ЄДРПОУ 37459240

16.03.2021 № 426/0/176-21

На № \_\_\_\_\_

**ДОВІДКА**

**про використання результатів дисертаційного дослідження**

**Логвиної Марини Олександрівни**

Результати дисертаційного дослідження Логвиної Марини Олександрівни на тему «Суспільно-географічні особливості вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України», а саме просторовий аналіз розміщення внутрішньо переміщених осіб у розрізі районів міста Харкова, SWOT-аналіз впливу внутрішньо переміщених осіб на приймаючі громади були визнані корисними та будуть використані адміністрацією Немишлянського району Харківської міської ради при підготовці пропозицій щодо шляхів реалізації Програми сприяння безпечній життєдіяльності у сфері соціального захисту населення м. Харкова на 2021-2025 роки, спрямованої на створення ефективної системи соціального захисту в місті Харкові.

заступник голови адміністрації  
Немишлянського району  
Харківської міської ради  
з соціальних та гуманітарних питань

Світлана ФЕДОСЕЄВА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи  
Харківського національного  
університету імені В. Н. Каразіна

Віктор КАТРИЧ

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження **Логвинової Марини Олександрівни за темою «Суспільно-географічні особливості вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України»** у навчальні дисципліни на факультеті геології, географії, рекреації і туризму Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Комісія у складі декана факультету геології, географії, рекреації і туризму, доктора географічних наук, професора Пересадько В. А., завідувача кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства, доктора географічних наук, професора Немець Л. М., голови Науково-методичної комісії факультету геології, географії, рекреації і туризму, кандидата географічних наук, професора Жемерова О. О. встановила, що результати дисертації на здобуття ступеня доктора філософії Логвинової М. О., а саме теоретико-методичні основи дослідження міграційних процесів, просторово-часові особливості вимушених мігрантів у регіонах України, заходи регіональної міграційної політики щодо вимушених мігрантів впроваджені в освітній процес факультету геології, географії, рекреації і туризму у рамках навчальних дисциплін:

- *«Географія населення з основами демографії»* для студентів 2-го курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальностей 106. Географія та 014.07 Середня освіта (географія);
- *«Основи соціальної географії»* для студентів 3-го курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 106. Географія;
- *«Географія Харківської області з основами регіонознавства»* для студентів 4-го курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 106. Географія освітньо-професійної програми «Економічна, соціальна географія та регіональний розвиток»;
- *«Практикум з проблем регіонального розвитку»* для студентів 1-го курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 106. Географія освітньо-професійної програми «Економічна та соціальна географія».

Завідувач кафедри соціально-економічної  
географії і регіонознавства, д. геогр. н., проф.

 Людмила НЕМЕЦЬ

Декан факультету геології, географії,  
рекреації і туризму, д. геогр. н., проф.

 Віліна ПЕРЕСАДЬКО

Голова Науково-методичної комісії,  
к. геогр. н., проф.

 Олександр ЖЕМЕРОВ





**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
імені В. Н. КАРАЗІНА**

майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел. +38 057 706-13-54, +38 057 707-52-31, факс +38 057 705-02-41  
E-mail: univer@karazin.ua, сайт: www.univer.kharkov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 02071205

06.05.2021 № 03 02 - 45  
на № \_\_\_\_\_

**ДОВІДКА**

про впровадження результатів дисертаційного дослідження  
**ЛОГВИНОВОЇ Марини Олександрівни**

Результати дисертаційного дослідження Логвинової Марини Олександрівни за темою «Суспільно-географічні особливості вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України» були використані при виконанні науково-дослідної теми «Великий Харків: обґрунтування та теоретико-методологічна основа дослідження сучасних процесів агломерації» (державний реєстраційний номер 0121U113116) на кафедрі соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна при аналізі передумов, визначенні чинників та проблемних аспектів формування Харківської міської агломерації, визначенні транспортної доступності населених пунктів Харківської агломерації та прогнозуванні маятникових міграцій населення.

Проректор з наукової роботи  
Харківського національного  
університету імені В. Н. Каразіна  
доктор фізико-математичних наук, професор,  
заслужений діяч науки і техніки України



 Віктор КАТРИЧ

002200

